

Сага про Єсту Берлінга

Сельма Лагерлеф

САГА ПРО ЄСТУ БЕРЛІНГА

Переклад О. Сенюк

ВСТУП

I. СВЯЩЕНИК

Нарешті священик стаов на казальниці.

Парафіяни попідводили голови. О, таки з'явився! Хоч ця неділя не змарнується без служби божої, як змарнувалася минула, та й не одна перед тим.

Священик був молодий, стрункий, високого зросту і препишної вроди. Якби одягти його в панцир, укоронувати йому голову шоломом і припнути меча, а тоді віддати той образ у мармурі, то він би не поступався найкращим античним взірцям.

Священик мав глибокі очі скальда[1] й округле, міцне підборіддя воїна, все в нього було гарне, доладне, виразне, зігрите генієм і натхненням.

Угледівши його такого, люди в церкві якось дивно припишкли. Вони більше звикли бачити, як він, ледве на ногах тримаючись, виходив з корчми разом з веселими приятелями, такими, як Беренкройц, полковник з густими білявими вусами, або дужий велетень, капітан Крістіан Берг.

Він так розпився, що вже не один тиждень нехтував своєю службою, і парафіянам довелося поскаржитись на нього, спершу до пробста[2], а тоді й до єпископа та капітула. І ось тепер єпископ приїхав подивитися, що тут робиться, і вчинити суд. Він сидів на хорах, оточений духовними вихователями з Карлстада та священиками з навколишніх парафій, і на грудях у нього блищав золотий хрест.

Безумовно, поведінка цього священика переступала дозволені межі. Тоді, у двадцятих роках дев'ятого сторіччя, не вельми прискіпувались до пияцтва, але ж він через горілку занедбав свою службу, ото ж хай тепер її втратить.

Він стояв на казальниці й чекав, поки затихне остання строфа псалма.

І, стоячи так, усвідомив, що в церкві зібралися самі його вороги, геть на всіх лавках. І серед панства на криласі, і серед селян унизу, і серед конфірмандів на хорах були його вороги, самі вороги. Ворог натискав педаль органа, ворог грав на ньому. На лавці церковних опікунів теж були вороги. Всі ненавиділи його, — від малих дітей, що їх принесли в церкву, до церковного сторожа, солдата з негнучкими суглобами, що воював під Лейпцігом[3].

Священикові хотілося впасти на коліна й просити в них милосердя.

Та наступної хвили його посіла глуха лють. Він добре пам'ятав, як рік тому вперше піднявся на цю казальницю. Тоді над ним не тяжіло жодне тавро, а тепер він стоїть перед людиною з золотим хрестом на шиї, що приїхала судити його.

Поки він читав вступний текст, до обличчя йому, хвиля за хвилею, припливала кров. То був гнів.

То правда, що він пив, але хто має право судити його за це? Чи хтось бачив церковний будинок, де йому доводилось мешкати? Смерековий ліс, темний і понурий, підступав до самих його вікон. Вода просякала крізь почорнілий дах і текла по пліснявих стінах. Хіба не горілка підтримувала його дух, коли дощ чи віхола вдиралися до хати крізь потріскані шибки і коли занедбана земля не давала вдосталь хліба, щоб вгамувати голод?

Він вважав, що якраз такого священика вони й заслужили. Адже всі тут пиячили. То чого ж він єдиний має стримуватися? Вдівець, що ховав свою дружину, напивався на поминках, а батько, охрестивши дитину, влаштовував потім п'яний бенкет. Люди прикладались до пляшки дорогою з церкви додому, і дехто вертався вже п'яний як чіп. Їм якраз пасував священик-п'яниця.

Горілку він полюбив під час службових виїздів, коли в блаженському пальті доводилось їхати з милію[4] по замерзлому озері, де гуляли всі холодні вітри, коли він метався по тих самих озерах на човні в бурю і зливу, коли треба було злазити з саней і прокопувати коневі дорогу в заметах, таких заввишки, як будинок, чи коли він брів по лісових мочарах.

Рік повільно спливав понурими днями. Селяни й поміщики всіма помислами своїми були припнуті до земних справ, та ввечері, при чарці, їхній дух скидав із себе пута. Прокидалась уява, теплішало на серці, життя розквітало, дзвеніла пісня, духмяніли троянди. Для всіх тоді шинок ставав чарівним садом, осяяним південним сонцем: над головами звисали оливи й виноград, серед густого зеленого листя ясніли мармурові статуї, а під пальмами та платанами гуляли філософи й поети.

Ні, він, священик на казальниці, знав, що без горілки не можна прожити в цьому краї. Знали це й усі його слухачі, а однаково хотіли тепер його судити.

Хотіли здерти з нього ризу за те, що він зайшов п'яний до їхнього божого храму. Ох, чи ж мали всі ці люди... чи ж вірили вони, що мають якогось іншого бога, крім горілки?

Він дочитав уступ і опустився навколішки проказати "Отче наш".

Поки священик молився, в церкві панувала глибока тиша. Та раптом він обома руками вчепився в зав'язки на шиї. Йому здалося, що всі люди на чолі з єпископом скрадаються сходами на казальницю, щоб стягти з нього ризу. Він стояв навколішки й не обертався, проте майже відчував, як вони смикають ззаду за поділ, і виразно бачив їх усіх — єпископа, духовних вихователів, пробстів, церковних опікунів, паламаря і решту парафіян, цілу довжелезну низку людей, що шарпала й термосила його за ризу. І він чітко уявив собі, як ті, що вчепилися в ризу, полетять навзнаки зі сходів, коли тріснуть зав'язки, і як беркицьнуться ті, що стоять нижче і не досягли до ризи, а тягнуть одне одного за поли.

Він уявив собі цю сцену так яскраво, що мало не засміявся, стоячи навколішки, але одночасно на чолі йому виступив холодний піт. Яке все-таки лихо його спостигло! Тепер через горілку його виженуть геть. Священик, позбавлений сану! Хіба є на світі щось жалюгідніше?

Він буде бездомний жебрак, що в лахмітті лежатиме десь у канаві, злигається з

волоцюгами.

Молитва скінчилася. Священик мав почати казання. Та зненацька одна думка стулила йому вуста. Він збагнув, що оце востаннє стоїть на казальниці і має змогу вознести хвалу господові.

Востаннє! Він аж затіпався, забув і про горілку, і про єпископа. Думав тільки про те, що мусить скористатися нагодою і віддати богові хвалу.

Йому здалося, ніби підлога в церкві разом із слухачами запалася кудись глибоко вниз, а дах розступився так, що він зазирнув у небо. Він стояв на казальниці сам-самісінький, полинувши духом до відслоненого над головою неба; голос його подужчав і він почав виголошувати богові хвалу.

Його пойняло натхнення. Він не дотримувався вступного тексту, думки линули до нього, мов зграя одомашнених голубів. Йому здавалося, ніби то хтось інший говорить за нього, та водночас він розумів: це найвище осягнення на землі, в блиску й величі ніхто не зрівняється з ним, що стоїть отут і славить господа бога.

Він говорив, поки в ньому горіло натхнення, та ось воно згасло, дах знову опустився на церкву, і звідкись ізнизу, з глибокої глибини, виринула підлога. Священик упав на коліна й заплакав, бо усвідомив, що пережив найкращу в своєму житті хвилину і що ця хвилина тепер скінчилася.

Після відправи відбулася ревізія і церковні збори. Єпископ запитав парафіян, які вони мають скарги на свого священика.

Священик уже не був такий лютий і впертий, як до казання. Тепер його долав сором, і він похилив голову. О, зараз виявляться всі його п'яні походеньки!

Одначе ніщо не виявилось. Навколо великого столу в церковній канцелярії панувала тиша.

Священик звів очі. Спершу на паламаря — ні, той мовчав, тоді на церковних опікунів, на уповноважених із села, на власників рудень. Усі вони мовчали. Стулили міцно вуста й трохи збентежено втупилися в стіл. "Чекають, щоб хтось почав", — подумав священик.

З-поміж церковних опікунів хтось кашлянув і озвався:

— Я вважаю, що ми маємо доброго священика.

— Ваша превелебність самі чули, як він виголошує казання, — додав паламар.

Єпископ нагадав, що він часто нехтував недільними відправами.

— Хіба священик не може захворіти, як кожен інший? — відповіли селяни.

Єпископ натякнув, що парафіяни невдоволені священиковою поведінкою.

Тоді всі в один голос почали його захищати. Мовляв, їхній священик ще такий молодий, ніякої біди з ним не сталося. Аби він тільки завжди казав такі казання, як сьогодні, тоді б вони не поміняли його хоч би й на самого єпископа.

Не знайшлося кому звинувачувати, отже, не могло бути й суддів.

Священик відчув, як серцю його стало тісно в грудях і як легко потекла в жилах кров. Він тепер уже не серед ворогів, вони прихилились до нього саме тоді, як він того найменше сподівався, він і далі залишиться священиком!

По ревізії єпископ, духовні вихователі, пробсти та найзначніші парафіяни сіли обідати у священниковому будинку. Одна сусідка перебрала на себе роль господині, оскільки священник був неодружений. Вона влаштувала все якнайкраще, і священникові здалося, що його дім не такий уже й страшний. Під ялинами накрито довгий стіл, і він вабив око білою скатертю, блакитною і білою порцеляною, блискучими чарками та рівненько складеними серветками. При вході заткнуто дві берізки, поміст на ганку встелено вересом, на даху почеїплено вінок, всі кімнати заклечено квітами, дух плісняви вивітрено, зелені шибки у вікнах приємно полискують на сонці.

Серце священникова сповнилося радістю, і він зарікся більше пити.

За обіднім столом всі були веселі. Парафіяни тішилися тим, що виявили поблажливість і великодушність, а духовні отці були раді, що все минулося без скандалу.

Добрий єпископ підняв чарку й заявив, що в цю мандрівку він вирушав з важким серцем, бо до нього доходило багато поганих чуток. Він сподівався зустріти Савла, але бачить, що Савл уже обернувся в Павла[5], який зробить більше, ніж вони всі разом. Потім превелебний гість згадав про великий хист свого молодого колеги й похвалив його. Не на те, щоб той запишався, а щоб натужив усю свою снагу й пильнував себе; так треба робити кожному, хто несе на своїх плечах важку, але коштовну ношу.

Священник на обіді пив небагато, але сп'янів, бо голову йому наморочило велике несподіване щастя. Небо запалило над ним вогненний язик натхнення, а люди подарували йому свою любов. Кров нуртувала йому в жилах ще довго по тому, як настав вечір і гості роз'їхались. До пізньої ночі священник сидів у своїй кімнаті, у відчинене вікно струменіло свіже повітря й студило гарячку блаженства, радісний неспокій, що не давав йому заснути.

Зненацька він почув голос:

— Ти не спиш, отче?

До вікна простував моріжком якийсь чоловік. Священник придивився і впізнав капітана Крістіана Берга, одного з своїх щирх горілчаних побратимів. То був безхатній волоцюга, зростом і силою справжній велетень, високий, як вершина Гурдіта, а дурний, як гірський троль.

— Певне, що не сплю, капітане, — відповів священник. — Хіба можна такої ночі заснути?

А тепер послухайте, що той капітан Крістіан йому розповів. Велетень мав своє на гадці. Він збагнув, що тепер священник не зважиться пити. І не матиме ніколи спокою, думав капітан, бо коли духовні отці з Карлстада приїхали раз, то можуть з'явитися і вдруге та стягти з нього ризу, якщо він питиме горілку.

Але капітан Крістіан доклав до цієї справи свою важку руку і владнав так, що духовні отці ніколи більше не поткнуться до їхньої парафії, і єпископ також. Віднині священник і його приятелі можуть пиячити собі в церковному будинку скільки хочуть. Послухайте, який геройський вчинок зробив дужий капітан Крістіан!

Коли єпископ та обидва духовні отці посідали в карету і дверці за ними гарненько

зачинили, капітан вибрався на передок і віз їх милою чи й зо дві ясною літньою ніччю.

А тоді Крістіан Берг дав велебним отцям відчути, як ненадійно тримається життя в людському тілі. Він погнав коней шаленим чвалом. Нехай знають, як забороняти, чесній людині закроплювати душу горілкою!

І вже певне, що він не тримався дороги, натряс їх так, щоб довіку пам'ятали! Він гнався через окопи й стерню, швидко, як вітер, спускався з пагорбів, мчав понад берегом озера, аж вода розбризкувалася з-під коліс, утелюжився в глибокий мочар, брався через голі скелі, такі слизькі, що коні з усієї сили впиралися ногами й ненастанно ковзались. А єпископ і духовні отці, білі як стіна, сиділи в кареті за шкіряними завісками і бубоніли молитви. Їм ще зроду не доводилося так їздити.

Уявіть собі, який вони мали вигляд, коли прибули до заїзду в Ріссетері. Були живі, але перетрушені, мов шріт у шкіряному капшуку.

— Що це означає, капітане Крістіане? — запитав єпископ, коли той відчинив їм дверцята.

— Означає те, що ви добре поміркуєте, перше ніж знову зважитись їхати на оглядини до Єсти Берлінга, — відповів капітан.

Цю відповідь він склав собі наперед, щоб не затнутися на півслові.

— Тоді передай Єсті Берлінгові, що до нього більше не приїду ні я, ні жоден інший єпископ!

Ось про яке геройство розповів священикові бравий капітан Крістіан, стоячи коло вікна літньої ночі. Він щойно повернувся з кіньми до заїзду і зразу ж поспішивсь до священика з новою.

— Тепер, отче й побратиме, можеш бути спокійний, — закінчив він.

Ох, капітане Крістіане, бліді були духовні отці, що сиділи в кареті за шкіряними завісками, але священик, що стояв коло вікна цієї літньої ясної ночі, був куди блідіший. Ох, капітане Крістіане, що ти накоїв!

Священик навіть підняв руку, щоб затопити в дурне, простацьке обличчя велетневі, але стримався. Тільки грюкнув вікном, зачинив його, тоді спинився посеред кімнати й потряс стиснутими кулаками до неба.

Він, кого торкнувся був вогненний язик натхнення, він, що виголошував хвалу господові, тепер стояв і думав про те, що бог зробив із нього блазня.

Бо хіба ж не подумає тепер єпископ, що то він послав капітана? Не подумає, що він цілий день прикидався й брехав? Тепер єпископ візьметься за нього як слід, тепер він скине його зі служби й вижене геть!

Коли настав ранок, священика вже не було в церковному будинку. Він більше не думав про те, щоб лишитись і захищатися. Бог зробив із нього блазня. Бог не захотів йому допомогти. Священик знав, що його виженуть. Така воля божа. То краще самому піти собі геть.

Це сталося на початку двадцятих років дев'ятнадцятого сторіччя в глухому селі західного Вермланду.

Це було перше лихо Єсти Берлінга, але не останнє. Бо тим коням, що не зносять

острогів і батога, важко живеться. За кожним ударом вони кидаються наосліп у прірву. А як ви-г паде кам'янистий шлях і важка їзда, вони не знають іншої ради, як потрощити воза й шалено тікати куди очі бачать.

II. ЖЕБРАК

Одного холодного грудневого дня на пагорбі Брубю важко спинився жебрак. Одягнений він був у нужденне лахміття, в діряві черевики набивався холодний сніг.

Левен — довге, вузьке озеро у Вермланді, що в кількох місцях розгалужується на ще вужчі, протяглі рукави. На північ воно сягає ген аж до неторканих пуш, а на південь — до озера Венерн. На його берегах є чимало парафій, а найбільша та найбагатша з них — округа Бру. Вона розкинулась по обидва боки озера, проте на західному березі були найбільші маєтки, такі, як Екебю чи Б'єрне, та й саме Брубю — велике містечко з заїздом, будинком сільської управи, оселею ленсмана[6], церковним будинком і ринковим майданом.

Брубю лежало на стрімкому узгір'ї. Жебрак поминув заїзд у самій долині й побрався до церковного будинку, що стояв на самій горі. Недалеко поперед нього дибала маленька дівчинка й тягла санки з мішком борошна. Жебрак наздогнав дівчинку і зайшов з нею в розмову.

— Замала конячка на такий вантаж!

Дитина повернула голову і глянула на нього. То була худенька дівчинка років дванадцяти з настороженим, понурим поглядом і міцно стуленими губами.

— Дай боже, щоб конячка стала ще менша, а вантаж більший, то його б на довше стало, — відповіла вона.

— То це ти везеш собі додому харчі?

— Авжеж, хвалити бога. Хоч я мала, та мушу сама дбати про себе.

Жебрак узявся за санки й почав попихати їх ззаду.

Дівчинка обернулася до нього й сказала:

— Не сподівайтесь, що дістанете якусь платню за допомогу.

Жебрак засміявся.

— Ти, мабуть, дочка священика з Брубю, еге ж?

— Атож. Не в одної дитини батько бідніший за мого, але гіршого ні в кого немає. Це свята правда, хоч і соромно дочці казати так про свого рідного батька.

— Певне, скупий і лютий, га?

— І скупий, і лютий. Але дочка його, кажуть люди, буде ще гірша, якщо тільки виживе.

— Мабуть, що так. А де ти взяла мішок борошна?

— Світ не завалиться, як я вам скажу правду. Набрала вранці зерна в батьковій коморі, а оце вертаюся з млина.

— А батько не побачить тебе, як ти привезеш мішок додому?

— Видно, що ви недовчені. Батько поїхав у справах, невже не здогадалися?

— За нами під горбом хтось їде. Я чую, як порипують полозки. А що, як то він вертається?

Дівчинка прислухалась і враз голосно заплакала.

— То батько. Він уб'є мене! Уб'є на смерть!

— Авжеж, тепер добра порада й швидка допомога вартніша за срібло й золото, — мовив жебрак.

— Слухайте, ви можете мені допомогти, — похопилася дівчинка. — Візьміть мотузку й тягніть санки, батько подумає, що вони ваші.

— Що ж я потім зроблю з ними? — спитав жебрак і закинув мотузку на плече.

— Везіть їх, куди хочете, але ввечері поверніться до церковного будинку. Я виглядатиму вас. Чуєте, привезіть мішок і санки!

— Та спробую.

— Бог вас покарає, як не привезете! — гукнуло дівча й заквапилося додому, щоб бути там раніше за батька.

З важким серцем жебрак повернув санки й почав спускатися вниз до заїзду.

Сердешний мріяв про інше, коли скородив сніг майже босими ногами. Він думав про великі ліси на північ за озером Левен, про ті безмежні пуші.

Тут, в окрузі Бру, де він саме мандрував уздовж затоки, що єднала Верхній Левен з Нижнім, у цьому багатому й веселому краї, де лежали маєток біля маєтку, рудня біля рудні, кожна дорога здавалася йому надто важкою, кожна хата надто тісною, а ліжка — надто твердим. Він болісно тужив за спокоєм безмежного, вічного пралісу.

Тут на кожному току гупали ціпи, наче ніколи не могли перестати, з невичерпних лісів ненастанно прибувало дерево й вугілля, дорогами без упину везли руду глибокою колією, прокладеною вже сотнями інших саней. Від маєтку до маєтку мчали сани, і здавалося, що самі веселощі тримаються за віжки, а краса й кохання попримощувались біля полозків. О, як цей нужденний жебрак прагнув опинитися в спокої безмежного, вічного пралісу!

Туди, де стовбури дере® здійсмаються з землі рівно, мов колони, де сніг товстим шаром спочиває на непорушному вітті, де вітер тільки шепоче в хвої верховіть, туди хотів він помандрувати, все далі й далі, аж поки одного дня сили йому забракне і він упаде під високими деревами, вмираючи з голоду й холоду.

Він мріяв про велику могилу серед буйного лісу над озером Левен, де він забуде життєву марноту, де нарешті голодові, холодові, втомі та горілці вдасться збороти його бідне тіло, що досі витримувало все.

Жебрак досяг заїзду й вирішив дочекатися там вечора. Він зайшов до шинку і знеможено опустився на ослін біля дверей, а думкою все ще линув до вічного пралісу.

Шинкарка зглянулась на нього й дала чарочку горілки. Потім дала й ще одну — надто він її просив.

Одначе більше не хотіла дати, і жебрака охопив глибокий розпач. Йому треба було ще того міцного, солодкого питва. Конче треба, щоб серце ще раз затанцювало в грудях, щоб думки в голові спалахнули веселим роєм. О, чарівний трунок! На його білих хвилях пливе літнє сонце, літні пахощі й літня краса, співають пташки.

Він хотів ще раз натішитися сонцем, щастям, перше ніж зникнути в нічному мороці.

Отож він поміняв на горілку спершу борошно, тоді мішок, а врешті й санки. Зате він добре впився і проспав на ослоні в корчмі майже до самого вечора.

Прокинувшись, він збагнув, що йому лишилося тільки одне. Коли його мізерне тіло знову взяло гору над душею, коли він пропив те, що йому довірила дитина, коли він став ганьбою світу, то повинен звільнити його від такого бридкого тягара. Повинен дати волю своїй душі, нехай летить до бога.

Він лежав на ослоні в заїзді і сам собі складав вирок. "Єсту Берлінга, вигнаного священика, винного в тому, що пропив борошно голодної дитини, засуджено на смерть. На яку смерть? На смерть у сніговій кучугурі".

Він узяв шапку і почував надвір, ще не зовсім прочунявшись зі сну й не зовсім протверезівши. Він заплакав із жалю до себе, до своєї пропащої душі, що її мав звільнити від тіла.

Далеко він не зайшов, та й нікуди не звертав. Край шляху була висока кучугура, і він упав у неї, шукаючи собі смерті. Він заплющив очі й силкувався заснути.

Хтозна, скільки він лежав, але в ньому ще жевріло життя, коли надбігла дочка священика з Брубю з ліхтарем у руці і знайшла його в снігу. Дівчинка довго чекала на нього і тепер прибігла з дому довідатися, що з ним сталося.

Вона відразу впізнала жебрака й почала його штурхати і кричати, щоб він прокинувся. Їй треба було дізнатися, де він дів їй борошно. Треба було вернути його до життя хоч на хвилину, аби він тільки сказав, що сталося з її санками й борошном! Батько її вб'є, якщо санки пропадуть. Вона вкусила жебрака за палець, подряпала йому обличчя і все кричала, як навіжена.

Зненацька над'їхали чийсь сани.

— Що це за мара тут верещить? — спитав хтось суворим голосом.

— Я хочу дізнатися, що цей чоловік зробив з моїм борошном і санками, — захлипала дівчинка й загупала кулаками в жебракові груди.

— Не бачиш хіба, що ти дряпаєш замерзлого? Ану геть звідси, дика кішко!

Із саней вилізла висока, огрядна жінка й підійшла до кучугури. Дівчинку вона вхопила за комір і виштовхнула на дорогу. Тоді схилилась, підсунула руку під жебракове тіло, підняла його й перенесла в сани.

— Ходи-но до заїзду! — гукнула вона дівчинці. — Почуємо, що ти нам розкажеш!

За годину жебрак сидів уже на стільці коло дверей у найкращій кімнаті заїзду, а перед ним стояла владна жінка, що врятувала його від смерті в снігу.

Такою, як він оце бачив її, з вимашченими сажею руками після об'їзду вуглярів у лісі, з череп'яною люлькою в роті, одягненою в короткий кожушок і смугасту вовняну сукню домашнього ткання, в підкованих черевиках, із сивими косами, гладенько зачесаними назад над старим уже, але вродливим обличчям, — такою Єсті Берлінгові змальовували її тисячі разів, і він збагнув, що зустрівся з уславленою майорихою з Екебю.

Вона була наймогутніша жінка у Вермланді, власниця семи рудень, що звикла наказувати й володарювати, а він — нікчемний, бездомний жебрак, злидар, для якого

кожна дорога надто важка, а кожна хата надто тісна. Він злякано затремтів, коли вона звела на нього очі.

Вона мовчки дивилася на цю людську мізерію, на червоні спухлі руки, виголоджену постать і прекрасну голову, що попри всі злигодні й занепад ясніла пишною вродою.

— Чи ви не Єста Берлінг, навіжений священик? — запитала жінка..

Жебрак мовчав.

— Я майориха з Екебю.

Жебрак здригнувся всім тілом. Він склав руки й звів на неї погляд, сповнений туги. Що вона хоче? Може, присилувати його жити? Жебрак тремтів перед її міццю. А він уже був майже досяг спокою вічного пралісу!

Свій наступ жінка почала з заяви, що священниковій дочці повернуть санки й мішок з борошном і що вона, майориха, пропонує йому, як і багатьом іншим бездомним злидарям, оселитися в кавалерському крилі її будинку в Екебю. Вона запропонувала йому веселе, сповнене розваг життя, однак він похитав головою і сказав, що мусить умерти.

Тоді вона стукнула кулаком по столу й відверто висловила свою думку про нього:

— А що ж, ви хочете вмерти, неодмінно хочете вмерти! Мене це не здивувало б, якби ви справді були ще живі. Гляньте на своє змізерніле тіло, немічні руки й ноги, погаслі очі. І ви гадаєте, що вам далеко до смерті? Гадаєте, що мрець тільки той, хто лежить заляклий у труні? Думаєте, я не бачу, які ви мертві, Єсто Берлінгу?

У вас на шиї замість голови череп, а в очних ямках ворухиться черва. Хіба ви не відчуваєте, що в вашому роті повно землі, не чуєте, як торохтять кістки, коли ви рухаєтесь?

Єста Берлінг утопився в горілці й помер. А ворухиться в ньому тільки кістяк, і ви не бажаєте, щоб він жив, — та хіба це життя? Це все одно, що заборонити мерцеві потанцювати між могилами місячної ночі.

Чи ви соромитесь, що вас вигнали, і тому тепер хочете вмерти? Хіба не почесніше було б віддати свій хист на якесь добре діло на цій божій зеленій землі? Чому ви зразу не прийшли до мене? Я була б для вас усе зробила. Та де там, ви гадаєте, що доскочите більшої шани, як лежатимете загорнутий у покривець і всі казатимуть, що з вас дуже гарний небіжчик, еге ж?

Жебрак мовчав, навіть ледь усміхався, доки вона вергала на нього лавину лютих слів. Не страшно, радів він, не страшно! Вічні ліси чекають на нього, і ця жінка не має сили відвернути від них його душу.

Майориха замовкла і трохи походила по кімнаті. Тоді сіла біля коминка, поставила ноги на підмурок і сперлася ліктями на коліна.

— А хай йому чорт! — озвалася раптом вона й усміхнулася. — Те, що я сказала, правдивіше, ніж самій мені здавалося. Ви, Єсто Берлінгу, не вірите, що на світі більшість людей мертві або ж напівмертві? Гадаєте, що я живу? Ні! Ой ні!

Ось гляньте на мене. Я майориха з Екебю, либонь, наймогутніша жінка у Вермланді. Як я кивну одним пальцем — схоплюється з місця губернатор, як двома —

зривається на ноги єпископ, а як трьома, то капітул і радники, і всі власники вермландських рудень танцюють польки на Карлстадському майдані. А я, хай йому чорт, я, чоловіче добрий, просто живий труп, і більше нічого! Тільки господь знає, як мало в мені життя.

Жебрак похилився на стільці й уважно слухав. Стара майориха сиділа перед коминком, похитувалась то в один бік, то в другий і не дивилася на жебрака.

— Якби я була жива, — повела вона далі, — то, побачивши вас такого нещасного, пригніченого, ладного накласти на себе руки, в один мент розвіяла б ваші чорні думки. Я здобулася б на сльози, на молитву, що зворушила б ваше серце, і я врятувала б вашу грішну душу, одначе я мертва.

Ви, напевне, чули, що колись я була красуня Маргарета Сельсінг? Це було давно, та я й досі виплакую за неї свої старечі очі. Чому Маргарета Сельсінг мала вмерти, а Маргарета Самоеліус живе? Навіщо живе майориха з Екебю, Есто Берлінгу?

Ви не знаєте, яка була Маргарета Сельсінг? Вона, Есто Берлінгу, була струнка, тендітна, соромлива й невинна. За такими, як вона, на могилах плачуть янголи.

Вона не знала, що таке зло, ніхто не завдавав їй смутку, і вона була до всіх ласкава. А вже така вродлива, що й годі казати.

І був на світі показний юнак на ім'я Альтрінгер. Бозна-чого він з'явився в Ельвдальській дичавині, де її батьки мали маєток. Маргарета Сельсінг задивилася на нього. Він був ставний, вродливий. І він її покохав.

Але він був бідний, і вони, наче в казці, домовилися чекати одне одного п'ять років.

Минуло три роки, і з'явився інший залицяльник — негарний, бридкий, але батьки гадали, що він багатий, і всіма способами, палицею і погрозою, присилували її вийти заміж. І ось того дня померла Маргарета Сельсінг.

Відтоді не стало Маргарети Сельсінг, лишилася тільки майориха Самселіус, і вона вже не була ні ласкава, ні сором'язлива, вона вірила в зло і не мала пошани до добра.

Ви, мабуть, знаєте, що сталось далі. Ми оселилися в Ше, тут над Левеном, майор і я. Але він не був багатий, як думали люди. Мені часто випадали тяжкі дні.

Тоді вернувся Альтрінгер, уже заможний. Він купив садибу Екеою, що межувала з Ше. Він придбав іще шість маєтків — над озером Левен. Він був беручий, заповзятий, гарний чоловік.

Він допомагав нам у біді. Ми їздили його каретами, він посилав харчі до нашої кухні і вино до нашого льоху. Він сповнив моє життя радіщами і втіхою. Майор поїхав на війну, та що нам було до того! Я гостювала день в Екебю, а другого дня він приїздив до Ше. О, то був наче безконечний захоплений танок довкола озера Левен!

Але про мене й Альтрінгера пішла погана слава. Якби Маргарета Сельсінг була жива, то дуже зажурилася б, але я — нітрохи. Проте я ще не розуміла, що була вже мертва, а тому й нечутлива.

Поголошка про нас дійшла до моїх батька й матері, що мешкали серед вуглярів у Ельвдальських лісах. Мати не довго думала та й приїхала аж сюди поговорити зі мною.

Прибула вона саме тоді, як майора не було вдома, а я з Альтрінгером та ще

кількома гістьми сиділа коло столу. Я бачила, як вона зайшла до зали, але не відчувала, що то моя мати, Єсто Берлінгу. Я привіталася з нею, немов із чужою, й запросила сісти до столу та пообідати з нами.

Вона хотіла поговорити зі мною, як з дочкою, та я сказала, що вона помиляється, що мої батьки обоє померли в день мого шлюбу.

Вона пристала на таку гру. Їй було вже сімдесят вісім років, і вона здолала за три дні двадцять миль. Без зайвих церемоній вона сіла до столу обідати. То була дуже сильна жінка.

Вона поспівчувала мені, що я втратила батьків та ще й такого "дня". "Мене дуже журить те, що батьки не вмерли на день раніше, — заявила я, — бо тоді не було б весілля". "А ви, шановна майорихо, не задоволені своїм одруженням?" — спитала вона. "Чого ж, тепер задоволена. Я завжди буду вдоволена, що виконала волю своїх любих батьків".

Вона спитала, чи це з волі батьків я накликаю ганьбу на себе й на них і обдурюю свого чоловіка. Гарно ж, мовляв, я шаную своїх батьків, що про мене всі плещуть язиками! "Як собі мої батьки постелили, так хай і сплять", — відповіла я.

А тоді заявила, що не дозволю якійсь чужій жінці обмовляти доньку моїх батьків.

Ми їли собі далі — тільки ми вдвох. Решта всі припинили і не зважувались піднести ні ножа, ні виделки.

Стара пробула в нас добу, поки відпочила трохи. А я дивилась на неї і в голові собі не покладала, що то моя мати. Я знала, що моя мати померла.

Врешті настав час їй від'їздити, Єсто Берлінгу. Я стояла поруч неї на сходах. Під'їхав повіз, і стара сказала: "Я пробула тут добу, і ти не привітала мене, як матір. Я їхала сюди відлюдними дорогами, двадцять миль за три дні. Я вся тремчу з сорому за тебе, ніби хто мене вишмагав батогом. Нехай же від тебе всі відцураються, як ти відцуралася від мене, нехай тебе відштовхнуть так, як ти мене відштовхнула! Хай дорога стане твоєю домівкою, копиця сіна — ліжком, а вуглярська яма — твоїм домашнім вогнищем! Нехай тобі винагородою буде ганьба й поговор, і нехай інші тебе б'ють так, як оце я!"

І вона міцно вдарила мене в обличчя.

А я підняла її на руки, знесла сходами й посадовила в повіз. "Хто ви така, щоб проклинати мене? — запиталася я. — Хто ви така, щоб бити мене? Такого я нікому не дарую!"

І повернула їй поличника.

Тієї миті повіз рушив, і тієї миті, Єсто Берлінгу, я збагнула, що Маргарета Сельсінг померла.

Вона була лагідна, невинна, вона не відала зла. На її могилі плакали янголи. Якби вона була жива, то ніколи не вдарила б своєї матері.

Жебрак біля дверей уважно слухав, і її слова на мент заглушили знадливи шум вічного пралісу. Глянь, ця могутня жінка дійшла до тебе в гріхах своїх, стала сестрою в твоїй недолі, щоб додати тобі відваги жити! Щоб ти дізнався, що на головах інших

людей також тяжіє біда і провина.

Він устав і підійшов до майорихи.

— Тепер ви будете жити, Єсто Берлінгу? — крізь сльози спитала вона. — Навіщо вмирати? З вас напевне був би добрий священник, але Єста Берлінг, що втопив себе в горілці, ніколи не був такий кришталево чистий, такий невинний, як Маргарета Сельсінг, яку я задушила в зненависті. То ви будете жити? Єсто Берлінг упав перед майорихою навколішки.

— Вибачте мені! Я не можу.

— Я вже стара, затверділа душею від непомірного горя;— відповіла майориха, — а ось сиджу тут і віддаю себе на суд жебракові, що замерзав у снігу край дороги. Так мені й треба. Ідіть, учиніть собі самогубство, хоч принаймні нікому не розкажете про мою нерозважність.

— Я не самогубець, мене засудило життя. Не утруднюйте мені боротьби! Я не смію жити. Моє тіло взяло гору над душею, тому я мушу звільнити її, нехай лине до бога;

— І ви гадаєте, що вона полетить до бога?

— Прощайте, майорихо, дякую вам за все!

— Прощайте, Єсто Берлінгу!

Жебрак підвівся і, спотикаючись, понуривши голову, рушив до дверей. Ця жінка дуже обтяжила йому дорогу до безмежного пралісу.

Коло дверей він мимохіть оглянувся. І зустрівся очима з майорихою, що мовчки дивилась йому вслід. Він зроду ще не бачив, щоб чиєсь обличчя могло так змінитися, тому вражено втупився в неї. Щойно вона була сердита й грізна, а тепер якось дивно просвітліла, в погляді її променіла жаліслива, милосердна любов. Від того погляду Єсті Берлінгові щось урвалося в серці, у змученій розпачем душі. Він прихилився чолом до одвірка, стиснув руками голову й гірко заплакав.

Майориха шпурнула люльку в коминак і підійшла до Єсти Берлінга. Її рухи зробилися нараз лагідні, наче материнські.

— Ну, ну, синку мій!

Вона всадила його коло себе на ослоні, і Єста виплакався, поклавши голову їй на коліна.

— Ви й досі хочете вмерти?

Він хотів підвестися, та майориха силоміць притримала його.

— Скажу вам ось що: робіть, як хочете. Але якщо ви житимете, то я обіцяю забрати до себе дочку священника з Брубю і вивести її в люди, аби вона дякувала господові, що ви вкрали в неї борошно. Ну, то як?

Єста Берлінг підвів голову і глянув їй у вічі:

— Ви не жартуєте?

— Чого б це я мала жартувати, Єсто Берлінгу?

Єста Берлінг заломив руки з розпачу. Він побачив перед собою недовірливі очі, стиснені вуста й худенькі руки. Отже, та бідолаха дістала б захисток та опіку, і тавро приниження зійшло б з її тіла, а зло — з її серця. Тепер шлях до вічного пралісу перед

ним замкнувся.

— Я не відберу собі життя, поки дівчинка буде під вашою опікою, — сказав він. — Я знав, що ви змусите мене жити, бо зразу відчув, що ви дужчі за мене.

— Єсто Берлінгу, — врочисто мовила вона, — я боролася за вас, як за себе саму. Я сказала богів: "Якщо в мені ще не вмерла, остаточно Маргарета Сельсінг, то зроби так, господи, щоб вона об'явилася й не дала цьому чоловікові відібрати собі життя!" І бог вислухав моє прохання, і ти її побачив, тому й не мав сили відійти. Це вона шепнула мені, що ти зміниш свій замір задля нещасної дитини. Ви, дикі пташки, високо літаєте, але господь знає сильце і на вас.

— Він могутній і дивовижний бог, — озвався Єста Берлінг. — Він насміявся з мене й відштовхнув мене, але не дозволив померти. Хай буде воля його!

Відтоді Єста Берлінг став нахлібником в Екебю. Двічі він пробував залишити маєток і жити з власної праці. Першого разу майориха подарувала йому невеличку садибу поблизу Екебю. Єста Берлінг перебрався туди й вирішив стати хліборобом. Якийсь час він давав собі раду, та скоро самота й щоденна тяжка праця втомили його, і він знову вернувся на чужий хліб. Другого разу він найнявся в Боргу вчити молодого графа Генріка Дону. Він закохався в графову сестру, молоденьку Ебу Дону, та коли вона померла, саме тоді, як він уже от-от мав здобути її серце, він зрікся навіть думки про те, що може чогось домогтися в житті, й вернувся в Екебю. Він переконався, що вигнаному священикові годі виправити свій гріх.

Розділ перший

КРАЄВИД

А тепер я розкажу вам про довге озеро, про буйну рівнину й сині гори, де весело провадили своє життя Єста Берлінг та інші кавалери з Екебю.

Джерела озера лежать далеко на північ, і то для нього благословенний край. Ліси й гори ніколи не перестають збирати для озера воду, струмки й річечки вливаються в нього впродовж цілого року. Йому не бракує дрібного білого піску, щоб вилежуватись на ньому, і відрогів та острівців, щоб віддзеркалювати й оглядати їх. Водяникам і русалкам тут є де погуляти, а саме озеро швидко міняється, дедалі набирає потуги й краси. На півночі воно веселе та лагідне. Є на що подивитися, як воно літнього ранку прокидається під укривалом туману, веселе й радісне. Спершу воно тільки визирне і знову сховається, тоді починає поволеньки виповзати з-під легкого вкривала, таке неймовірно гарне, що його важко впізнати, аж ось нарешті одним махом скидає вкривало зовсім і, вже відслонене, голе, рожеве, блищить у промінні ранкового сонця.

Однаке озеро не вдовольняється таким безтурботним життям. Воно витягається у вузьеньку протоку, торує шлях на південь через піщані пагорби й шукає собі нового царства. І знаходить його. Воно стає чимраз більше й могутніше, наповнює собою бездонні глибини і прикрашає працювану землю. Але тут вода його темніша, береги не такі мальовничі, вітри гостріші, вся його природа суворішає. Це вже величне й показне озеро. По ньому плаває багато суден, плоти перевозять ліс, і аж пізно, десь перед самим різдвом, воно вкладається на зимовий спочинок. Часто озеро буває і в поганому

гуморі; тоді воно піниться з люті й злості, перевертає вітрильники, та за якийсь час знову впадає в мрійливий настрій і спокійно віддзеркалює небо.

Проте озеро невпинно рветься на південь, дарма що береги стають стрімкіші, тісніші і стискають його все дужче, чимдалі на південь, аж поки, нарешті, йому доводиться повзти вузькою протокою між пагорбами. Потім воно втретє розширюється, але цього разу не з такою красою і потугою.

Береги стають нижчі й одноманітніші, вітри лагідніші, а саме озеро вже раніше засинає на зиму. Та однаково воно гарне, тільки що втратило вже молодече завзяття і міць дозрілого віку; воно стало таке, як багато інших озер. Двома рукавами намагає воно собі шлях до озера Венерн, а досягти його, по-старечому кволо падає в нього з стрімкого порога і з прощальним шумом іде на вічний спочинок.

Така сама завдовжки, як озеро, й рівнина. Тільки що їй важко долати собі шлях між кряжами й горами — від самого початку, від улоговини на північному кінці, де вона вперше зважується трохи розширитись, аж до того місця, де вона переможно розляжеться спочити біля самого узбережжя Венерну. Рівнині, звісно, хотілося б бігти вздовж озера від краю до краю, та не дають гори. Там повно стрімких урвищ, покритих лісом, повно майже неприступних скель, геть зарослих мохом і лишайником, що з давніх-давен стали домівкою розмаїтій звірині. Часто поміж ними трапляється грузьке болото або мочар із чорною водою. Подекуди можна трапити на вуглярську яму та на голу місцину, де вирубано ліс на будівлю чи дрова або випалено його, — все те свідчить, що й гори змирилися з людською працею. Одначе здебільшого вони лежать собі в незворушнім спокої, вдоволені тим, що на них росте ліс і на їхніх узбіччях вічно виграє сонячне світло.

І з тими горами тиха, багата, замилована в працю долина веде ненастанну, хоча й вельми коректну війну.

— Доволі з вас, що ви оточили мене стінами, — каже їм рівнина, — для мене вже й вони достатня охорона.

Але гори не хочуть слухати її мови. Вони посилають довгі пасма пагорбів і голих височин аж до самого озера. Вони споруджують на кожній відрозі високі дозорні башти і так рідко полишають береги озера, що рівнина лише в кількох місцях має змогу скотитися просто в м'якенький прибережний пісок. І даремні всі її жалі.

— Дякуй долі, що ми тут стоїмо, — відповідають їй гори. — Згадай пору перед різдвом, коли день у день над Левеном котяться холодні, мов крига, тумани. Ми тобі робимо добру послугу тим, що стримуємо їх!

Рівнина жаліється, що їй тісно й нічого не видно.

— Не будь дурна, — відповідають гори. — Не знаєш, як дме біля озера? Треба мати гранітну спину й смерекове хутро, щоб той холод витримати. А крім того, хіба тобі зле Дивитися на нас?

Авжеж, рівнині немає іншої втіхи, як дивитися на гори. Вона добре знає дивовижну гру світла й тіней на скелях. Знає, як вони, невиразні, біласті, в полудневу пору опускаються й присідають і вранці чи надвечір знову велично випростуються, — чисті,

блакитні, як небо в зеніті. Часом сонце сяє так яскраво, що вони стають зелені або сині, і тоді за цілу милю добре видно кожну ялину, кожну стежку чи скелю.

Часом буває, що гори трохи розступаються і дозволяють рівнині глянути на озеро. Та коли рівнина застає його сердитим, — як воно піниться й пирскає, мов дикий кіт, або як воно вкрите холодним димом, себто як русалки на дні печуть і варять свої страви, — то швидко знову відступає за гори, до своєї тісної в'язниці й визнає їх слушність.

Люди з давніх-давен обробляють цей чудовий край, тому він густо заселений. Де тільки який струмок кидається із кручі вниз, узявшись піною, там стоїть тартак або млин. На голих, ясних місцинах, де рівнина підходить до озера, вирости церкви й церковні будинки, а по краях долини, на підгір'ї, втиканому кам'яними брилами, де не можна ні орати, ні сіяти, стоять селянські оселі, будинки військових, а подекуди й великі папські садиби.

Одначе треба сказати, що в двадцятих роках дев'ятнадцятого сторіччя цей край був далеко не такий забудований, як тепер. У багатьох місцях, де тепер розкинулись лани, тоді були ліси, озерця та мох. Людей було менше, і заробляли вони собі на прожиток здебільшого перевозом лісу або працею на тартаках і в руднях, інколи далеко від своїх осель. Рільництво не могло їх прогодувати. Одягалися вони за тих часів в одягу домашнього ткання, їли вівсяний хліб і вдовольнилися дванадцятьма шилінгами за день тяжкої праці. Багато з них жили у великих злиднях, одначе їм допомагала в біді лагідна, весела вдача, любов до праці і вміння давати собі раду.

Довге озеро, багата рівнина й блакитні гори роблять цей край надзвичайно мальовничим, тому ще й нині тутешні люди дужі, відважні й надзвичайно обдаровані. Але тепер вони досягли великого поступу в добробуті і в освіті.

Хай же щастить усім тим, хто живе на берегах довгого озера, внизу, під блакитними горами! А я вам тут переповім дещо з їхніх спогадів.

Розділ другий РІЗДВЯНА НІЧ

Сінтрамом звали лихого господаря маєтку Форш, довгорукого, схожого на мавпу голомозого незграбу з бридкою, скривленою пикою, що любив чинити людям зло.

Сінтрамом звали того, в кого наймитували самі тільки шибеники й розбишаки, а служили найязикатіші й найоблудніші дівчата; того, що доводив собак до сказу, штрикуючм їм у ніс цвяхом, і найкраще почувався серед злосливих людей і лютих звірів.

Сінтрамом звали того, що любив перевдягатися в чорта, загортався у шкуру, чіпляв собі роги, хвіст і копита, зненацька вигулькував з темного кутка, з-за печі або з-за копиці сіна й лякав дітей та забобонних жінок.

Сінтрамом звали того, що тішився, коли міг давню приязнь замінити на нову ворожнечу і брехнею отруїти чиєсь серце.

Сінтрамом звали того, що одного чудового дня з'явився в Екебю.

Втягнімо до кузні великі сани, поставмо їх. посередині, вмоємо на них тачку

догори дном, і стіл готовий! Стіл готовий, слава столів!

Тягніть стільці, все, на чому можна сісти! Тягніть шевські триноги й порожні скриньки! Тягніть подерті крісла без спинок, санки без полозків і стару карету! Ха-ха-ха, тягніть сюди стару карету! На ній усядеться промовець!

Ти ба! Одне колесо відкотилося, та й задка немає! Самий передок, подушка витерлася, з неї лізе ведмежа шерсть, шкіра аж поруділа, така давня. Зате стара коляса висока, мов хата. Підпріть її, підпріть, а то перевернеться!

Слава! Слава! У садибі Екебю настає свят-вечір.

Майор і майориха сплять собі в ліжку за шовковою завісою, сплять і гадають, що в крилі кавалерів також усі поснули. Хай собі сплять наймити й служниці, обважнілі від куті й міцного святкового елю, але ж не мешканці кавалерського крила! Хіба можуть кавалери такої ночі спати!

Не бряжчать сьогодні залізом босоногі ковалі, не штовхають тачок з вугіллям замащені сажею челядники, молот висить під стелею, мов рука з затисненим кулаком, на ковадлі нема нічого, печі не роззявляють червоних паш, щоб ковтати вугілля, не риплять міхи. Сьогодні свят-вечір. Кузня спить.

— Спить, спить! О, спиш, сердего, коли кавалери й гадки не мають спати! Довгі кліщі стоять позастромлювані в долівку й тримають у лещатах лойові свічки. Від блискучого мідяного казана на десять кварт аж під темну стелю здіймається блакитне. полум'я з пуншу. На довгому держаків молота висить роговий ліхтар Беренкройца. Жовтий пунш полискує в чаші, немов ясне сонце. Оце стіл, а ось і стільці! Кавалери справляють у кузні свят-вечір.

Тут бувають радощі й сміх, лунає музика й співи. Але цей галас серед ночі нікого не будить, бо його забиває могутній шум водоспаду надворі.

Як же тут весело й радісно. Оце якби їх майориха побачила!

Ну то й що? Вона неодмінно підсіла б до них і випила б келих. Вона гарна жінка, не буде тікати від гучної пияцької пісні чи партії в карти; Вона найбагатша жінка у Вермланді, загониста, мов візник, і велична, мов королева. Вона любить пісню, і голосну скрипку, і валторну. Любить також вино, карти і стіл, де зібралися веселі гості. Вона рада, щоб у її коморі меншало харчів, у покоях і в залі не стихали танці й розваги, а в крилі нахлібників було повно кавалерів.

Дивіться, ось вони сидять навколо чаші з пуншем, один в один! Їх — тузін, дванадцятро чоловіка. Не якісь там стрибунці чи аматори моди, а люди, що про них довго не вмере слава у Вермланді, справжні чоловіки — дужі і мужні.

Не висохлі, як папірус, не натопані торби грошей, а вбогі, безтурботні, кавалери з голови до ніг.

Не якісь там плаксії, не сонні хуторяни. Вони світові люди, лицарі й авантюристи, ласі на веселі пригоди.

Тепер уже крило нахлібників віддавна стоїть порожнє. Екебю більше не прихищає безхатніх кавалерів. Відставні офіцери й зубожілі дворяни не їздять уже деренчливими чортопхайками дорогами Вермланду. Та нехай воскреснуть мертві, нехай повстануть

веселі, безтурботні, вічно молоді!

Кожен із цього славнозвісного товариства вмів грати на якомусь інструменті або й на кількох. Кожен мав якусь прикмету, власну манеру вислову, власні приповідки, пісні, наче мурашка в купині, кожен мав свою питому особливість, коштовну кавалерську цноту, що відрізняє його від інших.

З-посеред товариства за столом я найперше назву Беренкройца, полковника з густим сивим вусом, майстерного картяра і співака Бельманових пісень, а також його приятеля й товариша з часів війни, тишка і великого мисливця на ведмедів майора Андерса Фукса і третього їхнього побратима, невисокого барабанщика Рустера, що довго служив у полковника, але доскочив офіцерського чину за свій хист готувати пунш і співати басом. Далі треба згадати старого фенрика[7] Рутгера фон Ернеклова, жіночого облесника в твердих, накрохмалених брижах на шиї, в перуці, підфарбованого, мов жінка. Колись він був одним із найпоказніших кавалерів, як і капітан Крістіан Берг, дужий, славетний герой, — але його так само легко можна було здурити, як велетня в казках. В їхньому товаристві часто можна було побачити маленького, круглого патрона Юліуса, жвавого, веселого й дуже обдарованого чоловічка, незрівнянного оповідача, маляра, співака і майстра переказувати анекдоти. А ще він любив кпити з розбитого подагрою фенрика і з дурного велетня Крістіана Берга.

Був серед них і високий німець Кевенгюлер, винахідник самохідного воза й летючої машини; про його славу ще й досі шумлять Вермландські ліси. З походження і навіть з вигляду він був лицар, мав довгі закручені вуса, гостру борідку, орлиний ніс і маленькі скісні очі в павутинні дрібних зморщок. Сидів між ними й великий воїн кузен Крістофер, що покидав стіни крила нахлібників лиш тоді, як ішлося про полювання на ведмеда чи якусь іншу сміливу витівку, а коло нього дядько Ебергард, філософ, що оселився в Екебю не задля веселощів і розваг, а щоб не клопотатися їжею і спокійно довершити свою велику працю в царині науки з наук.

Насамкінець я назву найкращих із цілого товариства, ласкавого Левенборга, скромного, надто доброго для цього світу чоловіка, що не годен був збагнути його шляхів, і великого музику Лільєкруну, що мав гарну оселю і завжди тужив за нею, а все ж залишався в Екебю, бо потребував простору й різноманітності, аби якось зносити земне життя.

Усі ці одинадцять кавалерів давно полишили за собою молодість, навіть дехто переступив поріг старості. Проте між ними був один чоловік, що мав не більше як тридцять років і ще не втратив своєї фізичної та духовної сили. Це Єста Берлінг, кавалер над кавалерами, що сам-один був більший оповідач, співак, музикант, мисливець, пияк і гравець, ніж усі решта разом. Він-бо утілював усі кавалерські цноти. Отаку людину зробила з нього майориха!

Гляньте, ось він стоїть на стільці для промовця! Темрява з і чорної стелі спадає вниз важкими кетягами, і в ній світиться його ясна голова, ніби в тих молодих богів-світлоносців, що впорядковували хаос. Він стрункий, вродливий, сповнений, жадоби

пригод.

Одначе промовляє він дуже поважно.

— Кавалери й браття! Береться до півночі, ми вже довго бенкетуємо, то ж пора випити за тринадцятого біля столу.

— Що це ти, любий Єсто! — вигукує патрон Юліус. — Де ж ти візьмеш тринадцятого, нас-бо лишень дванадцять!

— В Екебю щороку помирає одна людина, — провадить Єста дедалі смутнішим голосом. — Помирає один із мешканців кавалерського крила, один із веселих, безтурботних, вічно молодих. Що вдієш? Кавалерам не годиться старітись. Якщо наші тремтячі руки не годні підняти чарки, а наші пригаслі очі розпізнавати карти, то навіщо нам життя і ми навіщо? Один із цих тринадцяти чоловік, що справляють святвечір у кузні Екебю, мусить померти, але щороку приходить новий, щоб доповнити рахунок. Має прийти чоловік, досвідчений у мистецтві веселощів, такий, що вміє грати на скрипці чи в карти, прийти й доповнити рахунок нашого товариства. Старі метелики повинні вчасно померти, поки ще світить літнє сонце! Я п'ю за тринадцятого!

— Стривай, Єсто, нас-бо тільки дванадцять! — заперечують кавалери, і ніхто з них не торкає чарки.

Єста Берлінг, прозваний поетом, хоч він не написав жодного вірша, спокійно, незворушно каже далі:

— Кавалери й браття! Не забувайте, хто ви. Ми підтримуємо радість у Вермланді. Ми водимо смичками по скрипках, пускаємось у танок, завдяки нам у цьому краї дзвенить пісня й не стихає гра. Наші серця вільні від жадоби золота, а руки не обтяжені працею. Якби нас не було, забулися б танці й карти, згасло б літо, зів'яли б троянди, відлунала б пісня, і в цілому цьому благословенному краї лишилися б тільки рудні та їхні власники. Радощі житимуть, поки живі ми. В цій кузні Екебю я вже шість років справляю свят-вечір, і досі ніхто не вагався випити за тринадцятого.

— Але ж, Єсто! — вигукують кавалери. — Тепер нас тільки дванадцять, як же можна пити за тринадцятого?

Глибокий сум проступає в Єсти на виду.

— Хіба нас тільки дванадцятєро? Хто таке сказав? Хіба ми повинні вимерти? Хіба другого року нас має бути тільки одинадцятєро, а за два роки тільки десятєро? Хіба наймення наші мають перейти в легенду, а товариство розпастися? Я викликаю тебе, тринадцятий, і встав випити за тебе. Викликаю з моря, з надрів землі, з неба, з пекла — того, хто має доповнити товариство кавалерів!

Раптом з димаря долинає шурхїт, хряскають дверцята, і з'являється тринадцятий. Волохата потвора з хвостом і кїнськими копитами, з рогами й гострою борїдкою; угледївши його, кавалери злякано зойкають і схоплюються з мїсць.

Але Єста, сповнений радощїв, гукає:

— Прибув тринадцятий! Випиймо за тринадцятого!

Авжеж, прибув ворог роду людського, прибув до зухвальцїв, що порушують спокїй святої ночї! Приятель відьм із Лисої гори, той, що свої контракти підписує кров'ю на

чорному папері, той, що сім діб танцював з графінею з Іваршнеса і сім священиків не годні були його вигнати.

Угледівши його, старі авантюристи бентежаться. Вгадують, по кого загостив він такої ночі.

Дехто ладен утекти з ляку, та скоро всі впевнюються, що рогатий нікого не збирається тягти в своє темне царство; його привабив дзенькіт келихів і пісні. Він захотів розважитись людськими радощами і скинути з себе о цій веселій норі тягар володарювання.

О кавалери, кавалери, чи хто з вас пам'ятає, що це різдвяна ніч? Це ж якраз тепер янголи співають пастухам на полі. Тепер діти лягають у ліжечка і тривожаться, щоб міцно не заснути й не проспати святої утрени. Скоро засвітять різдвяні свічки в бруенській церкві, а десь далеко, в лісовому курені, юнак ще звечора наготував ялинових скіпок, щоб освітлювати своїй коханій дорогу до церкви. В кожній хаті господиня вмостила на вікні трійцю й засвітить на ній свічки, коли люди почнуть іти повз хату до церкви. Паламар колядує уві сні, а старий священик пробує в постелі голос, чи дзвінко він завтра відспіває службу: "Хвала господу на небі, а на землі мир!.."

О кавалери, краще б вам такої тихомирної ночі спати собі тихенько в постелі, а не кумитися з нечистою силою!

Та вони приязно вітають рогатого за прикладом Єсти, подають йому келих, повний полум'яного пуншу, Для нього звільняють коло столу почесне місце й дивляться на нього так радісно, ніби мають перед собою не бридку пику сатира, а личко коханої з своєї молодості.

Беренкройц запрошує його до карт, патрон Юліус співає найкращих своїх пісень, а Ернеклов заводить мову про вродливих жінок, тих прегарних істот, що прикрашають життя.

Рогатий добре себе почуває; він, ніби князь, відкидається на передку старої карети і пазуристою рукою підносить повний келих до скривлених посмішкою вуст.

А Єста Берлінг, звичайно, звертається до нього з промовою.

— Ваша величносте, — каже, — ми давно чекали на вас тут, в Екебію, бо вам важко досягнути до якогось іншого раю. Тут живуть люди, що не сіють, і не прядуть, як ви, певне, вже й самі знаєте. Тут печені шпаки залітають кожному в рот, а гіркий ель і солодка горілка течуть по всіх навколишніх струмках і потоках. Це гарне місце, запам'ятайте собі, ваша величносте!

Ми, кавалери, справді на вас чекали, бо нам бракувало одного до рахунку. Бачите, ми щось більше, ніж собі досі уявляли: дванадцятка — це давнє число, що згадується ще в легендах. Нас дванадцятєро правили колись світом із позахмарного Олімпу, і нас було дванадцятєро, коли ми птахами оселилися на зеленому дереві Ігдрасіль[8]. У кожній прадавній пісні нас було дванадцятєро. Хіба ми не сиділи навколо круглого столу короля Артура, і хіба не дванадцять лицарів було у війську Карла Великого? Одного з нас звали Туром[9], іншого Юпітером. Так само й нині. Легко ж бо дошукатися божистої величі під лахміттям і левиної гриви під осячю шкурою. З

плином часу ми дуже змізерніли, та коли все-таки не перевелися, то нехай кузня буде нашим Олімпом, а крило нахлібників — Валгаллою[10].

Але ж, ваша величносте, ми не почували себе в повному рахунку. Добре ж бо відомо, що в товаристві з дванадцяти чоловік давніх легенд має бути якийсь Локі[11] або Прометей. Само його нам бракує.

Вітаю вас, ваша величносте!

— Хе-хе-хе! Гарні слова, дуже гарні, — каже нечистий. — А я не маю часу відповісти. Справи, хлопці, справи! Мушу негайно бігти, а то б залюбки був до ваших послуг у якій завгодно ролі. Дякую за вечір, любі приятелі! До побачення!

Кавалери питають, куди він так поспішає, і чорт каже, що до шляхетної майорихи, господині Екебю; вона чекає на нього, щоб поновити контракт.

Кавалери дуже здивовані. Сувора й сильна жінка майориха з Екебю. Вона піднімає на свої широкі плечі мішок жита. Пильнує валки з рудою цілу довгу дорогу від копальні аж до Екебю і засинає, як наймит на току, поклавши під голову клунок. Узимку вона наглядає за вуглярами, а влітку сплавляє на плотах дерево озером Левен. Мужня жінка. Лається, як вуличний бурлака, и порядкує, мов король, своїми сімома руднями, сусідніми хуторами, володарює своєю парафією і навколишніми, та що й казати, цілим Вермландом. А для бездомних кавалерів вона була завжди як рідна мати, тому як хтось нашіптував їм, що майориха підписала контракт із дияволом, вони пускали ті слова повз вуха.

Отож вражені кавалери й питають його, який саме контракт він підписав з нею.

І нечистий відповідає їм, що подарував майорисі аж сім рудень за те, що вона посилатиме йому щороку по одній душі.

О, який жах поймає серця кавалерів! Вони чули про це й раніше, та не вірили. Адже в Екебю щороку вмирає один веселий, безжурний, вічно молодий мешканець крила нахлібників. Бо що вдієш? Кавалерам не годиться старітись. Якщо їхні тремтячі руки не годні підняти чарки, а пригаслі очі не розпізнають карт, то навіщо їм життя і вони навіщо? Метелики повинні помирати в сяйві літнього сонця.

Але тепер, тепер вони збагнули все до кінця!

Горе тій жінці! Ось чому вона їх смачно годує й напуває гірким елем та солодкою горілкою. Хоче, щоб вони просто від пияцького столу і від карт летіли вниз до пекельного володаря, щороку по одному, по одному кожного швидкоплинного року!

Горе тій жінці, горе тій відьмі! До Екебю приїздять дужі, прекрасні чоловіки, щоб навіки пропасти. Вона їх нищить, обертає їхній мозок у трухляччя, їхні легені в сухий попіл. З потьмареним духом опускаються вони на смертельне ложе, готові в далеку дорогу, без надії, без душі, без гідності.

Горе тій жінці! Так померло багато кращих за них, і так мають померти вони.

Одначе страх не довго сковує кавалерів.

— Володарю темряви! — гукають вони. — Більше та відьма не підпише кров'ю з тобою контракту! Вона мусить загинути.

Крістіан Берг, дужий капітан, бере на плече найбільший у кузні молот. Він

розтратить голову тій мерзотній чарівниці. Не запродає вона більше нічиєї душі.

— А ти, рогатий, ляжеш на ковадло, і ми спустимо на тебе висячий молот. І триматимем тебе кліщами під молотом, щоб провчити, як полювати на душі кавалерів!

Чорний добродій не вельми відважний, це давно всім відомо, розмова про молот аж ніяк йому не подобається. Він просить капітана Берга трохи почекати й починає з кавалерами торг.

— Візьміть собі від Нового року сім рудень, а мені віддайте майориху.

— Ти гадаєш, що ми такі підлі, як вона? обурюється патрон Юліус. — Екебю і всі рудні ми заберемо, але з майорихою давай собі раду сам.

— А ти, Есто, що скажеш, га? — питає лагідний Левенборг. — Кажи ж бо! В такій поважній справі ми повинні знати твою думку.

— Це шаленство! — каже Еста Берлінг. — Кавалери, не робіть із себе дурнів! Що ми супроти майорихи? Хай із нашими душами буде що завгодно, але я не дозволю, щоб ми стали негідниками, повелися як зрадники! Надто довго я їв майоришини хліб, щоб тепер відрікатися від неї.

— То йди собі до пекла, Есто, як маєш бажання! Ми самі будемо порядкувати в Екебю.

— Чи ви подуріли, чи пропили свій глузд? Хіба це правда? Думаєте, що він чорт? Не бачите, що все це брехня брехнею?

— Хе-хе-хе, — озивається чорний добродій, — а ти не бачиш, що стоїш на добрій дорозі до пекла, хоч ти живеш уже в Екебю сім років? Не бачиш, що не довго тобі вже чекати?

— Не мели дурниць! Я ж сам запхнув тебе в комин.

— Ніби це щось важить! Хіба я не такий самий чорт, як інші! Еге ж, Есто Берлінгу, тебе я вже вважай спіймав! Гарно ти вибував під майоришиною опікою.

— Вона врятувала мене, — каже Еста, — чим би я був без неї?

— Хе-хе, ніби майориха не мала на оці власної вигоди, як залишала тебе в Екебю! Ти ж не одного можеш приманити в пастку, ти маєш великий хист. Раз ти спробував піти від майорихи, прийняв від неї хутірець, став хліборобом і хотів їсти свій хліб. А вона щодня проходила повз твою садибу, та ще й водила з собою гарних дівчат. Якось із нею була Мар'яна Сінклер — тоді ти кинув лопату й шкіряний фартух, Есто Берлінгу, і знову став нахлібником.

— Поївз ту садибу вела дорога, йолопе!

— Аякже, вела! Потім ти подався в Борг навчати Генріка Дону і мало не став зятем графині Мерти. Хто ж, по-твоєму, поклопотався, щоб юна Еба Дона почула, що ти вигнаний священик, і відмовила тобі, га? Майориха, Есто Берлінгу. Вона хотіла, щоб ти вернувся.

— Казна-що верзеш! — мовить Еста. — Еба Дона після того скоро померла. Однаково вона не була б моя.

Чорний гість підходить до самого нього й зазирає йому просто в обличчя.

— Померла, авжеж, померла, бо через тебе вкоротила собі віку. Але від тебе це

приховали.

— З тебе непоганий чорт, — каже Єста.

— А все через майориху, будь певен. Вона хотіла, щоб ти повернувся і жив у неї в кавалерському крилі.

Єста регоче й захоплено вигукує:

— З тебе таки справді непоганий чорт! Чому б нам не підписати з тобою контракту? З твоєї ласки ми б дістали сім рудень.

— Добре, що ти вже не стаєш поперек дороги власному щастю!

Кавалери віддыхають з полегкістю. Вони давно вже нічого не вирішували без Єсти. Якби він не захотів пристати на чортове слово, то й вони б ні до чого не домовились, хоч порядкувати сімома руднями — велика спокуса для бідних нахлібників.

— Але пам'ятай, — каже Єста, — ми беремо сім рудень, щоб врятувати свої душі, а не щоб стати господарями, рахувати гроші й важити залізо! Ми не станемо сухими папірусами чи торбами з грішми, а лишимося й надалі кавалерами.

— Золоті слова, — мурмотить чорний гість.

— Отже, ми беремо на рік ці сім рудень, якщо твоя ласка, але затям собі: коли за цей час ми вчинимо щось не гідне кавалерської честі, себто коли зробимо щось мудре, чи корисне, чи ганебне для чоловіка, то після року можеш забрати собі всіх нас, а маєтки віддати кому захочеш.

Нечистий потирає з радощів руки.

— Зате коли ми поведемося так, як личить кавалерам, — то ти більше ніколи не підписуватимеш контрактів в Екебю і за цей рік не одержиш ніякої винагороди ні від нас, ні від майорихи.

— Ваші умови важкі, — каже нечистий. — О, любий Єсто, мені б належалась якась душа, одна-однісінька нікчемна душа. Хоч би майоришина. Навіщо ти її обороняєш?

— Таким крамом я не торгую, — реве Єста. — Але як ти вже так дуже хочеш, то візьми собі старого Сінтрама з Форша — запевняю тебе, що він вартий бути в пеклі.

— Хе-хе-хе, непогано, — каже чорний добродій, навіть оком не зморгнувши. — Отже, або кавалери, або Сінтрам. Добрий буде для мене рік.

І ось написано контракт кров'ю з мізинця Єсти Берлінга на чорному папері нечистого і його ж таки гусячим пером. Тоді кавалери знову вертаються до свого бенкету. Цілий-бо рік вони мають розкошувати, а потім... ну, та потім видно буде.

Вони відсовують стільці, беруться за руки й пускаються в шалений танок по чорній долівці навколо казана з пуншем. Посередині, високо підстрибуючи, танцює нечистий, аж поки нарешті падає біля казана, нахилиє його до себе й п'є.

Беренкройц падає поруч з ним, Єста Берлінг також, а тоді всі лягають навкруг казана, нахилиють його до себе по черзі й п'ють. Врешті хтось перевертає казана, і на лежачих кавалерів ллється гарячий, липкий напій.

Коли вони, лаючись, підводяться, чорта вже немає, тільки його золоті обіцянки, мов ясні німби, сяють над головами кавалерів.

Розділ третій

РІЗДВЯНИЙ ОБІД

На перший день різдва майориха Самселиус влаштовує бучний обід.

Вона сідає на покуті біля великого столу, накритого на п'ятдесят осіб. На ній уже немає короткого кошушка і смугастої сукні домашнього ткання, не стримить з рота череп'яна люлька. Майориха тепер шелестить шовками, руки їй оздоблює золото, білу шию холодять перли.

А де кавалери, де ті, що на чорній долівці в кузні пили з блискучого мідяного казана за здоров'я нових господарів Екебю?

Он сидять у кутку біля кахляної груби за окремим столом. Сьогодні для них не знайшлося місця біля великого столу. Сюди страви подають наостанці і вина доходить обмаль, сюди не позирають вродливі жінки, ніхто не слухає жартів Єсти Берлінга.

Однаке кавалери нині скидаються на вкоськаних жеребців або ж на ситих хижаків. Спали вони тільки годину, тоді при світлі смолоскипів і зірок поїхали до церкви на утренью. Вони дивилися на свічки, слухали колядок, і обличчя в них променіли, наче в усміхнених дітей. Кавалери забули про свою пригоду в кузні, як забувають про поганий сон.

Велична й могутня майориха з Екебю. Хто зважиться підняти на неї руку, чиї вуста свідчитимуть проти неї? Звісно, не вбогих кавалерів, що багато років їдять її хліб і сплять під її дахом. Вона садовить їх, де хоче, може хряснути в них перед носом дверима — як їй заманеться, і вони не годні оминати її влади. Хай змилюється над ними бог! Адже без Екебю вони б не могли жити.

Біля великого столу весело. Там світяться прегарні очі Мар'яни Сінклер і дзвенить лагідний сміх веселого Дони.

А кавалери сидять понурі. Чи ж не справедливо було б, щоб ті, кого майориха запродала дияволу, обідали коло того самого столу, що й решта гостей? Хіба не ганебно сидіти за цим столиком біля груби? Наче кавалери не варті кращого товариства!

Майориха пишається, сидячи між графом з Борга і пробстом із Бру. А кавалери похнюпили голови, мов покарані діти, і згадують те, що було вночі.

Соромливими гістями з'являються коло столу кавалерів смішні вигадки й веселі жарти — їх знову поймає обурення й оживає згадка про нічні обіцянки чортові. Патрон Юліус переконує дужого капітана Берга, що печених рябчиків, — їх саме розносять біля великого столу, — всім не вистачить, але ніхто не сміється.

— Не вистачить, — каже він, — я ж бо знаю, скільки їх куплено. Але вони знайшли собі раду, Крістіане, для нас на цей столик напекли круків.

Вуста полковника Беренкройца під густим вусом усе-таки торкає усмішка, але Єста Берлінг зранку має таку міну, мов намірився когось убити.

— Для нахлібників усе годиться, еге ж? — озивається він.

Нарешті до столика приносять повну з горою миску смачних рябчиків.

Та капітан Берг уже кипить люттю. Він ціле життя ненавидів круків, плюгавих, крикливих ненажер. Так ненавидів, що восени, виставляючи себе на посміховисько,

вбивався в спідницю й пов'язував на голову хустку, аби тільки підійти до них на відстань пострілу, як вони ласували зерном на полі.

Він ганяв і нищив їх на галявах, як вони парувалися весною, вишукував улітку гнізда і скидав додолу голих ще пущверінків або товк надсиджені яйця.

Ось він хапає миску з рябчиками й реве на служника:

— Ти думаєш, що я їх не впізнаю? Думаєш, треба, щоб вони аж крякнули? Фе, яка ганьба! Пригощати Крістіана Берга круками!

Він бере одного рябчика і шпурляє ним об стіну.

— Фе! — реве він, аж здригається вся зала. — Пригощати Крістіана Берга круками, фе!

І так само, як він кидав безпорадними пущверінками об каміння, тепер він гатить рябчиками об стіну.

Навколо бризкає підлива й жир; рябчики відбиваються від стіни й падають на підлогу. За столом кавалерів стає весело.

Аж ось до їхнього слуху долинає голос розгніваної майорихи.

— Викиньте його за двері! — велить вона служникам.

Та служники бояться. Це ж Крістіан Берг, дужий капітан.

— Викиньте, кажу!

Крістіан Берг чує її крик; засліплений люттю, він безстрашно обертається до майорихи, як ведмідь, що лишив поваленого ворога і береться до нового супротивника. Він підступає до святкового столу; лунко гупають по підлозі його важкі чоботи. Врешті капітан спиняється; від майорихи його відділяє тільки стіл.

— Викиньте його за двері! — ще раз гукає вона.

Але Берг кипить гнівом, аж страшно глянути на його насуплене чоло й стиснуті кулачиська. Він високий, мов велетень, і дужий, мов велетень. Гості й челядь тремтять, ніхто не вагається підступити до капітана. Та й хто б осмілився його зачепити, коли лють потьмарила його розум?

Він стоїть перед майорихою і грізно промовляє:

— Я вишпурляв круків об стіну. Хіба не можна, га?

— Геть звідси, капітане!

— Цить, стара! Додумалась пригощати Крістіана Берга круками! Треба було б оце взяти тебе і сім твоїх проклятих...

— Хай тобі чорт, Крістіане Бергу, ану не лайся! Тут тільки мені можна лаятись.

— Думаєш, я боюся тебе, відьмо? Думаєш, не знаю, як тобі дісталися сім рудень?

— Цить, капітане!

— Коли Альтрінгер помирав, то віддав їх твоєму чоловікові за те, що ти була його коханкою!

— Замокнеш ти чи ні?

— Отака з тебе була вірна дружина, Маргарето Самселиус. А майор прийняв сім рудень і дозволив тобі порядкувати в них, наче й не знав нічого. Тут чорт напевне вмочив свої пальці. Але тепер тобі край.

Майориха опускається на стілець. Вона блідне й тремтить. Тоді озивається зміненим тихим голосом:

— Авжеж, мені край, завдяки тобі, Крістіане Бергу.

Від цих слів дужий капітан здригається, обличчя йому кривиться, на очах виступають сльози каяття.

— Я п'яний! — кричить він. — Я не тямлю, що кажу! Я нічого не говорив! Я був для неї сорок років пес і раб, тільки пес і раб! Вона Маргарета Сельсінг, якій я служив ціле своє життя! Я не кажу нічого поганого про неї! Хіба можна щось закинути прекрасній Маргареті Сельсінг? Я, мов той пес, стеріг її двері, мов раб, ніс її тягар. Нехай штурхне мене ногою, нехай ударить! Бачите ж, я благаю й караюся. Я кохаю її сорок років. Як би я міг сказати про неї щось погане?

Дивне то видовисько. Капітан падає навколішки і просить вибачити йому, Майориха сидить з другого боку, і він колінкує навколо столу до неї. Тоді схиляється и цілує край її сукні, зрошуючи підлогу слізьми.

Та неподалік від майорихи сидить низенький, дужий чоловік із скуйовдженим чубом, косими очима й випнутою вперед спідньою щелепою. Він схожий на ведмедя. Він маломовний, завжди нишком робить щось своє, не дбаючи ні про кого й ні про що. Це майор Самселіус.

Почувши капітанові слова, він підводиться, майориха також устає, а за нею й усі п'ятдесят гостей. Жінки плачуть зі страху, чоловіки ніяковіють, а в ногах у майорихи лежить капітан Крістіан, цілує край її сукні і зрошує слізьми підлогу.

Широкі волохаті майорові руки поволі стискаються в кулаки; він підносить руку, але майориха випереджає його.

— Ти вкрав мене, — озивається вона глухим, якимсь чужим голосом. — Прийшов, як злодій, і забрав мене. Дома ти штурханами, голодом і лайкою силував мене бути тобі за дружину. Я повелася з тобою так, як ти заслужив.

Майор ще дужче стискає кулаки. Майориха трохи відступає назад і веде далі:

— Живий вугор звивається під ножом, жінка, що її присилувано вийти заміж, шукає собі коханця. Ти хочеш бити мене за те, що було двадцять років тому? А чом тоді не бив? Невже забув, що він жив у Екебю, а ми в Ше? Ми їздили його каретами й пили його вино. Хіба ми щось ховали перед тобою? Чи його слуги не були твоїми слугами? Чи його золото не пливло в твої кишені? Чи ти не взяв від нього семи рудень? Тоді ти мовчав, а треба було бити мене, Бернте Самселіусе, тоді треба було бити.

Майор відвертається від неї, обводить поглядом гостей і на їхніх обличчях читає, що вони признають рацію дружині, всі вважають, що він прийняв сім рудень у винагороду за свою мовчанку.

— Я нічого не знав! — кричить він і тупає ногою.

— Добре, що тепер знаєш, — упадає йому в слово майориха дзвінким голосом. — А я боялася, що ти й помреш, нічого не знаючи. Добре, кажу, що знаєш, то я говоритиму з тобою відверто. Ти був мій власник і сторож моєї в'язниці. Тепер ти знаєш, що я належала тому, в кого ти мене вкрав! Нехай знають і всі ті, що пліткували про мене!

Давнє кохання бринить у її голосі і світиться в її очах. Вона бачить чоловіка з піднятими кулаками. На обличчях гостей читає переляк і зневагу. Вона відчуває, що настала остання година її могутності, та однаково радіє, що може відверто говорити про найкращі спогади свого життя.

— Він був чудова людина. А хто ж ти, що розлучив нас? Рівного йому я ніколи не бачила. Він дав мені щастя, дав добро, хай благословенна буде пам'ять про нього!

Майор опускає кулаки, не вдаривши дружини. Він уже надумав іншу помсту.

— Геть із моєї хати! — горлає він.

Майориха ані ворухнеться.

Одначе кавалери бліднуть і розгублено ззираються. Починає ж бо справджуватись те, що казав чорний. Майориха не поновила контракту — і ось тобі наслідок. Якщо цьому правда, то й правда, що вона послала до пекла більше, як двадцять кавалерів. Ох, клятенна відьма!

— Геть! — править своє майор. — Жебрай хліба попідтинню! Не матимеш радості з його грошей і не житимеш у його маєтках! Нема вже майорихи з Екебю. А якщо ти переступиш іще колись мій поріг, я тебе вб'ю!

— Ти виганяєш мене з мого дому?

— Він не твій. Екебю належить мені.

Майориху поймає жах. Вона відступає до дверей, а майор іде слідом за нею.

— Ти був ціле життя моєю бідой, — каже вона. — Невже й таке ще мені вчиниш?

— Геть! Геть!

Майориха спирається на одвірок, згортає руки й затуляє обличчя. Вона згадує свою матір і шепоче:

— Нехай же від тебе всі відцураються, як ти відцуралася від мене, хай стане дорога твоєю домівкою, а копиця сіна — ліжком. Отже, все справджується, все до слова.

Ласкавий пробст із Бру і суддя з Мункерюда приступають до майора Самселиуса і пробують заспокоїти його. Мовляв, найкраще не ворухити давньої історії, хай усе лишається так, як є, треба забути минуле й вибачити.

Майор струшує з своїх плечей дружні руки; він усе ще грізний, як щойно був капітан Крістіан Берг.

— Це не давня історія! — горлає він. — Я досі нічого не знав, тому не міг покарати невірної дружини!

На цім слові майориха підводить голову: до неї знову вернулася відвага.

— Ти перший покинеш цей дім. Думаєш, я тобі поступлюся?

Вона відходить від дверей. Майор мовчить, але стежить за кожним її порухом, ладен напасти з кулаками, якщо не матиме іншого способу поквитатися з нею.

— Допоможіть мені, люди добрі, зв'язати цього чоловіка і вивести надвір, нехай прийде до тям! Не забувайте, хто я, а хто він! Розважте, поки мені не довелось йому поступитися. Я всім порядкую в Екебю, а він висиджує цілими днями у ведмежій долині й годує ведмедів. Допоможіть мені, любі приятелі й сусіди! Без мене тут усім буде лихо. Селянин будує собі хату, бо рубає мій ліс і возить мою руду. Вугляр живе з того, що

випалює мені вугілля, а плотар — із того, що сплавляє моє дерево. Це я даю всім працю, що приносить людям добробут. Ковалі, ремісники, теслі живуть із того, що мають у мене роботу. Думаєте, він зможе дати всьому лад? Запевняю вас: якщо ви мене виженете, в цій околиці запанує голод!

Підноситься багато рук, щоб допомогти майорисі, а також чимало гостей пробують лагідно втихомирити майора.

— Ні, геть від мене! — кричить він. — Хочете боронити невірну дружину? Кажу вам, що як вона не піде сама, я візьму її на руки й віднесу своїм ведмедям.

На цій мові руки опускаються.

Тоді в тяжкій своїй біді майориха звертається до кавалерів:

— Невже ви теж, кавалери, дозволите, щоб мене вигнали з дому? Чи я давала вам узимку мерзнути в снігу, чи не мали ви вдосталь гіркого елю й солодкої горілки? Чи брала я з вас платню або ж вимагала роботи за свій харч і одяг? Чи не бавились ви біля ніг моїх, любо, як діти біля матері? Чи в моїх залах переводилися танці? Чи веселощі й розваги не були тут хлібом насущним? Не дайте цьому чоловікові, біді моїй на ціле життя, вигнати мене з власного дому! Не допустіть, щоб я стала жебрачкою, кавалери!

На цьому слові Еста Берлінг підступив до вродливої чорнявої дівчини, що сиділа біля великого столу.

— Ти п'ять років тому часто була в Боргу, Анно. Ти не знаєш, то не майориха сказала Ебі Доні, що я вигнаний священик? — спитав він.

— Допоможи майорисі, Есто, — тільки й каже дівчина.

— Зрозумій, я хочу знати, чи вона не зробила з мене вбивці!

— Ох, Есто, що ти верзеш? Допоможи ж їй!

— Бачу, ти не хочеш признатися. Отже, Сінтрам правду казав.

І Еста вернувся до кавалерів. Він і пальцем не ворухнув, щоб допомогти майорисі.

Ох, чого майориха посадила кавалерів за окремий стіл у кутку біля груби! Тепер у їхніх головах прокинулись думки минулої ночі, обличчя в них запеклі, майже такі, як у майора, а серця нещадні, глухі до майоришиних благань. Хіба все те, що вони бачать, не потверджує їхніх нічних химер?

— Знати, що вона не поновила контракту, — мурмотить один.

— Гайда до пекла, відьмо! — вигукує інший.

— По правді, то ми самі мали б гнати тебе до воріт.

— Дурні! — кричить на кавалерів старий, німичний дядько Ебергард. — Хіба ви не знаєте, що то був Сінтрам?

— Знаємо, ну то й що? — відповідає патрон Юліус. — А хіба те, що каже Сінтрам, це може бути правда? Адже відомо, що він служить дияволу. Бозна відколи поріднився з ним.

— Іди, Ебергарде, помагай тій відьмі! — глузують кавалери. — Ти ж не віриш у пекло. Ну йди!

А Еста Берлінг стоїть тихо, непорушно, не каже ні слова.

Ні, з кавалерського крила майорисі годі сподіватися допомоги. Вона знову

відступає до дверей і затуляє очі руками.

— Нехай же від тебе всі відцураються, як ти відцуралась від мене, — примовляє вона собі в глибокому смутку. — Хай стане дорога твоєю домівкою, а копиця сіна — ліжком!

Тоді береться однією рукою за клямку, а другу зводить угору.

— Затямте ж собі всі, хто дав мені упасти! Затямте, що скоро прийде й ваш час. Ви розвієтесь, мов той порошок на вітрі, а місце, де ви жили, стане пустою. Бо як ви встоїте, коли я вас не підтримуватиму? Мельхіоре Сінклере, ти маєш-важку руку й пробуєш її на дружині — начувайся! Близько розплата, священику з Брубю! Капітанихо Угло, в твої двері вже стукають злидні? Юні вродливиці Елісабет Доно, Мар'яно Сінклер, Анно Шернгек, побачите, що не тільки мені доведеться тікати з свого дому! Начувайтесь й ви, кавалери! Надходить буря на цей край! Вона змете вас з лиця землі, дні ваші пораховані, тепер уже напевне пораховані! Мені шкода не себе, а вас, бо вас захопить буря, і хто ж утримається, коли я впала? І крається мені серце за бідними людьми. Хто їм дасть роботу, як мене не буде?

Майориха відчиняє двері, і тієї миті капітан Крістіан підводить голову й каже:

— Скільки мені ще лежати біля твоїх ніг, Маргарето Сельсівг? Може, ти пробачиш мені, щоб я міг стати за тебе на герць?

Майориха тяжко бореться сама з собою, знає-бо: як пробачить капітанові, що вірно кохав її сорок років, то він кине́ться на герць з її чоловіком і стане вбивцею.

— Чи пробачу я тобі? — каже вона. — Хіба не ти накликав на мене біду, Крістіане Бергу? Іди собі до кавалерів і втішайся тим, що накоїв!

І майориха пішла, пішла спокійно, лишивши позад себе переляк. Вона впала, проте навіть у приниженні не втратила гідності. Не піддалася смуткові, а в старості своїй тішилась давнім молодечим коханням. Не принизилась до скарг, до жалібних сліз, коли втратила все, що мала, не вжахнулася, що з торбою і костюром піде жебрати по країні. Побивалася тільки за бідними селянами, за веселими, безтурботними мешканцями берегів озера Левен, за вбогими кавалерами, за всіма тими, кого прихищала й підтримувала.

Всі відвернулися від неї, — а проте вона знайшла силу відштовхнути від себе останнього приятеля, щоб не зробити його вбивцею.

Вона була могутня жінка, велика духом і міцна тілом. Не скоро ми побачимо подібну до неї.

Другого дня майор Самселиус залишив Екебю і перебрався до Ше поблизу великої рудні.

У духівниці Альтрінгера, по якій майор одержав рудні, ясно сказано, що той не може нічого продавати ані дарувати і що після його смерті все має успадкувати майориха або ж її нащадки. Отож майор не мав спромоги сам спекатися ненависної спадщини і настановив кавалерів господарювати в ній — сподівався, що в такий спосіб найдужче зруйнує Екебю та решту шість рудень.

Усі в тій місцевості вірили, що лихий Сінтрам — посланець диявола; а оскільки те,

що він пообіцяв, негайно здійснилося, то кавалери були певні, що контракт доведеться пильно дотримати. Тому твердо вирішили за цілий рік не зробити нічого розумного, корисного або милосердного. Всі вони також були переконані, що майориха — лиха відьма і що вона тільки й чекала, аби погубити їхні душі.

Старий дядько Ебергард, філософ, глузував з їхньої віри, та хто б зважав на його думку, коли він був такий затятий у своїй невірі, що якби навіть опинився в пеклі, серед усіх чортів, то однаково твердив би, що їх немає, бо не може бути! Адже дядько Ебергард був великий філософ Еста Берлінг нікому не признавався, в що він вірить. Одне тільки певне: він не почувався вдячним майорисі за те, що вона прийняла його нахлібником в Екебю. Краще б йому було померти, ніж тепер думати, що через нього відібрала собі життя Еба Дона. Він не підняв руки, щоб помститися майорисі, але й не підняв, щоб їй допомогти. Просто не міг. Зате кавалери тепер стали великі пани. Були свята, скрізь справляли бенкети, влаштовували розваги, і серця кавалерів переповнювала радість. І навіть якщо на Есту Берлінга налягала жура, він не давав того взнаки ні виразом обличчя, ні словом.

Розділ четвертий

ЕСТА БЕРЛІНГ, ПОЕТ

Під час різдвяних свят у Боргу мав відбутися бенкет.

Там тоді мешкав молодий граф Дона. Він щойно одружився з молодого, вродливою дівчиною; все промовляло за те, що в старому графському замку буде весела препишна учта.

В Екебю теж прийшло запрошення, але виявилось, що з усіх, хто там був на свята, тільки Еста Берлінг, прозваний поетам, захотів поїхати на бенкет.

І Борг, і Екебю лежать над озером Левен, але на протилежних берегах. Борг у парафії Свартше, а Екебю — в Бру. Коли озеро замерзає, з Екебю до Борга всього дві милі дороги.

Старші кавалери вирядили вбогого Есту на той бенкет, мов принца, що мав репрезентувати честь королівства. Віл убрався в новий фрак з блискучими гудзиками й накрохмалене жабо, взувся в лаковані черевики, зверху накинув хутро з найкращих бобрових шкурок, а на русяві кучері надяг соболіну шапку. На його санки-бігунці розстелили ведмежу шкуру із срібними пазурами і запрягли в них чорного жеребця Дон-Жуана — гордощі цілої стайні.

Еста свиснув на свого білого пса Танкреда і схопив плетені з ремінців віжки. Він їхав радісний, у сяйві багатства й пишноти, а ще й сам весь променів тілесною вродою і духовним чаром.

Еста вибрався перед полуднем. Була неділя, і він чув відправу, як поминав церкву в Бру. Скоро він звернув на відлюдну доріжку через ліс, що вела до Берги, маєтку капітана Угли. Там він намірявся затриматись на обід.

Берга була небагата садиба. Голод знав стежку до капітанового дому — з замшілим дахом, але його зустрічали там жартами, радістю, співом та розвагами, як кожного гостя, і він, як і всі, неохоче залишав той дім.

Стара мамзель Ульріка Дільнер, що порядкувала в домі і в прядильні, зустріла Есту Берлінга на східцях. Вона вклонилася йому, і штучні кучері, що прикрашали її смагляве, помережане зморшками обличчя, затанцювали з радості. Стара завела Есту до вітальні і заходила оповідати йому про господарів садиби та про їхню зрадливу долю.

Під дверима в них стоять горе й скрута, оповідала Ульріка Дільєр. Вони не мають на обід навіть хрону до солоного м'яса, тож Фердінанд з дівчатами запрягли Дісу в санки й подалися на позичку в Мункерюд.

Капітан десь у лісі і, напевне, вернеться з ликуватим зайцем, на якого піде більше масла, ніж він сам вартий.

І це в капітана зветься постачати до хати їжу! Зрештою, ще гірше буде, як він принесе нещасну лисицю, найкрасивішу тварину з усіх, що їх створив господь, ні на що не потрібну ні живую, ні вбитою.

Ну, а господиня, звичайно, ще не встала. Лежить і читає романи, як кожного дня. Не створений той янгол до праці.

Авжеж, роботу полишено старій, сивій Ульріці Дільнер. Вона працювала з досвітку до ночі, щоб якось зводити кінці з кінцями. А це нелегка справа, адже цілу зиму в хаті немає іншого м'яса, крім солоної ведмежатини. Великої платні вона не сподівається, та й ніколи ще не бачила ні шеляга, але, може ж, не викинути її на вулицю, коли вона вже не годна буде заробляти на хліб. В цій оселі навіть служницю шанують, тож, мабуть, справлять їй гарний похорон, якщо тільки матимуть гроші на труну.

— Та хтозна, як воно буде, — схлипнула стара, втираючи очі, що завжди заходили слізьми. — Ми винні гроші лихому Сінтрамові, і він може все в нас забрати. Щоправда, Фердінанд має багату наречену — Анну Шернгек, але він їй сприкриться, неодмінно сприкриться. І що тоді буде з нашими трьома коровами й дев'ятьма кіньми, з нашими веселими панночками, що тільки б їздили з балу на бал, з нашими занедбаними ланами, де ніщо не хоче рости, з нашим ласкавим Фердінандом, що так ніколи й не змужніє? Що станеться з цим благословенним домом, де все процвітає, крім праці?

В обідню пору зібралася вся родина. Вернулися ласкавий Фердінанд, добродушний син господарів, і веселі дочки з позиченим хріном. З'явився капітан, бадьорий після купелі в прорубаній ополонці і після полювання. Він відчинив вікно, щоб напустити до хати свіжого повітря, й міцно потиснув Есті руку. Зайшла господиня у шовках і в мереживі, що спадало на білі руки, коли вона подавала їй Есті цілувати.

Усі радісно привітали Есту, почали жартувати і одне поперед одного питали:

— Що там робиться в Екебю, як вам живеться в тій райській оселі?

— Там тече молоко і мед, — відповів Еста. — Ми спорожняєм гори від заліза й наповнюєм льохи вином, лани дарують нам золото підзолочувати мізерію життя, а ще ми рубаємо ліси й робимо скраклі та альтанки.

Господиня зітхнула, всміхнулася й сказала тільки одне слово:

— Поет.

— У мене багато гріхів на сумлінні, — боронився Еста Берлінг, — але я не написав

ніколи жодного вірша.

— Однаково ти поет, Єсто, тут уже нічого не вдієш. Ти пережив більше поем, ніж інші поети понаписували.

Потім ласкаво, як мати, почала дорікати йому, що він марнує своє життя.

— Я ще доживу до того, що з тебе будуть люди.

Єсті приємно було слухати напучування своєї доброї, вірної приятельки, чие мрійливе серце палало любов'ю до великих дій.

Та як вони скінчили свій веселий обід, скуштували м'яса з хрінном, капусти, печива та святкового елю, коли досхочу насміялися і наплакалися з Єстиних розповідей про майора, майориху, про священика з Брубю, надворі задзеленчав дзвоник, і відразу по тому до вітальні зайшов лихий Сінтрам.

Він весь, від голомозої голови до великих пласких ніг, променів радістю. Він вимахував довгими руками й кривив обличчя. Легко було здогадатися, що прибув він з поганими новинами.

— Ви вже чули? — запитав лихий вісник. — Чули, що сьогодні в церкві Свартше оголошено заручини Анни Шернгек з багатієм Дальбергом? Мабуть, вона забула, що заручена з Фердінандом.

Ні, вони ще про це не чули; новина приголомшила й зажурила їх. Подумки вони вже бачили свою садибу зруйнованою за борг Сінтрамові; будуть продані їхні улюблені коні та й старі меблі, що їх господиня привезла ще з батьківського дому. Скінчиться їхнє веселе життя з бенкетами і поїздками з балу на бал. Солона ведмежати́на знову не покидатиме їхнього столу, а дівчатам доведеться йти по чужих людях.

Господиня погладила сина, втішаючи його в своїй невгасимій материнській любові.

Та серед них був Єста Берлінг, і в голові його миттю зринули сотні планів, один кращий за одного.

— Слухайте! — гукнув він. — Годі побиватися! Це все влаштувала пасторша із Свартше. Вона має владу над Анною, відколи та оселилася в неї. Це вона примусила дівчину кинути Фердінанда задля старого Дальберга. Але ж вони ще не взяли шлюбу і не візьмуть його. Я їду в Борг і зустріну там Анну. Я побалакаю з нею, я вирву її з рук пасторші й нареченого. Цієї ж таки ночі я привезу її сюди, і старий Дальберг зостанеться ні з чим.

Так він і зробив. Поїхав у Борг, не взявши з собою жодної з веселих капітанових дочок, зате вся родина щиро побажала йому успіху. А Сінтрам, радий, що старий Дальберг дістане дулю, вирішив лишитися в Берзі й подивитись, як Єста привезе невірну наречену. З великої втіхи він навіть укрит Єсту своїм зеленим дорожнім коцом, подарунком мамзель Ульріки.

Господиня вийшла на ганок з трьома книжечками, перев'язаними червоною стрічкою.

— На, — звернулася вона до Єсти, що сидів уже на санках. — Візьми їх на той випадок, якщо тобі не поведеться! Це "Корінна" мадам Сталь. Я не хочу, щоб її продали на аукціоні.

— Мені неодмінно поведеться.

— Ох, Есто, Есто, — мовила господиня й погладила його по русьвому чубові. — Ти найдужчий і найслабший з людей. Чи не забудеш ти за хвилю, що тримаєш у своїх руках долю бідних людей?

І Еста знову помчав дорогою. Дон-Жуан вицокував копитами, ззаду біг білий Танкред, а серце Есті сповнювала радість близької пригоди. Він почував себе молодим звितящем, на нього зійшло натхнення.

Дорога вела повз церковний будинок у Свартше. Він завернув на подвір'я і запитав, чи може забрати з собою на бал Анну Шернгек. Йому дозволили. Гарна примхлива дівчина вместилася на санках. Хто б не захотів їхати чорним Дон-Жуаном?

Спершу вони мовчали, та потім дівчина не витерпіла й зухвало спитала:

— Чи чув, Есто, що нині священник оголошував у церкві?

— Може, казав, що ти найвродливіша дівчина між Левеном і річкою Кларельв?

— Ти дурний, Есто, про це всі знають. Він оголошував мої заручини із старим Дальбергом.

— Отакої! Якби я був знав, то не взяв би тебе з собою. Нізащо не взяв би!

— Я б приїхала й без тебе, — гордовито сказала дівчина.

— А все-таки шкода мені тебе, Анно, — задумливо мовив Еста. — Шкода, що ти не маєш батьків. Бо ти така норовиста, що на тебе не можна покластися.

— А ще більша шкода, що ти не сказав мені цього раніше, тоді б хтось інший віз мене на бал.

— Пасторша також вважає, що тобі треба мати якогось опікуна замість батьків, а то не віддавала б тебе за таку стару ворону.

— Це не вона мене віддає.

— О, то ти сама знайшла собі такого гарного хлопця?

— Принаймні він бере мене не через гроші.

— Ні, старі завжди полюють за синіми очима й рожевими щоками, і в них це страх як мило виходить!

— Як тобі не соромно, Есто!

— Але пам'ятай, що відтепер тобі з молоддю не можна буде знатися. Кінець танцям і розвагам. Твоє місце в кутку на канапі. Чи, може, ти наміряєшся гуляти в карти зі старим Дальбергом?

Якийсь час вони мовчали, аж поки вибралися на стрімкі пагорби, де лежав Борг.

— Дякую за милу розмову! Надалі я добре подумаю, перше ніж кудись поїду з Естою Берлінгом.

— І я дякую тобі за ласкаве слово! Я теж знаю декого, хто жалкує, що колись возив тебе.

Зухвала Анна Шернгек була трохи сумирніша, ніж завжди, як увійшла до танцювальної зали й скинула очима на гостей.

Найперше вона побачила низенького лисуватого Дальберга побіч високого стрункого Ести Берлінга з хвилястим русьвим чубом. Вона б залюбки вигнала їх обох

за двері.

Наречений підступив до неї й запросив на танок, але вона зустріла його глузливым подивом:

— Чого це тобі забаглося? Щось я в тебе не помічала раніше любові до танців!

Дівчата підбігли поздоровити її.

— Краще не прикидайтесь! Адже ви не вірите, що можна закохатися в старого Дальберга. Але він багатий, і я теж багата, то з нас якраз добра пара.

Підійшли й старші жінки: вони тиснули її білу руку й торочили про найбільше щастя в житті.

— Поздоровляйте пасторшу із Свартше! — відповіла дівчина. — Вона дужче рада, ніж я.

А неподалік стояв Єста Берлінг, веселий кавалер; усі його радісно вітали за ясну усмішку і за гарні слова, що, мов золотий пил, сипались на сіру павутину життя. Ніколи ще не видавався він їй таким, як цього вечора. Він не покидьок, не принижений, не бездомний блазень, о ні! Він король над людьми, природжений король.

Решта молодих хлопців також змовилися проти неї. Нехай, мовляв, подумає, як недобре чинить, що дарує своє вродливе личко й своє багатство старому дідові. Десять танців вона сиділа, мов пень.

Дівчина кипіла гнівом.

Коли почався одинадцятий танець, її запросив якийсь неборак, що з ним ніхто не хотів танцювати.

— Ви, мабуть, гадаєте, що як пиво випите, то пора на квас! — сухо відрубала йому дівчина.

Потім гості сіли гуляти у фанти. Дівчата пошепотілися між собою й присудили їй поцілувати того, кого вона найдужче любить. І, лукаво усміхаючись, чекали, що ця горда красуня поцілує старого Дальберга.

Та вона підвелася, велична в своєму гніві, й заявила:

— Я краще дам поличника тому, коіго найдужче ненавиджу.

Наступної миті в Єсти Берлінга горіла щока від її міцної долоні.

Він почервонів як рак, але стримався, тільки на мент притримав її за руку й прошепотів:

— За півгодини будь унизу, в червоній залі!

Його сині очі сповили її чарівними путами, і дівчина відчула, що мусить скоритися йому.

Внизу вона зустріла Єсту гордо, гіркими словами:

— Що тобі до того, з ким я одружуюсь, Єсто?

Він не мав іще до неї ласкавого слова в серці, але гадав, що нерозважно буде зразу заводити мову про Фердінанда.

— Я думаю, що просидіти десять танців — замала кара для тебе, — почав він. — Але й це буде тобі наука, що не можна легковажно ламати своє слово й свою обіцянку. Якби суддя був кращий, то покарав би тебе суворіше.

— Що я зробила тобі і всім хлопцям, що ви не даєте мені спокою? Це через гроші ви мене переслідуйте. Я викину їх в озеро, нехай їх витягне хто хоче.

Дівчина затулила обличчя руками і спересердя заплакала.

Сльози зворушили поетове серце, йому стало соромно за свою суворість, і він лагідно озвався до дівчини:

— О, вибач мені, серденько! Вибач бідному Єсті Берлінгові! Хто зважає на слова і вчинки такого злидаря, як я! Хто плаче через його докори! Це все одно, що плакати, коли вкусить комар. Може, це шаленство, але я хотів перешкодити найвродливішій і найбагатшій дівчині вийти заміж за старого діда. А натомість тільки засмутив тебе.

Він сів коло неї на канапу, легенько обняв її за стан, ласкаво й ніжно. Дівчина не відсахнулася. Вона пригорнулася до Єсти, закинула йому руки на шию і заплакала, схиливши гарну голівку йому на плече.

О поете, найдужчий і найслабший з людей. Не на твоїй шиї мали б спочивати ці білі руки!

— Якби я таке знала, — прошепотіла дівчина, — то ніколи б не пішла за старого. Я дивилася на тебе нині, тобі немає рівного.

Є ста видавив із себе блідими вустами:

— Фердінанд!

Вона затулила йому вуста поцілунком:

— Що мені він! Крім тебе, нікого мені не треба. Тобі єдиному я буду вірна.

— Я Єста Берлінг, — понуро мовив він, — зі мною ти не можеш одружитися.

— Я кохаю тебе, найкращого серед чоловіків! Не треба тобі нічого робити, не треба кимось бути. Ти народжений королем.

Поетові заграла кров. Дівчина була чарівна в своєму коханні. Він пригорнув її до себе.

— Якщо ти хочеш бути моя, то не можеш лишатися у пасторші. Дозволь, щоб я цієї ж таки ночі забрав тебе в Екебю. Там я знаю, як тебе захистити, поки ми справимо весілля.

То була шалена їзда. Вони улягли законам кохання, і кінь поніс їх у нічну темряву. Під полозками рипів сніг, ніби скарга обманутого. Та що їм було до того! Дівчина повисла в Єсти на шиї, а він, схилившись, шептав їй на вухо:

— Чи є на світі втіха солодша за вкрадену радість?

Що їм до заручин? Вони кохали одне одного. Що їм до людського гніву? Єста Берлінг вірив у долю; доля їх звела. З долею годі змагатися.

Якби навіть зорі були весільними свічками, засвіченими їй перед олтарем, якби калатальця на упряжі Дон-Жуана були церковними дзвонами, що скликали б людей на її шлюб із старим Дальбершм, все одно вона мусила б тікати з Єстою Берлінгом. Така могутня доля.

Вони щасливо поминули церковний будинок і хутір Мункерюд. Лишалось півмилі до Берги, а тоді ще півмилі до Екебю. Дорога бігла узліссям. Праворуч від неї здіймалася темна гора, ліворуч простяглася вкрита снігом долина.

Примчав Танкред. Він наче аж повз по снігу і скавулів зі страху. Нарешті він стрибнув на санки і примостився в Анни біля ніг.

Дон-Жуан здригнувся й побіг ще дужче.

— Вовки! — мовив Єста Берлінг.

Вони побачили під лісом рухому сіру стрічку. Вовків було з добрий десяток.

Анна не злякалася. День випав багатий на пригоди, а ніч, видно, буде така сама. Оце то життя! Мчати по іскристому снігу й не скорятись ані диким звірам, ані людям.

Єста вилаявся, нахилився вперед і вперіщив Дон-Жуана батогом.

— Ти боїшся? — запитала дівчина.

— Вони хочуть перейняти нас на закруті дороги.

Дон-Жуан біг скоком навзаводи з хижакими, а Танкред вив із люті й страху. Вони досягли закруту тієї самої миті, що й вовки, і Єста вперіщив переднього батогом.

— Ох, Дон-Жуане, конику мій, як би ти легко втік від десятка вовків, коли б тобі не треба було тягти за собою людей!

Вони причепили до задка санок зеленого коца. Вовки злякались і якийсь час трималися на відстані. Та ось вони перемогли свій страх, і один, важко дихаючи, висолопивши язика, стрибнув на санки. Єста Берлінг схопив "Корінну" мадам Сталь й шпурнув вовкові в пащу.

Після цього настав короткий перепочинок, поки вовки роздирали книжки, а тоді Єста з Анною знову почули, як у них за плечима вовки, важко дихаючи, розшарпують коца. Вони знали, що до Берги тут нема жодної людської оселі, але гірше, ніж смерті, Єста боявся зустріти тих, кого він ошукав. Розумів він і те, що кінь скоро втомиться. Що тоді з ними буде?

Під лісом стало видно Бергу. У вікнах світилося, і Єста знав, задля кого.

Але вовки відстали, угледівши близько людську оселю, і Єста поминув хутір. Та як тільки він досяг лісу, вони знову з'явилися. Він побачив попереду темну пляму: вовки чекали на нього.

— Вертаймося до церковного будинку, скажемо, що хотіли трохи прогулятися зоряної ночі! Іншої ради немає.

Вони завернули коня, але за мить вовки вже опали санки. Повз них металися сірі тіні, блищали білі ікла в роззявлених пащах, світилися, мов жарини, очі. Вовки вили з голоду й жадоби крові. Білі зуби ладні були вп'ястися в м'яке людське тіло. Кілька вовків підскочили до коня й повисли на упряжі. Анна міркувала, чи вони з'їдять її всю, чи щось залишать, щоб люди вранці знайшли бодай погризені руки й ноги на втопаному, закривавленому снігу.

— Рятуймо своє життя! — сказала вона, нахилилася й схопила за шию Танкреда.

— Облиш його, це нам нічого не допоможе! Вовки примчали сюди цієї ночі не по пса.

Єста завернув коня на подвір'я Берги, проте вовки переслідували їх аж до самого гайку — доводилося відганяти їх батогом.

— Анно, — сказав Єста, коли вони спинилися перед ганком, — бог не захотів нам допомогти. Коли ти така, як я тебе знаю, то прикинься, немов нічого не сталося.

У хаті почули дзвоник, і всі вибігли надвір. Капітан та його родина кинулись обнімати прибульців, загукали хором:

— Він привіз її! Привіз! Хай живе Єста!

Прибульців ні про що не розпитували. Була вже глупа ніч, їх стомила небезпечна їзда, і вони хотіли відпочити. Досить було вже того, що Анна приїхала.

Все скінчилося добре, пропала тільки "Корінна" та зелений коц, подарунок мамзель Ульріки.

Усі в будинку ще спали, як Єста підвівся, одягнувся і тихенько вийшов з кімнати. Він непомітно вивів Дон-Жуана зі стайні, запряг його і вже хотів їхати, коли це з хати вийшла Анна Шернгек.

— Я чула, як ти встав, — мовила вона, — я теж підвелася і готова вже їхати з тобою.

Єста підійшов до дівчини і взяв її за руку.

— Ти ще й досі не розумієш? Це неможливо. Бог цього не хоче. Слухай і спробуй мене збагнути. Я був тут в обід і бачив, як вони побивалися, що ти зламала своє слово. Тоді я поїхав до Борга привезти тебе для Фердінанда. Але я завжди був негідник і таким зостанусь. Я обманув його, взяв тебе собі. Тут є стара жінка, що вірить, ніби з мене ще будуть люди. Я її також обманув. А ще одна, сердешна, ладна мерзнути й голодувати, аби тільки вмерти серед приятелів, але через мене лихий Сінтрам ось-ось викинув би її з хати. Ти була гарна, а гріх солодкий. Єсту Берлінга легко зманити. Ох, який я нікчема! Я знаю, як ці люди люблять свою домівку, а щойно замалим не довів її до руїни. Я все задля тебе забув, ти була така чарівна в своєму коханні. Але тепера Анно, тепер, коли я побачив, як вони радіють, я не можу забрати тебе, не можу. Ти зробила б із мене людину, але ти не можеш стати моєю. О кохана! Той, що правує нами вгорі, грається нашими бажаннями. Тепер настав час скоритися його каральній руці. Скажи, що віднині ти візьмеш на себе свій тягар! Всі в цьому домі покладають надію на тебе. Скажи, що ти лишишся з ними і будеш їм опорою і допомогою! Якщо ти кохаєш мене, якщо хочеш полегшити моє тяжке горе, обіцяй мені! Єдина моя, невже твоє серце не таке велике, щоб збороти себе з усміхом на вустах?

І вона взяла його прохання до серця: згодилась відректись від щастя.

— Я зроблю так, як ти хочеш. Офіруватиму себе з усміхом на вустах.

— І не опадє тебе зненависть до своїх убогих приятелів?

Вона сумно всміхнулася:

— Поки я кохаю тебе, то й їх любитиму.

— Аж тепер я знаю, яка ти жінка. Тяжко мені їхати від тебе.

— Бувай здоров, Єсто! їдь з богом! Моє кохання не звабить тебе на гріх.

Вона рушила до дверей, і він подався за нею.

— Ти скоро забудеш мене?

— Їдь уже, Єсто! Ми всього тільки люди.

Тоді він упав на санки, та дівчина знову вернулася до нього.

— Ти забув про вовків?

— Не забув, але воїни вже зробили своє. Цієї ночі їм від мене нічого більше не

треба.

Він ще раз простяг до неї руки, однак нетерплячий Дон-Жуан рвонувся їхати. Єста не взявся за: віжки. Він сидів, обернувшись назад, і дивився на дівчину. Потім сперся на спинку санок і гірко заплакав.

— Я тримав у руках щастя і відштовхнув його від себе.

Сам відштовхнув! І навіщо?

О Єсто Берлінгу, найдужчий і найслабший з людей!

Розділ п'ятий

LA CASCHUSA[12]

Коню, бойовий коню! Старий коню, що на лусці стоїш стриножений, чи пам'ятаєш ти свою молодість?

Пам'ятаєш день бою, сміливцю? Ти мчав, мов на крилах летів, грива твоя майоріла над тобою, мов тремтливе полум'я, на твоїх чорних грудях упереміж із піною блищала кров. Мчав у позолоченій збруї, і земля гула під тобою. Ти дрижав з захвату, сміливцю. О, який ти був прекрасний!

Вечоріє. В крилі нахлібників залягає сірий присмерк. У великій кімнаті попід стінами стоять червоні скрині кавалерів, а в кутку на кілочках висить їхнє святкове вбрання. Відблиск із коминка танцює по вибілених стінах та по картатих жовтих завісах, що прикривали закапелки для ліжок в стінах. Крило нахлібників — не королівські палати, не сераль, вистелений килимами та м'якими подушками.

Зате тут чути Лільєкрунову скрипку. Він у присмерку грає качучу. Грає без кінця. Обріжте струни, поламайте смичка! Навіщо ти граєш цей проклятий танок? Навіщо граєш тепер, коли фенрик Ернеклов лежить такий знеможений подагрою, що не годен ворухнути ногами? Ні, відберіть від нього скрипку й шпурніть у стіну, якщо він сам не хоче перестати!

Чи це качуча для нас, маестро? Хіба можна її станцювати на хисткій підлозі крила нахлібників, у тісних, закурених, масних від бруду стінах кавалерського житла, під низькою стелею? На якого ж біса ти граєш?

Чи це качуча для нас, нахлібників? За вікном свистить метелиця. Може, ти хочеш сніжинок навчити танцювати в лад, може, приграєш легконогим дітям володаря снігів?

Хіба є тут жіночі тіла, що тремтять, гарячою кров'ю збурені, хіба є замащені сажею ручки, що покидають горщики й хапають кастаньети, чи босі ноги під закасаними подолами, чи подвір'ячко, вимощене мармуровими плитами, чи цигани, похилені над козицею і тамбурином, чи маврітанська аркада, місячне сяйво і чорні очі... Хіба все це тут є, маестро? А як нема, то відклади скрипку!

Кавалери сушать свій мокрий одяг перед коминком. Адже не годні вони підстрибувати в своїх підкованих чоботиськах з підшовою на цаль завтовшки? Цілий день вони бродили по глибокому снігу, цькували ведмедя. Ти гадаєш, що вони танцюватимуть у мокрій одежі з грубого сукна, в парі з патлатим ведмедиком?

Чи, може, є тут ясне, зоряне небо, червоні троянди в темних косах, п'янки вечірні пахощі, природжена грація й кохання, що виростає з землі, спадає з неба і плине в

повітрі, га, маестро? Навіщо ж ти силуєш нас тужити за всім цим?

Жорстокий, навіщо сурмиш клич стриноженому бойовому коневі? Рутгер Ернеклов лежить, прикутий до ліжка подагрою. Вбережи його від муки солодких спогадів, маестро! Він також носив колись сомбреро і барвистий серпанок на голові, мав оксамитовий каптан і ніж за поясом. Зглянься на старого Ернеклова, маестро!

Однаке Лільєкруна водно грає качучу, тільки качучу, і Ернеклов мучиться, мов коханець, що бачить, як ластівка летить до далекої домівки коханої, або як спраглий олень, що його мисливці женуть повз прохолодне джерело.

Лільєкруна відняв на хвилю скрипку від підборіддя.

— А пам'ятаєш, фенрику, Русалію фон Бергер?

Фенрик лається на всі заставки.

— Вона була легка, як промінь. Яскріла й танцювала, мов діамант на кінці смичка. Ти ж, фенрику, повинен добре знати її з театру в Карлстаді. Ми її там замолоду бачили, пам'ятаєш?

Ще б пак не пам'ятати! Вона була маленька, моторна і аж іскри кресала, як танцювала качучу. Вона всіх молодиків у Карлстаді вчила танцювати качучу й вистукувати кастаньєтами. На балу в коменданта фенрик танцював качучу з панною фон Бергер, обоє перебрані на іспанців.

А він її танцював, як танцюють під фіговими деревами, нід платанами, танцював, як іспанець, як справжній іспанець.

Ніхто в цілому Вермланді не міг зрівнятися з ним у танці, ніхто не танцював качучу так, щоб варто було згадати. Якого ж кавалера втратив Вермланд, коли подагра скувалд гнучкі суглоби Ернеклова, а на руках і ногах йому понаростали великі гулі! Який із нього був кавалер — стрункий, вродливий, лицар лицарем! Дівчата називали його красенем Ернекловом і не раз заходили в смертельну ворожнечу за один танок із ним.

Лільєкруна знову почав грати качучу, водно качучу, а Ернеклов полинув думкою в минуле.

Ось він стоїть, а коло нього Русалія фон Бергер. Вони якраз самі в прибиральні для артистів. Вона перевдягнена на іспанку, а він на іспанця. Вона дозволила йому поцілувати себе, тільки дуже обережно, бо в нього начорнені вуса. Потім вони танцюють. О, так танцюють тільки під фіговими деревами й платанами! Дівчина відступає, а він зухвало переслідує її, вона вдає неприступну, а він ображеного, вона ладна помиритися. Коли ж нарешті він падає навколішки й хапає дівчину в обійми, глядачі зітхають, зітхають із захвату.

Іспанець, справжній іспанець!

Саме в. цьому місці мелодії він нахилився, витягав руки й ставив ногу так, ніби ширяв у повітрі. Яка грація! Хоч вирізьби його в мармурі.

Ернеклов сам не знає, що сталося, але він спускає ноги з ліжка, випростується, кланяється, тоді зводить руки, ляскає пальцями й хоче полинути по кімнаті, як за давніх часів, коли він носив такі тісні черевички, що їх доводилося надрізувати, щоб

стягти з шкарпеток.

— Браво, Ернеклове! Браво, Лільєкруно, верни йому здоров'я своєю скрипкою.

Тіло його не слухає. Він не може стати на великий палець. Гойднувся двічі на одній нозі, і далі годі, падає на ліжко.

Прекрасний сеньйоре, ви постарілись. І сеньйорита, мабуть, також.

Тільки під платанами Гренади качучу танцюють вічно молоді гітани. Вічно молоді, як троянди, бо кожна весна приносить їх наново.

А може, пора вже обрізати струни на скрипці?

Ні, грай, Лільєкруно, грай качучу, тільки качучу! Вчи нас, що хоч ми сидимо тут, у крилі нахлібників, хоч тіла наші обважніли, а руки й ноги негнучкі, серцем ми завжди ті самі, завжди гарячі іспанці!

Коню, бойовий коню! Скажи, що ти любив гасло тривоги, хай навіть ти зв'язаний залізним путом, що до крові змуляло тобі ногу!

Розділ шостий

БАЛ В ЕКЕБЮ

О ви, жінки минулої доби!

Про вас оповідати — що про небесне царство: такі ж бо ви прекрасні та ясні. Ви вічно молоді й вродливі, а лагідні, як материні очі, що дивляться на дитинча своє. Горнулись ви, м'які, мов білченята, до чоловічих сміливих грудей. Ніколи не тремтів ваш голос з люті і зморшками не бралось чоло, ніколи делікатні ваші руки не шерхли і не твердли.

Ви, чарівні святі, оздобними статуями стояли в домашньому храмі. Вам кадили пахощі й молилися, через вас кохання творило свої дива, і поезія оточила ваші голови блискучими золотими німбами.

О ви, жінки минулої доби, тут я оповім, як ще одна з вас віддала Єсті Берлінгові своє кохання.

Через два тижні після бенкету в Боргу відбувся бал в Екебю. Та ще й який бал! Старі люди всміхалися, розквітали й ніби аж молодшали, коли починали згадувати про нього. На той час в Екебю господарювали самі кавалери. Майориха тинялася десь попідтинню з жебрацькою торбою та костуром, а майор оселився в Ше. Він навіть не міг приїхати на бал, бо в Ше спалахнула віспа, і він боявся, що занесе хворобу далі.

Яких тільки розваг не відбулося за ті чудесні дванадцять годин, починаючи від хвилини, коли за обідом вистрілив перший корок із пляшки вина, і кінчаючи секундою, коли завмер останній порух смичка далеко за північ! Потонули, в безодні часу ті незрівнянні години, скрашені найбагороднішим вином, найвишуканішими стравами, найсолодшою музикою, найдотепнішими виставами і найкращими сценами. Відлунали найшаленіші танці. Де ж бо ще можна знайти таку гладеньку підлогу, таких чудових кавалерів і таких прегарних жінок?

О ви, жінки минулої доби, ви справді вміли прикрашати бенкет. Хто наближався до вас, той відчував, як по жилах його розливається вогонь, натхнення й молодеча снага. Варто було витратити золото на воскові свічки, що осявали вашу красу, на вино, що

будило у ваших серцях радість, варто було задля вас збивати в танцях черевики до дірок і водити смичком доти, доки знеможено опадала рука.

О ви, жінки минулої доби, то ви тримали ключ до брами раю.

У залах Екебю роїлося від найвродливіших із вас. Була там молода графиня Дона, свавільна й весела, жадібна до розваг і танців, як і годиться двадцятирічній жінці, були три гарні дочки окружного судді з Мункерюда і веселі панночки з Берги, була Анна Шернгек, в тисячу разів краща, ніж перше, в тихому смутку, що поймав її тієї ночі, коли за нею гналися вовки, було багато-багато інших жінок, що їх і досі пам'ятають люди, хоч скоро забудуть, була навіть прекрасна Мар'яна Сінклер.

Ця славетна зірка королівського двору, оздоба графських палаців, цариця вроди, що по всій країні тішилась пошаною, що скрізь, де тільки з'являлася, запалювала серця коханням, ласкаво погодилась також прийти на бал кавалерів.

Тієї пори багато блискучих наймень додавало Вермландові слави. Веселі діти цієї гарної землі мали ким пишатися, та коли заходила мова про найпрекрасніших жінок, ніколи не забували назвати Мар'яну Сінклер.

Тоді всі тільки й говорили про неї, про графські корони, пропоновані їй на голову, про мільйони, складувані їй до ніг, про лицарські мечі і лаврові вінки, що пробували зманили її своїм блиском.

Вона була не тільки вродлива, а й дотепна та освічена. Найрозумніші люди тієї доби залюбки заходили з нею в розмову. Вона сама нічого не писала, однак багато її думок, висловлених приятелям-поетам, потім оживало в їхніх піснях.

У Вермланді, в краю ведмедів, вона гостила не часто. Життя її минало в подорожах. Її батько, багатий Мельхіор Сінклер, сидів з дружиною вдома, в Б'єрне, а Мар'яні дозволив їздити до своїх значних приятелів у великих містах і в могутніх замках. Він любив оповідати, скільки вона тратила грошей, обоє старих грілися в промінні Мар'яниної слави і були тим щасливі.

А Мар'янине життя було — самі розваги. Всі її обожнювали, повітря навколо неї було насичене коханням, кохання було її світ і її світло, її щоденний хліб.

Часто вона сама закохувалася, навіть дуже часто, але те почуття не було таке довге, щоб з нього викувати пута й зв'язати її на все життя.

— Я чекаю на дужого звияжця, — не раз казала вона. — Досі ніхто ще задля мене не здолав жодного валу і не перебрався через жоден фортечний рів. Усі приходили сумирні, без шалу в погляді й зухвальства в серці. Я чекаю на героя, що примусить мене забути себе саму, чекаю на таке могутнє кохання, що повинна буду скоритися йому. А з того кохання, що я досі знала, розум мій завше глумився. Її присутність додавала словам вогню і моці вині. Її полум'яна душа підганяла смичок, танок ставав легший і п'яніший, коли вона своєю ніжкою доторкалася підлоги. Вона вражала красою в живих картинах, надавала чару виставам, її гарні вуста...

Цитуйте, то була не її вина, вона й на думку собі не покладала такого! Винні балкон, місячне світло, мереживний серпав'ок, лицарський обладунок і спів. Самі вони, бідолахи, були не винні.

Все те, що накоїло стільки лиха, влаштовано з добрим наміром. Патрон Юліус, що розумівся на всьому, влаштував живу картину, навмисне, щоб Мар'яна сяйнула в усій своїй звабі.

Перед коном, спорудженим у великій залі, сиділа з сотня глядачів і дивилася на жовтий іспанський місяць, що плив по темному небу. Вулицею Сеівільї скрадливо надійшов якийсь Дон-Жуан і спинився під обплетеним плющем балконом. Він перевдягся на ченця, але з-під рукавів висувалися мереживні манжети, а з-під поли — виднів кінець блискучої шпаги.

Перевдягнений заходився співати:

Дівочих не цілую губ,
І дзбан солодкого вина
Мене вже не кортить.
І личка чар мені не люб.
А стане часом дивина,
Що брівкою моргне вона, —
Моє вже серце спить.
Найкраща з-поміж ясних зір,
Сеньйоро, серця не буди,
На вид твій я тремчу.
Сутана й чотки — мій убір,
Мадонна — всі мої світи,
А спрагу гасить глек води.
Від тебе я втечу!

Коли він замовк, на балкон вийшла Мар'яна, одягнена в чорну оксамитову сукню й мереживний серпанок. Вона перехилилася через поруччя і неквапом, лукаво заспівала:

Чого ж ви, отче, в глупу ніч
Під мої вікна забрели?
Гріхи мені прощать?
А тоді раптом додала жваво, з серцем:
О ні, либонь, не в тому річ!
Стирчить он шабля з-під поли,
І ще слова не відгули,
Вже остроги бряжчать!

На ці слова чернець скинув рясу, — під балконом тепер стояв Єста Берлінг у лицарському вбранні, гаптованому шовком і золотом. Він не зважив на слова красуні, навпаки — зіп'явся на один із стовпів, що підтримували балкон, переліз через поруччя і, як хотів того патрон Юліус, упав навколішки перед прекрасною Мар'яною.

Вона ласкаво всміхнулася й простягла йому руку для поцілунку. Поки молодята закохано дивилися одне на одного, завіса впала.

Обличчя в Єсти Берлінга було лагідне, як у поета, й мужнє, як у воїна, глибокі очі світилися зухвалістю й розумом, вони благали й погрожували. Він був сильний і

гнучкий, палкий і чарівливий.

Завісу знову підняли й знову спустили, а вони за той час майже не ворухнулися. Єстині очі не відривалися від прекрасної Мар'яни, вони благали і погрожували.

Нарешті оплески стихли, завіса опала, і ніхто вже їх не бачив.

Раптом красуня Мар'яна схилилася й поцілувала Єсту Берлінга. Сама не знала чому, відчувала тільки, що мусить поцілувати. Він обняв її за шию, а вона все цілувала його.

Але винен був балкон, місячне світло, мереживний серпанок, лицарський стрій, пісня, оплески; самі вони, сердешні, були не винні. Вони цього не хотіли. Мар'яна не відмахнулася задля Єсти від графських корон, що ширяли в неї над головою, і не пройшла повз мільйони, що лежали біля її ніг, а він ще не забув Анни Шернгек. Ні, вони були не винні, жодне з них цього не хотіло.

Коло завіси нині поставлено лагідного Левенборга, як завжди усміхненого і з сльозами на очах. Заглиблений у спогади про свої незчисленні лиха, він бе дуже придивлявся до справ цього світу і ніколи не вмів як слід їх оцінити. Коли він побачив, що Єста з Мар'яною прибрали іншу позу, то подумав, що так і треба, й почав знову піднімати завісу.

А молодята на балконі отямились аж тоді, як почули грім оплесків.

Мар'яна здригнулась і хотіла втекти, але Єста міцно притримав її і прошепотів:

— Не ворущися, вони гадають, що так задумано!

Він відчув, як Мар'яна затремтіла всім тілом, і жар поцілунків згас на її вустах.

— Не бійся, — прошепотів він. — Гарні губи мають право цілуватися! їм довелося стояти далі, бо завіса то підносилась, то спадала, і за кожним разом на них дивилося сто пар очей і сто пар рук гучно плескало. Ніхто й гадки не мав, що той поцілунок не був передбачений у живій картині. Адже приємно дивитися, як двоє вродливих людей грають ролі коханців. Ніхто не здогадувався, що ті поцілунки були не вдавані, ніхто не підозрював, що сеньйора тремтить із сорому, а лицар зі збудження. Всі думали, що вони й далі показують живу картину.

Нарешті Мар'яна з Єстою опинилися за лаштунками. Вона провела рукою по чолі й сказала:

— Я сама себе не розумію!

— Фе, як вам не соромно, панно Мар'яно, — скривився він і зневажливо махнув рукою, — Цілуватися з Єстою Берлінгом, фе!

Вона мимохить засміялася.

— Всі знають, що Єсті Берлінгові не можна опертися. Я винна не більше за інших дівчат.

Вони по-товариському домовились нічого не давати знаки, щоб гостям не закралася якась підозра.

— Я можу бути певна, що правда ніколи не впливе, пане Єсто? — запитала вона, вже наміряючись вертатися до гостей.

— Можете, панно Мар'яно. Кавалери вміють мовчати, не бійтесь.

Вона опустила вії, і на вустах її заграла дивна усмішка.

— А якби все-таки правда впливла, що тоді подумують про мене люди, пане Есто?

— Нічого не подумують, вони знатимуть, що це все пусте. Вважатимуть, що поцілунку вимагали наші ролі і ми просто їх трохи довше грали.

І ще одне запитала Мар'яна, так само з опущеними віями, з чудною усмішкою на вустах:

— А ви, пане Есто? Що ви думаєте про це?

— Думаю, що ви закохалися в мене, — пожартував він.

— Не думайте так! — і собі засміялася Мар'яна. — А то б мені довелося прохромити вас оцим іспанським кинджалом, щоб довести, що це неправда.

— Дорогі бувають жіночі поцілунки, — сказав Еста. — Невже за ваш треба платити життям?

Мар'яна метнула на нього поглядом гострим, як удар ножа.

— Я хотіла б зараз побачити вас мертвим, Есто Берлінгу, мертвим!

Ці слова збудили в поетові давню тугу.

— Ох, якби це були не слова, якби це були стріли, що летять з темних зарослів, якби це були кинджали або отрута! Якби вони мали силу знищити це жалюгідне тіло й дати волю моїй душі!

Мар'яна вже заспокоїлась, усміхнулася й сказала:

— Що за дитячі вигадки!

І вона взяла Есту під руку й подалася з ним до гостей.

Вони були в тих самих костюмах, і глядачі знову захоплено привітали їх у залі. Всі хвалили їхню гру, ніхто нічого не запідозрив.

Знову почалися танці, проте Еста втік із зали. Серце йому боліло від Мар'яниного погляду, ніби вона проткнула його гострою крицею. Він добре зрозумів її слова. Кохати його — це ганьба, гірша за смерть. Він більше ніколи не буде танцювати, не хоче більше дивитися на вродливих жінок. Він добре знав, що не для нього були ті прекрасні очі й ті рожеві щоки. Не для нього пливли в танці ті легенькі ніжки, не для нього бринів тихий сміх. Авжеж, танцювати й жартувати з ним можна, але жодна з них не захотіла б віддати йому серце назавжди.

Поет подався до кімнати для курців, де сиділи літні чоловіки, і підсів до столика з картами. Випадково він трапив на той столик, де сидів могутній господар Б'єрне. Він грав то в кнак, то в польський банк, і коло нього лежала вже ціла купа шести— та дванадцятишилінгових монет.

Грали на високі ставки, а Еста підніс їх іще вище. З'явилися зелені кредитки, і купа грошей перед Мельхіором Сінклером все росла.

Коло Ести також зібралося чимало монет і кредиток, а невдовзі вже тільки він дотримував товариства могутньому господареві Б'єрне. Потім до Ести перемандрувала навіть — купа грошей від Мельхіора Сінклера.

— Есто, голубе! — засміявся багач, коли програв усе, що мав у кишені та в гаманці.

— Що ж нам далі робити? Я банкрут, а на позичені гроші ніколи не граю, дав слово

своїй матері.

Та скоро він знайшов раду: програв годинника, боброве хутро і вже хотів поставити на коней і санки, коли це Сінтрам спинив його.

— Поставте на щось таке, щоб виграти! — порадив лиходій із Форша. — На таке, що приверне тобі щастя.

— Дідько його знає, на що ставити!

— Постав на найріднішу кров свого серця, куме Мельхіоре, на свою дочку.

— На неї ви можете сміливо ставити, пане Сінклере, — засміявся Єста. — Цю ставку я ніколи не виграю.

Могутній Мельхіор і собі засміявся. Він, правда, не любив, щоб ім'я Мар'яни згадували при столі з картами, але Сзнтрамова ідея була така шалена, що він не розсердився. А чого ж, він залюбки зіграє з Єстою на Мар'яну.

— Гаразд, — мовив він, — якщо ти доможешся її згоди, то я, програвши, дам своє батьківське благословення на ваш шлюб.

Єста поставив усі свої гроші, і гра почалася. Він знову виграв, і Мельхіор Сінклер підвівся з-за столу. Він побачив, що нема чого й грати далі, коли йому так не щастить.

Тим часом минула північ. Щоки вродливих жінок почали бліднути, кучері розкручувалися, а мережива м'ялись. Літні дами підвелися з канап і заявили, що бал уже триває дванадцять годин і пора їхати додому.

І веселий бенкет був би скінчився, якби Лільєкруна не взяв до рук своєї скрипки й не загравав останньої польки. Перед ганком стояли запряжені сани, старші дами одягали хутра й каптури, а чоловіки загортались у шарфи й застібали хутряні унти.

Однак молодь годі було витягти з зали. Танцювали вже повдягані: полька вчотирьох, полька напереміни, полька кружком. Тільки-но котрий кавалер садовив даму, відразу підбігав інший і знову поривав її в танок.

Навіть меланхолійного Єсту захопив той вир. У танці він забуде свою тугу і приниження, нехай у жилах знову заграє кров, він буде веселитись, як і всі інші. І він танцював так, що стіни кружляли йому в очах і паморочилось у голові.

І кого ж він вибрав до пари? Вона була гнучка й легенька, Єста відчував, як між ними перебігають вогненні струмені. О Мар'яно!

Тим часом на подвір'ї Сінтрам сидів уже в санях, а коло нього стояв Мельхіор Сінклер.

Багатієві уривався терпець чекати на дочку. Він тупав по снігу ногами у великих унтах і бив об поли руками, бо надворі був лютий мороз.

— Мабуть, погано, що ти програв Мар'яну Єсті, Сінклере, — мовив Сінтрам.

— Чому?

Сінтрам узяв віжки в руки, підняв батога й аж тоді відповів:

— Того цілування не було в програмі живої картини.

Багатій замахнувся кулаком на Сінтрама, але того вже не було. Він щодуху погнав коней, шмагаючи їх батогом, бо знав, що Мельхіор Сінклер має важку руку й коротке терпіння.

Сінклер вернувся до танцювальної зали пошукати дочки й побачив, що вона танцює з Єстою.

Остання полька була дика й шалена. Декотрі пари були бліді, інші червоні, як жар, у залі стовпом здіймалася курява, у свічниках блимали догорілі свічки, а серед того примарного оточення танцювали вони, Єста й Мар'яна, величні, невтомні, невимовно прекрасні, щасливі, що можуть віддатися чудовому ритмові.

Мельхіор Сінклер хвилину дивився на них, тоді повернувся й вийшов, лишивши Мар'яну танцювати далі. Він хряснув дверима, важкою ступою спустився вниз, сів у сани, де вже чекала його дружина, і поїхав додому.

Коли Мар'яна скінчила танок і кинулась шукати батьків, вони вже поїхали. Дівчина не дала взнаки, що це її здивувало. Вона тихенько вбралася і вийшла надвір. Дами в гардеробі були певні, що вона поїхала власними санками.

А Мар'яна швиденько подалася додому пішки в тоненьких шовкових черевичках. Вона нікому не пожалілася й словом. В темряві ніхто її не впізнавав. Вона йшла узбіччям дороги, сани весь час заганяли її в глибокі замети. Ніхто б не подумав, що та пізня мандрівниця — прекрасна Мар'яна.

Коли сани всі переїхали, вона вийшла на середину дороги й пустилася бігти. І бігла, аж доки стало духу, тоді трохи сповільнила ходу, потім побігла знову. Її гнав несамотивний, гнітючий страх.

З Екебю до Б'єрне не більше як чверть милі. Невдовзі Мар'яна була вже дома, але їй здалося, ніби вона заблукала. Всі двері були замкнені, ніде не світилося. Вона здивувалася: може, батьки ще не приїхали?

Вона підійшла до сінешніх дверей і добре постукала. Тоді схопила за клямку й загуркала, аж луна пішла по цілому будинку. Але ніхто не вийшов відчиняти, а як Мар'яна пустилася клямки, на ній лишилася шкіра з пальців, що примерзла до заліза.

Могутній господар Б'єрне Мельхіор Сінклер поспішився додому замкнути двері перед єдиною своєю дитиною. Він був п'яний і аж кипів з люті. Старий зненавидів свою дочку за те, що їй сподобався Єста Берлінг. Він замкнув челядь у кухні, а дружину в спальні і пригрозив, що вб'є того, хто спробує впустити Мар'яну. Всі добре знали, що він дотримає слова.

Мельхіор Сінклер ще ніколи не був такий розгніваний, бо й більшої гризоти ще зроду не мав. Якби дочка навернулася йому на очі, він, певне, вбив би її.

Він купував їй золоті оздобы й шовкові сукні, дав якнайкращу освіту й виховання. Вона була його слава і його честь, він так пишався нею, ніби голова її була увінчана короною. О королево, о богине, його шанована, прекрасна, горда Мар'яно! Чи ж він їж коли-небудь жалів чогось? Чи ж не вважав навіть себе не гідним бути їй за батька?

О Мар'яно, Мар'яно!

Він мусив зненавидіти її, бо вона покохала Єсту Берлінга й цілувала його. Мусив відштовхнути її, замкнути перед нею двері, бо ж вона принизила його, покохавши такого волоцюгу. Нехай вертається до Екебю, нехай біжить до сусідів і проситься на ніч, нехай спить у сніговій кучугурі! Йому байдуже. Вона вже однаково зганьбила себе

навіки, прекрасна Мар'яна. Згасла її слава. Згасла слава його життя.

Мельхіор Сінклер лежить у ліжку й чує, як дочка тарабанить у двері. Та що йому до того? Він спить. Надворі стоїть та, що одружиться з вигнаним священиком, — таким у нього нема місця. Якби він був менше її любив, якби менше був пишався нею, то впустив би до хати.

Авжеж, батьківське благословення він їй дасть, не може відмовити, бо сам програв її в карти. Але дверей не відчинить, ні. О Мар'яно!

А дівчина-красуня стояла під дверима свого дому. Вона то шарпала за клямку в безсилому гніві, то падала навколішки, складала поранені руки й благала пробачення.

Та ніхто її не чув, ніхто не відповідав, ніхто не відчиняв дверей.

Страшна хвилина. Мені мороз іде поза шкірою, коли я оповідаю про це. Вона повернулася з балу, де була королевою. Горда, багата, щаслива — і в один мент її спостигло таке безмежне лихо. Вигнана з свого дому на лютий мороз, не лаяна, не бита, не проклята, просто вигнана, холодно, незворушно, жорстоко.

Я уявляю собі ту морозяну зоряну ніч над нею, безмірну ніч з порожніми, безлюдними, засніженими полями й мовчазними лісами. Все спало, все поринуло в безболісний сон, серед тої сонної білої пустки була тільки одна жива цятка.

І в ній, тій самотній краплині, скупчився весь смуток, увесь ляк і жах цілого світу. О боже, так страждати самотно серед сонного, крижаного світу!

Вона вперше в житті спізнала безжальну жорстокість. Мати не захотіла встати з теплої постелі, щоб урятувати її. Старі віддані слуги, що підтримували перші її кроки, чули стук, але жодне не рушило на допомогу. Який же злочин вона зробила? Де їй шукати співчуття, як не біля цих дверей? Якби навіть вона когось убила, то постукала б у ці двері, бо вірила, що тут їй вибачать. Якби стала найплюгавішою повійницею і прийшла б сюди в лахмітті, то й тоді сподівалася б тут теплої зустрічі. Ці ж бо двері вели до її рідної хати. За ними її мала б зустріти любов.

Чи не досить уже покарав її батько? Може, вони зараз відчинять?

— Тату, тату! — гукає дівчина. — Пустіть мене! Я тремчу й замерзаю! Тут так страшно!

— Мамо, мамо! Ви стільки находилися коло мене! Стільки ночей недоспали, чого ж ви тепер спите? Мамо, мамо, прокиньтесь цієї однісінької ночі, і я вам ніколи більше не завдам прикrostі!

Довго вона гукала, тоді затамовувала віддих і прислухалась. Але ніхто її не почув, ніхто не зглянувся на неї, ніхто не відповів.

Вона заломила в розпачі руки, проте очі її були сухі.

Довгий темний будинок з позамиканими дверима й чорними вікнами був моторошно тихий. Що тепер з нею, бездомною, буде? Вона затаврована й зганьблена, поки світу й сонця. І рідний батько сам випік їй червоне тавро на плечі!

— Тату! — ще раз гукнула дівчина. — Що зі мною буде? Люди подумують про мене найгірше!

Вона голосить і побивається, а тіло їй клякне з холоду.

Аж подумати страшно, що така тяжка біда впала на того, хто недавно тішився найвищою шаною! Що так легко можна впасти в найглибшу безодню! Чи ж не жахлива штука — життя? Хто пливе по ньому на безпечному човні? Навколо нас вирує лихо, мороз бурхане море, он як жадібно хвилі лижуть облавок човна, он вони вже його полонять! О, нема за що вчепитися, нема твердої землі, певного човна, скільки око сягає — чуже небо над безмежним океаном лиха!

Та цитьте! Нарешті, нарешті! В сніях чутно легеньку ходу.

— Це ви, мамо? — спитала Мар'яна.

— Я, доню.

— Мені можна ввійти?

— Тато не дозволяє тебе впускати.

— Я бігла заметами в тоненьких черевиках з Екебю аж сюди. Я вже годину стукаю тут і гукаю. Я замерзаю! Чому ви поїхали без мене?

— О дитино моя, навіщо ти цілувала Есту Берлінга?

— Скажіть татові, що він мені не подобається! То була тільки гра! Невже він гадає, що я хочу вийти за Есту заміж?

— Піди до управителя, Мар'яно, й попросися на ніч. Тато п'яний і нікого й слухати не хоче. Він замкнув мене нагорі. Тепер, мабуть, спить, і я нишком утекла. Він уб'є тебе, як ти ввійдеш до хати.

— Мамо, мамо, невже мені йти до чужих людей, коли я маю свій дім? Невже й ви такі самі жорстокі, як тато? Як ви допустили, щоб переді мною замкнули двері? Я ляжу в замет, якщо ви мене не впустите!

Мати взялася рукою за клямку, хотіла вже відчинити, але тієї миті почувалась важка хода на сходах і товстий голос покликав її назад.

Мар'яна прислухалась. Мати відсахнулася від дверей, злякалась того сердитого голосу, а тоді...

Мар'яна почула щось страшне. В тихому будинку відлунював кожен згук. Вона почула удар палицею чи кулаком в обличчя, тоді глухий гуркіт, а тоді знов удар. — О лишенько! Він бив матір! Дужий, як ведмідь, Мельхіор Сінклер бив свою дружину!

Мар'яна побіліла з ляку, впала на поріг і заломила розпачливо руки. Вона плакала, і сльози замерзли на її рідному порозі.

Милосердя, пощади! Відчиніть, нехай вона підставить свою спину під удари! О, він б'є матір, б'є за те, що та не хотіла знайти вранці свою дочку замерзлу в снігу, б'є за те, що мати думала втішити свою дитину!

Велике приниження спізнала Мар'яна тієї ночі. Вона уявила себе королевою, а ось тепер лежить жалюгідніша за вишмагану рабину.

Та раптом її посів холодний гнів. Вона підвелася, ще раз постукала в двері зраними руками й гукнула:

— Слухайте, що я вам скажу! Слухайте, Мельхіоре Сінклере! Ви пожалкуєте, що били матір! Ви ще заплачете, гірко заплачете!

Прекрасна Мар'яна вийшла на вулицю й лягла в замет. Вона скинула хутро й

лежала в чорній оксамитовій сукні — темна пляма на білому снігу. Лежала й уявляла собі, як рано-вранці батько знайде її. Вона хотіла тільки одного: щоб саме батько перший її побачив.

О Смерте, бліда посестро! Отже, правдива моя надія, що й я з тобою стрінуся? Навіть до мене, найнезугарнішої трудівниці землі, ти прийдеш, знімеш старенькі черевики з ніг, візьмеш мітлу з рук і миску з борошном, стягнеш із мене буденний одяг. Ласкаво, але невблаганно покладеш мене на мереживній постелі, оздобиш у білі вишивані шати. Ногам моїм уже не треба буде черевиків, але на руки вдягнеш білі, як сніг, рукавички, що їх не забруднить більше ніяка праця. Благословенна від тебе, спочину я тисячолітнім сном. О визволителько! Я, найнезугарніша трудівниця землі, мрію про ту розкішну мить, коли полину в твоє царство.

Бліда посестро, на мені ти сміливо можеш спробувати силу свою, але скажу тобі: з жінками минулої доби тобі доводилось важче. Багато було життєвої снаги в стрункому тілі дівчини, гаряча кров не застигала в холодному снігу.

Ти поклала в постіль свою красуню Мар'яну й сіла при ній, мов стара донька коло дитини, щоб заколисати її до сну. Ти, вірна стара опікунко, знаєш, як приспати дитя людське. Отож ти була, мабуть, сердита, коли ввірвалися приятелі й збудили вже сонну дитину! Отож, мабуть, лютувала, як кавалери підняли красуню Мар'яну з постелі твоєї, як один із них пригорнув її до грудей і на її обличчя потекли його гарячі сльози!

В Екебю скрізь погашено світло, всі гості роз'їхалися. Кавалери стояли самі в своєму крилі навколо останньої, до половини вже спорожненої чаші.

Еста Берлінг закалатав у вінця чаші й виголосив промову на вашу честь, жінки минулої доби. Про вас оповідати, сказав він, що про небесне царство, такі ж бо ви прекрасні та ясні. Довічно молоді, вродливі, а лагідні, як материні очі, що дивляться на дитинча своє. І ніжні та м'які, мов білченята, як горнетесь до чоловічих сміливих грудей. Ніколи не тремтить ваш голос з люті і зморшками не брижиться чоло, ніколи делікатні ваші руки не шерхнуть і не тверднуть. Ви, чарівні святі, як статуї оздобні в домашнім нашім храмі. Чоловіки падають вам до ніг, кадять вам пахощі й моляться, через вас кохання творить свої дива, і поезія оточує вас голови блискучими золотими німбами.

Кавалери зірвалися на ноги, захмелені вином і його словами, кров їм заграла з радості. Навіть старий дядько Ебергард і ледачий кузен Крістофер запалилися. Кавалери якнайшвидше позапрягали коней у бігунці та в копильчаки і помчали в холодну ніч скласти ще раз хвалу тим, кому ніяка хвала не буде достатня, заспівати серенаду кожній із тих, хто мав рожеві щоки і ясні очі, хто щойно сяяв своєю вродою у просторих залах Екебю.

О ви, жінки минулої доби, вам, певне, буде приємно, що з царства солодкого сну вас збудить серенада найвірніших ваших лицарів. Авжеж буде приємно, як приємно заснулій навіки душі збудитися від прекрасної райської музики.

Та кавалери з своїми шляхетними замірами далеко не заїхали, бо, прибувши до Б'єрне, знайшли там красуню Мар'яну, що лежала в заметі коло самої брами.

Знайшовши її, вони аж затремтіли з гніву. Це було однаково, що знайти обожнювану святу потоптану й понівечену перед храмом.

Еста потряс кулаком у напрямку темного будинку й закричав:

— Ви, діти ненависті й ворожих стихій, крижані серця, ви, руйнівники божого раю!

Беренкройц засвітив свій роговий ліхтар і підніс його до посинілого личка. Кавалери побачили зранені руки Мар'янині, сльози, що замерзли їй на віях, і заголосили, як жінки, бо ж вона була не тільки богиня, а й вродлива дівчина, що звеселяла їхні старі серця.

Еста Берлінг упав коло неї на коліна.

— Ось лежить моя суджена, — сказав він. — Вона кілька годин тому дала мені свій поцілунок, а її батько пообіцяв своє благословення. Вона чекає, щоб я розділив із нею цю білу постіль.

І Еста підняв дужими руками заляклу дівчину.

— Везімо її до Екебю! — гукнув він. — Тепер вона моя. Я знайшов її в заметі, і ніхто вже в мене її не відбере. Ми не будитимемо тих, що в будинку. Що їй робити за тими дверима, об які вона до крові позбивала собі руки?

Усі з ним погодились. Еста вмостив Мар'яну на передніх санках і сів коло неї, а Беренкройц став ззаду і взяв віжки.

— Три її снігом, Есто! — наказав він.

Холод скував її тіло, але гаряче серце ще билось. Мар'яна навіть не втратила свідомості, — добре чула, як над'їхали кавалери і як її знайшли, але не могла ворухнутися. Вона лежала залякла на санках, а Еста Берлінг відтирав її снігом, плакав і ніжно цілував. А Мар'яні страшенно хотілося одного: аби змога підняти руку й відповісти на його пестоші.

Вона все пам'ятала, хоч лежала, як мертва. Думки її були ясні, як ніколи. Чи любить вона Есту Берлінга? Так, любить. Чи це сталося випадково? Ні, вона, мабуть, кохала його вже давно, багато років.

Мар'яна порівнювала себе з ним і з іншими людьми у Вермланді. Всі вони були безпосередні, мов діти, й піддавалися кожній своїй забаганці. Вони жили тільки зовнішнім життям і ніколи не заглиблювалися в свою душу. А вона багато була в світах, серед чужих людей, і зробилася інша, неспроможна віддатися чомусь цілим серцем. Коли вона кохала, то хоч як намагалася, а завжди половина її стояла збоку і приглядалася з холодною глузливою посмішкою. Вона тужила за пристрастю, що порвала б її, мов шалений ураган. І ось її бажання справдилося. Цілуючи Есту Берлінга на балконі, вона вперше в житті втратила над собою владу.

Тепер її знову охопила пристрасть; серце її забилося так, що вона почула його удари. Може, скоро вона почне володати руками й ногами? Мар'яну охопила дика радість. Як добре, що її вигнано з дому! Тепер вона вже не заважається стати Естиною. Яка ж вона була дурна, що стільки років тлумила своє кохання! Ох, яка розкіш, яке щастя віддатися кохання! Коли вже з неї спадуть ці крижані окови? Раніше в неї всередині була крига, а зверху вогонь, тепер навпаки, вогненна душа палала в

крижаному тілі.

Нараз Єста відчув, як повільно знялися дві руки й легенько, кволо обняли його за шию. Тільки ледь відчув, але Мар'яні здалося, що свою довго стримувану пристрасть вона визволила в шалених обіймах.

Коли Беренкройц побачив, що вони обнімаються, він полишив коня бігти на свій розсуд знайомою дорогою, а сам задер голову й заходився пильно розглядати Великий Віз на небі.

Розділ сьомий СТАРІ ПОВОЗИ

Люди добрі, приятелі мої! Якщо вам доведеться сидючи або лежачи вночі читати ці рядки, як я оце пишу їх серед нічної тиші, то не зітхайте з полегкістю, не думайте, що панове кавалери з Екебю спокійно заснули після того, як привезли Мар'яну і постелили їй постіль у найкращій горниці поряд з великою залою.

Вони справді полягали, навіть поснули, та не пощастило їм спочити аж до полудня, як, мабуть, не пощастить нам з вами, любі читачі, коли ми не спатимем до четвертої години ночі й нам усе тіло нитиме з утоми.

Не забуваймо, що стара майориха ходила тоді по краю з торбами і, як задумувала щось важливе, не вельми клопоталася спочинком потомлених грішників. Цієї ночі вона тим паче не дбала про їхній спочинок, бо саме намірялася вигнати кавалерів з Екебю.

Минула та пора, коли вона в шані й пишноті сиділа в Екебю і сіяла радість по землі, як господь бог сіє зірки по небі. Тепер вона волочилась бездомна від села до села, а великий маєток zostався в руках кавалерів, що берегли його так, як вітер береже купу попелу чи весняне сонце снігові замети.

Часом кавалери вибиралися на прогулянку великими саньми по шестеро чи й по восьмеро, видзвонювали калатальцями, вимахували віжками, а як, бувало, зустрічали майориху з торбою і костуром, то навіть не спускали перед нею очей.

Галасливе товариство сварилося на неї кулаками, рвучко звертало санки і заганяло її в придорожні замети, а майор Фукс, ведмежий пострах, завжди тричі спльовував, щоб чарівниця чогось не наврочила.

Вони не мали до неї ніякого жалю. Кого жаліти — лиху відьму, що тиняється дорогами? Якби її спіткало нещастя, вони так само не журилися б цим, як той, що великодньої ночі стріляє в небо з рушниці, набитої мідяними гапличками, і не журиється, що попаде у відьму, яка випадково пролітатиме повз нього.

Сердешні кавалери! Вони переслідували майориху, бо спасали свої душі. Люди часто бувають жорстокі і катують одні одних, коли спасають свої душі.

Не раз бувало, що кавалери пізно вночі вставали з-за столу після п'яного бенкету, визирали у вікно, чи ніч тиха й зоряна, і бачили на підвір'ї темну тінь. Вони знали, що то майориха прийшла провідати свою улюблену садибу, Тоді все крило нахлібників здригалося від реготу старих грішників, і до нещасної жінки крізь відчинене вікно долітали кпини.

І справді, серця бідолашних авантюристів зачерствіли й сповнилися пихи. Сінтрам

посіяв у їхніх серцях зненависть. Адже якби майориха лишилася й надалі в Екебю, то страшнішої небезпеки їхнім душам годі було б собі уявити! Більше-бо воїнів гине при втечі, як у бою.

Майориха не дуже гнівалася на кавалерів. Якби її сила, вона б вишмагала їх прутом, як неслухняних хлопчаків, а тоді знов обдарувала б своєю ласкою.

Але тепер майориха боялася за свою улюблену садибу.

Там господарювали кавалери і так її пильнували, як вовки отару овець або журавлі навесні ярину.

Багатьох людей журять такі самі думки. Не тільки майориха бачила, як руйнується її люба садиба. Їй було гірко й боляче, як кожному, хто стає свідком занепаду колись добре доглянутого маєтку. Тоді рідний дім дивиться на людину, мов смертельно поранена тварина. Не одне почуває себе злочинцем, коли бачить, як дерева в саду заростають мохом, а стежки — бур'яном, і ладне впасти навколішки на полях, колись дбайливо оброблених, і просити в них вибачення за таку наругу. Не одне відвертається від нещасних старих коней, щоб не стрітися з ними очима!

І не зважається стати коло хвіртки й поглянути, як худоба повертається з пасовиська. Немає страшнішого місця на землі, як занедбана рідна домівка.

О, я прошу всіх, хто має поле, і луки, і гаї, й улюблені квітники, що дарують радість, добре їх бережіть! З любов'ю докладайте до них рук! Недобре, коли природа нарікає на людину.

Я оце думаю, як горде Екебю страждало під владою кавалерів, і бажаю, щоб майориха цієї ночі досягла своєї мети й відібрала садибу від таких недолугих господарів.

Вона не мала наміру сама вернутися в маєток, хотіла тільки вигнати з своєї домівки тих шаленців, ту сарану, тих ненастленних грабіжників, що де вже ступлять, там і трава не росте.

Майориха тинялася вулицями, годувалася жебраним хлібом, а сама щодня згадувала свою матір і врешті стала на тому, що не буде їй добра й спокою, поки мати не зніме з її плечей прокляття.

Ніхто майорисі не приносив звістки про материну смерть, отже, вона, мабуть, ще живе десь у своєму далекому лісовому хуторі. Їй уже дев'яносто років, а однаково доводиться влітку тяжко працювати коло худоби, а взимку клопотатися про вуглярів, і вона тужливо чекає того дня, коли піде на вічний спочинок.

І майориха дійшла висновку, що стара живе тільки на те, щоб зняти прокляття з своєї дочки, бо не може вмерти та мати, що накликала таке страшне лихо на свою дитину.

Отож майориха поклала собі піти до матері, щоб нарешті для обох їх настав спокій. Надумала здолати довгий шлях темними лісами, понад річками, аж до рідного дому. Знала, що поки не здолає того шляху, то не матиме спочинку. Багато людей пропонували майорисі в її біді теплу хату і щирі приязнь, але вона ніде не спинялася. Гірко й затято ходила вона від садиби до садиби і несла на собі важкий тягар

материного прокляття.

Майориха вирішила вдатись до матері, але найперше хотіла зробити лад в Екебю. Боялася лишати його в руках легковажних марнотратників, пияків і ледащ, недолугих розтринькувачів божих дарів.

Невже ж вона мала піти, щоб потім вернутися і застати свою спадщину руїною? Спорожніють кузні, схуднуть коні, порозбігаються слуги?.. О ні, вона ще раз ізбереться на силі й вижене геть кавалерів.

Майориха розуміла, що її чоловік радий. бачити, як гине її спадщина. Але вона добре його знала й була впевнена, що як тільки вижене ту сарану, майор поледачиться привести натомість нову. Тільки-но кавалери зникнуть, про Екебю потурбується її колишній управитель, і все знову піде давньою колією.

Тому її чорна тінь не одну ніч пливла по темних стінах садиби. Майориха заходила до хат орендарів, перешіптувалася з мірошником та з його челядниками в комірчині при великому млині, радилася з ковалями в закурених шопях на вугілля.

Всі обіцяли їй допомогу. Честь і добробут маєтку не можна було залишати далі в руках недбалих кавалерів, що пильнують, його, як вітер купи попелу, як вовк отари овець.

І саме тої ночі, коли веселі нахлібники, натанцювавшись, нарозважавшись і напившись, поснули міцним сном на своїх постелях, майориха вирішила їх вигнати. Вона дала їм натішитись. Понуро пересиділа в кузні, поки скінчиться бал. Дочекалася, поки ті легкодухи повернулися з нічної прогулянки, поки постелили Мар'яні ліжко, поки у вікнах кавалерського крила згасло останнє світло і велика садиба поринула в сон. Аж тоді підвелася й вийшла.

Майориха наказала всій челяді з маєтку зібратися біля кавалерського крила, а сама зайшла на подвір'я. Вона подалася до великого будинку, постукала, і її впустила дочка священика з Брубю, з якої майориха зробила добру служницю.

— Вітаю вас, пані, — мовила дівчина й поцілувала її в руку.

— Погаси світло! — наказала майориха. — Ти гадаєш, що я навпомацки не знаю куди йти?

І вона рушила по тихому будинку, обійшла його весь, від льоху до горища, — прощалася. Нечутною ступою ходила від кімнати до кімнати, ніби востаннє.

Майориха розмовляла з своїми спогадами. Служниця ззаду не зітхала, не схлипувала, але сльози одна за одною котилися їй з очей. Майориха звеліла відчинити шафу з білизною та шафу з столовим сріблом і провела рукою по тонких одамашкових скатертях та по чудовому срібному начинню. На горищі доторкнулася до купи пухових перин. Помацала кожен верстат, кожную прядку, кожне мотовило. Засунула руку в скриньку з пахучим корінням і провела долонею по лойових свічках, що висіли під стелею.

— Свічки вже висохли, — мовила вона. — Можна познімати й сховати.

В льоху майориха постукала по барильцях з вином і провела рукою по рядах сулій. Не поминула вона й комори з харчами та кухні. Вона простягала руки й прощалася з

усім у своєму домі. Потім почала обходити кімнати. В їдальні вона погладила стільницю великого столу й сказала:

— Скільки людей наїдалося досхочу за цим столом!

Майориха не поминула жодної кімнати. Вона дивилася на довгі широкі канапи, гладила холодний мармур консоль на золотий підпорах у формі грифів, що несли на собі люстра з фризами, де зображено танок богинь.

— Це багатий дім, — сказала вона. — Чудова людина був той, що зробив мене тут господинею.

У великій залі, де недавно гриміли танці, стільці з високими спинками вже стояли як слід під стінами. Майориха підійшла до клавикордів і легенько вдарила по клавішах.

— За мене тут також не бракувало радощів і розваг.

Заглянула майориха й до горниці поряд з великою залюю.

Там було дуже темно. Вона йшла навпомацки і зненацька торкнулася рукою обличчя служниці.

— Ти плачеш? — спитала вона, бо пальці її були мокрі від сліз.

Дівчина заплакала вголос.

— О пані, — хлипала вона, — о пані, вони все понищать. Чого ви пішли й лишили в своєму домі кавалерів?

Майориха відсунула завісу, показала на подвір'я й суворо спитала:

— Чи ж я вчила тебе плакати й голосити? Дивись! Подвір'я повне людей, і вранці в Екебю не буде вже жодного кавалера.

— І ви знову повернетесь?

— Мій час ще не настав, — відповіла майориха. — Тепер мені вулиця за домівку, а купа соломи за ліжко. Але ти, дитино, пильнуватимеш Екебю, поки мене не буде.

Вони пішли далі. Ніхто з них не знав і не сподівався, що в тій горниці спить Мар'яна. А вона якраз не спала. Навіть не дрімала, і все чула, і все зрозуміла.

Вона лежала в ліжку й складала гімн коханню.

— О прекрасне, — казала вона, — ти піднесло мене до своїх верховіть! Я лежала в бездонній прірві горя, а ти обернуло її на рай. На залізній клямці рідного дому я зранила собі руки, на рідному порозі лишились мої сльози, що замерзли в крижані перлини. Холодний гнів пронизав моє серце, коли я почула, як на мою матір сиплються удари. Я хотіла заснути в сніговій постелі, щоб забути свій гнів, але прийшло ти. О кохання, дитя вогню, ти прийшло до мене, майже замерзлої! Що важить моє лихо, коли його порівняти з тим щастям, що ти принесло мені! Я нічим тепер уже не зв'язана, не маю ні батька, ні матері, ані рідного дому. Люди подумають про мене найгірше і відцураються мене. Я скоряюсь тобі, о кохання, бо чого ж би я мала стояти вище за того, кого люблю? Ми вирушимо в світ, тримаючись за руки. Вбога наречена в Єсти Берлінга. Він знайшов її в снігу. То звиймо ж собі гніздечко разом, не у високих палатах, а в селянській хатині на узліссі. Я допомагатиму йому випалювати вугілля, ставити сильця на зайців і тетеруків, я буду готувати йому їжу й латати йому одяг. О, коханий мій, я сидітиму на узліссі, сумуватиму й чекатиму на тебе. Віриш мені? Так

буде, буде! Сумуватиму не за колишнім багатством, а за тобою, тільки за тобою тужитиму, з трепетом очікуватиму твоєї ходи на лісовій стежці, твоєї радісної пісні, як ти вертатимеш додому з сокирою на плечі. О, мій коханий, мій єдиний! Я могла б так тужити й чекати на тебе ціле життя...

Так вона лежала й складала гімн всевладному богові свого серця і ще навіть не заплющила очей, як зайшла майориха.

Коли та пішла собі далі, Мар'яна підвелась і вбралася. Їй ще раз довелось одягти чорну оксамитову сукню і взути тоненькі бальні, черевички. Вона загорнулася в ковдру, ніби в шаль, і знову поспішила в страшну морозяну ніч.

Вона залягала над землею тиха, зоряна, холодна, аж колюча. Здавалося, що тій лютневій ночі ніколи не буде кінця, що її морок і її холод лежатиме на землі ще довго після того, як зійде сонце і як розтануть замети, по яких ходила красуня Мар'яна.

Мар'яна вибігла з Екебю шукати допомоги. Не могла ж вона допустити, щоб вигнали на вулицю людей, які підняли її з снігової кучугури і відкрили для неї свої серця й свій дім! Мар'яна подалася до Ше, до майора Самсєліуса. Вона дуже поспішала. Туди неблизький світ, добре, як вона вернеться за годину!

Майориха тим часом попрощалася зі своїм будинком, вийшла на подвір'я, де її ждала челядь, і почала облогу кавалерського крила.

Майориха порозставляла людей навколо вузької високої будівлі, де на другому поверсі була славнозвісна оселя кавалерів. У просторій світлиці з побіленими стінами, з червоними скринями, з великим розкладним столом, на якому в калюжах горілки плавають карти, на широких ліжках за важкими картатими завісами сплять кавалери. О ви, безтурботні!

А в стайні перед повними жолобами сплять коні кавалерів і снять про свою молодість. О, як приємно в дні спочинку помріяти про давні подвиги, про виправи на ярмарок, коли їм дні і ночі доводилось стояти просто неба, про перегони в різдвяні ночі і пробну їзду під час їхнього продажу, коли п'яні господарі, пустивши віжки, вихилялися з повозів або ж припадали їм до спини й кляли їх у самі вуха. Приємно було помріяти, знаючи, що вони вже ніколи не покинуть повних жолобів і теплих стаєнь Екебю. О ви, безтурботні!

У старій возовні, де складали поламані карети й сани, зібрано цілу купу найрізноманітніших старих повозів. Там стоять зелені натачанки й червоні та жовті брички. Стоїть двоколісний каріоль — найперший, що з'явився у Вермланді, коли Беренкройц привіз його як воєнну здобич 1814 року. Там зібрані всі, які є, однокінні коляси, колибки з рипучими ресорами і найхімерніші поштові тарантаси із стільчиками на дерев'яних ресорах, на яких проїхатись — то гірших тортур і не треба; всі вбивчі тарадайки, чортопхайки і біди, що котилися вермландськими дорогами за дідівських часів. Стоять там і довгі копильчаки, на яких умістилися б усі дванадцяттеро кавалерів, і санки з халабудою кузена Крістофера, що завжди мерз, і старі родинні сани Ернеклова з поїденою міллю ведмежою шкурою і витертим гербом на спинці, і повно всіляких гринджол-бігунців.

В Екебю жило й померло багато кавалерів. Наймення їхні стерлися з лиця землі, та й не лишилися в серцях людей, але майориха зберегла повози, якими вони приїхали до маєтку. Вона їх усі тримала в цій старій возовні.

Вони стоять собі там, сплять, і курява вкриває їх дедалі грубшим шаром. Цвяшки й клинці випадають із трухлявого дерева, фарба лущиться й обсипається великими латками, крізь дірки, виїдені міллю в подушках і спинках, вилазить шерсть.

— Дайте лам спочити, дайте нам розпастися! — кажуть старі повози. — Ми вже вдосталь натрусилися дорогами, вдосталь увібрали в себе води під зливами. Дайте нам спочити! Давно минув той час, коли ми возили молодих господарів на їхній перший бал, давно минули й ті часи, коли ми, пофарбовані й блискучі, виїздили на веселі прогулянки, давно минула й та пора, коли ми носили відважних героїв розгрузливими весняними дорогами на маневри в Троснес. Тепер вони сплять вічним сном, більшість їх спить, і останні, найкращі, теж не хочуть уже покидати Екебю, — ніколи.

Лускає шкіра на покритті, спадає обіддя, трухлявіють шпиці і ступиці. Старі повози не дбають більше про себе, вони хочуть померти.

Пилюка лежить уже на них, мов покривець, а під ним причаїлася старість і робить свою справу. Повози стоять у полоні непоборних лінощів і обертаються в тлін. Ніхто їх не чіпає, а все ж вони розпадаються на шматки. Раз на рік відчиняються двері возовні і з'являється новий повіз, що наміряється надовго замешкати в Екебю, потім двері зачиняються. І його також опадає нудьга, сон, байдужість і стареча кволість. На нього накидаються пацюки, і шашлі, і міль, і миші, і всякі інші грабіжники, і він іржавіє, гине в нескаламученім, спокої, тупім і бездумнім.

Але цієї лютневої ночі майориха звеліла відчинити двері возовні. При світлі скіпок і ліхтарів вона познаходила повози, що належали кавалерам, які тепер жили в Екебю: старий каріоль Беренкройца, родинні сани Ернеклова з витертим гербом і санки з халабудою, в яких приїхав кузен Крістофер. Їй байдуже, чи повози літні, чи зимові, важливо тільки, щоб кожному дістався його власний.

І в стайні будять старих кавалерських коней, що спали, собі коло жолобів, повних оброку. Ще раз здійсняться ваші мрії, о ви, безтурботні! Ще раз ви спробуєте сп'ястися да стрімкі пагорби, скуштуєте прілого сіна в заїздах, здригатиметесь під нагайками п'яних гендлярів і мчатимете навзаводи по блискучій кризі, на яку аж страшно стулити.

Гарний вигляд мають тепер старі повози! У високу, мов примара, колибку запрягають сірих гірських коників, а в низенькі санки-бігунці — довгоногих, кістлявих верхових коней. Старі коні форкають, іржуть, коли їм у беззубий рот закладають вудила, старі повози риплять і тріщать. Бідну. каліч лишити б у спокої, хай собі спить, поїш й світ сонця, а її витягли на світло денне: негнучкі коліна, покорчені передні ноги, шпат і сап.

Конюхи довго морочаться, нарешті запрягають останню шкапу, тоді йдуть до майорихи й питають, який повіз дати Єсті Берлінгові, — адже всім відомо, що він приїхав до Екебю на майоришиних санях з вугіллям.

— Запряжіть йому Дон-Жуана в найкращі санки, — наказує майориха. — І постеліть ведмежу шкуру та почепіть срібні дзвоники. — Коли ж вражені конюхи огинаються, вона додає: — Нема в моїй стайні такого коня, що я б не дала тому Єсті, аби тільки його здихатись! Запам'ятайте це!

Побуджено, повитягувано коні й повози, а кавалери сплять собі далі. Тепер час і їх спровадити в зимову ніч, але з ними важче впоратися, не те що з калікуватими кінсьми і хисткими старими повозами. Вони дужі, зухвалі, небезпечні люди, загартовані незчисленними пригодами. Вони готові боронитися до загиби, їх нелегко силоміць постягати з постелі й повиводити до коней, що мають відвезти їх геть з Екебю.

Майориха наказує підпалити скирту соломи поблизу, щоб відблиск вогню збудив кавалерів.!

— Солома моя, весь Екебю мій, — каже вона. А як скирта займається, немов свічка, майориха вигукує: — Тепер будіть їх!

Однак кавалери міцно сплять за замкненими дверима, і хоч уся челядь кричить: "Пожежа! Пожежа!" — вони не чують.

Важкий ковальський молот гупає в двері, а кавалери сплять. Тверда снігова куля розбиває шибку й відскакує від завіси над ліжком, а кавалери сплять. Їм сниться, що вродлива дівчина кидає їм хустину, сняться оплески за спущеною завісою, сниться веселий сміх і гучний галас нічного бенкету. Хіба якби стрільнути їм з гармати над вухом чи облити крижаною водою, то, може, вони повставали б.

Кавалери наклонялись, натанцювались, нагнались і наспівалися. П'яні, стомлені до краю, вони поринули в сон, глибокий, мов смерть.

В тому благословенному сні-їхній порятунок. Челяді починає здаватися небезпечною тиша в кавалерському крилі. А що, як кавалери вже звідти повилазили й пішли шукати допомоги? Що, як вони припишкли за вікном чи за дверима, тримають пальця на гачку рушниць й ладні стрільнути в кожного, хто до них поткнеться? То хитрі люди, войовничі, щось та означає ця тиша! Хто ж повірить, що вони дадуть заскочити себе зненацька, як ведмідь у барлозі?

Челядь водно гукає: "Пожежа!" — та все дарма.

Майориха бачить, що ніхто не має відваги, біжить сама сходами нагору, висаджує двері й кричить:

— Пожежа!

Цей голос краще діє на слух кавалерів, ніж крик челяді. Звиклі слухатись його, кавалери, всі дванадцяттеро, схоплюються з ліжок, а побачивши заграву, хапають одяг і кидаються сходами на подвір'я.

Та біля виходу стоїть довготелесий коваль і два дужі мірошникові челядники. Кавалерів тут чекає велика ганьба. Тільки-но котрий опуститься вниз, його хапають, кидають на землю, в'яжуть за руки й за ноги, а тоді несуть до повоза — кожного до його власного.

Ніхто не втік, усіх спіймано. Зв'язано й суворого полковника Беренкройца, і дужого капітана Крістіана Берга, і філософа дядька Ебергарда. Схоплено навіть нездоланного,

безстрашного Есту Берлінга. Майорисі пощастило. Вона дужча за всіх кавалерів разом.

Жалко дивитися на них, пов'язаних, на старих, трухлявих повозах. Вони похнюпили голови, понуро зиркають спідлоба в безсилому гніві, і подвір'я здригається від прокльонів.

Майориха ходить від одного до іншого.

— Присягнися, — каже вона, — що більше не повернешся до Екебю!

— Тю на тебе, відьмо!

— Присягнись, а то я кину тебе зв'язаного назад до того кишля й ти згориш, бо цієї ночі я дощенту спалю кавалерське крило!

— Не посмієш!

— Я не посмію? Хіба Екебю не моє? Ах ти ледащо! Гадаєш, я забула, як ти глузував з мене на вулиці? Думаєш, я б оце не підпалила залюбки ваше кишло, щоб ви погоріли всі до одного? Чи ти, хоч пальцем кивнув на захист, коли мене виганяли з дому? Ну, присягайся!

Майориха дивилася грізно, хоч, мабуть, удавала сердитішу, ніж була насправді. А що навколо стояло повно челяді з сокирами в руках, то кавалерам довелося присягатися, щоб не дійшлося до ще більшого лиха.

Потім майориха звеліла повиносити з кавалерського крила їхнє вбрання і скрині та порозв'язувати їм руки. Нарешті вона дала кавалерам у руки віжки.

А тим часом Мар'яна встигла добігти до Ше. Майор завжди підводився вдосвіта і був уже вдягнений, коли з'явилась дівчина. Вона зустріла його на подвір'ї: він саме відніс своїм ведмедям сніданок. Без зайвих слів майор вернувся до ведмедів, понадівав їм намордники і поспішився з ними до Екебю.

Мар'яна трохи віддалік рушила за ним. Дівчина мало не падала з втоми. Та ось вона побачила заграву пожежі і перелякалася до смерті.

Що ж це за ніч? Чоловік б'є дружину і лишає свою дитину замерзати перед порогом. А тепер ще майориха спалить своїх ворогів, і старий майор напустить ведмедів на власну челядь?

Мар'яна перемогла втому, поминула майора і кинулась бігти до Екебю.

Вона чимало його випередила. Опинившись на подвір'ї, дівчина проштовхалася крізь челядь, що оточувала майориху, стала віч-на-віч із нею і якомога голосніше гукнула:

— Майор іде, майор іде з ведмедями!

Челядь стривожилася. Всі звели очі на майориху.

— Це ти його покликала? — спитала майориха дівчину.

— Тікайте! — гукнула та ще голосніше. — На бога, тікайте! Я не знаю, що майор хоче робити, але він веде з собою ведмедів!

Челядь і далі мовчки дивилася на майориху.

— Дякую вам за поміч, діти мої, — спокійно звернулася вона до них. — Усе, що тут сталося цієї ночі, так уряджено, що нікого не звинуватять і не скривдять. Ідіть тепер додому! Я не хочу, щоб хтось із моїх людей став убивцею чи жертвою вбивства.

Розходьтєся.

Люди все ще стояли.

Майориха обернулася до Мар'яни й сказала:

— Я знаю, що ти закохана. І чиниш, як підказує тобі шалена любов. Хай же ніколи не настане такий день, щоб ти побачила, як руйнується й занепадає твій дім, і нічого не могла вдіяти! Дай боже, щоб ти завше панувала над своїм язиком і рукою, коли гнів засліпить твою душу! Ходімо, любі діти, — повела вона далі, вже звертаючись до челяді. — Хай тепер господь береже Екебю, а я йду до своєї матері. О Мар'яно, коли до тебе вернеться ясна думка і здоровий глузд, коли від Екебю лишиться сама руїна і край застогне в недолі, згадай, що ти вчинила цієї ночі, і поспішися людям на допомогу!

І майориха пішла з Екебю, а вся челядь рушила за нею.

Коли майор прибув до двору, то не знайшов там жодної живої душі, крім Мар'яни і валки запряжених повозів, довгої, понурої валки, бо коні були нікчемні, повози так само, і їхні власники теж не кращі. Мало кого життя так понівечило, як їх.

Мар'яна ходила й розв'язувала кавалерів. Дівчина бачила, як вони кусають губи і відводять очі. Ніколи їм ще не було так соромно, зроду вони не зазнали такої ганьби.

— Мені було не легше, як я кілька годин тому стояла навколішки на ганку в Б'єрне, — мовила Мар'яна.

Та я, любі читачі, не буду оповідати, як старі повози знову опинились у возовні, коні в стайні, а кавалери в крилі нахлібників. Небо над горами із східного боку почало сіріти, наставав ясний, спокійний день. І справді, наскільки спокійніше ясного, сонячного дня, ніж темної ночі, що під її тінистими крильми зловісно кричать сичі і виходять на розбій хижі звірі.

Скажу лише, що коли кавалери опинилися в своєму покої та знайшли в чаші ще трохи пуншу, якраз, щоб закропити душу, то відразу підбадьорились.

— Вип'ємо за майориху! — гукнули вони.

Яка ж вона все-таки незвичайна жінка! Хіба є щось краще, як слугувати їй, обожнювати її? Шкода тільки, що диявол узяв над нею гору і вона докладає всіх зусиль, щоб посилати душі кавалерів до пекла.

Розділ восьмий

ВЕЛИКИЙ ВЕДМІДЬ З ГУРЛІТИ

У темних пралісах живуть зловорожі звірі і птахи — щелепи в них озброєні страшними блискучими іклами або гострими дзьобами, лапи пазуристі, ладні щомиті вп'ястися в теплу шию, щоб бризнула кров, а очі блищать жадобою вбивства.

Живуть там вовки-сіроманці, що нападають уночі на подорожніх, і не одній матері доводилося брати з колін дитину й кидати їм у пащу, щоб урятувати життя собі й чоловікові.

Живе там рись — її люди всяк величають, а справжньої назви бояться вимовити, принаймні в лісі, бо хто її вимовить, то хай добре стереже свої двері і всі дірки в кошарі, вона вночі неодмінно навідається. Що їй високі стіни, коли в неї пазури, мов із криці, що їй міцні засуви, коли вона пролізе в яку завгодно дірку! Рись кидається на овець,

чіпляється їм у горло, випиває кров, душить, роздирає, аж поки не повбиває геть усіх. Ніколи не спинить свого смертельного танка серед нажаханої отари, поки жива хоч одна вівця.

Уранці господар приходить, а вже по отарі — бо рись усюди, де вона жирує, залишає після себе мертву пустку.

Живе там пугач, що кричить уночі, і як відгукнешся на його крик, то він майне над тобою широкими крильми і видзьобає очі, бо то не правдивий пугач, а примара.

А ще живе там ведмідь, найстрашніший з усіх звірів, дужий, як дванадцяттеро чоловіків, і вбити його можна тільки срібною кулею. Хіба можна мати жахливішу славу? Яка ж то небезпечна, таємнича сила, що її не бере звичайне оливо! Діти довго не засинають уночі, тремтять зі страху на згадку про лихого звіра, якому допомагають. пекельні сили.

Якби хто зустрів його в лісі, велетенського, могутнього, мов рухома скеля, то хай не тікає і не борониться, а впаде на землю й прикинеться мертвим. Не раз діти уявляють собі, як вони лежать на землі, а над ними стоїть ведмідь і перевертає їх лапами. Вони відчують його гарячий, з посвистом віддих, але не рухаються, поки ведмідь відійде вигребти яму, щоб сховати їх. Тоді вони тихенько підводяться і нишком тікають. Спершу поволі, а потім щодуху.

Страх подумати, що сталося б, якби ведмідь здогадався, що насправді вони не мертві, а лише прикидаються, чи якби був голодний і захотів їх відразу з'їсти, чи помітив би, що вони тікають, і побіг за ними. О, боронь боже від такого лиха!

Страх — то чарівник. Він сидить у темному лісі, співає людині на вухо чарівничих пісень, а серце їй сповнює моторошними думками. Через це й опадає людину гнітючий страх, що обтяжує їй життя і притьмарює навколишню осяйну красу. Природа, мовляв, злостива, підступна, як сонна гадюка, їй не можна довіряти. Ось лежить прекрасний Левен, але не вір йому! Він чатує на здобич: щороку збирає свою данину потопельниками. Ось ліс, манливий, прохолодний, але не вір йому. Він повний зловорожих звірів, там живуть злобливі тролі і кровожерні розбійницькі душі.

Не вір струмкові з чистою водою! Він принесе тобі хворобу й смерть, якщо побродиш у ньому по заході сонця. Як прегарно кує зозуля навесні! А восени вона стає яструбом із метким оком і гострими, кігтями! Не вір мохові, і вересові, і скелі! Природа лиха, населена невидимими силами, що ненавидять людину. Нема такого місця, де б ти міг безпечно ступити. Дивно, що твій слабкий рід вижив, мавши стільки ворогів!

Страх — то чарівник. Чи й досі він сидить у вермландських темних лісах і співає чарівних пісень? Чи й досі притьмарює навколишню красу і гасить радість життя? Він має велику силу, я знаю, бо мені самій клали крицю в колиску і жар у купіль, знаю, бо спізнала його залізні обійми навколо серця свого.

Та не думайте, що я хочу тепер оповісти вам щось страшне й жахливе. Це просто давня історія про ведмеда з Гурліти, а ви собі хочете вірте, хочете ні, як усім правдивим мисливським історіям.

Великий ведмідь мав барліг на чудовій горі, званій Гурлітою, що стрімким своїм

узбіччям бовваніє на березі Верхнього Левену. Вивернена смерека з корінням, на якому ще трималася вкрита мохом земля, правила за стіни й за стелю барлогові, гілля й чагарі затуляли вхід, а зверху його товстим кожухом покривав сніг. Там ведмедеві тепло й гарно було спати від літа до літа.

Хіба ж не поет і не мрійник той кудлатий король лісу, той одноокий розбійник? Хоче проспати зимові холодні ночі й похмурі дні, аж поки його збудить шум струмочків і пташиний щебіт! Хоче лежати собі й снити про пагорби, зарослі червоними брусницями, про купини, повні блискучої смачної комашні, про білих ягнят, що пасуться на зелених узгір'ях! Хоче втекти від життєвої зими, щасливий!

Надворі скаженіє вітер, завиває в смерековому гіллі, надворі шастають вовк і лис, очманілі з голоду. Чому тільки ведмедеві спати? Хай би встав і скуштував колючого морозу, хай би спробував, як важко брести в глибокому снігу! Хай би виліз з барлогу!

Він собі влаштував гарне лігво і спить, ніби принцеса з казки. Як її будить коханий, так і його будить весна. Сонячний промінь проб'ється крізь чагарі й освітить йому ніс або ж краплі з розталого снігу намочать йому хутро. І він прокинеться. Та хай начувається той, хто потурбує його невчасно!

Аби ж хто питався короля лісів, як він хоче владнати своє життя! Аби ж раптом крізь чагарі не зашурхотів олив'яний шріт і не впився йому в шкіру, як кусючі комарі!

Зненацька ведмідь чує крик, галас і стрілянину. Він струшує з себе сон і розгортає чагарі поглянути, що там робиться. Буде ж мороки старому забіяці! То не весна буває і шумить надворі, і не вітер валить смереки, не віхола свистить, — то кавалери, кавалери з Екебю.

Король лісів добре їх знає. Він не забув тієї ночі, коли Фукс і Беренкройц засіли на нього в стайні одного селянина, куди він намірявся прийти. Вони, щоправда, задрімали над пляшкою, коли він обережно пролазив крізь дах, покритий мохом, але прокинулись, як він тягнув із загороди забиту корову, й напали з рушницями та з ножами. Забрали від нього корову, вибили око, але втік він живий.

Авжеж, кавалери давні його знайомі. Король лісів пам'ятає, як вони спопали його ще раз, коли він і його вельможна дружина з дітьми саме вклалися на зимовий сон у старому ведмежому замку на горі Гурліті. Пам'ятає, як зненацька вони напали на них. Він, щоправда, втік, змів усе, що стояло йому на заваді, й помчав наосліп, але дістав кулю в стегно, а коли вночі повернувся до свого замку, сніг там був забарвлений благородною кров'ю його дружини, королівських дітей забрано до людських осель, щоб вони їм слугували і були приятелями.

Здригається земля, розсипається кучугура, що затуляла вхід, вискакує він, величезний ведмідь, давній ворог кавалерів. Пильнуй, Фуксе, пильнуй, старий мисливцю на ведмедів, пильнуй, полковнику Беренкройце, майстре картярської гри, і ти, Есто Берлінгу, герою стількох пригод!

Лихо їм, поетам, мрійникам, переможцям жіночих сердець! Еста Берлінг стоїть, тримаючи палець на гачку рушниці, а ведмідь біжить просто на нього. Чому ж він не стріляє, що він собі думає?

Чому відразу не зажене кулю в широкі ведмежі груди? Йому ж найзручніше. Бо решта всі задалеко, однаково не влучать. Чи він гадає, що треба стояти струнко перед його величністю королем лісів?

А Єста справді задумався про Мар'яну, що лежала всі ці дні в Екебю тяжко хвора, бо застудилася тієї ночі в сніговій кучугурі. Вона стала жертвою зненависті, що тяжіє над землею. І Єста здригається з відрази до себе: він же теж вийшов убивати.

А ведмідь женеться на нього — сліпий від ножа одного з кавалерів, кривий від кулі з кавалерської рушниці, роздрочений, кудлатий, самотній, відколи кавалери вбили його дружину й забрали дітей. І Єста побачив його такого, який він був насправді: нещасного, зацькованого звіра. Він не буде відбирати йому життя, єдиного, що лишилося ведмедеві після того, як усе інше забрали люди. "Нехай він заб'є мене, — думає Єста, — я не буду стріляти".

Ведмідь уже близько, а Єста стоїть струнко, мов на параді. І як звір опинився коло нього, бере рушницю на плече й відступає на крок убік.

Ведмідь жене далі, бо добре знає, що не можна гаяти часу, добігає до лісу, пробиває шлях крізь високі, в людський зріст замети, скочується карколомним узбіччям і безслідно зникає. А всі, хто цілився в нього й чекав на Єстин постріл, тепер смалять навздогінці.

Але дарма, ведмідь прорвав кільце і втік. Фукс лається, Беренкройц сипле прокльонами, а Єста тільки сміється. А чого вони хочуть? Щоб він, такий щасливий, як оце тепер, та скривдив якусь іншу божу істоту?

Великий ведмідь із Гурліти врятувався тоді цілий-цілісінський, одначе, розбуджений із зимової сплячки, вирішив залити селянам сала за шкуру. Жоден ведмідь не вміє так спритно продерти стріху на їхніх низьких, схожих на льохи кошарах і так хитро поминути наставлені пастки.

Мешканці околиць Верхнього Левену не знали вже, як від нього вборонитися, і раз у раз посилали по кавалерів, щоб ті прийшли вбити ведмедя.

Цілий лютий день у день і ніч у ніч кавалери їздили над озером і шукали ведмедя, але звір не давався їм до рук — він навчився хитрощів лиса і швидкості вовка. Коли мисливці чигали на нього в одному хуторі, він бенкетував у сусідньому, коли його шукали в лісі, він нападав на селян, що їхали замерзлим озером. Він став найзухвалішим грабіжником: залазив на горища і спорожняв господиням глечики з медом, убивав господарям коней просто біля саней.

Потроху люди почали розуміти, що то за ведмідь і чому Єста не зміг у нього вистрілити. Страшно сказати, важко повірити, але то був не звичайний ведмідь. Жодна проста куля його не візьме. Вбити його можна лише кулею зі срібла й дзвонового сплаву, вилитою на церковній вежі вночі проти п'ятниці, як настає місяць, та ще й так, щоб про те не знав ані священик, ані паламар, ані хтось інший. Але де ж її дістанеш, таку незвичайну кулю?

Найбільше всім цим переймався один чоловік в Екебю. То був, як ви й самі розумієте, Андерс Фукс, мисливець на ведмедів. Він не міг ані їсти, ані спати, так

журився, що не міг убити великого ведмеда з Гурліти. Нарешті й він дійшов висновку, що того звіра можна вполювати лише срібною кулею.

Майор Фукс був чоловік суворий і не вельми вродливий: вайлуватий, неповороткий, з широким червоним обличчям, з обвислими щоками й потрійним підборіддям. Над товстими губами в нього стирчали шорсткі, мов щітка, чорні вуса і така сама густа чорна щетина їжачилась на голові. До того ж він був неговіркий і ненажерливий. Жінки не зустрічали майора Фукса радісною усмішкою й не розкривали йому обіймів, але й він не посилав їм ніжних поглядів. Певний, що ніколи не знайде жінки, яка б йому сподобалась, він кинув думати про кохання та про всі його зваби.

Та ось одного вечора в четвер випало так, що місяць був якраз на два пальці завтовшки і протримався над обрієм години зо дві після заходу сонця. Майор Фукс, нікому нічого не сказавши, вийшов з Екебю з мисливською торбою, де була жаровня та форма на кулі, і з рушницею на плечі. Він подався до церкви в Бру спробувати, чи не усміхнеться щастя чесній людині.

Церква стояла на східному березі вузької протоки між Верхнім і Нижнім Левеном, і майорові треба було переходити міст над протокою. Він ішов замислений і не дивився ані на пагорби Брубю, що чіткими обрисами вимальовувались проти ясного вечірнього неба, ані на круглу вершину Гурліти, осяяну вечірньою загравою; він дивився тільки під ноги й думав, як йому добути ключа від церкви так, щоб ніхто не знав.

Коли майор опинився на мості, то почув такий розпачливий крик, що аж підвів голову.

За тих часів за органіста в Бру був німець Фабер, дрібненький, нікчемний з усіх поглядів чоловічок. А за паламаря — Ян Ларсон, дужий парубок, але бідний, бо священик з Брубю видував у нього спадщину по батькові, цілих п'ятсот ріксдалерів.

Паламар хотів одружитися з органістовою сестрою, невеличкою, гарненькою панною Фабер, проте органіст не приставав на їхній шлюб, тому вони між собою не вельми приятелювали. Того вечора паламар зустрів органіста на мості через протоку й накинувся на нього. Він схопив його за барки, підняв над поруччям і побожився, що кине у воду, якщо той не віддасть за нього ясної панни. Одначе німець затявся: він випручувався і водно кричав, що не віддасть, хоч і бачив глибоко під собою чорну смугу води між білими берегами.

— Ні, ні! — кричав він. — Ні, та й ні!

Хтозна, чи розлючений паламар не кинув би його поплавати в холодній чорній воді, якби саме не нагодився майор Фукс. Паламар злякався, поставив Фабера на міст і якнайшвидше втік.

Миршавий Фабер кинувся майорові на шию і почав дякувати за порятунок, але той струсив його з себе і заявив, що дякувати нема за що. Майор не любив німців ще відтоді, як під час поморської війни побував у Путбусі на Рюгені. Ніколи ще голодна смерть не зазірала йому так близько у вічі, як тоді.

Миршавий Фабер хотів бігти до ленсмана Шарлінга й подати скаргу, що паламар намірявся його вбити, але майор пояснив йому, що дарма й клопотатися, бо в цій

околиці за вбивство німця нікого не карають.

Його слова заспокоїли Фабера, і він запросив майора до себе скуштувати свинячої ковбаси й випити брауншвейзького пива.

Майор погодився, бо подумав собі, що органіст напевне має вдома ключа від церкви. Отож вони подалися на пагорби Брубю, де була церква з церковним будинком, а також садиби паламаря й органіста.

— Вибачте! Вибачте! — каже миршавий німець, коли вони з майором заходять до хати. — В нас не дуже прибрано, бо ми з сестрою мали багато клопоту. Ми різали півня.

— Отуди к бісу! — вигукує майор.

Відразу з'являється ясна панна Фабер з великими глеками пива. Всім відомо, що майор дивиться на жінок не дуже прихильним оком, та ясна панна Фабер у чепурній корсетці й чепчику все-таки йому подобається. Коси в неї русьві, гладенько зачесані, а сукня з домашнього полотна така чиста, що аж блищить. Маленькі ручки в дівчини такі вправні й жваві, а щоки такі рум'яні й кругленькі, аж майорові спадає на думку, що коли б йому трапилася така моторна дівчина років двадцять п'ять тому, то він неодмінно посватався б до неї.

Та хоч яка вона мила, рожевощока й моторна, а очі в неї заплакані. Це ще більше прихляє до неї майора.

Поки чоловіки їдять і п'ють, дівчина то виходить з хати, то знову заходить. Нарешті підступає до столу, кланяється й питає:

— Як ви накажете, братику, прив'язати корів у клуні?

— Прив'яжи Тузінь праворуч, а Десяток ліворуч, щоб не билися, — велить миршавий Фабер.

— Отуди к бісу! — знову дивується майор. — То ви маєте стільки корів?

Виявляється, що органіст має лише дві корови, тільки назвав одну Тузінем, а другу Десятком, щоб здавалося багато, коли про них заходить мова.

Довідався також майор, що Фабер перебудовує стайню і вдень корови ходять по двору, а ввечері їх загонять до клуні.

Ясна панночка Фабер і далі крутиться по хаті, тоді знову підступає до брата, кланяється й каже, що майстер питає, яка заввишки має бути стайня.

— Зміряй корів! — каже органіст. — Зміряй корів!

Майорові дуже подобається його відповідь.

При нагоді майор питає органіста, чому в його сестри червоні очі, і довідується, що дівчина плаче, бо він не дозволяє їй одружитися з убогим паламарем, котрий має повно боргів.

Майора огортає дедалі глибша задумка. Він навіть не помічає, що спорожняє кухоль за кухлем і з'їдає ковбасу за ковбасою. Миршавого Фабера жахає така ненатля, а майор що більше їсть та п'є, то ясніша в нього стає голова і рішучіше серце. І дедалі дужче йому хочеться зробити щось для ясної панни Фабер.

Майор думає, а тим часом кидає оком на великого ключа з позагинаними зубцями,

що висить біля самих дверей. І як нарешті миршавий Фабер, що сидить з майором при глекові пива, кладе голову на стіл і засинав, він хапає ключа, бере шапку й поспішає надвір.

За хвилину майор Фукс уже лізе сходами на церковну вежу, присвічує собі роговим ліхтариком і врешті опиняється на дзвіниці. Над ним пороззявляли свої велетенські пащі дзвони. Майор найперше здряпує з дзвона терпугом трохи металу і вже хоче діставати з мисливської торби форму на кулі й жаровню, коли раптом згадує, що не має найважливішого: не взяв із собою ані крихти срібла! Щоб куля мала силу, її неодмінно треба вилити на вежі. Якраз слухна година: і четвер, і молодик на небі, і ніхто не знає, що він тут. Коли ж на тобі, інша халепа!

Майор сипонув у нічну тишу такими гарячими прокльонами, що аж дзвони загули.

І враз він почув глухий тупіт унизу в церкві і ніби якийсь шурхіт на сходах. Справді, хтось важкою ступою також брався на вежу!

Майор Фукс, що стояв і лаявся, аж дзвони відлунювали, трохи задумався. Кого це дідько несе йому на допомогу? Хода чимраз ближчала. Комуś, видно, теж чогось треба було на вежі.

Майор причаївся за кроквами й бантинами і погасив ліхтарика. Не те щоб він злякався, але ж увесь задум піде нанівець, якщо його хтось побачить. Тільки-но встиг він сховатись, як прибульцева голова з'явилась над підлогою.

Майор відразу впізнав у ньому скупого священика з Бру— бю. Той майже схибнувся з жадібності й ховає свої скарби по всіх усядах. Тепер він теж приніс пачку кредиток сховати в дзвіниці й не здогадувався, що його хтось бачить. Він підняв одну мостину на підлозі, засунув під неї гроші й знову зііз назад.

Майор відразу підняв ту саму мостину. Скільки там лежало грошей! Пачка кредиток при пачці, а поміж ними руді шкіряні торбинки зі срібними монетами. Майор узяв стільки срібла, скільки треба на кулю, а решту все залишив у сховку.

А як небавом він зііз додолу, то мав уже в рушниці срібну кулю. Дорогою майор міркував собі, чи ця ніч принесе йому ще яке щастя. Бо ж відомо, що вночі проти п'ятниці завше трапляється неймовірно. Майор найперше звернув до органістової хати. Чи, бува, той клятенний ведмідь не знає, що Фаберові корови ночують у благоденській клуні, все одно, що просто неба?

І справді, щось велике, чорне наближається з поля до клуні, мабуть, ведмідь.

Майор прикладає рушницю до підборіддя і вже наміряється стрільнути, але передумує. З темряви на нього ніби дивляться заплакані очі панни Фабер. Добре було б трохи допомогти їй і паламареві, хоч як важко змиритися з думкою, що не він уб'є великого ведмеда з Гурліти. Опісля майор казав, що йому ні від чого в житті не було так важко відмовитись, але ж панна Фабер така мила дівчина, що він ладен усе для неї зробити.

Майор іде до паламаря, будить його, виводить майже голого й сонного надвір і велить стріляти у ведмеда, що нипає коло органістової клуні.

— Якщо ти застрелиш цього ведмеда, Фабер віддасть за тебе свою сестру, — каже

майор, — бо ти доскочиш великої шани. Це не звичайний ведмідь, найславетніші люди в околиці мали б за честь його вбити.

І майор дає паламареві свою рушницю, заряджену кулею зі срібла й дзвонового сплаву, вилиту на церковній вежі вночі проти п'ятниці, як наставав місяць, а сам ажз тремтить із заздросів, що хтось інший уб'є короля лісів, старого ведмеда з Гурліти.

І паламар прицілюється, о господи, прицілюється так, ніби хоче влучити у Велику Ведмедицю, що високо в небі кружляє навколо Полярної зірки, а не в звичайного, земного ведмеда. Лунає такий гучний постріл, що його чутно аж на вершині Гурліти.

Та хоч як паламар кепсько прицілювався, ведмідь упав. Так завжди буває зі срібною кулею. Завжди влучаєш ведмедеві в серце, навіть як націляєшся у Велику Ведмедицю.

З усіх поближніх садиб вискакують люди, цікаві, що сталося, бо зроду ще не чули такого гучного пострілу й такої могутньої луни. Всі хвалять паламаря, бо ведмідь був справжнім лихом цілої околиці.

Виходить також миршавий Фабер, і майор гірко розчаровується. Всі захоплені паламарем, до того ж він урятував Фаберові корів, але німець ані зворушений, ані вдячний. Не простягає рук, щоб обняти паламаря, як швагра й героя.

Майор супить брови і тупає з люті ногою. Отака нищість! Він пробує втовкмачити нікчемному німцеві, який великий подвиг вчинив паламар, але не годен вимовити й слова в своєму гніві. І він дедалі дужче шкодує, що даремне зрікся нагоди самому вбити великого ведмеда.

Ні, йому важко навіть збагнути Фабера — адже той, хто вчинив таке геройство, вартий найродовитішої дівчини!

Паламар та ще кілька молодиків хочуть зняти з ведмеда шкуру. Вони йдуть гострити ножі, решта людей вертається спати, і майор Фукс лишається сам коло вбитого звіра.

Зненацька він кидається, до церкви, ще раз відмикає браму, береться стрімкими сходами нагору, полохаючи послулих голубів, і знову заходить на дзвіницю.

А потім, коли під майоровим наглядом молодики беруться білувати ведмеда, то знаходять у його пащі пачку кредиток — п'ятсот ріксдалерів. Годі пояснити, звідки вони там узялися, але ж це незвичайний ведмідь, а що його вбив паламар, то, певна річ, і гроші були його.

Коли про це всі довідуються, то й миршавий Фабер теж раптом починає розуміти, який великий подвиг вчинив паламар, і заявляє, що буде пишатися, коли назве його своїм швагром.

Майор Андерс Фукс вертається до Екебу в п'ятницю ввечері після щедрої гостини в паламаря з приводу влучного пострілу й після бенкету на заручинах в органіста. Вертається з важким серцем. Він не відчуває радості, що його ворог уже вбитий, і не тішиться чудовою ведмежою шкурою, яку одержав у подарунок від паламаря.

Може, хтось подумає, що майор жалкує за гарною панночкою, яка тепер дістанеться іншому? Ні, не це його журить. Шкода майорові, що одноокий король лісів уже мертвий і що не він стрілив у нього срібною кулею.

Зайшовши до кімнати, майор мовчки шпурляє шкуру між кавалерів, що сидять біля коминка. Він жодним словом не пояснює, як та шкура йому припала; І тільки набагато пізніше хтось-таки звабив його розповісти про ту пригоду. Але священникового сховку на гроші він нікому не виказав, а той, мабуть, так і не помітив пропажі.

Кавалери оглядають шкуру.

— Чудова! — каже Беренкройц. — Хотів би я знати, як того розбійника збудили з зимової сплячки? Чи ти вбив його в барлозі?

— Його застрелено в Бру.

— Так, добрий вуйко, хоч і не такий, як ведмідь з Гурліти, — озивається Єста.

— Якби він був одноокий, — каже Кевенгюлер, — то я б подумав, що це той самий, такий він великий, але на шкурі не видно ні шрамів, ані більма на оці, отже, це якийсь інший.

Майор лає себе за дурість, тоді зненацька обличчя його розквітає такою радістю, що стає майже гарне. Отже, великого ведмедя не вбив хтось інший!

— Господи, який ти добрий! — каже він і побожно складає руки.

Розділ дев'ятий

РОЗПРОДАЖ У Б'ЄРНЕ

Не раз ми, бувало, молодими слухали оповідки старших і дивом дивувалися:

— Невже ви замолоду щодня бенкетували? Невже тоді життя було як одна нескінченна пригода?

— Чи тоді всі молоді жінки були вродливі і варті кохання? Чи Єста Берлінг після кожного балу викрадав котрусь із них?

Старі хитали поштивими головами й заходжувались оповідати про шурхіт прядок, рипіння ткацьких верстатів, брязкіт начиння в кухні, про стук і гук сокир у лісі. Але за хвилину знову звертали на давнє. І до ганку під'їздили сани, і темним бором мчали повози з веселими молодиками, і гриміли танці, й лопалися струни. Круг довгого Левену шуміло й гуло від шалених, свавільних пригод, аж за милі котилась луна. Хилилися й падали дерева, бушували руїнницькі сили: палахкотіли пожежі, лютували повені, голодні дикі звірі нипали круг людських осель. Копита восьминогах коней затоптували в землю тихе щастя: де вони пробігали — в серцях чоловіків загніжджувався шал, а бліді жінки наосліп мчали від своїх домівок.

Сиділи ми, бувало, молодь, приишклі, вражені, нажахані, але й щасливі. "Які ж бо люди! — думалося нам. — Таких ми вже ніколи не побачимо!"

— Хіба за тих часів люди не думали, що вони чинять? — питалися ми.

— Чому ж ні, думали, — відповідали старші.

— Але не так, як ми, — вперто казали молоді, і старші не розуміли, що ми мали на думці.

А ми мали на думці чудного духа самоаналізу, що вже міцно в нас укоренився, крижані очі та довгі пазуристі пальці того, що сидить у найтемнішому кутку нашої душі і розскубує наше ество, як старі баби розскубують клапті шовку чи вовни.

Довгі, тверді, гачкуваті пальці розскубують наше "я" клаптик по клаптикові на купу

стріп'я, і всі наші найкращі почуття, всі найбезпосередніші думки, всі вчинки зважують, обстежують, розкладають на купки, на них дивляться крижані очі, а беззубий рот глузливо шепоче: "Глянь, це стріп'я, саме тільки стріп'я".

А все ж і серед тогочасних людей була одна, що впустила в свою душу те страховисько з крижаними очима. В однієї з них воно чатувало біля джерела вчинків, глузливо посміхалося на зло й добро, все розуміло, нічого не засуджувало, проникливе, прискіпливе, воно зважувало все, паралізувало кожен порух серця, кожную потугу думки своєю ненастанною іронічною посмішкою.

Той дух самоаналізу мала в собі красуня Мар'яна. Вона відчувала його крижане око й іронічну посмішку на кожному кроці, в кожному слові. Життя її стало грою на кону, а дух самоаналізу — єдиним глядачем. Вона вже була не жива людина: не страждала, не раділа, не кохала, тільки виконувала роль Мар'яни Сінклер, а крижане око й невтомні, чіпкі пальці стежили за її грою.

Мар'яна поділилася навпіл. Одна половина її "я" — бліда, неприємна, глузлива, — дивилась, як поводитися друга половина, і той чудний дух, що розскубував на стріп'я її ество, ніколи не знаходив для неї ні підбадьорливого, ні співчутливого слова.

Але де ж він був, той блідий сторож джерела вчинків, тієї ночі, коли Мар'яна вчилася пізнавати повноту життя? Де він був, коли вона, розважна Мар'яна, цілувала Єсту Берлінга перед стома парами очей і коли спересердя кинулася в кучугуру снігу, щоб замерзнути? Тоді крижані очі осліпли, глузлива посмішка згасла, бо душу дівчини сповнила пристрасть, У вухах її відлунював гук шалених, свавільних пригод. Тієї страхітливої ночі Мар'яна єдиний раз була цілісною людиною.

О крижаноокий ідоле! Коли Мар'яна неймовірним зусиллям звела свої заляклі руки обняти Єстину шию, ти, мабуть, як старий Беренкройц, відвів погляд від землі й дивився на зорі.

Тієї ночі ти був безсилий. Був мертвий, як Мар'яна складала гімн кохання, мертвий, як вона поспішала до Ше привести майора і як побачила заграву пожежі над лісистими пагорбами.

Дивися, ось вони вже тут, дужі віщуни бурі, дряпучі грифи пристрасті з вогненними крильми і крицевими пазурами. Вони шурхотять над тобою, крижаноокий духу, впиваються міцними кігтями тобі в потилицю і шпурляють тебе в прірву. І ось ти вже мертвий, недвижимий.

Та птахи прошуміли далі, горді, могутні, — їхні шляхи годі визначити, годі передбачити, а з глибокої прірви знову підводиться чудний дух самоаналізу і знову вселяється в Мар'яну.

Цілий лютий Мар'яна лежала хвора в Екебю — заразилася віспою в Ше, як прибігала тієї ночі до майора. Страшна хвороба швидко зборола застуджену, ослаблу дівчину, і вона мало не померла. Але на кінець місяця вона все ж таки почала потроху одужувати, тільки була виснажена й спотворена. Ніколи вже її не назвуть красунею Мар'яною.

Про це ще ніхто не знав, крім самої Мар'яни та її доглядачки. Кавалери теж ні про

що й гадки не мали, бо їх не пускали до хворії.

Та саме в довгі, самотні години видужування самоаналіз має найбільшу силу. Тоді він сидить і все дивиться, дивиться крижаним оком тобі в душу і все розскубує, розскубує кістлявими, твердими пальцями тобі єство. А як добре приглянутись, то за ним видно іншу, ще блідішу істоту, що теж втупила в тебе пильне, глузливе око, а за нею ще й третю, і четверту, — і всі глузують одна з одною і з цілого світу.

І коли Мар'яна споглядала на себе всіма тими крижаними очима, в ній завмирили всі первинні почуття.

Вона лежала і грала хвору, грала нещасну, грала закохану і мстиву. Вона й справді була хвора, нещасна, закохана і мстива, а все ж то була тільки гра. Все оберталось у гру, в уявність під крижаним поглядом, що невблаганно стежив за нею, — а за ним стежили інші, а за тими ще інші, і так без кінця.

Всі здорові життєві сили заснули в ній; палко ненавидіти і безоглядно кохати вона спромоглася тільки одну ніч, не довше.

Мар'яна вже не знала, чи все ще кохає Єсту Берлінга. Вона хотіла побачити його тільки з цікавості, чи зможе він знову сколихнути їй душу, як того разу.

Поки Мар'яна лежала слаба, в неї була тільки одна ясна думка — треба зробити так, щоб ніхто не довідався про її хворобу. Вона не захотіла бачити свою матір і свого батька, не захотіла помириться з ним, бо знала, що він жалкуватиме за свій вчинок, коли дізнається, як тяжко вона заслабла. Тому Мар'яна звеліла казати батькам і всім, хто питатиме, що вона хворіє на очі, як, зрештою, не раз уже хворіла, відколи повернулася з чужини додому, і що їй доводиться сидіти в кімнаті при спущених завісах. Вона заборонила наглядачці розповідати про її хворобу, а кавалерам не дозволила привезти з Карлстада лікаря. Мовляв, у неї справді віспа, проте в легкій формі, і в домашній аптеці Екебю є всі потрібні ліки. Їй ніколи не спадало на думку, що можна й померти, вона лише чекала, коли одужає, щоб поїхати з Єстою до священника просити — хай оголосить про їхні заручини.

Тепер хвороба відступила, гарячка спала. Мар'яна знову стала холодна й розважна. Вернулося переконання, що вона єдина тільки розумна в цьому світі дурнів. Вона не відчувала ні зненависті, ні любові. Вона розуміла свого батька і всіх людей. А той, хто розуміє, не може ненавидіти.

Дійшла до неї звістка, що Мельхіор Сінклер наміряється влаштувати в Б'єрне розпродаж усього свого майна, щоб їй нічого не лишилося в спадок. Казали, що він хоче продати все дощенту: спершу меблі і хатні речі, тоді худобу й реманент, насамкінець — садибу, а гроші скласти в мішок і втопити в Левені. Їй дістанеться сама руїна й гола пустка. Мар'яна спокійно всміхнулася на ту звістку. Така, мовляв, уже в батька вдача, інакше він не міг зробити.

Вона сама дивувалася, що колись складала гімн кохання, мріяла про вбогу хатину, як звичайна собі дівчина. Аж не вірилося, що вона взагалі про щось мріяла.

Вона тужила за щирістю, була стомлена ненастанною грою. Їй ніколи не довелося зазнати сильних почуттів. Вона майже не журилася тим, що втратила красу, але

здригалася на думку про чиєсь співчуття.

О, якби хоч на мить забути про себе! Хоч один ненавмисний вчинок, порух, бодай одне слово!

Настав день, коли покій вивітрили й вичистили від зарази. Мар'яна лягла вдягнена на канапу й звеліла покликати Есту Берлінга. Їй сказали, що він поїхав на розпродаж у Б'єрне.

У Б'єрне справді передбачався великий розпродаж. Дім був старовинний, багатий, і люди здалеку поз'їжджали на купівлю. Могутній Сінклер скидав усе своє майно у великій залі. Тисячі найрізноманітніших речей лежали купами аж до самої стелі.

Сам він, мов янгол руїни, ходив по будинку і зносив усе, що можна було продати. Не чіпав тільки кухонного начиння: чорних горщиків, ослонів, мідяних дзбанів, бо вони йому не нагадували про Мар'яну. Але це було й усе, що поминула його лютя.

Коли він увірвався до Мар'яниного покою, то перевернув його догори дном: викинув шаховку з ляльками й книжкову полицю, столик, для неї зроблений, її оздобу й одяг, канапу, ліжку — геть усе.

Тоді почав ходити від покою до покою, забирав усе, що йому не подобалось, і ніс до великої зали. Він стогнав під важкою канапою чи мармуровим столиком, проте не здавався. І кидав усе як попало. Розбивав шухляди й витягав звідти чудове родинне срібло. Геть його! До нього торкалася Мар'яна. Носив оберемками тонкий, білий, як сніг, одамашок і гладенькі льняні простирадла з мережками на долоню завширшки, дбайливо вишиті жіночими руками й складувані не один рік, і шпурляв на купу. Геть їх! Мар'яна не варта цього добра. Він кидався від покою до покою з повними руками порцеляни, не зважав, що десятками розбиває тарелі, не шкодував чашок з випаленим родинним гербом. Геть їх! Хай дістануться кому завгодно. Стягував з горища перини й подушки, такі м'якенькі, що в них можна потонути, як у хвилі. Геть їх! Мар'яна спала на них.

Він кидав лихим оком на знайомі старовинні меблі. Чи є хоч один стілець, де б вона не сиділа, чи канапа, де б вона не спочивала, чи картина, на яку б вона не дивилась, люстра, що не світила б їй, або дзеркало, що не відбивало б її подобу? Він погрожував кулаками тим достойним родинним пам'яткам. Найкраще він зібрав би їх усі й порозтрошував на друзки.

Одначе він вигадав дошкульнішу помсту — все розпродав ти. Нехай його заберуть чужі люди. Нехай воно брудниться в житлах орендарів, хай рветься в байдужих чужих руках.

Не раз-бо він бачив меблі з розпродажу в селянських хатах, збезчещені й принижені, як його дочка. Геть їх! Хай десь валяються з порваним покриттям, з почорнілою позолотою, з поламаними ніжками, з поплямленими стільницями й тужать за колишньою своєю домівкою! Геть на всі чотири вітри, щоб жодне око, жодна рука не змогла їх більше зібрати!

Поки почався розпродаж, Мельхіор Сінклер понакидав більше як півзали всякого добра.

Впоперек зали поставлено довгий стіл, коло нього примостилися розпорядник і писарі, що занотовували кожну продану річ; туди ж Мельхіор Сінклер звелів принести й барильце горілки. У другій половині зали, на ганку й надворі стояли покупці. Народу з'їхалося багато, лунав гамір і сміх. Пропозиції надходили одна за одною, розпродаж був жвавий. А над барильцем горілки, коло свого добра, скиданого як попало, сидів Мельхіор Сінклер, п'яний і знавіснілий. Чуб йому їжився над червоним обличчям, очі вилазили з ямок, грізні, налиті кров'ю. Він горлав, реготав, наче був у найкращому гуморі, і кожного, хто давав добру ціну, підкликав до себе й пригощав горілкою.

Був у тій залі і Єста Берлінг. Він замішався до юрби покупців, але намагався не трапити на очі господареві. Страшно було дивитися на ті гори наверганих речей, на самого Мельхіора Сінклера, і серце Єсті стискалося з передчуття біди.

Дивувало Єсту й те, що ніде не видно було Мар'яниної матері. І, сам не знаючи навіщо, він подався шукати пані Густаву.

Єста поминув не одні двері, поки знайшов її. Господар цього дому був нетерплячий і не любив жіночого скигління та сліз. Йому набридло слухати, як дружина оплакує руїну дому. Сердило його те, що вона побивається за простирадлами й подушками, коли втрачено куди вартніше — дочку-красуню. Отож він ганявся за нею з кулаками по всьому будинку, аж поки загнав до кухні, а тоді до комори.

Далі їй нікуди було тікати, і він стримався, бачивши, як вона скорчилася за сходами і чекає його важкого удару, а може, й смерті. Він лишив її там, але замкнув двері і сховав ключа собі до кишені. Нехай посидить, поки скінчиться розпродаж. З голоду вона в коморі не вмере, а його більше не дратуватиме своїм плачем.

Отож господиня сиділа замкнена у власній коморі, коли Єста йшов коридором від зали до кухні. Він завважив голову пані Густави в маленькому віконці високо під стелею — господиня видряпалась на східці і визирала з своєї в'язниці.

— Що ви там робите, тітко Густаво? — запитав Єста.

— Він мене замкнув, — прошепотіла стара.

— Господар?

— Так. Я думала навіть, що він уб'є мене. Слухай, Єсто, візьми ключа з дверей до зали, зайди до кухні і випусти мене звідси. Той ключ відмикає комірні двері.

Єста так і зробив і за кілька хвилин уже стояв з невеличкою господинею в порожній кухні.

— Ви ж могли послати котрусь служницю по ключа від зали, — сказав Єста.

— Щоб вона взнала, що той ключ відмикає комору? Тоді б я не мала жодної хвили спокою. Та й, врешті, я тут не гаяла часу, прибрала на верхніх полицях. Там давно вже треба було дати лад. Аж не віриться, як я допустила, щоб там зібралося стільки непотребу!

— Таж ви завжди маєте повно всякого клопоту, — заспокоїв стару Єста.

— Отож-бо й воно. Якби я не назирала за всім, то в цьому домі не крутилася б жодна прядка, не хурчало б жодне веретено. Якби я... — Господиня замовкла і втерла сльозу. — Господи, що я кажу! Таж скоро мені не буде чого доглядати. Він спродує все,

що в нас є.

— Яке лихо, — зітхнув Єста.

— Ти, Єсто, пам'ятаєш оте велике люстро у вітальні? Воно таке гарне, рівне, ніде не викривлене, та й позолота дуже добра. Я одержала те люстро від своєї матері, а він хоче тепер і його продати.

— Ото навіжений!

— Справді навіжений. І завше такий був. Не втихомириться, поки ми не підемо з торбами, як майориха.

— Ну, до такого не дійдеться, — мовив Єста.

— Дійдеться, Єсто. Коли майориха покидала Екебю, то віщувала нам біду. І ось вона приходить. Майориха не допустила б, щоб він продав Б'єрне. Уяви собі, продає старовинну порцеляну, свої родинні чашки! Майориха ніколи б не допустила до такого.

— А що з ним сталося? — запитав Єста.

— Розгнівався, що Мар'яна не вернулась. Він усе доживався її. Ходив алеєю цілими днями й чекав. Мабуть, з туги схибнувся. А я нічого не смію сказати...

— Мар'яна думає, що він лютий на неї.

— О ні, вона його добре знає, але з гордошів не хоче зробити першого кроку. Вони обоє вперті й затяті, а все на мені відбивається. Я між ними, як між молотом і ковадлом.

— Ви, либонь, знаєте, що Мар'яна хоче вийти за мене заміж?

— Ох, Єсто, вона за тебе ніколи не вийде! Вона хоче тільки подратувати батька. Надто вона розпещена, щоб вийти заміж за бідного, та й надто горда. Їдь додому і скажи їй, що коли вона негайно не вернеться, то вся її спадщина піде за вітром! Він усе віддає за безцінь, аби збутися.

Єста розсердився. Ото стара квочка, сидить на кухні і думає тільки про свої люстра та порцеляну!

— Як вам не соромно! — вихопилося в нього. — Вигнали дочку з дому на сніг, а тепер кажете, що вона з упертості не вертається! Та ще й думаєте, буцім вона кине того, кого любить, аби тільки не лишитися без маєтку!

— Не гнівайся, любий Єсто! Я сама не знаю, що кажу. Я хотіла відчинити Мар'яні, але він схопив мене й відтяг від дверей. Вони обоє завше торочать, що я нічого не тямлю. Я б залюбки віддала за тебе Мар'яну, якби знала, що вона буде щаслива з тобою. Але не так легко ошчасливити жінку, Єсто.

Єста глянув на неї. Хіба можна сердитись на пані Густаву? Вона залякана й затуркана, але серце має добре.

— Ви не питаєте, як там Мар'яна, — спокійно вже сказав він.

Господиня залилася слізьми.

— А ти не будеш гніватися? Я з самого початку хотіла спитати, Я знаю тільки, що вона жива. А від неї не мала ні слова привіту за весь час, навіть тоді, як послала їй одержу. Тож я й подумала собі, що ні ти, ні Мар'яна не хочете, аби я щось знала про неї.

Єста не міг більше витримати. Він мав буйну й гарячу натуру, часом богові

доводилось посилати за ним навздогінці своїх вовків[13], щоб він послухався, але сльози старої, її плач важче було стерпіти, як вовче виття. Він сказав їй правду:

— Мар'яна весь час хворіла. В неї була віспа. Сьогодні вона вперше має встати й перейти на канапу. Від тієї ночі я ще не бачив її.

Пані Густава схопилася з місця, залишила Єсту, й слова йому не сказавши, і побігла до зали.

Покупці бачили, як вона підступила до чоловіка й щось схвильовано зашепотіла йому на вухо. Бачили також, як його червоне обличчя почервоніло ще дужче, а рука так крутнула чопа в барильці, що аж горілка хлюпнула на підлогу.

Видно, пані Густава принесла такі важливі новини, що треба негайно кінчати розпродаж! Розпорядників молоток затих, писарі перестали рипіти перами, покупці не вигукували ціп.

Мельхіор Сінклер отямився від своїх думок.

— Ну, чого поснули? — крикнув він.

І торг пішов ще жвавіше.

Заплакана пані Густава вернулася до кухні, де ще сидів Єста.

— Нічого не допомгло, — пожалілась вона. — Я гадала, що він перестане продавати, як довідається, що Мар'яна весь час лежала хвора, аж ні. Бачу, що й хотів би, та соромиться.

Єста здвигнув плечима й відразу попрощався з нею. В коридорі він зустрів Сінтрама.

— Та й весело ж тут сьогодні! — вигукнув той, потираючи руки. — Ну й мастак із тебе, Єсто! їй-богу, кращої забави ніхто б не влаштував.

— За годину буде ще веселіше, — прошепотів Єста. — Тут є священик з Брубю з повними саньми грошей. Кажуть, він надумав купити ціле Б'єрне за готівку. Хотів би я, Сінтраме, зараз побачити, яка в Мельхіора Сінклера буде міна!

Сінтрам увібрав голову в плечі й довго хихотів. Тоді кинувся до зали й підійшов до Мельхіора Сінклера.

— Як хочеш випити, Сінтраме, то спершу купи щось, дідьку пелехатий!

Сінтрам підступив ще ближче.

— Тобі завжди, брате, щастить. Тут на подвір'ї є один покупець із повними саньми грошей. Він хоче купити Б'єрне з усім, що в ньому є. Він собі найняв інших кричати за нього. А сам з'явиться аж після розпродажу.

— Скажи, брате, хто він, і я почастую тебе горілкою.

Сінтрам узяв чарку, відступив на два кроки і аж тоді відповів:

— Начебто священик з Брубю, брате Мельхіоре.

Мельхіор Сінклер мав кращих приятелів за священика з Брубю. Вони вже не один рік ворогували. Казали, що могутній господар Б'єрне підсідав темними ночами на дорогах, де мав їхати священик, і давав тому лицемірові й сільському здирці доброї прочуханки.

Сінтрам завбачливо відступив іще на кілька кроків, та все ж не втік від

Мельхіорового гніву. Межи очі йому полетіла чарка, а під ноги — барильце. Зате потім таке почалося, що довго тішило його серце.

— Священик з Брубю хоче загарбати мою садибу? — заревів Сінклер. — То ви оце скуповуєте мої речі для священика з Брубю? Ах ви ж ошуканці! І не соромно вам, га?

Він схопив свічника й каламаря і пошпував ними в натовп.

Все, що накупіло бідоласі на душі, вирвалося тепер назовні. Він ревів, як дикий звір, погрожував покупцям кулаками, кидав на них усім, що траплялося під руку. По залі полетіли чарки й пляшки. Сінклер не тямився з люті.

— Розпродажеві кінець! — горлав він. — Геть звідси! Поки я живий, священик з Брубю не посяде Б'єрне! Геть! Я вас навчу, як скуповувати речі для священика з Брубю!

Він прискочив до розпорядника й писарів. Ті втекли, перевернувши стіл, і Сінклер, знавіснілий з люті, накинувся на сумирних покупців.

Зчинився переполох. Кількасот людей товпилися в дверях, тікаючи від одного чоловіка. Він посилав їм навздогінці прокльони, вимахував стільцем, немов довбнею, і водно кричав:

— Геть звідси!

Мельхіор Сінклер гнав утікачів аж на ганок. Як тільки останній з них спустився східцями, він повернувся до зали, замкнув за собою двері, витяг з купи сінника та кілька подушок, ліг і заснув просто серед того шарварку. Прокинувся він аж другого дня.

Коли Єста вернувся додому, йому сказали, що Мар'яна хоче його бачити. Він зрадів, бо сам уже думав, як би з нею поговорити.

Єста в два скоки здолав сходи, зайшов до темного покою, де лежала дівчина, і на мить спинився на порозі: він нічого не бачив.

— Стій там, де ти стоїш, Єсто! — озвалася Мар'яна. — До мене небезпечно підходити.

Та Єста аж тремтів з нетерпіння. Що йому віспа! Він хотів швидше побачити свою кохану.

Яка ж вона гарна! Ні в кого більше немає таких м'якеньких кіс, такого чистого, ясного чола. Весь її вид — гра найчудовіших ліній.

Він згадав її брови, сміливо й чітко окреслені, мов тичинки в лілеї, згадав орлиний ніс, вуста, вигнуті легенькою хвилею, делікатну округлість щік і витончену форму підборіддя. Згадав, яке чарівне враження справляють її чорні, мов ніч, брови в парі з руськими косами, блакитні очі в парі з білим личком і те світло, що в них променіло.

Його кохана була прекрасна. Він згадав, яке гаряче серце билось в її гордому тілі. Яка сила відданості й самопожертви таїлася під байдужою міною та гордим словом!

Він так тішився, що знову її-побачить.

Він примчав сюди щодуху, а вона думає, що він стоятиме коло дверей? Єста кинувся до покою і впав навколішки в узголів'ї канапи.

Але він прийшов, щоб побачити Мар'яну, поцілувати й попрощатися з нею.

Він кохав її і ніколи не перестане кохати, проте його серце вже звикло, що його топчуть ногами.

О, де йому шукати троянди, що не має опори й коріння, що її він міг би взяти й назвати своєю? Навіть цю, знайдену в снігу при дорозі, він не може взяти собі.

Коли його кохання заспіває таку дзвінку й чисту пісню, що її не скаламутить жоден фальшивий звук? Коли фортеця його щастя стане на таку підвалину, що нічیه заздрісне серце не порушить її спокою і безпеки?

Еста думав, як йому попрощатися з коханою... "Велике горе запанувало у тебе вдома! — скаже він їй. — Мені серце кров'ю сходить, коли я згадую про нього. Вертайся додому й спробуй якось угамувати батька. Твоя мати щодня в небезпеці. Вертайся, кохана моя".

Отакі слова зречення були в нього на вустах, проте він їх не вимовив.

Він упав навколішки в узголів'ї канапи, взяв Мар'янину шагову в долоні, поцілував, але вже не здобувся на слово. Серце йому так шалено заколотилося, ніби хотіло вискочити з грудей.

Віспа спотворила вродливе Мар'янине обличчя. Шкіра згрубла і була вся подзьобана. Ніколи вже її щоки не спалахнуть рум'янцем, ніколи не видно буде на скронях тендітних блакитних жилок. Очі потьмяніли, повіки підпухли, вії повипадали, а блискучі білки пожовкли.

Усе знищено. Легкі сміливі лінії покривилися, поважчали.

Багато людей потім оплакували вроду Мар'яни Сінклер. Цілий Вермланд сумував за її білим личком, променистими очима й руськими косами, бо ніде так не цінують красу, як у тому краю. Веселі його мешканці побивалися так, ніби земля їхня згубила з корони своєї слави коштовний камінь, ніби на сонячний блиск їхнього буття впала тінь.

Однак перший, хто побачив Мар'яну після того, як вона втратила красу, не піддався горю.

Душу йому заповнили невимовні почуття. Що довше він дивився на дівчину, то тепліше ставало йому на серці. Кохання його повнявіло, мов річка навесні. Вогненною хвилиною піднімалося воно з його серця й заливало все єство; на очі навернуло сльози, на уста зітхання, а руки й усе тіло пронизало тремтінням.

О, кохати її, боронити, винагороджувати за кривду!

Бути її рабом, її охоронцем!

Міцне те кохання, що його загартовано вогнем муки, бота не міг тепер говорити з Мар'яною про зречення і розлуку. Не міг її покинути. Він віддасть їй своє життя, візьме за неї на себе смертний гріх.

Він не промовив до неї жодного втішного слова, тільки плакав і цілував її, поки стара доглядачка заявила, що йому вже пора йти.

Він пішов, а Мар'яна лежала й думала про нього і про його кохання. "Добре бути коханою", — міркувала вона.

Авжеж, добре бути коханою, — але як же вона сама? Що вона почувала? О, нічого, анічогісінько!

Чи її кохання вмерло, чи де воно ділося? Де воно сховалося, дитя її серця?

Чи живе ще? Причаїлося в найтемнішому куточку серця й мерзне під крижаним поглядом самоаналізу, нажахане блідою, глузливою посмішкою, майже задушене кістлявими пальцями?

— Ох, моє кохання! — зітхнула дівчина. — Дитя мого серця! Чи ти ще живе? Чи вмерло, таж само вмерло, як моя врода?

Другого дня могутній господар Б'єрне спозаранку ввійшов до покою своєї дружини й мовив:

— Доглянь, щоб у хаті знову був лад, Густаво! Я їду по Мар'яну.

— Гарзд, любий Мельхіоре, буде лад, — відповіла дружина.

Цими кількома словами все було з'ясоване.

За годину господар Б'єрне був уже в дорозі до Екебю. Він їхав критими саньми зі спущеною халабудою, в найкращому своєму хутрі і в" найкращому шарфі — здавалося, що шляхетнішого і ласкавішого добродія не може й бути. Чуб йому був гладенько причесаний, обличчя бліде, а очі глибоко позападали.

І той лютневий день теж був напрочуд ясний та сонячний. Сніг блищав, немов очі в молодій дівчини, коли заграють перший вальс. Берези простягали до неба червонясті, тоненькі, наче мереживо, гілки, подекуди на них висіли торочками іскристі бурульки.

Все того дня купалося в щедрому святковому сяйві. Коні моторно перебирали передніми ногами, немов витанцьовували, а візник просто з утіхи виляскував батогом.

Після короткої їзди сани спинилися перед ганком в Екебю.

Вийшов служник.

— Господарі вдома? — запитав Мельхіор Сінклер.

— Немає, полюють на великого ведмеда з Гурліти.

— Всі?

— Всі, пане. Хто звабився на ведмеда, а хто на торбу в харчами.

Господар Б'єрне так зареготав, що аж луна пішла тихим подвір'ям. Він дав служникові за дотепну відповідь срібного далера.

— Скажи моїй дочці, що я приїхав по неї. Вона не змерзне. Сани з халабудою, а ще я прихопив вовче хутро загорнути її.

— То, може, ви зайдете до хати?

— Ні, дякую, я посиджу тут.

Служник пішов, а господар Б'єрне лишився чекати.

Цього ранку він був у такому доброму гуморі, що його ніщо не могло розгнівати. Він-бо й сподівався, що на Мар'яну доведеться трохи почекаати, — може, вона ще навіть не встала. Нічого, він собі посидить, а щоб не нудно було, розглянеться, що діється навколо.

Край даху висіла довга бурулька, а над нею трудилося сонце. Почало згори: вгризлося в неї, розтопило краплю й хотіло кинути її на землю. Але на півдорозі крапля знову замерзла. Сонце пробувало раз по раз, та все дарма. Нарешті один зухвалий промінь учепився в кінчик бурульки, він був маленький, але такий завзятий, що аж

блищав з натуги, і — диво дивне! — досяг мети: на землю дзвінко впала крапля.

Господар Б'єрне засміявся й сказав променеві:

— А ти, бачу, голубе, не дурний!

Подвір'я було тихе й порожнє. З великого будинку також не долиало ні звука. Але господар Б'єрне чекав терпляче, він-бо знав, що жінкам довго треба збиратися.

Знічев'я він глянув на голубник. Віконечко було запнуте сіткою. Голубів замикали на цілу зиму, щоб їх не хапали яструби. Час від часу одна голубка підходила до віконечка й висувала крізь сітку білу голівку.

— Чекає весни, — сказав Мельхіор Сінклер. — Та хай набереться терпцю, весна ще не скоро.

Голубка з'являлася через однаковий час, аж він почав стежити за нею з годинником у руці. Щоразу минало рівно три хвилини, і вона знову висувала голову у віконечко.

— Ні, серденько моє, — сказав Мельхіор Сінклер, — де ж це видано, щоб за три хвилини настала весна? Треба навчитися чекати.

Йому також доводилось чекати, але він нікуди не поспішав.

Коні спершу нетерпляче гребли копитами сніг, та потім сонце пригріло їх, вони посхиляли голови один до одного й поснули.

Візник сидів рівненько на передку з батогом і з віжками в руках і, виставивши обличчя на сонце, солодко спав, аж хропів.

Однак господар Б'єрне не хотів спати. Який там сон! Йому мало що так подобалось, як це радісне чекання. Мар'яна була хвора. Вона не могла раніше вернутися додому, але тепер вернеться. Звичайно, вернеться! І знову буде все гаразд.

Тепер вона повинна зрозуміти, що батько не має на неї зла. Він-бо сам приїхав по неї саньми з халабудою, запряженими двома кіньми.

Перед вічком вулика синиця влаштувала собі сатанинську засідку. Їй, звичайно, хотілося пообідати, тож вона заходилася стукати гострим дзьобиком у вулик. Усередині вулика бджоли висіли великим темним кетягом. Там панував якнайсуворіший лад. Господині ділили на пайки їжу, годувальниці металися від рота до рота з нектаром і амброзією. Ті, що сиділи всередині, давали місце іншим, а самі вибиралися назовні, щоб усім однаково випадало тепла й затишку.

Ось почувся синиччин стукіт, і весь вулик загув з цікавості. Чи то приятель, чи ворог? Чи не загрожує якась небезпека? Королева має нечисте сумління і це годна чекати спокійно. Може, там чаклюють душі побитих трутнів?

— Піди глянь, що то! — наказує королева сестрі-воротарці.

І та йде. Вигукує: "Хай живе королева!" — і кидається надвір. Ой леле! Там на неї чатує синиця. Шию витягнула, крила збуджено тріпотять. Вона хапає бджолу, роздирає, їсть, і ніхто не (принесе звістки королеві про її долю. А синиця знову починає стукати, і королева й далі посилає своїх воротарок — і всі вони зникають. Жодна не вертається сказати, хто там стукає. О, який переполох зчиняється в темному вулику! Надворі, напевне, розгулялися мстиві душі загиблих трутнів! Ох, краще б уже не мати

вух! Якби ж не та цікавість! Якби ж то змога спокійно перечекати!

Могутньому Мельхіорові Сінклеру аж сльози виступили на очах, так він сміявся з дурних бджіл у вулику і спритної жовто-зеленої негідниці надворі.

Не штука чекати, коли ти певний, що чекаєш не дарма, і коли є чим розважити душу!

З'явився великий дворовий пес. Він легенько переступає лапами, дивиться вниз, ледь помахує хвостом, ніби його ніщо не обходить. Тоді враз починає швидко гребти сніг. Мабуть, сховав там, старий шельма, щось украдене.

Та коли він підводить голову роззирнутися, чи можна спокійно поласувати здобиччю, його чекає прикра несподіванка — неподалік сидять дві сороки.

— Злодюго! — кричать сороки, ніби самі святі-святісінькі. — Ми з поліції. Давай сюди те, що вкрав!

— Ану цитуйте, шалиганки! Я тутешній управитель.

— Гарний управитель! — глузують вони.

Пес кидається на них, сороки спроквола махають крильми і відлітають трохи далі. Пес намагається догнати їх, підстрибує, гавкає. Та поки він женеться за одною, друга вертається. Вона підлітає до ямки, тягне кусень м'яса, але не може піднятися з ним. Пес відбирає м'ясо, бере його в лапи й починає їсти. А сороки сідають перед самим носом у нього і водно дражняться. Пес сердито лупає на них очима, але не кидає м'яса. Та нарешті терпець йому уривається, він схоплюється й проганяє їх.

Тим часом сонце почало схилитися до вечірнього пруга. Господар Б'єрне глянув на годинника. Третя, а стара вдома приготувала обід на дванадцятку!

Тої миті вийшов служник і сказав, що панна Мар'яна хоче з ним поговорити.

Господар Б'єрне узяв на руку вовче хутро і в якнайкращому гуморі подався сходами нагору.

Коли, Мар'яна почула його важку ходу, вона ще не знала, чи поїде з ним, чи ні. Знала тільки одне: що мусить покласти край цьому довгому чеканню. Вона все сподівалася, що вернуться кавалери, але їх не було. Тоді вона вирішила сама все владнати. Довше вона не могла витерпіти.

Мар'яна гадала, що батько, почекавши хвилин із п'ять, розлютиться й поїде додому, або виламає двері, або підпалить будинок.

А він просто сидів, усміхався й чекав. Мар'яна не почувала до нього ні зненависті, ні любові. Але якийсь внутрішній голос застерігав її не попасти знову під батькову владу. До того ж вона дала слово Єсті Берлінгу й хотіла дотримати його.

Якби хоч: батько заснув, якби озвався, якби нетерпеливився, якби чимось виявив сумнів або наказав завести сани в тінь! Коли ж ні, він був сама терплячість і впевненість.

Був непохитно впевнений, що дочка поїде з ним, треба тільки почекати.

Мар'яні голова лускала з болю і тремтів кожен нерв. Вона місця собі не знаходила, знаючи, що батько чекав внизу. Він ніби самою своєю волею в'язав її і тяг до саней.

Воїна вирішила принаймні хоч поговорити з ним.

Перше ніж батько зайшов, Мар'яна звеліла підняти завіси, а сама лягла так, щоб світло падало їй на обличчя.

Вона хотіла випробувати батька, та Мельхіор Сінклер того дня виявився людиною незвичайною.

Угледівши дочку, він не здригнувся, не зойкнув, а повівся, так, ніби не добачив у ній ніякої зміни. Мар'яна знала, як батько пишався її вродою. А проте він нічим не виявив свого жалю. Він цілком опанував себе, щоб не журити дочки: Це її зворушило. Воїна почала розуміти, чому мати попри все й досі його любить.

Він не виказав нерішучості, ані словом не дорікнув їй, не виправдувався.

— Я загорну тебе у вовче хутро, Мар'яно. Воно тепле, бо я весь час тримав його на колінах.

Про всяк випадок він підійшов до коминка й закрив хутро.

Тоді допоміг дочці встати з канапи, накинув на неї хутро, запнув голову шаллю, стягнув кінці попід пахвами й зав'язав на спині.

Мар'яна не боронилася, не мала волі. Добре, як біля тебе хтось упадає, приємно, як не треба опиратися. Особливо ж, коли ти такий розшарпаний, змучений, як тепер Мар'яна, коли в тебе не лишилося жодної думки, жодного почуття.

Господар Б'єрне взяв дочку на руки, заніс до саней, обтикав хутром, натяг халабуду і виїхав з Екебю.

Мар'яна заплющила очі й зітхнула трохи з полегкістю, а трохи з жалем. Вона покидала життя, правдиве життя, — але хіба їй не однаково? Вона ж бо не могла жити, тільки грала роль.

Через два дні мати влаштувала Мар'яні побачення з Єстою. Вона послала по нього, коли Мельхіор надовго поїхав до лісорубів, і провела до Мар'яниного покою. Єста зайшов, але не привітався і навіть не озвався. Зупинився коло дверей і втупив очі в підлогу, мов упертий хлопчак.

— Ну ж, Єсто! — мовила Мар'яна.

Вона відкинулася в кріслі. Єстин вигляд її трохи смішив.

— Атож, я так звуся.

— Ходи сюди, аж до мене, Єсто.

Він неквапом підійшов до неї, проте все ще не підводив очей.

— Ходи ближче! Стань навколішки!

— Господи, навіщо все це? — вигукнув він, але послухався.

— Слухай, Єсто, на мою думку краще, що я вернулася додому.

— Будемо сподіватися, панно Мар'яно, що вони вас більше не виженуть у сніг.

— О Єсто, ти вже мене не любиш? Вважаєш, що я надто бридка?

Він прихилив її голову до себе й поцілував, але його погляд і далі був холодний.

Усе це тішило Мар'яну. Якщо він ревнує її до батьків, то не страшно. Ревнощі минуться. Тепер вона хотіла вернути його, хоч і сама не знала, навіщо. Просто хотіла, та й годі. Йому, єдиному пощастило досягти неможливою го: вона забула про себе саму. Він може досягти цього вдруге.

І Мар'яна заповзялася вернути Єсту. Сказала, що й гадки не мала покидати його назавжди. Але про людське око їм на якийсь час треба розлучитися. Він-бо сам бачив, що її батько мало не збожеволів, а мати не мала спокійної хвилини. Він повинен зрозуміти, що вона мусила поїхати додому.

Тоді Єста дав волю своєму гнівові. Нехай, мовляв, вона не прикидається. Він більше не хоче бути для неї цяцькою. Вона покинула його, як тільки настала змога вернутися додому, і він уже не може її кохати! Коли він позавчора вернувся і довідався, що вона поїхала, не попрощавшись, не сказавши й слова, йому вся кров застигла в жилах, він мало не вмер з розпачу. Він не може кохати ту, що завдала йому такої страшної муки. А втім, сама вона ніколи його не любила. Вона просто манірниця, хоче, щоб і тут, у рідному краю, було кому цілувати та пестити її, оце й усе.

Невже він думає, що вона дає чоловікам пестити себе?

Авжеж думає. Жінки зовсім не такі святі, як. здаються.

Самолюбство і манірність, та й годі! О, якби вона тільки знала, що він почував, як вернувся з полювання! Його ніби хто облив крижаною водою. Її зрада лишила глибоку рану в його серці, і рана та не загоїться, поки його й віку. Він вже ніколи не стане більше людиною.

Мар'яна спробувала пояснити йому, як усе вийшло, спробувала переконати, що лишилася йому вірна.

Єста відповів, що йому байдуже, він уже однаково її не кохає. Тепер він її бачить наскрізь. Вона любить тільки себе, а його ніколи не кохала. Поїхала, навіть не попрощавшись.

Він правив своєї. Його обурення майже тішило її. Вона не сердилась, бо цілком розуміла його обурення. Не боялася також, що дійде до остаточної розлуки. Та врешті в душу їй почав закрадатися неспокій. Невже справді в ньому настала така зміна, що він не може її кохати?

— Єсто, — мовила вона, — хіба я з самолюбства бігла до Ше по майора? Я ж бо знала, що там віспа. Та й не дуже приємно в тоненьких черевичках виходити на холод і сніг.

— Кохання живиться коханням, а не послугами та добрими вчинками, — відповів Єста.

— То ти хочеш, щоб відтепер ми стали чужі одне одному?

— Хочу.

— Єста Берлінг дуже непостійний.

— Мені давно приписують такий гріх.

Він був холодний, і ніяк не можна було його відігріти; та Мар'яна, властиво, була ще холодніша. Дух самоаналізу дививсь, як вона силкується грати роль закоханої, і глузливо посміхався.

Вона зробила ще одну спробу:

— Єсто! Я ніколи не хотіла тебе образити, навіть коли так здавалося. Прощу, вибач мені.

— Я не можу тобі вибачити.

Мар'яна знала, що якби в неї було справжнє почуття, вона б скорила Єсту. І вона спробувала вдати пристрасну. Крижані очі самоаналізу глузливо всміхалися, а вона далі грала роль. Вона не хотіла його втрачати.

— Не йди, Єсто! Не йди такий розгніваний! Подумай, яка я тепер негарна! Мене ніхто більше не кохає.

— Я теж не кохаю, — відповів Єста. — Починай звикати, що твоє серце топтатимуть, як топчуть серця інших людей.

— Єсто, я, крім тебе, нікого ще не кохала. Вибач мені! Не покидай мене. Ти єдиний можеш урятувати мене від мене самої.

Він відштовхнув її.

— Ти кажеш неправду, — заперечив він холодним, мов крига, голосом. — Не знаю, навіщо я тобі здався, але бачу, що ти брешеш. Навіщо ти хочеш мене затримати? Ти багата, залицяльників тобі ніколи не бракуватиме.

І Єста пішов.

Та не встиг він зачинити двері, як серце Мар'янине стиснулося з правдивої туги й великого болю. — То кохання, дитя її серця, вийшло з якогось темного закутка, куди — його загнали крижані очі. Воно прийшло, пожадане, тоді, коли вже було запізно. Прийшло поважне, могутнє, і туга й біль підтримували його королівську кирею.

Коли Мар'яна усвідомила, що Єста Берлінг справді її покинув, вона відчула такий пекучий, немилосердний біль, що мало не зомліла. Вона притиснула руки до серця і довго сиділа на тому самому місці — змагалася із своєю німою тугою.

Тепер страждала вона сама, не хтось інший, не артистка. Вона сама.

Навіщо батько забрав її і розлучив з Єстою? Адже її кохання не вмерло. Вона тільки ослабла після хвороби і тому не відчувала, яке воно сильне.

О боже, боже, як вона могла його втратити! Чому вона прозріла так пізно!

Ох, він був єдиний у цілому світі, володар її серця! Від нього вона все стерпіла б. Його суворість і гострі слова збудили в ній тільки покірне кохання. Якби він набив її, вода, мов той пес, приплазувала б до нього й поцілувала б йому руку.

Мар'яна схопила перо й папір і почала гарячково писати. Спершу про своє кохання й тугу, а потім уже благала в нього не любові, а тільки жалості. Вийшов у неї ніби вірш.

Вона не знала, що їй зробити, щоб хоч трохи полегшити той глухий біль.

Скінчивши, вона подумала, що якби Єста прочитав ті рядки, то повірив би в її щире кохання. А чому б і не послати йому листа? Завтра ж таки вона пошле його і певна, що тоді Єста повернеться до неї.

Другого дня Мар'яна розпачливо змагалася сама з собою. Те, що вона написала, здавалося їй таким невдатним і безглуздим. В її віршах не було ні розміру, ні рими. Звичайна собі проза. Він просто сміятиметься з такого вірша.

Прокинулися в ній також гордощі. Якщо він більше її не любить, то яке ж то приниження жебрати в нього кохання!

Інколи розум підказував їй, що розлука з Єстою піде їй тільки на краще, бо вона не

зазнає всіх тих злигоднів, що чекали на них у житті.

А проте серце її так страждало, що вона врешті здалася на почуття. Через три дні після того, як Мар'яна переконалася, що кохання її щире, вона запечатала вірші й написала на конверті наймення Єсти Берлінга. Одначе вони так і лишилися невідіслані. Поки Мар'яна знайшла відповідного посланця, то вчула про Єсту Берлінга таке, що їй здалося, ніби вже надто пізно змагатися за його кохання.

Потім вона ціле своє життя гірко каялась, що вчасно не послала Єсті вірші, коли ще могла його вернути. Страждаючи, вона завше думала собі: "Якби я була не зволікала так довго, якби не чекала стільки днів!"

Ті рядки допомогли б їй здобути щастя або принаймні правдиве життя. Вона була, певна, що ті слова вернули б до неї Єсту.

Але горе прислужило їй так само, як і кохання: зробило з неї цілісну людину, що могла вся віддатися і добру і злу. Її душу сповнювали тепер могутні, бурхливі почуття, вже не гамовані крижаним холодом самоаналізу. І хоч хвороба забрала в неї красу, багато хто віддавав їй свою любов.

Але, кажуть, вона ніколи не могла забути Єсти Берлінга. Так тужила за ним, як тужать за змарнованим життям.

І її нещасні вірші, свого часу дуже відомі, теж давно уже забуто. Аркуші паперу, списані дрібним, вигадливим письмом, встигли пожовкнути, чорнило зблякло, а я дивлюся на них, і вони здаються мені дуже зворушливими. В тих бідних словах втілено тугу цілого життя; переписуючи їх, я тремчу, ніби в них схована якась таємнича сила.

Прошу вас, прочитайте й задумайтесь над ними. Хтозна, до чого б вони призвели, якби були послані! Вони сповнені пристрастю і свідчать про щире почуття. Може, вони й вернули б Єсту до Мар'яни.

Вони такі ніжні, такі зворушливі, дарма що недосконалі формою. Та й нащо їм бути іншими? Нащо їм пута рим і розміру? І так прикро, так тяжко думати, що саме через недосконалу форму Мар'яна вчасно їх не відіслала.

Прошу вас, прочитайте й полюбіть їх. Вони писані в хвилину великої людської муки:

Ти кохала, дитино, та більше повік
Не озветься до тебе кохання.
Твоє серце — мов стомлений хлопчик у школі,
Що стужився за сонцем, за луками й гаєм,
Та ніхто не покличе до ігор його.
Він приречений сумно сидіти на лаві,
Мов той воїн на варті, що про нього забув цілий світ,
І ніхто не покличе його.
Він пішов, твій коханий,
І пішла з ним любов, і пішла твоя радість.
Він пішов, найдорожчий, що дав тобі крила
І навчив, мов ту пташку, ширяти у вільному небі.

Він, душі твоїй сховок, притулок єдиний
На торговиці людській, в життєвій колотнечі,
Він, хто перший зумів підібрати ключа
До дверцят твого серця.
Ти кохала, дитино, та більше повік
Не спізнаєш ти втіхи кохання.
Чорна буря страждань прихилила тебе до землі,
Тож радій, що йдеш на спочинок!
Вже не злине твій дух до небесних вершин раювання.
Так, радій, що йдеш на спочинок!
Вже ніколи не втонеш у незглибному вирів болю,
О, ніколи не втонеш!

Ти кохала, дитино, та більше повік
Вже не займеться полум'ям вигасле серце.
Ти мов поле, покрите сухою травою,
Що нараз спалахнуло, лишень на коротку хвилину,
І пташки, перелякані хмарою попелу й диму,
Розлетілися геть, про пожежу вістуючи світ.
Та нехай повертаються! Серце твоє не горить,
Вже не може горіти.
Я одне попрошу тебе, тільки одне, о мій любий:
Твоя зненависть хай не впаде ваготою на мене, пригнічену горем.
Бо чи ж є що слабкіше на світі за серце людське?
Як же жити йому, нести тягар щоденної думки,
Що воно завдало комусь болю?
Коли ж схочеш убити мене, о коханий,
Не шукай ні меча, ні отрути,
Тільки дай мені знак, що я маю піти з цього світу,
З цього царства краси, із буйної пишноти життя,
І я враз западусь у могилу.
Ти заповнив життя моє змістом, заповнив любов'ю,
І тепер забираєш назад свій дарунок, я знаю.
Та нехай не обернеться в зненависть давнє кохання,
Бо та зненависть стане для мене як вирок смертельний,
А я все ж хочу жити!

Розділ десятий

МОЛОДА ГРАФИНЯ

Молода графиня снить до десятої і щодня бажає на сніданок свіжих булочок.
Молода графиня гаптує або читає поезію і нічого не тямить у ткацтві чи в куховарстві.
Молода графиня дуже розпечена.

Зате молода графиня весела і радістю своєю обдаровує всіх і все. Їй радо прощають

довгий вранішній сон і свіжі булочки, бо вона щедро помагає вбогим і ласкава до всіх.

Батько молодій графині був шведський пан, що прожив свій вік в Італії, зачарований красою того краю і вродою однієї з його дочок. Коли Генрік Дона мандрував по Італії, то одержав запрошення до того пана, познайомився з його дочками, одружився з однією і забрав її з собою до Швеції.

Вона змалку знала шведську мову, її виховано в любові до всього шведського, тож вона чудово себе почувала на півночі, у ведмежому краї. Вона так радісно віддавалася ненастанним розвагам, узвичаєним в околицях озера Левен, що здавалося, ніби вона тут і народилася. Але графинею не вміла бути. В тій молодій веселій істоті не було ані крихти пози й бундючності, не було поблажливої величності.

Найдужче її любили підстаркуваті чоловіки. Аж дивно, який вона мала в них успіх. Коли вони бачили її на балу, то вже напевне всі — і суддя з Мункерюда, і пробст із Бру, і Мельхіор Сінклер, і капітан з Берги, — якнайдовірливіше признавалися своїм дружинам, що якби зустріли були молоду графиню на сорок чи тридцять років раніше, то...

— Тю, таж її тоді ще й на світі не було, — відповідали жінки.

А як після того бачили десь молоду графиню, то жартівливо дорікали їй, що вона відбирає в них серця їхніх чоловіків.

Літні жінки дивилися на неї з деякою тривогою: вони відразу згадували графиню Мерту. Та була така сама весела і добра, і всі її любили, коли вона тільки приїхала до Борга. А потім із неї стала марнославна, жадібна до втіх кокетка, що їй на думці були самі тільки розваги. "Якби ж у молодій графині був такий чоловік, що міг привчити її до праці! — казали старі жінки. — Якби вона могла сісти за ткацький верстат!" Бо за тією роботою забудеш про все на світі, то справжня втіха в усякому горі, вона вже врятувала не одну жінку.

Молода графиня рада б стати доброю господинею. Вона вважає, що нема нічого кращого, як бути щасливою дружиною і самій провадити свій дім, тому часто на бенкетах підсідала до старших жінок.

— Генрік хотів би, щоб я стала доброю господинею, — казала вона, — такою, як його матір. Навчіть мене ткати.

Тоді старші жінки журилися подвійно: Генріком, що вірив, ніби його мати була доброю господинею, і тим, що цю молоду, недосвідчену істоту годі навчити такої складної справи, як ткання. Почни тільки говорити про пасма, про основу, про ничениці, про човники, як у неї вже голова йде обертом, а що буде, як дійде мова до димки, до каніфасу!

Кожний, хто знає молоду графиню, не перестає дивуватися, чого вона вийшла заміж за дурного графа Генріка.

Нещасний той, хто дурний. Скрізь його шкода, та найдужче шкода дурного, як він живе у Вермланді.

Хоч графові Генріку тільки двадцять з гаком років, багато побрехеньок розказують про його дурість. Оповідать, наприклад, як він бавив розмовою Анну Шернгек, коли

вони каталися на санках кілька років тому.

— Ти, Анно, гарна дівчина, — мовив він.

— Не мели дурниць, Генріку.

— Ти найкраща на цілий Вермланд.

— Не може бути.

— Принаймні найкраща з усіх, хто тут з нами їде.

— Та ні —ж бо, Генріку.

— Ну, то найкраща на цих санках. Цього вже ти не заперечиш.

Авжеж, цього вона не могла заперечити. Бо граф Генрік зовсім не міг похвалитися вродою. Він був такий самий бридкий, як і дурний. Про нього казали, ніби голова, що сиділа на його тоненькій шиї, двоє сторіч передавалася у спадок від нащадка до нащадка, і за той час мозок у ній геть виснажився.

— Певна річ, що в нього не своя голова, — казали люди. — Він позичив її в батька. Того й не може нахилитися — боїться, щоб вона не відпала. Шкіра в нього жовта, чоло зморщене... Видно, що ту голову носив його батько й дід. А то чого він має такий рідкий чуб, такі тонкі, безкровні губи й таке гостре підборіддя?

Коло нього завжди крутилися мастаки пожартувати, підбивали його казати всякі дурниці, а тоді пускали їх далі, вже підправлені й прикрашені.

На щастя, він нічого не помічав. Завжди був пихатий і сповнений гідності. Тож хіба могло йому спасти на думку, що він не такий, як усі? В нього була вроджена гідність, він ходив статечно, тримався рівно, ніколи не повертав голови, а як уже обертався, то всім тілом.

Кілька років тому Генрік якось вибрався погостити до судді в Мункерюд. Він поїхав верхи, у високому капелюсі, жовтих штанях та блискучих чоботях, і тримався в сідлі рівно й гордо. Дорогою туди все було гаразд. Та як він вертався алеєю, його капелюх зачепився за навислу березову гілляку і спав. Генрік зліз з коня, надяг капелюха і знову проїхав під тією самою гіллякою. Капелюх знову звалився додолу. І так чотири рази. Аж нарешті суддя підійшов до нього й сказав:

— Може б, ти, голубе, обминув ту гілляку?

За п'ятим разом Генрік щасливо проїхав повз навислу гілляку.

Та незважаючи на Генрікову старовинну голову, молода графиня все одно любила його. Коли вона вперше побачила його в Римі, то, звичайно, не знала, що в себе на батьківщині він носить на чолі терновий вінок глупоти. Тоді. Його оточував чар молодості, і їхнє знайомство відбувалося за дуже романтичних обставин. Графиня не раз потім оповідала, як Генрікові довелося викрадати її. Ченці та кардинали страх як розгнівалися, коли взнали, що вона хоче зректися віри своєї матері і стати протестанткою. Простолюд також збунтувався. Батьків палац взяли в облогу, Генріка переслідували бандити, а мати й сестра благали її відмовитися від такого шлюбу. Однак батько її розлютився, почувши, що та італійська наволоч надумала перешкодити йому віддати дочку за кого він хоче. І він наказав Генрікові викрасти її. А що в них не було змоги тихенько звінчатися вдома, вони з Генріком нишком, бічними

вуличками й темними закутками добулися до шведського консульства. Після того, як дівчина заявила, що зрікається католицької віри й стає протестанткою, їх відразу звінчали і вирядили на північ у подорожній кареті, запряженій добрими кіньми.

— Як бачите, не було часу оголосити і влаштувати заручини, — оповідала молода графиня. — І сумно брати шлюб у консульстві, а не в якійсь чудовій церкві. Та інакше Генрікові довелося б їхати без мене. Там, в Італії, всі такі запальні, — і батько, і мати, і кардинали, й ченці, геть усі. Тому й довелося все робити потайці, бо якби хто завважив, що ми нишком тікаємо з дому, то напевне вбив би і його, й мене, аби тільки врятувати мою душу. Генріка, звичайно, вони вже вважали за пропащого.

Одначе молода графиня кохала свого чоловіка й потім, як вони прибули до Борга й зажили спокійніше. Вона любила в ньому блиск старовинного імення і славу предків. Любила дивитись, як у її присутності Генрікова пиха тане, як лагідніше його голос, коли — вона з ним розмовляє. А ще він її любив, потурав усім її забаганкам і, врешті, був її чоловік. Молода графиня й гадки не мала, що заміжня жінка може не любити свого чоловіка.

Крім того, він з певного погляду відповідав її ідеалові. Він був мужній, чесний і справедливий. Він ніколи не порушував свого слова. Вона вважала його справжнім дворянином.

Восьмого березня ленсман Шарлінг святкує іменини, і до нього з'їжджається багато гостей із пагорбів Брубю. Зі сходу й заходу, знайомих і незнайомих, проханих і непроханих, — усіх тут радо вітають, усім вистачає наїдків і напоїв, а в залі не бракує місця для охочих до танцю із семи навколишніх парафій.

Молода графиня теж їде, бо вона буває всюди, де можна сподіватися веселих розваг і танців.

Але цього разу вона невесела, ніби передчуває, що настала і її черга потрапити у вир шалених пригод.

Молода графиня сиділа в санях і дивилася, як заходить сонце. Воно зникло з чистого неба, не лишивши по собі легеньких хмаринок із золотими торочками. Все огорнув серпанок сірого присмерку, що його гнав хвилями холодний вітер.

Вона спостерігала, як змагалися день із ніччю і як боротьба тих велетнів сповнювала страхом усе живе. Коні з останніми саннями поспішали, щоб швидше вже опинитися під дахом. Лісоруби верталися з лісу, служниці з корівень. На узліссі вили дикі звірі. День, улюбленець людей, зазнавав поразки.

Згасло світло, поблякли барви. Все навколо стало, холодне й негарне. Молодій графині здавалося, що її надії, її кохання, її вчинки теж повив сірий присмерк. Ту хвилину вона разом із природою відчувала втому, поразку, безсилля.

Вона подумала про своє серце, що тепер, сповнене радощів, оздоблює все навкруг у пурпур і золото, подумала, що колись, мабуть, воно не матиме вже снаги осявати її світ.

— О недуго, серця мого недуго! — озвалася графиня сама до себе. — Богине сірого, гнітючого смерку, колись ти опануєш мою душу! Життя здасться мені бридким і

безбарвним, як, мабуть, воно і є насправді, коси мої побіліють, спина згорбиться, розум потьмяніє.

Сани якраз завернули на ленсманове подвір'я, і коли молода графиня підвела голову, погляд її упав на загратоване віконце в одній прибудові — з нього визирало понуре обличчя.

То була майориха з Екебю, і молода графиня відчула, що не милі їй будуть розваги цього вечора.

Добре веселитися, коли не бачиш смутку, тільки чуєш про нього, як про гостя в чужому краї. Та куди важче заховати в серці радість, коли віч-на-віч станеш із темним, як ніч, лихом, що втупило в тебе важкий погляд.

Графиня, звичайно, знала, що ленсман Шарлінг ув'язнив майориху і що провадиться слідство з приводу авантури в Екебю вдосвіта після великого балу. Але не сподівалася, що він триматиме її в себе на подвір'ї так близько від бальної зали, що звідти можна буде зазирнути до її в'язниці, так близько, що майориха чутиме з неї музику й веселий гомін. І тепер думки про майориху пригасили графині всю радість.

Молода графиня танцює і вальс, і кадрили. Не відмовляється від менуета й англеза, але між танцями підходить до вікна і дивиться на прибудову. В майорихи світиться, й видно, як вона ходить по кімнаті. Здається, й на хвилю не присідає, а все ходить і ходить.

Танок не тішить графиню. Не може вона забути майорихи, що кружляє по своїй в'язниці, мов полонений звір. Вона дивується, як інші можуть танцювати. Адже не саму тільки її хвилює думка, що майориха сидить так близько від них, але ніхто не дає цього взнаки. Які ж тут, у Вермланді, черстві люди!

Після кожного разу, як графиня визирає у вікно, ноги її повільніше рухаються в танці, а веселий сміх застряє в горлі.

Ленсманова дружина завважує, що графиня скрадається до вікна виглянути надвір, і підходить до неї.

— Яке нещастя! Яке страшне нещастя! — каже вона пошепки.

— Я вважаю, що нині ввечері просто неможливо танцювати, — відповідає графиня так само пошепки.

— Я також не хотіла балу, як дізналась, що вона сидітиме тут замкнена, — мовить господиня. — Вона весь час була в Карлстаді, відколи її ув'язнено. Та скоро слідство буде закінчене, тому її сьогодні перевели сюди. Ми не хотіли, щоб її посадовили в жахливу камеру в'язниці, тому замкнули до ткальні у прибудові. Якби не гості, я віддала б їй найкращу свою кімнату. Ви її мало знаєте, графине, але тут вона для всіх була як мати і як королева. Що вона собі подумає про нас усіх, хто танцює в той час, коли її спіткало таке страшне лихо? На щастя, мало хто знає, що вона тут сидить.

— Навіщо її взагалі було ув'язнювати? — гостро питає графиня.

— Правда, графине, але не було іншої ради запобігти ще більшому лихові. Звісно, вона мала право підпалити свій стіг соломи і вигнати кавалерів, але після того майор почав на неї полювати. Бозна, що сталося б, якби майориху не замкнули до в'язниці.

Чоловік мав через це стільки прикрощів! Навіть у Карлстаді були з нього невдоволені за те, що він не подивився крізь пальці на пригоду в Екебю. Але він учинив так, як вважав за найкраще.

— Її тепер засудять? — питає графиня.

— О ні, графине, не засудять. Її, звичайно, звільнять, але скільки горя їй довелося витерпіти за останній час! На її місці збожеволіти можна. Подумати тільки, до такої гордої ланки поставитись як до злочинця! Я вважаю, що найкраще було б лишити її на волі. Вона б сама дала собі раду.

— То випустить, — каже графиня.

— Кожен може її випустити, але не ленсман і не його дружина, — шепоче пані Шарлінг. — Ми ж бо маємо її стерегти. Особливо цієї ночі, коли тут з'їхалося стільки майоришиних приятелів. Ми приставили двох вартових і замкнули двері на засув, щоб ніхто до неї не зайшов. Але ми були б раді, графине, якби хтось допоміг їй утекти.

— А мені можна до неї піти? — питає молода графиня.

Пані Шарлінг схвильовано хапає її за руку й тягне за собою. В сінях вони загортаються в шалі й швидко виходять на подвір'я.

— Може, вона й не захоче говорити з нами, — каже господиня. — Але принаймні побачить, що ми за неї — не забули.

Вони поминають кімнату, де двоє вартових сидять перед засуненими дверима, і без перешкоди заходять до майорійшної в'язниці. Це велике приміщення, повне ткацьких верстатів та іншого начиння. Властиво, це мала бути ткальня, але вікна в ній заграбовані, на дверях припасовані добрі засуви — отже, як треба, вона може правити й за в'язницю.

Майориха, знай, ходить і не зважає на гостей. Вона весь цей час відбуває довгу мандрівку. На думці в неї тільки одне: вона долає двадцять миль до своєї матері, що живе в Ельвдальських лісах і чекає на неї. Майорисі ніколи опочити, треба йти. Її підганяє страх. Адже матері вже більше як дев'яносто років. Вона скоро помре.

Майориха виміряла ткальню на лікті і тепер рахує їх, складає лікті в сажні, а сажні в півмилі та милі.

Важка й довга в неї дорога, а все ж майориха не важиться спочити. Бреде глибокими заметами, чує, як шумить над нею вічний праліс, і йде далі. Спить у фінських хижах і хворостяних куренях вуглярів. Часом, як протягом довгих миль не трапляється людського житла, їй доводиться ламати гілля на постіль і моститися під трухлявою, виверненою з корінням смерекою.

Нарешті майориха досягає мети, двадцять миль пройдено, ліс розступається, і на засніженому подвір'ї видно червоні будівлі. Чиста річка піниться, рине вниз кількома невеличкими водоспадами, і той знайомий шум свідчить, що вона вдома.

І її мати, побачивши дочку в жебрацькому лахмітті, як вона й хотіла того, виходить їй назустріч.

Коли майориха добирається до цього місця, то підводить голову, озирається, бачить замішені двері й усвідомлює, де вона.

Тоді вона питає себе, чи, бува, не починає божеволіти, і сідає спочити й поміркувати. Та за хвилю вже знову зривається на ноги, рахує лікті й сажні, в півмилі та милі, зупиняється ненадовго перепочити у фінських хижах і не спить ні вдень ні вночі, поки здолає всі двадцять миль.

Відколи майориха сидить у в'язниці, то ще майже не спала.

Обидві гості з острахом дивляться на майориху.

Молода графиня назавжди запам'ятає її такою, як угледіла цього разу. Вона бачитиме її вві сні й часто прокидатиметься з заплаканими очима й тяжким стогоном на устах.

На майориху страшно глянути: лице змарніле й пооране зморшками, коси повилазили й висять тонкими космаками, замість одягу — саме лахміття. Та попри все це в неї ще лишилося багато ознак колишньої величі, прикмет могутньої володарки; вона викликає не тільки співчуття, але й повагу.

Та найдужче вражають графиню майоришині очі: запалі, непроникливі, ще не позбавлені проблиску свідомості, але майже готові погаснути; в глибині їх тліють іскри шаленства, і стає боязко, що кожної миті стара може вчепитися в тебе зубами й кігтями.

Вони довго стоять і очікують, аж раптом майориха спиняється перед молодого жінкою і суворо позирає на неї. Графиня відступає на крок і хапає пані Шарлінг за руку.

Обличчя майоришине нараз оживає, і очі зовсім опритомнюють.

— Ні, ні, — озивається вона й усміхається, — аж до такої біди я ще не дійшла, серце моє.

Воїна запрошує їх сідати й сідає сама. Обличчя її, як і в давні часи, набирає величного виразу, знайомого всім, хто бував на бучних бенкетах в Екебю та на пишних балах у губернаторовій резиденції в Карлстаді. Вони забувають про її лахміття і про її ув'язнення і бачать тільки найгордовитішу і найбагатшу жінку Вермланду.

— Люба графине, — каже майориха, — що вас примусило лишити танці задля такої самотньої старої баби, як я? Ви, мабуть, дуже добрі.

Графиня Елісабет така схвильована, що не спроможна здобутися на слово. Пані Шарлінг відповідає замість неї: графиня не може танцювати, бо з думки їй не сходить вона, майориха.

— Люба пані Шарлінг, — каже майориха, — отже, дійшло вже до того, що я заважаю молодим веселитися? Не плачте за мною, люба графине. Я стара лиха жінка, що й заслужила на таку долю. Адже ви й самі відвернетесь від того, хто вдарить рідну матір?

— Так, але...

Майориха перебиває графині мову і відгортає їй з чола ясні кучері.

— Дитино моя, — каже вона, — як ви могли вийти заміж за дурного Генріка Дону?

— Але ж я його люблю.

— Розумію. Як воно сталося, розумію, — веде майориха далі. — Ви просто щира

дитина. Плачете з зажуреними й смієтеся з веселими. Кажете "так" першому, хто заявляє вам: "Я тебе кохаю". Певне, що так. Ідіть же й танцюйте, люба моя графине. Танцюйте й веселіться! У вас немає в серці зла.

— Але ж я хочу вам чимось допомогти.

— Дитино моя, — урочисто каже майориха. — Жила в Екебю стара жінка, що тримала в кулаці вітри небесні. Тепер її ув'язнено, і вітри гуляють на волі. Чого ж дивуватися, що в краї шаліють бурі?

Я вже стара, графине, і всього набачилася на своєму віку. Я розуміюся на бурях. І знаю — на нас надходить ураган божий. Часом він налітає на великі держави, а часом — на маленькі загублені хутори. Ураган божий нікого не минає, налітає і на дужих, і на слабких. Є на що подивитися, коли надходить ураган божий.

Подми ж, божий урагане, благословенна буре господня, над землею! Сповни повітря, сповни води гуком і ляком! Хай же гримить і гуркоче божа стихія, хай наганяє ще більший жах! Хай хуртовина пронесеться над цим краєм, змете хисткі стіни, розіб'є іржаві замки, повалить перехняблені будівлі!

Землю огорне страх. Кубельця дрібного птаства повипадають із розсох на деревах, яструбине гніздо шелесне додолу з вершка смереки, і навіть совині гнізда в гірських розколинах позлизує вітер своїм шорстким язиком.

Ми думали, Що в нас усе гаразд, аж ні. Нам треба урагану божого. Я розумію все, тому й не нарікаю. Хочу тільки швидше дістатися до своєї матері.

— А тепер ідіть, графине! — враз похоплюється майориха. — Я не маю більше часу. Мені треба долати свій шлях. Ідіть і стережіться тих, що мчать на буремних хмарах!

І вона знову починає ходити по ткальні. Обличчя її в'яне, очі стають невидючі. Графині й пані Шарлінг доводиться залишити її.

Вернувшись до танцювальної зали, графиня підходить до Єсти Берлінга й каже:

— Вас вітає майориха, пане Берлінгу. Вона чекає, щоб ви її випустили з в'язниці.

— Довго їй треба буде чекати, графине.

— О, допоможіть їй, пане Берлінгу! Єста похмурнішає.

— Ні, — каже він. — Чого б я мав їй помагати? За що б мав бути вдячний? Все, що вона для мене зробила, було на мою згубу.

— Але ж, пане Берлінгу...

— Якби вона була не знайшла мене, — палко перебивав її мову Єста, — я тепер спав би у вічних пралісах. Я маю важити своїм життям за те, що вона зробила з мене нахлібника в Екебю? Ви гадаєте, графине, що це дуже велика честь для мене?

Молода графиня мовчки відвертається від нього. Вона обурена.

Вона йде на своє місце й думає гіркі думи про кавалерів. Вони приїхали сюди з валторною та скрипкою, грають, аж мало струни не лопаються, і не думають про те, що ту веселу музику чує майориха у своїй непривітній в'язниці. Вони приїхали сюди танцювати, аж мало підшов не постирають до дірок, і не думають про те, що стара добродійка бачить, як у запітнілих шибках мигають їхні тіні. Ох, який цей світ став сірий та бридкий! Ох, як пригнітили душу молодій графині людське лихо і людська

жорстокість!

За якийсь час Єста підходить до графині і просить її в танок.

Вона відмовляється.

— Ви не хочете зі мною танцювати? — питається він і червоніє мов рак.

— Ні з вами, ні з будь-яким іншим кавалером з Екебю, — відповідає графиня.

— То ми, виходить, не гідні такої шани?

— Річ не в шані, пане Берлінгу. Просто мені не дуже приємно танцювати з тим, хто забуває про вдячність.

Єста рвучко повертається на підборах і відходить.

Цю сцену чують і бачать багато гостей. Всі вважають, що графиня має слухність. Невдячність і жорстокість кавалерів до майорихи обурює кожного.

Але в ті дні Єста Берлінг був небезпечніший за дикого звіра в лісі. Відколи він повернувся з ловів і не застав Мар'яни, серце його зробилося, наче вразлива рана. Від радий тяжко скривдити когось і водно сіяв би навколо себе горе й зло.

Що ж, хай буде так, як графиня хоче, каже він сам до себе. Але їй це дарма не минеться. Графиня любить викрадання. Можна влаштувати їй таку розвагу. І йому самому не завадить якась пригода. Адже він восьмий день уже страждає через жінку. Аж занадто довго. Єста кличе до себе полковника Беренкройца, дужого капітана Берга і вірного кузена Крістофера, — тих, що ніколи не вагаються, коли йдеться про якусь шалену пригоду, і тримає з ними раду, як би краще помститися за образу честі кавалерського крила.

Нарешті святові кінець. На подвір'я заїздить довга валка саней. Чоловіки одягають хутра. Дами шукають свої речі у відчайдушному гармидері роздягальні.

Молода графиня поспішається швидше залишити ненависний бал і вбирається перша. Вона вже стоїть посеред кімнати й усміхається, бачивши метушню інших дам, коли це відчиняються двері і на дорозі з'являється Єста Берлінг.

До цієї кімнати не має права заходити жоден чоловік. Старі дами сидять тут з ріденькими кісками, бо вже познімали свої пишні перуки, а молоді підкашують сукні під хутра, щоб не пом'ялися в санях накрохмалені шлярки.

Хоч жінки спиняють його криком, Єста підбігає до графині, хапає її на руки, мчить до сіней, а звідти сходами вниз.

Вереск спантеличених жінок не спиняє Єсту. А як вони кидаються за ним навздогінці, то встигають тільки побачити, як він з графинею на руках стрибає в санки.

Візник ляскає батогом, і санки рушають. Вони знають візника — то Беренкройц. Знають і коня — то Дон-Жуан. Дуже стурбовані долею графині, вони звертаються до чоловіків.

Ті не гають часу на довгі розпитування, а біжать до саней. І, на чолі з графом, женуться за викрадачами.

Єста сидить на санках і міцно тримає графиню. Він забув усе своє горе і, сп'янілий від передчуття нової пригоди, на повний голос співає пісню про кохання і про троянди.

Він міцно пригортає графиню до себе, та вона й не пробує пручатися. Обличчя її,

бліде, закам'яніле, спочиває в Єсти на грудях.

Ох, що ж робити; чоловікові, коли він бачить так близько біля себе біде беззахисне личко, коли з ясного чола відкинулись русяві кучері, а міцно стулені повіки ховають зухвалий блиск сірих очей?

Що робити чоловікові, коли в нього на очах із червоних вуст відпливає кров?

Звісно, цілувати! Цілувати бліді уста, заплющені очі, біле чоло!

Від тих поцілунків молода жінка отямлюється й починає пручатися. Вона вся напинається, мов пружина. Єсті доводиться тримати її з усієї сили, щоб вона не вискочила з саней. Нарешті, переможено й тремтячу, він заганяє її в куток саней.

— Ти глянь! — спокійно звертається Єста до Беренкройца. — Графиня третя, кого ми з Дон-Жуаном захоплюємо цієї зими. Але ті обіймали мене й цілували, а графиня не хоче ані цілуватися зі мною, ані танцювати. Ти можеш збагнути жіночу натуру, Беренкройце?

Коли Єста виїхав з подвір'я, коли почулися жіночі зойки й чоловіча лайка, коли задзеленчали дзвоники й залящали батogi, коли зчинилася вся та метушня й галас, вартові біля майоришиних дверей спантеличились. "Що там скоїлося? — думають вони. — Що то за крик?"

Раптом хряснули двері, і хтось їм гукнув:

— Її викрадено! Він утік з нею!

Приголомшені вартові вибігли надвір, навіть не поглянувши, чи викрадено майориху, чи когось іншого. Їм пощастило: знайшлося місце на якихось санях, і вони від'їхали добрий шмат дороги, поки дотямили, за ким то гонитва.

Тим часом Берг і кузен Крістофер спокійнісінько підійшли до дверей ткальні, відсунули засув і випустили майориху.

— Ви вільні, — сказали вони їй.

Майориха вийшла. Вони кілками стояли обабіч дверей і не дивилися на неї.

— Надворі стоїть кінь із саньми!

Майориха вийшла, сіла на сани й поїхала. Ніхто її не переймав, ніхто навіть не знав, куди вона подалася.

А тим часом Дон-Жуан з'їжджає із пагорбів Брубю на замерзле озеро Левен. Гордий скакун мчить щодуху, свіже морозяне повітря щипає за щоки їздців. Дзвенять дзвоники, сяють зірки й місяць. Блакитнявий сніг мерехтить своїм власним блиском.

Єсту опановує натхнення.

— Бачиш, Беренкройце, це і є життя, — каже він. — Як Дон-Жуан мчить цю молоду жінку, так само час мчить людину. Ти — неминучість, що тримає віжки. Я — бажання, що оплутує волю. І вона, безсила, борсається й западається все глибше й глибше в п'їтму.

— Мовчи краще! — реве Беренкройц. — Нам он уже наступають на п'яти.

І, ляснувши Дон-Жуана батогом, він жене його ще швидше.

— Там вовки, а ми здобич! — вигукує Єста. — Дон-Жуане, голубе мій, уяви собі, що ти молодий лось! Лети крізь гущавину, бреди через мочарі, стрибай зі скелі в чисте

озеро, перепливай його, мужньо звівши голову, і зникай, ховайся в непролазній, спасенній темряві густого ялинового лісу! Мчи, Дон-Жуане, бувалий викрадачу жінок! Лети, як молодий лось!

Радість сповнює Єстине запальне серце від швидкої їзди, а крик переслідувачів звучить для нього, як переможний гімн. Радість сповнює його запальне серце, коди він відчуває, як графиня тремтить зі страху й цокотить зубами.

Раптом він випускає її з своїх залізних обіймів, підводиться на санях, вимахує шапкою і гукає:

— Я, Єста Берлінг, — володар десятка тисяч поцілунків і трьох тисяч любовних листів. Слава Єсті Берлінгові! Лови його, хто може!

А за мить він уже шепоче графині на вухо:

— Хіба не чудова їзда? Не королівська? За Левеном лежить Венерн. За Венерном — море, скрізь безкрайї простір чистої синьої криги, а далі — осяйний світ. Лунко дзвенить замерзла крига, позад нас шалений крик, падають зірки у високості, попереду співають дзвоники. Вперед! Тільки вперед! Адже ж гарно так їхати, красна моя пані?

Він відпускає графиню, і вона відштовхує його від себе.

За хвилю він припадає до її ніг.

— Я негідник, просто негідник! Вам не слід було мене дражнити, графине. Ви були такі горді й величні, ви не вірили, що кавалерська рука може вас досягти. Вас любить і небо й земля. То навіщо ж було завдавати ще більшого тягара тому, кого зневажає і небо й земля? Єста хапає графинину руку й підносить до свого обличчя.

— Ох, якби ви знали, що означає почувати себе проклятим! Людина вже не думає, що вона робить, далебі, не думає.

Ту мить Єста зауважує, що графиня без рукавичок. Він дістає з кишені своєї великі шкіряні рукавиці і надіває їй на руки.

За цей час він цілком заспокоюється, чемно всідається на санках якомога далі від графині й каже:

— Вам нема чого боятися, графине. Бачите ж бо, куди ми їдемо. Тепер ви самі розумієте, що ми не мали на думці зробити вам щось погане.

Графиня, що досі не тямилася з жаху, бачить тепер, що вони переїхали озеро і Дон-Жуан береться стрімким узбіччям до Борга.

Нарешті вони спиняються перед сходами замку й допомагають молодій графині вибратися з саней.

Побачивши коло себе своїх служників, графиня підбадьорюється й опановує себе.

— Догляньте коня, Андершуне, — наказує вона своєму візникові. — Ці добродії, що привезли мене, зайдуть, либонь, на хвилюку досередини. Граф зараз над'їде.

— Як вам завгодно, графине, — відповідає Єста і відразу злазить з саней.

Берецкройц теж не роздумує і кидає віжки.

Молода графиня, що йде попереду й насилу приховує свою зловтіху, заводить, кавалерів до зали. Вона, звичайно, гадала, що кавалери не зважаться прийняти запрошення й стати віч-на-віч з її чоловіком.

Отже, вони просто не знають, який він суворий і справедливий, тому й не бояться кари за те, що силоміць забрали її в свої сани. Їй хотілося швидше почути, як граф заборонить їм надалі переступати свій поріг, побачити, як він покличе служників, покаже на кавалерів і звелить відтепер ніколи не відчиняти їм брами, послухати, як він кине їм слово зневаги не тільки за неї, але й за їхню невдячність до майорихи, своєї старої добродійки.

Він-бо такий ніжний і уважний до неї, тож увесь його справедливий гнів упаде на голови тих, хто її скривдив. Кохання додасть палу його словам. Він, що обожнює її і вважає за найтендітнішу з усіх жінок на світі, не пробачить тим неотесам, що схопили її, мов шуліка горобця. Графиня горіла жадобою помсти.

Беренкройц, полковник з густим сивим вусом, спокійнісінько зайшов до їдальні й почав грітися біля коминка, що пашів жаром, як завжди, коли графиня верталася з бенкету.

Єста стояв у сутінку коло дверей і мовчки дивився на графиню, поки служниці розкутували її з хутра. І зненацька відчув таку радість, якої не знав уже багато років. Він зробив несподіване відкриття, хоч і сам не знав, як дійшов до нього, — усім серцем своїм відчув, що в графині живе прекрасна душа.

Поки що її душа лежить сповита й дримає, але настане час і вона покаже себе. Єста неймовірно втішився, що відкрив у ній ту чисту, лагідну, невинну душу. Він мало не засміявся, бачивши графине небудення: щоки палають, брови насуплені. "Ти й сама не знаєш, яка ти ласкава та добра", — думав собі він.

Вона живе в світі почуттів і ніколи не зможе як слід оцінити багатство своєї душі, міркував Єста. Але він від цієї хвилини слугуватиме графині, як слугують усьому прекрасному й неземному. І нема чого жалкувати, що він учинив над графинею насильство. Коли б вона так не злякалася, коли б не відштовхнула його так обурено, коли б він не відчув, як усе її єство збунтувалося проти його брутальності, то ніколи б не довідався, яку вона має чутливу та шляхетну душу.

Досі Єста був про графиню іншої думки: вона ж бо знала тільки розваги й танці. Та ще й вийшла заміж за недоумкуватого графа, Генріка.

Але тепер він слугуватиме їй до самої смерті, стане її псом і рабом, як любить казати капітан Крістіан.

Єста Берлінг стояв коло дверей, побожно склавши руки, ніби молився. Відтоді, як його вперше торкнувся був вогненний язик натхнення, він ще ніколи не відчував у душі такого священного тремтіння. Його навіть не погасив приїзд графа з товариством, що сипало прокльонами й обурювалося вчинком кавалерів.

Він полишив Беренкройцові відбивати перший наступ. Той, загартований не однією пригодою, спокійнісінько стояв собі біля коминка, спершись ногою на ґратки, ліктем на коліно, а підборіддям — на руку, й дивився на своїх супротивників.

— Що все це має означати? — ревноу до нього низенький граф.

— А те, — відповів Беренкройц, — що відколи на світі існують жінки, існують також і дурні, що танцюють під їхню дудку.

Молодий граф почервонів і знову крикнув:

— Я питаю, що це означає?

— Я також питаю, що це означає? — глузливо мовив Беренкройц. — Питаю, чому графиня Дона не схотіла танцювати з Єстою Берлінгом?

Граф запитливо обернувся до дружини.

— Я не могла, Генріку! — вигукнула графиня. — Не могла танцювати ані з ним, ані з кимось іншим з-поміж кавалерів. Мені з думки не сходила майориха, яку вони лишили мучитись у в'язниці.

Маленький граф іще дужче випростав своє негнучке тіло і ще вище підніс свою успадковану голову.

— Ми, кавалери, нікому не дозволимо ображати себе, — мовив Беренкройц. — Той, хто не хоче танцювати з нами, мусить прокататися в наших санях. Ми не зробили графині ніякої шкоди, отже, справі кінець.

— Ні, не кінець! — обурився граф. — За вчинки своєї дружини відповідаю я. І питаю вас, чому Єста Берлінг не звернувся до мене з порахунками, коли моя дружина його образила?

Беренкройц усміхнувся.

— Я питаю вас! — знову сказав граф.

— Адже не просять у лисиці дозволу здерти з неї шкуру, — сказав Беренкройц.

Граф приклав руку до вузьких грудей.

— Кажуть, що я людина справедлива! — вигукнув він. — Я суддя слугам своїм, то чому б не був суддею своїй дружині? Кавалери не мають права її судити. Тієї карі, що вони їй завдали, я не визнаю. Її все одно, що це було, розумієте, панове? Все одно що не було! — крикнув граф найтоншим фальцетом.

Беренкройц скинув метким оком по залі. Не тільки Сінтрам, Даніель Бендікс і Дальберг, але й усі, хто був там, нишком усміхалися, слухаючи, як він виставляв на глум графа Генріка.

Молода графиня не відразу збагнула, в чім річ. Що він не визнає? Її страху, міцних Єстиних обіймів, шаленого співу й шалених слів, палких поцілунків? Це їх, він каже, все одно що не було? Невже цієї ночі геть усе скорилося сірій богині смерку?

— Але ж, Генріку... — почала вона.

— Цить! — гримнув на неї граф і випростався, щоб виголосити їй кару. — Горе тобі, жінко, що хочеш судити чоловіка! Горе тобі, коли ти, моя дружина, зважилась образити того, кому я залюбки тисну руку! Яке тобі діло, що кавалери довели майориху до в'язниці? Хіба вони не мали на те права? Де тобі збагнути, який гнів охоплює чоловіка, коли він дізнається про жіночу зраду! Може, ти й собі хочеш піти тією слизькою стежкою, що захищаєш майориху?

— Але ж, Генріку...

Графиня безпорадно, мов дитина, простягала руки, ніби відвертала від себе лихі слова. Мабуть, досі з нею ще ніхто так суворо не розмовляв. Вона була така беззахисна серед цих жорстоких чоловіків, а тепер від неї відвернувся і її єдиний оборонець!

Ніколи більше її серце не матиме снаги рятувати світ.

— Але ж, Генріку, ти мав би мене боронити!

Тепер Єста отямився, хоч було запізно. Він не знав, що йому робити. Він так хотів би допомогти графині! Та хіба можна втручатися у подружні справи?

— Де Єста Берлінг? — спитав граф.

— Тут! — відповів Єста і зробив жалюгідну спробу обернути все на жарт. — Ви, либонь, казали щось дуже мудре, шкода, що я спав і не чув. А що, графе, як ми тепер поїдемо собі додому і не заважатимемо вам спочивати?

— Єсто Берлінгу, оскільки моя дружина відмовилася танцювати з тобою, я накажу їй перепросити тебе й поцілувати тобі руку.

— Любий графе, — усміхнувся Єста, — хіба таку руку, як моя, може цілувати молода жінка? Вчора вона була замашена кров'ю забитого лося, а нині сажею після бійки з вуглярем. Ви, графе, вчинили шляхетний і великодушний присуд. Для мене вже й цієї винагороди досить. Ходімо, Веренкройце!

Граф заступив йому дорогу.

— Ні, стривай! — мовив він. — Моя дружина мусить слухатись мене. Я хочу, щоб вона переконалася, до чого призводить сваволя.

Єста безпорадно спинився. Графиня побіліла мов крейда, але не рушила з місця.

— Ну йди! — наказав граф.

— Я не можу, Генріку.

— Можеш, — суворо мовив граф. — Можеш... Але я знаю, чого ти хочеш. Ти хочеш примусити мене стати на герць з Єстою Берлінгом, бо з якоїсь примхи не вподобала його. Ну що ж, якщо ти його не перепросиш, мені доведеться битися. Жінки люблять, коли чоловіки через них стріляються. Ти зробила помилку, але не хочеш її виправити. Отже, доведеться відповідати мені. Я стану з ним на герць, графине. За кілька годин із мене лишиться кривавий труп.

Графиня прошила чоловіка довгим поглядом і побачила його таким, як він був насправді: дурним, боягузливим, самовдоволенням і пихатим, найнікчемнішим із людей.

— Не хвилюйся! — мовила вона, вже холодна, мов крига. — Я зроблю так, як ти велиш.

Тепер Єсту охопив розпач.

— Та що ви, графине! Не смійте! Ви просто дитина, слабка, невинна дитина, і щоб ви цілували мені руку! У вас така чиста, прекрасна душа! Я ніколи більше не зважуся наблизитися до вас. О, ніколи в світі! Я приношу смерть і руїну всьому доброму й невинному. Ви не повинні торкатися мене. Я тремчу перед вами, як вогонь перед водою. Не смійте!

Єста сховав руки за спину.

— Мені вже однаково, пане Берлінгу. Тепер мені однаковісінько. Я перепрошую вас. Перепрошую і дозвольте поцілувати вам руку!

Єста все ще тримав руки за спиною. Він роззирався по залі й відступав до дверей.

— Якщо ти не даси, щоб моя дружина поцілувала тобі руку, то мені доведеться

битися з тобою, Єсто Берлінгу, а на неї накласти іншу, ще тяжчу кару.

Графиня здвинула плечима.

— Він збожеволів з боягузтва, — прошепотіла вона. — Дозвольте, нехай я зроблю, що він велить! Мені вже тепер не страшно приниження. Зрештою, ви весь час цього хотіли.

— Я цього хотів? Ви справді вважаєте, що я цього хотів? Ну, то ви переконаєтесь, що я цього не хотів, коли взагалі не буде чого цілувати? — спалахнув Єста.

Він підбіг до коминка й засунув руки у вогонь, їх огорнуло полум'я, шкіра почала морщитись, нігті затріщали. Тієї ж миті Беренкройц схопив його ззаду за комір і відтяг від коминка. Єста наштотхнувся на стілець і сів. Тепер він соромився свого безглузлого вчинку. Чи не подумає графиня, що він просто хотів похвалитися? Отак зробити на очах повної зали людей! Справді, наче похвальба! Адже він ні крихти не ризикував.

Не встиг Єста підвестися, як графиня вже стояла перед ним на колінах. Вона схопила його червоні, закурені руки й стурбовано оглядала їх.

— Я поцілую їх! — вигукнула вона. — Неодмінно поцілую, як тільки вони перестануть боліти!

З очей у неї покотилися сльози, коли вона побачила, як попалена шкіра береться великими пухирями.

Для неї в Єсті ніби відкрилася не знана досі велич. Невже такі речі ще можливі на світі? І зроблено це задля неї! О, яка він людина, яка людина, велет у доброму й злому, лицар величних вчинків, сильних слів і блискучих манер! Герой, герой, створений інакше, ніж інші чоловіки! Раб забаганки, миттєвої примхи, гарячий і небезпечний, безстрашний і непомірно дужий.

Вона була цілий вечір така пригноблена, недобачала в світі нічого, крім смутку, жорстокості і боягузтва. Тепер усе забуто. Молода графиня знову повеселішала. Богиню смерку переможено. Для молодой графині світ знову набрав яскравих барв..

Це було тієї самої ночі в крилі нахлібників.

Кавалери уговкували і лаяли Єсту Берлінга. Літні добродії хотіли спати, та леле! Він не давав їм спокою. Дарма вони позаслонювали ліжка завісами й погасили світло — Єста не замовкав ні на хвилину.

Він заявив їм, що молода графиня янгол і він обожнює її. Він слугуватиме і поклонятиметься їй. Тепер він радий, що всі жінки його знехтували, бо зможе присвятити своє життя тільки їй. Вона, звичайно, зневажає його. Але він буде щасливий, коли вона дозволить йому, мов тому псові, лежати біля своїх ніг.

Чи вони коли придивлялися острівця Лаге на озері Левен? Чи бачили його південний бік, де гострозубі скелі виростають стрімко з води? А північний, де острів злагідна спадає до озера і де піщані коси, зарослі прегарними високими смереками, сягають далеко в озеро й утворюють чудові затоки? Там, на стрімкій вершині, де ще лишились руїни давньої піратської фортеці, він збудує молодій графині. мармуровий палац. Широкі сходи, вирубані просто в скелі, спустатимуться до самого озера, а до них причалюватимуть човни. Замок матиме чудові зали і високі вежі з позолоченими

зубцями. Молодій графині годиться саме таке житло. Старезний трухлявий Борг не вартий, щоб вона туди й ногою студила.

За якийсь час то тут, то там із-за жовтих картатих завіс почало долимати хропіння, але решта кавалерів і далі лаяли Єсту та його шалені марення.

— Люди, — озвався той урочисто, — я бачу зелену землю, вкриту творіннями рук людських або залишками тих творінь. Піраміди давлять землю, вавілонська вежа прохромила небо, з пилу й пороху здіймалися храми і сірі фортеці. Та чи лишиться навіки хоч одне з того, що створили руки людські? О люди, покиньте кельму і глину! Накрийте собі голову мулярським фартухом, ляжте й будуйте вві сні чудові замки! Навіщо вашій душі замки з каменю й цегли? Вчіться споруджувати вічні замки в снах і мріях!

Єста засміявся і врешті пішов спати.

Коли небавом графиня довідалася, що майориху визволено з в'язниці, вона влаштувала обід на честь кавалерів. Відтоді почалося її довге й щире приятелювання з Єстою Берлінгом..

Розділ одинадцятий

ОПОВІДКИ ПРО ДУХІВ

О діти нашої доби!

Я не можу вам оповісти нічого нового, тільки давнє і вже призабуте. Я винесла свої оповідки з дитячих кімнат, де малята сидять на низеньких ослінчиках навколо бабусі з сивими косами, з челядєнь, де коло вогню зібралися наймити й орендарі, — з їхнього мокрого одягу йде пара, вони дістають із шкіряних піховок, що висять на шиї, ножі, крають грубі скибки м'якого хліба, намазують їх маслом і балакають про всяку бувальщину, — та з салонів, де літні добродії, зручно вмостившись у кріслах-гойдалках, підохочені келихам гарячого пуншу, згадують про давнину.

А коли дитина наслухається бабусиних казок, оповідок челяді і спогадів про давнє літніх добродіїв, то стоїть зимового вечора коло вікна і вже бачить на небосхилі не летючі хмари, а хисткі однокінні повози кавалерів, зірки їй здаються свічками, що блимають у старовинному графському замку Борзі, а шурхіт прядки в сусідній кімнаті нагадує про Ульріку Дільнер. Постаті давніх часів заповонюють уяву дитини, вона живе ними і мріє про них.

Коли таку дитину, з душею, вщерть переповненою образами з казок, посилали на горище по льон чи по сухарі, як хутко дріботіли її ноження, як бігла вона сходами й сіннями, аж поки знову опинялася в кухні. Бо в темряві завжди спадали їй на думку почуті від старших давні оповідки про лихого господаря з Форша, що кумився з дияволом.

Прах лихого Сінтрама давно вже спочиває на цвинтарі в Свартше, але ніхто не вірить, що душа його полинула до бога, як написано на надгробному камені.

За життя був він один із тих, до кого в довгі сльотливі недільні надвечір'я часто приїздила важка карета, запряжена чорними кінями. З неї висідав елегантний добродій, вбраний у чорне, і грою в карти чи в бабки допомагав коротати господареві

нудні години, що своєю одноманітністю доводили його до розпачу. Гра тяглася ген аж до півночі, а як удосвіта чужинець від'їздив, то завжди залишав на прощання якийсь зловісний подарунок.

Поки Сінтрам ходив по землі, його приїзд завжди ознаймовували духи. Перед такими, як він, котилась луна: гуркотіла карета на подвір'ї, ляскав батіг, озивався голос на ганку, відчинялись і зачинялись сінешні двері. Той гамір був такий гучний, що будив собак і людей, а тим часом ніхто ще не з'являвся. То були тільки духи, віщуни лихих гостей.

О, які то жахливі люди, що лигаються з нечистою силою! А що то за великий, чорний пес, що з'явився у Форші при Сінтрамі? Він мав страхітливі, мов жарини, очі і довгий червоний язик, що звисав з роззявленої пащі. Якось, коли саме челядь на кухні обідала, він зашкрябав у двері лапою і до смерті наполохав усіх дівчат. Але один парубок, найдужчий з усіх, схопив із печі головошку, рвонув двері і всунув її псові в пащу.

Той моторошно завив і кинувся геть; з пащі йому бухкало полум'я і дим, навколо сипалися іскри, а сліди за ним світилися, мов вогонь.

А хіба не страшно було, що кожного разу, коли господар Форша повертався з якоїсь подорожі додому, в нього був інший запряг? Виїздив він кіньми, а вночі завжди повертався чорними волами. Люди, що мешкали при гостинці, бачили, як чорніли роги проти ясного неба, коли Сінтрам минав їхні садиби, чули, як воли ревли, і жахалися, що ратиці і колеса на сухій кам'янистій дорозі кресали іскри.

Авжеж, було чого ноженням дріботіти, щоб якнайшвидше перейти довгі темні сіни. Бо якби той, чиє наймення не можна вимовити, взяв та й вигулькнув з темного кутка! Хіба такого не може бути? Адже він показується не тільки лихим людям. Хіба не бачила його Ульріка Дільнер? І вона, і Анна Шернгек казали, що бачили його на власні очі.

Друзі й братове мої, всі, хто любить танцювати й сміятися! Уклінно благаю вас: танцюйте обережніше, смійтесь тихіше, бо може статися велике лихо, як ваші єдвабні черевички на тоненькій підошві настопчуть не тверду мостину, а чутливе людське серце, а веселий, дзвінкий, мов срібний дзвіночок, сміх доведе до розпачу чиюсь душу!

Мабуть, підошви молодих надто важко топтали серце старої Ульріки Дільнер, а їхній сміх надто зарозуміло дзвенів у її вухах, бо вона враз палко захотіла прав і привілеїв одруженої жінки. Вона врешті сказала "так" на довге женихання лихого Сінтрама, поїхала з ним у Форш як його дружина, розлучившись із давніми своїми приятелями в Берзі, з давнім улюбленим клопотом та давньою турботою про хліб щоденний.

Усе сталося дуже швидко. На різдвяні свята Сінтрам ще тільки заручився, а в лютому вже справив весілля. Анна Шернгек, що вже тоді жила в капітана Угли, цілком могла замінити стару, тож Ульріка, ставши пані Сінтрам, із чистим сумлінням переїхала до Форша.

З чистим сумлінням, але не без жалю. Дім, де вона стала тепер господинею, був не

дуже приємний: у великих, порожніх покоях було моторошно й страшно. Як тільки смеркало, Ульріка починала тремтіти з ляку. Вона знемагала з туги за колишньою домівкою.

Найтяжчі були для неї довгі недільні надвечір'я. Здавалося, вони ніколи не скінчаться, як не кінчалася довга низка гірких думок, що точили їй серце.

Якось у березні Сінтрам це вернувся з церкви на обід додому. Ульріка подалася до зали на верхньому поверсі й сіла до клавесина. То була єдина її втіха. Клавесин, що його біле віко прикрашало зображення пастуха з сопілкою і пастушки, був її власний, ще з батьківського дому. Вона могла довірити йому своє горе, клавесин її розумів.

Але ж чи не прикро й чи не смішно це водночас? Знаєте, що Ульріка грає? Тільки польку, хоч яка вона зажурена й сумтна!

Вона більше нічого не вміє грати. Перше ніж її пальці скостеніли від копистки та кухонного ножа, вона встигла навчитися самої лише польки. Та полька й досі сиділа в її пальцях, але нічого більше Ульріка грати не вміла — ні жалібного маршу, ні якоїсь зворушливої сонати, ні навіть тужливої народної пісні. Вміла саму тільки польку.

Ульріка грала її щоразу, коли мала щось довірити старому клавесинові. Грала, як їй хотілося плакати і як хотілося сміятись. Грала, як справляла своє весілля і як уперше переступила поріг своєї власної господи. Грає її і тепер.

Старі струни добре її розуміють: вона нещасна, ох, яка нещасна!

Той, хто їде дорогою і чує ту музику, може подумати, що лихвей Сінтрам улаштував бенкет сусідам і родичам; так весело виграє Ульріка. То напрочуд бадьора і весела мелодія. Нею колись Ульріка відганяла від Берги журбу й голод. Хто її вчує, той зразу пускається в танок. Вісімдесятирічні кавалери забували про свій ревматизм і подагру. Цілий світ танцював би під цю польку — така вона весела. А стара Ульріка плаче.

Її оточують попури, неприязні слуги і злі тварини. Вона тужить за привітними обличчями й лагідними усмішками. І цю її тугу й розпач має віддати весела полька.

Люди ніяк не звикнуть, що тепер вона пані Сінтрам, всі й далі звуть її мамзель Дільнер. І полькою вона виливає свій жаль, що не оперлася марнославному і сквапилася на становище заміжньої жінки.

Стара Ульріка грає так, ніби хоче порвати струни. Багато що має заглушити її мелодія: нарікання зубожілих селян, прокляття надміру визискуваних орендарів, глузи впертої челяді, а найперше сором, що вона стала дружиною лихої людини.

Під цю мелодію Еста Берлінг танцював з молоденького графинею Доною. Танцювала під неї Мар'яна Сінклер та її численні залицяльники, і майориха з Екебю линула по залі під її звуки, коли ще живий був красень Альтрінгер. Ульріка немов бачить, як усі вони, в сяйві краси й молодості, проносяться повз неї пара за парою. Їхні радощі передаються їй, а від неї струмують знову до них. Від її польки у них пашать щоки, сяють очі. Тепер усе те минулося. То хай же гримить полька — скільки спогадів, любих її серцю спогадів треба нею заглушити!

Ульріка грає, щоб побороти свій страх. Серце їй розривається з ляку, коли вона бачить чорного пса, коли чує, як челядь шепоче щось про чорних волів. Вона грає

безперестанку, аби тільки приглушити овій страх.

Нараз вона завважує, що її чоловік вернувся додому. Чує, як він заходить до зали й сідає у крісло-гойдалку. Їй таке знайоме те порипування крісла об підлогу, що вона навіть не повернула голови.

Тепер вона грає, а крісло погойдується. Скоро вона вже не чує мелодії, тільки рипіння крісла.

Сердешна стара Ульріка! Вона така намучена, така самотна, така беззахисна — заблукала серед ворогів і не має кому поскаржитись, не має ніякої втіхи, крім розхитаного клавесина, що промовляє до неї полькою!

Це ніби дикий регіт на похороні чи п'яна пісня в церкві.

Вона чує порипування крісла, і раптом їй здається, що клавесин регоче з її жалю. Вона уриває на півтоні, підводиться й озирається на крісло-гойдалку.

За мить Ульріка лежала вже зомліла на підлозі. У кріслі сидів не її чоловік, а хтось інший — той, що його наймення діти не звалкуються вимовити, той, що налякав би їх до смерті, якби трапився їм на порожньому горищі.

Чи може той, чия душа була заповнена казками, звільнитися від їхнього чару? Надворі завиває нічний вітер, фікус та олеандр шмагають колони балкона своїм дебелим листям, над довгим пасмом гір нависає чорне небо, а я сиджу вночі сама й пишу при засвіченій лампі і спущених завісах. Я вже стара й досвідчена, а все ж мені мурашки бігають по спині, так само, як і тоді, коли я вперше почула цю історію. Я ненастанно підводжу очі поглянути, чи, бува, не зайшов хтось і не сховався десь у куточку. Я виходжу на балкон перевірити, чи не вистромилась із-за поруччя чорна голова. Завше, коли ніч темна, а самота глибока, мене посідає страх, навіяний давніми оповідками, і врешті так мене змагає, що я кидаю перо, лягаю в постіль і вкриваюся з головою.

Малою я не могла надивуватися, як Ульріка Дільнер лишилася жива того надвечір'я... Я б нізащо не витримала.

На щастя, зразу по тому у Форш над'їхала Анна Шернгек, знайшла стару в залі на підлозі й привела до тям. Але мені б так легко все не минулося. Я вже була б мертва.

Не дай боже вам, любі приятелі, бачити старечі сльози.

Хай ніколи не доведеться вам стояти безпорадно, коли сива голова прихилиться до ваших грудей, шукаючи опори, або старечі руки простягнуться до вас у німій молитві. Хай не доводиться вам бачити стару людину в тяжкому горі, коли ви не годні її втішити!

Що супроти цього біда молодих? Вони дужі, в них є надія. Та як страшно, коли плачуть старі, як не впасти в розпач, коли ті, що були тобі опорою змалку, хиляться, вбиті горем!

Анна Шернгек слухала розповідь старої Ульріки і не бачила ніякої ради.

Старенька плакала й тремтіла, в очах її світилася нестєма. Вона есе говорила, але так плутано, ніби вже й сама не знала, де вона й що з нею. Зморшки, що поорали все її обличчя, вдвічі поглибшали, кучері поспадали з чола й порозвивалися від сліз, і вся її

довга худа постать аж тіпалася з плачу.

Нарешті Анна не витримала і зважилась покласти цьому край. Вона вже знала, що зробить: забере Ульріку назад до Берги. Правда, вона Сінтрамова дружина, але їй не можна довше залишатись у Форші. Вона збожеволіє, як ще тут посидить. Анна Шернгек твердо вирішила забрати стару Ульріку з собою.

Ох, як зраділа старенька, але й перелякалася водночас! Вона ніяк не важилась лишити чоловіка та його дім. А що, як він пошле за нею навздогінці великого чорного пса?

Проте Анна Шернгек то жартами, то погрозами нарешті вмовила її, і за півгодини вони вже сиділи поряд на санях, Анна сама була старій Дісі за погонича. Дорога випала тяжка, бо кінчався вже березень, але старій Ульріці було добре в знайомих санях, запряжених знайомою кобилою, що справляла в Берзі службу майже стільки вже років, як і вона сама.

А що стара Ульріка, вічна хатня рабиня, була безстрашної та веселої вдачі, то вже біля Арвідідсторпа перестала плакати, біля Гегберга сміялася, а після Мункебю заходила оповідати, як їй було замолоду, коли вона служила у графині в Сванегольмі.

Вони саме їхали кам'янистою дорогою, що пролягала безлюдними і пустельними пагорбами на північ від Мункебю, Дорога звивалася на кожен пагорб, куди тільки можна було зіп'ястись; вона закрутами бралася на вершину, тоді стрімко спадала вниз, але відразу поспішалася якнайпростіше перетнути долину, щоб знову вихопитись якимось узбіччям нагору.

Санки якраз почали спускатися з пагорба Вестраторпу, коли стара Ульріка замовкла на півслові і схопила Анну за руку. Очима вона показала на великого чорного пса, що сидів при дорозі.

— Дивись! — прошепотіла вона.

Та пес так швидко чкурнув у ліс, що Анна не встигла роздивитися на нього.

— Швидше! — вигукнула Ульріка. — Гони кобилу якомога швидше! Сінтрам зараз довідається, що я поїхала.

Анна хотіла сміхом розвіяти її страх, але стара правила своєї:

— Скоро ми дочеємо дзеленчання його дзвоників, ось побачиш. Ще навіть не виберемось на другий пагорб, як почуємо.

І коли Діса, засапавшись, досягла вершини Ельофського пагорба, внизу справді почулося дзеленчання дзвоників.

Тепер стара Ульріка просто не тямилася з ляку. Вона затремтіла й почала схлипувати й голосити, як щойно в Сінтрамовій залі. Анна хотіла підігнати Дісу, та кобила тільки повернула голову й глянула на неї, безмежно здивована. Невже вона гадає, що Діса забула, де треба бігти, а де з'їжджати поволі? Чи вона хоче її вчити, як тягти санки, — її, стару Дісу, що вже більше як двадцять років знає тут кожен камінь, кожен міст, кожен ворота й кожен пагорб?

А дзеленчання тим часом усе наближалось.

— То він, то він! Я впізнаю його дзвоники, — голосила стара Ульріка.

Дзеленчання було вже зовсім близько. Часом воно ставало таке неприродно голосне, що Анна оберталась поглянути, чи Сінтрамів кінь не наїхав уже на її санки, а часом зовсім стихало. Воно лунало раз праворуч від них, а раз ліворуч, проте нікого не видно було на дорозі. Здавалося, ніби їх переслідувало саме тільки дзеленчання.

Так не раз буває, коли вертаєшся вночі з гостини. Дзвоники видзвонюють мелодію, співають, розмовляють, перегукуються, і у відповідь озивається цілий ліс.

Анні Шернгек уже майже кортіло, щоб переслідувач над'їхав, щоб нарешті з'явився Сінтрам і його муругий кінь, бо від того нестерпного дзеленчання їй ставало моторошно.

Воно вб'є мене! — каже дівчина.

І відразу дзвоники підхоплюють її слова, видзвонюють їх на всі лади: "Вб'є мене! Вб'є мене! Вб'є мене!"

Не так давно цією самою дорогою за нею гналися вовки. Вона бачила в темряві білі блискучі зуби в роззявлених пащах, гадала, що лісові хижаки от-от роздеруть її на клатті, але тоді вона не боялася. Кращої ночі за ту їй ніколи не довелося спізнати. Дужий і гарний був кінь, що віз її, дужий і гарний був чоловік, що товаришив їй у тій чудовій пригоді.

А тепер — ця стара шкапа і стара, немічна, тремтяча супутниця! Анна почувається такою безпорадною, що мало не плаче. Не годна вона втекти від цього страшного, в'їдливого дзеленчання!

Анна Шернгек спиняє коня і злазить з саней. Треба покласти цьому край. Чого їй тікати, ніби вона злякалася того лихого, злостивого мерзотника?

Нарешті в присмерку, дедалі густішому, вона бачить конячу голову, тоді всього коня, сани і самого Сінтрама.

А все їй здається, паче й сани, і кінь, і господар їхній не приїхали дорогою, а постали з мороку в неї на очах — спершу одне, потім друге і, нарешті, третє.

Анна кидає віжки Ульріці і рушає Сінтрамові назустріч.

Той спиняє коня.

— Хе-хе-хе, — озивається Сінтрам, — як часом небораці щастить! Люба панно Шернгек, дозвольте пересадити мого супутника у ваші сани! Йому треба сьогодні ввечері добратися до Берги, а я поспішаю додому.

— А де ж він, той ваш супутник?

Сінтрам відгортає хутро і показує Анні чоловіка, що спить на санях.

— Він трохи напідпитку, — каже він. — Але хіба це щось важить? Хай собі спить на здоров'я. А крім того, це ваш давній приятель, панно Шернгек. Це Єста Берлінг.

Анна здригається.

— Атож, ви хіба не знаєте? — веде Сінтрам далі. — Той, хто покидає коханого, продає його дияволі. Так і я колись попав у його пазури. Звісно, люди вважають, що роблять на краще. Відмовлятися — добро, а кохати — зло.

— Що ви маєте на гадці? Про що це ви? — питає Анна, глибоко вражена.

— Та тільки про те, що не треба вам було відпускати від себе Єсту Берлінга, панно

Анно.

— Так захотів господь.

— Аякже, про що я й кажу: відмовлятися — добро, а кохати — зло. Господь бог не любить дивитися на щасливих людей. От він і насилає на них вовків. Та що, як то не бог їх насліав, панно Шернгек? А може, то я любісінько покликав з Доврських гір своїх сіреньких овечок і послав навперейми молодій парі? Подумайте лишень — ану ж то я наслав вовків, щоб нб втратити одного з своїх підданців? Що, як бог тут ні до чого?

— Не сійте в душі моїй сумніву, — тихо каже Анна, — а то я пропаду.

— Гляньте сюди, — мовить Сінтрам і схиляється над сонним Єстою Берлінгом. — Гляньте на його мізинець! Бачите на ньому невеличку ранку? Вона ніколи не загоїться. Ми брали звідти кров підписувати контракт. Єста мій. Кров має особливу силу. Він мій, і лише кохання може його звільнити. Та якщо я таки втримаю його, з нього будуть люди.

Анна Шернгек напружує всю свою волю, щоб скинути з себе чари. Це ж бо шаленство, чистісіньке шаленство! Не можна продавати душу свою лихому спокусникові. Але їй несила опанувати своїх думок, темрява дедалі дужче навідає на неї, а ліс навколо такий чорний та мовчазний. Несила прогнати від себе страх.

— Чи ви гадаєте, — знов озивається Сінтрам, — що йому вже нема чого занапащати, такий він пропачий? Не думайте так! Хіба він знущався з селян, хіба обдурював убогих приятелі® а чи грав нечесно? Чи, може, був коханцем заміжньої жінки?

— Здається мені, що ви сам нечистий!

— Поміняймося з вами, панно Анно! Беріть собі Єсту й виходьте за нього заміж. Хай він буде ваш, а тим, що в Берзі, лишіть свої гроші. Я вам його відступаю, бо ви й самі знаєте, що він мій. Уявіть собі, що то не бог наслав на вас вовків тієї ночі. Міняймося!

— А що ж ви хочете за нього?

Сінтрам вищирив зуби.

— Що хочу? О, мене вдовольнить дещиця. Заберу тільки оту стару з ваших саней, панно Анно.

— Щезни, сатано, спокуснику! — гукає Анна. — Хочеш, щоб я зрадила свою давню приятельку, що звірилась на мене? Невже я маю лишити сердешну, щоб ти довів її до божевілля?

— Хе-хе-хе, чого ви хвилюєтесь, панно Анно! Зважте краще! З одного боку молодий, вродливий чоловік, а з другого — стара, виснажена баба. Котресь із них я мушу мати. То кого ви мені віддасте?

Анна Шернгек розпачливо засміялася.

— Невже ви думаєте, що ми оце гендлюватимем душами, як кіньми на ярмарку в Брубю?

— Саме так. Але як хочете, панно Анно, то владнаймо справу інакше. Подбаємо цю честь роду Шернгеків.

І він починає голосно гукати свою дружину, що сидить на санях в Анни Шернгек.

На превеликий жах дівчини, та відразу слухається, злазить з саней і, тремтячи з ляку, підходить до них.

— Хе-хе-хе, яка слухняна жінка! — каже Сінтрам. — Не дивуйтесь, панно Анно, — вона йде, бо її чоловік кличе. Тепер я висаджу Єсту з своїх саней і залишу тут. Залишу назавжди, панно Анно. Хай його забирає, хто хоче.

Він нахиляється по Єсту, проте Анна зазирає йому в саме обличчя, впивається в нього очима й шипить, мов розлючений звір:

— В ім'я боже, їдь додому! Хіба ти не знаєш, хто чекає на тебе в залі, у кріслі-гойдалці? І ти смієш примушувати його стільки чекати?

Бачивши, яке враження справили її слова на лиходія, Анна злякалась чи не найдужче за весь той день. Сінтрам схопив віжки, обернув санки й почав поганяти коня батогом та диким криком. Кінь помчав із стрімкого схилу, і з-під копит та полозків по тонкому березневому снігу сипнули довгі кетяги іскор.

Анна Шернгек і Ульріка Дільнер zostалися самі на дорозі, одначе не перемовилися жодним словом. Ульріка тремтіла від нестямного погляду Анни, а та не мала що сказати старій бідоласі, задля якої зреклася свого коханого. Їй хотілося плакати, впасти на дорогу й битися головою об твердий сніг і пісок.

Досі вона знала тільки втіху зречення, а тепер відчула його гіркоту. Важко зректися свого кохання, та стократ важче віддати на поталу душу коханого!

Вони мовчки доїхали до Берги, та коли відчинили двері в залу, Анна Шернгек уперше і востаннє в житті своєму зомліла. Там сиділи Сінтрам та Єста Берлінг і спокійнісінько розмовляли. Перед ними стояли вже чарки з грогом, отже, вони сиділи тут щонайменше з годину.

Анна Шернгек зомліла, зате Ульріка була спокійна. Вона ще в лісі збагнула, що не Сінтрам, а той, інший, переслідував їх дорогою.

Потім капітан Угла та його дружина домовилися з Сінтрамом, що стара Ульріка залишиться в Берзі. Він швидко згодився. Мовляв, йому й самому не хочеться, щоб вона з'їхала з глузду.

О діти нашої доби!

Я не вимагаю, щоб хтось вірив цим давнім переказам. Може, вони вигадка й омана. Та хіба жаль старої Ульріки теж вигадка й омана? Жаль, що стискає її серце, аж воно стогне, як стогне мостища в Сінтрамовій залі під кріслом-гойдалкою? А розпач, що мордував Анну Шернгек, як мордували її дзвоники в глухому лісі, теж вигадка й омана?

О, якби ж то так!

Розділ дванадцятий

ІСТОРІЯ ЕБИ ДОНИ

Чудовий той пригірок на східному узбережжі Левену, обмитий лагідними хвилями затоки, гордий той пригірок, де розташувався замок Борг, але не важся на нього ступити.

Нізвідки Левен не здається таким прекрасним, як з його вершини.

Той, хто не бачив із борзького пригірка, як згортається в сувій з його блискучої

гладіні ранкова імла, хто з вікна маленького блакитного кабінету, що з ним пов'язано стільки спогадів, не спостерігав, як у його водах віддзеркалюється блідо-рожевий сонячний захід, той не уявляє собі, яке воно прегарне, те озеро моїх мрій.

А все ж я кажу: не йди туди!

Бо, може, тебе сповнить бажання лишитись назавжди в напоєних смутком залах старого замку, може, ти захочеш стати господарем того чудового куточка, а коли ти молодий, заможний і щасливий, тобі закортить, як багатьом уже, оселитися там із своєю молододою дружиною.

Ні, краще тобі не бачити того чарівного пригірка, бо в замку Борг не вживається щастя. Хоч би який ти був багатий і щасливий, а як поселишся там, ті старовинні, просякнуті сльозами підлоги скроплять і твої сльози, а ті стіни, що чули стільки скарг, приймуть також і твої зітхання.

Неласкава доля тяжіє над цією чудовою садибою. Ніби там десь поховане нещастя, що це знаходить спокою в могилі своїй, а водно встає і лякає живих. Якби я була господинею Борга, то звеліла б скрізь перешукати, перекопати кам'янистий ґрунт у смерековім парку, і долівки в льохах, і чорноземлю в полі, аж поки знайшла б об'їдений червами відьомський кістяк і поховала б його в освяченій землі на цвинтарі в Свартше. Не пожаліла б також грошей дзвонареві, щоб голосно й довго бив у дзвони, і щедро обдарувала б священника й паламаря, щоб гучним співом та надгробним словом уколисали ту відьму до вічного сну.

А якби й це не допомогло, то якоїсь буряної ночі я б підпалила покривлені дерев'яні стіни й спопелила б усе дотла, щоб нікому більше не кортіло оселятися в тому нещасливому домі. Тоді вже ніхто не ступив би на те закляте місце, тільки чорні галки з церковної дзвіниці переселилися б до обгорілих димарів, що темними примарами здійсмалися б над пожарищем.

Звичайно, я з тугою дивилася б, як над дахом здійсмається полум'я, як густий дим, забарвлений у червоне блиском пожежі, нашпигований іскрами, бухкає із старовинного графського будинку. В шумі й тріскотняві мені вчувалися б жалібні голоси безпритульних спогадів, а в блакитних омахах полум'я я добачила б, певне, сполоханих духів. Я подумала б про те, що смуток ушляхетнює, а нещастя прикрашає, і заплакала б, як плачуть над храмом давніх богів, приреченим на знищення.

Та цить-бо, не кряч про саму біду! Адже Борг іще стоїть і красується на вершині пригірка, захищений парком з могутніх смerek, нижче розляглися вкриті снігом поля, що блищать на яскравому березневому сонці, а за стінами замку лунає радісний сміх веселої графині Елісабет.

У неділю вона ходить до церкви в Свартше неподалік від Борга, а потім запрошує на обід невеличке товариство. У неї звичайно бувають суддя із Мункерюда з дружиною, і капітан з Берги з дружиною, і священник з дружиною, і лихий Сінтрам. Якщо Єста Берлінг перебереться кригою через Легвен і з'явиться в Свартше, то вона запрошує і його. Бо чому ж їй не запросити Єсту Берлінга?

Вона ж бо не знає, що вже починають лихословити, ніби Єста так часто

перебирається на східний берег озера, щоб побачити її. Може, він приходить також, щоб випити чарку й пограти в карти з Сінтрамом; та це нікого не турбує. Кожному відомо, що він має залізне тіло, та зовсім інша річ його серце. Ніхто не вірить, що Єста може дивитися в променисті очі, на русяві кучері, що в'ються навколо ясного чола, і не закохатися в них.

Молода графиня ласкава з Єстою. Та що тут дивного? Вона з усіма ласкава. Бувало, посадовить собі на коліна якесь обшарпане старчення або коли стріне на дорозі якогось німічного бідолаху, то велить візникові спинитись і бере його до себе на сани.

Єста любить сидіти в блакитному кабінеті, звідки відкривається такий чудовий краєвид на озеро, й читати графині вірші. В цьому нема нічого поганого. Він не забуває, що вона, графиня, а він безхатній авантюрик. Просто йому приємно бути в товаристві жінки, такої недосяжної для нього. Він її шанує, як святу. Закохатися в неї — все одно що закопатися в царицю Савську, намальовану на церковних хорах у Свартше.

Він прагнув тільки слугувати їй, як паж слугує своїй високій господині: пристібати їй ковзани до черевиків, тримати моташку ниток, кермувати санками. Про кохання між ними й мови не могло бути, але Єста належав до тих людей, що знаходять радість у романтичному, невинному упаданні.

Молодий граф був мовчазний і поважний, а Єста — сама веселіють, якраз до вподоби молодій графині. Нікому, хто бачить молоду графиню, й на думку не спаде, що вона шукає забороненого кохання. Їй у голові самі тільки танці, ганці й веселощі. Вона хотіла б, щоб земля була нескінченною рівниною, без каміння, без гір і озер, щоб скрізь на ній можна було танцювати. Вона хотіла б протанцювати в своїх єдвабних черевичках від колиски до могили.

Одначе поговор не милує молодих жінок.

Коли в Борзі бували гості, то після обіду старші добродії йшли до покою графа трохи подрімати й покурити, літні дами у вітальні вмошувались у м'яких кріслах, посхилявши свої поштиві голови на високі спинки, а молода графиня й Анна Шернбек зачинялися в блакитному кабінеті й без кінця оповідали одна одній свої жіночі таємниці.

Сиділи вони там і другої неділі після того, як Анна Шернбек привезла назад до Берги Ульріку Дільнер.

В цілому світі немає нещаснішої дівчини за неї. Де й ділася її жвавість, її весела зухвалість, яку вона повертала проти кожного, хто зачіпав її за живе.

Все те, що пригодилося їй дорогою додому, в її свідомості знову запало в морок, з якого й постало. Не лишилося жодного чіткого враження.

Хоч ні, одне лишилося, і воно отруювало дівчині душу.

— А що, як то не бог? — шепоче вона сама до себе. — Що, як то не бог наслав вовків?

Вона прагне якогось знака, прагне дива. Вона обшукує очима небо й землю, та ніде не з'явиться з хмари перст, що показав би їй дорогу, чи вогненний стовп, що навів би її на правдиву думку.

Тепер Анна сидить у блакитному кабінеті навпроти графині, і враз їй впадає в око пучок фіалок у білій графининій руці. Її мов блискавка прошила — вона ж бо знає, де ростуть ті фіалки, і здогадується, хто їх нарвав.

Не треба нічого й питати. Бо де ж іще можна нарвати фіалок на початку квітня, як не в березовому гаю на березі Левену коло Екеїбю?

Вона не зводить погляду з синеньких зірочок, щасливих пестунчиків, що мають доступ до всіх сердець, маленьких вістунів, що, буди самі прегарні, ще й осяяні красою того, що вони віщують, того, що має настати. Анна дивиться на них, і в серці її прокидається гнів, гучний, мов грім, сліпучий, мов блискавка. "Яким правом, — думає вона, — тримає графиня Дона цей пучок фіалок, нарваний на узбережжі коло Екеїбю?"

Всі вони спокусники. Сінтрам, графиня, — всі люди хочуть звабити Есту на лиху стежку, та вона його захистить, захистить проти всіх. Навіть якщо доведеться виточити кров із власного серця, вона його оборонить.

І Анна думає, що вона повинна, перше ніж покине цей блакитний кабінет, вирвати з рук у графині квітки, розтоптати їх і знищити.

Анна думає собі так і починає боротьбу з синенькими зірочками. Літні дами у вітальні похиляли свої поштиві голови на спинки крісел і ні про що й гадки не мають, старі панове спокійно попахкують люльками в графовій кімнаті; всюди і мир, і тиша. Тільки в блакитному кабінеті бушує розпачлива боротьба.

Як добре чинять ті, що тримають руки свої далеко від меча, ті, що вміють спокійно вичікувати, приборкавши серце своє, й доручають себе волі божій! Неспокійне серце завжди помиляється. Завжди зло породжує ще більше зло.

Одначе Анна Шернгек подумала, що тепер нарешті побачила перст божий — він показує їй правдивий шлях.

— Анно, — просить її графиня, — розкажи мені щось.

— А що саме?

— О, — мовить графиня і гладить квітки білою рукою, — щось про любов. Не знаєш якоїсь історії про кохання?

— Ні, про кохання не знаю.

— Що ти кажеш! Хіба тут немає оселі, що зветься Екеїбю, оселі, повної кавалерів?

— Авжеж, — відповідає Анна, — оселя, що зветься Екеїбю, тут є, і є в ній люди, що висмоктують цю землю, роблять нас усіх нездатними до корисної праці, псують нашу молодь і; розбещують найкращих із нас. Ти про них хочеш щось почути? Хочеш почути про їхні любовні пригоди?

— Хочу. Мені подобаються кавалери.

І Анна Шернгек починає оповідати. Оповідє короткими фразами, немов читає якусь давню книгу псалмів, і вся аж тремтить від стримуваних почуттів. У кожному слові бринить прихована пристрасть, і графиня слухає її тривожно і водночас зацікавлено.

— Що важить кохання кавалера? Що важить його вірність? Одна кохана нині, інша завтра, одна на сході, інша на заході. Нема для нього ні надто недосяжних, ні надто

приступних: одного дня графська дочка, іншого — жебракова дівка. Ніщо на землі стільки не вміщає, як кавалерове серце. Та горе, горе тій жінці, що покохає кавалера! Їй доведеться шукати його п'яного десь при дорозі. Доведеться мовчки дивитись, як він програє в карти долю її дітей. Доведеться терпіти, як він упадатиме коло чужих жінок. О Елісабет, якщо кавалер запрошує порядну жінку до танцю, вона повинна йому відмовити. Якщо він дарує їй пучок квіток, повинна кинути їх на землю й потоптати. Якщо вона його кохає, то повинна краще вмерти, аніж вийти за нього заміж. Серед кавалерів був один вигнаний священик. Його позбавлено сану через горілку. Він приходив п'яний до церкви. Він випивав вино, призначене для причастя. Ти нічого не чула про нього?

— Не чула.

— Коли його вигнали з парафії, він бурлакував у наших околицях і жебрав. І пив, мов навіжений. Навіть міг щось украсти на горілку.

— А як його звати?

— Його вже нема в Екебю... Майориха заопікувалася ним, одягла його й умовила твою свекруху, графиню Дону, взяти його за навчителя до твого чоловіка, молодого графа Генріка.

— Вигнаного священика!

— О, він був молодий, дужий, добре освічений. Йому нічого не можна було закинути, поки він не напивався. Графиня Мерта була не дуже прискіплива. Вона раділа, що подратує пробста й капелана. Наказала тільки, щоб ніхто не сказав дітям про його минуле. Бо тоді син її перестав би шанувати навчителя, а дочка не стерпіла б його в домі, бо ж вона була свята.

Отож він приїхав до Борга. Він завжди спiniaвся біля самих дверей, сідав на краєчок стільця, мовчав за столом, а як приїздили гості, тікав до парку.

Але там, на відлюдних стежечках, він часто зустрічав молоду Ебу Дону. Вона була не з тих, хто любив бучні бенкети, що гриміли в залах Борга, відколи графиня овдовіла. Не а тих, хто дивиться на світ зухвалими очима. Вона була така лагідна, така несмілива. І хоч мала вже сімнадцять років, а була ще дитина дитиною. Але дуже вродлива дитина з великими карими очима й легеньким рум'янцем на щоках. Її тендітне, ніжне тіло завше було трохи похилене наперед, а вузьенькі долоні ледь відповідали на потиск. Маленькі уста були навдивовижу мовчазні й поважні. А її голос, ох, той солодкий голос! Вона вимовляла слова спроквола й чітко, але ніколи голос її не дзвенів молодечою силою і запалом, а спадав приглушено, як останній акорд стомленого музики!

Вона була не така, як інші. Ноги її топтали землю так легенько й тихо, ніби вона була в цьому світі боязкою втікачкою. Очі в неї завше були спущені, щоб ніщо не заважало споглядати пишні видива, сховані в серці. Душа її рвалася геть від землі уже з дитячих років.

Змалку бабуся часто розповідала дівчинці казки. Якось увечері сиділи вони біля коминка, але казки всі вже були переказані. В уяві дівчинки немов живі стояли і

Карсус, і Модерус, і Лункентус, і красуня Мелусіна[14]. Досі вони були в сяйві і в блиску, як полум'я в коминку, а тепер герої лежали зборені, а красуні принцеси спопелилися, аж поки їх збудить новий вогонь. Та ручка малої і далі опочивала на бабусиному, коліні, дівчинка легенько гладила сукню з шовку, з того химерного краму, що квилить, мов пташеня. І то було її благання, бо вона належала до тих дітей, що ніколи не просять словами.

Тоді бабуся стиха почала оповідати їй про хлопчика з землі юдейської, про дитину, що прийшла на світ, аби стати великим володарем. Коли він народився, янголи співали йому хвалу, східні царі, ведені зіркою в небі, принесли йому в подарунок золото й ладан, а старі люди провіщали його прийдешню велич. Хлопчик підростав і був кращий та розумніший, за інших дітей. У дванадцять років він уже переважав мудрістю первосвящеників і книжників.

Потім бабуся оповіла про найпрекрасніше з усього, що бачила земля, про життя того хлопчика серед лихих людей, що не хотіли визнати його за володаря.

Оповіла, як хлопчик виріс і як робив дива.

Все на землі слугувало йому й любило його, все, крім людей. Риба сама ловилася в його мережі, хліб наповнював його кошики, а вода на його бажання оберталася на вино.

Однак люди не дали тому великому володареві золотої корони і блискучого трону. Навколо нього не стояв у шанобі почет. Він жив між ними як жебрак.

А все ж він, той великий володар, був ласкавий до них. Лікував хворих, повертав сліпим зір, воскрешав мертвих. "Та люди, — мовила старенька, — нізачо не хотіли визнати його своїм володарем.

Вони послали проти нього своїх вояків, полонили його — на глум одягли йому довгу мантию, дали корону та берло й помели на місце страти, звелівши нести важкий хрест. О дитя моє любе, добрий володар любив високі гори. Вночі він виходив на них і розмовляв з мешканцями неба, а вдень, бувало, сідав на їхніх схилах і промовляв до люду, що ловив кожне його слово. Але тепер його повели на гору розпинати. Люди проткнули йому руки й ноги цвяхами і прибили доброго володаря до хреста, ніби розбійника або злочинця.

І лихі люди глузували з нього. Тільки мати його та друзі плакали, що йому довелося загинути, не ставши володарем.

А як тужила за ним уся природа!

Затьмарилося сонце, задвигтіли гори, роздерлась заслона в храмі, порозкривалися могили, щоб мертві змогли постати й показати своє горе".

Дівчинка поклала голову бабусі на коліна й заплакала так ревно, що аж серце розривалося. "Не плач, дитино, добрий володар устав з могили й полинув до свого отця небесного". "Бабусю, — й далі схлипувала сердешна дитина, — то він ніколи не здобув собі царства?" "Він сидить на небі праворуч господа бога".

Але це не втішило дитину; Вона плакала так гірко й довго, як можуть плакати тільки діти. "Чому люди були такі лихі до нього? Нащо вони його так скривдили?"

Стару аж налякав розпач дитини. "Скажіть, бабусю, скажіть, що ви мені оповіли не так, як було! Скажіть, що все скінчилося інакше! Правда ж, вони не були такі лихі до ласкавого володаря? Скажіть, що він дістав царство на землі!".

Дівчинка благально обняла бабусю, і сльози котилися їй з очей. "Дитино моя, — мовила бабуся, щоб заспокоїти дівчинку, — багато хто вірить, що він повернеться! Він візьме землю під свою владу й порядкуватиме на ній. Тоді вся наша прекрасна земля стане одним чудовим царством. І стоятиме воно тисячу літ. Хижі звірі тоді стануть лагідні, діти гратимуться коло гніздовищ гримучих змій, ведмеді та корови пастимуться разом. Ніхто більше не чинитиме іншому кривди. Списи позгинають на коси, а мечі перекують на рала. Все буде сповнене радістю й щастям, бо на землі запанує добро".

Заплакане личко дівчинки проясніло. "І тоді, бабусю, добрий володар сяде на трон?" "Авжеж, на золотий трон". "І матиме слугників, і почет, і золоту, корону?!" "Так". "А він скоро повернеться, бабусю?" "Цього ніхто не знає". "А мені можна буде сидіти на ослінчику біля його ніг?" "Можна". "О бабусю, яка я щаслива!" — вигукнула дитина.

І відтоді щовечора не одну зиму сиділи вони біля коминка й розмовляли про доброго володаря та його царство. Про те тисячолітнє царство дитина мріяла вдень і снила вночі. Їй ніколи не набридало оздоблювати його всім найкращим, що тільки вона могла вигадати.

Так часто буває з тихими дітьми, що плекають у собі потаємну мрію і нікому не зважуються її виповісти. Під м'якенькими кісками зринають дивовижні думки, а карі лагідні оченята бачать дивовижні речі з-під опущених він. Не одна прегарна дівчина вибрала собі судженого на небі. Не одна рожевошока вродливиця хоче змащувати ноги доброму володареві пахощами й витирати їх своїми косами.

Еба Дона не зважувалась нікому признатися, але від того вечора жила тільки мрією про тисячолітнє царство господнє й чекала на його прихід.

Коли вечірня заграва відчиняла західну небесну браму, вона сподівалася, що, може, він з'явиться в лагідному сяйві, оточений мільйонами янголів, пройде повз неї й дозволить їй торкнутися краю свого плаща.

Думала вона часто і про святобливих жінок, що покривають собі голови й ніколи не підводять очей від землі. Вони тікають у тишу сірих монастирів, щоб у тісних темних келіях ненастанно задивлятися на чарівні видава, що постають із глибини душі.

Такою вона росла, і такою вперше побачив її той навчитель на безлюдних стежках у парку.

Я не хочу казати про нього гірше, ніж доведеться. Може, він і кохав те дитя, що невдовзі вибрало його собі за товариша своїх самотніх прогулянок. Може, в його душі знову виростали крила, коли він ходив поряд з тією мовчазною дівчиною, що досі нікому не звірялася. Може, він сам почував себе як дитина — ставав добрий, побожний і чистий серцем.

Та коли він кохав її, то чому не зважив, що не може дати їй гіршого подарунка за своє кохання? Що він хотів, що думав собі, він, гнаний у цьому світі, коли гуляв по саду поряд із графською дочкою? Що думав собі позбавлений сану священик, коли дівчина

звіряла йому свої побожні мрії? Що хотів той п'яниця, той забіяка, ладний за першої ж нагоди знову стати тим, чим був, що він хотів., коли гуляв поряд з дівчиною, що мріяла бути Христовою нареченою? Чому він не втік якнайдалі від неї? Чи не краще б, щоб він був жебраком і злодієм, аніж отак гуляв тихими стежками поміж смерек, знову добрий, побожний і чистий серцем, коли від минулого ніде не дінешся і не можна зробити так, щоб Еба Дона його не покохала?

Не думай, що він скидався на жалюгідного п'яницю з блідим лицем і почервонілими очима! Він був показний, вродливий чоловік, дужий тілом і душею. Тримався він, мов король, і його залізного здоров'я не зломило гуляще життя.

— А він іще живий? — запитала графиня.

— Та ні, вже помер. Це все було так давно.

В серці Анни Шернгек ворухнувся сумнів: чи ж добре вона робить? І вона вирішила, що ніколи це скаже графині, про кого йдеться, нехай собі думає, що його вже немає: на світі.

— Тоді він був ще молодий, — повела вона далі свою розповідь. — У ньому знову прокинулась радість життя. Він мав хист промовця і гаряче, запальне серце.

І от одного вечора він освідчився Ебі в своєму коханні. Вона нічого не відповіла йому, тільки розказала про те, що їй зимовими вечорами оповідала бабуса, і про своє вимріяне царство. Потім узяла з нього обіцянку: примусила заприсягтися, що він стане провісником слова божого, одним із тих, що прискорюють повернення Христа.

Що він мав робити? Він був вигнаний священик, і жоден шлях не був йому такий неприступний, як той, куди вона хотіла його повернути. Одначе він не зважишся сказати правди. Не мав серця! засмутити прекрасне дівча, що його він кохав. Він обіцяв їй усе, що вона хотіла.

Далі їм уже не треба було багато слів. Ясно було, що одного чудового дня вона стане його дружиною. То не було кохання з поцілунками й пестощами. Він ледве насмілювався підійти до неї. Вона була тендітна, немов квітка. Але часом її карі очі відривалися від землі і шукали його очей. Місячними вечорами, коли вони сиділи на ганку, вона присувалась до нього, і — він потайці, щоб вона не помітила, цілував їй коси.

Як бачиш, гріх його був у тому, що він забув і про минуле, і про майбутнє. Він ще міг забути, що він бідний і незначного роду, одначе завжди повинен був пам'ятати, що ма, е надійти день, коли кохання стане проти кохання, земля проти неба, і їй доведеться вибирати між ним і осяйним володарем тисячолітнього царства. А вона не матиме сили витримати таку боротьбу.

Минуло літо, осінь і зима. Напровесні, коли танула крига, Ёба Дона захворіла. По долинах розтанув сніг, пагорби взялися ожеледдю, озера стали небезпечні, а дорогами не можна було проїхати ні саньми, ні возом.

Графиня Мерта хотіла привезти лікаря з Карлстада — ближче не було до кого звернутися. Та марні були її наміри. Ні проханнями, ні погрозами вона не могла присилувати нікого зі слуг поїхати до міста. Вона впала навколішки перед своїм візником, однак той відмовився. В неї почалися корчі й істерика, так вона боялася за

дочку. Графиня Мерта була однаково нестримана в горі і в радощах.

Еба Дона мала запалення легенів, життя її висіло на волосинці, а лікаря привезти не було змоги.

Тоді до Карлстада поїхав навчитель. Рушити в таку небезпечну дорогу означало важити своїм життям, однак він поїхав. Йому доводилось перебиратися через прогнуту кригу й долати карколомні узвози, часом вирубувати коневі східці на обмерзлому схилі, а часом витягати воза з глибокого багна. Кажуть, ніби лікар відмовився їхати і погодивсь аж тоді, як навчитель витяг пістолета.

Коли він вернувся, графиня ладна була впасти перед ним на коліна. "Візьміть усе! — мовила вона. — Кажіть, що ви хочете, чого бажаєте: мою дочку, мій маєток, мої гроші?" "Дочку", — відповів навчитель.

Аліна ІПернгек раптом замовкла.

— Ну, а потім, потім що? — спитала графиня Елісабет.

— І цього досить, — відповіла Анна.

Вона належала до тих нерішучих бідолах, яких завжди, мучить і лякає сумнів. Вона вже цілий тиждень була в, такому. стані. Не знала, чого сама хоче. Те, що тільки-но уявлялося їй справедливим, за хвилю здавалось інакшим. Тепер вона вже шкодувала, що почала розповідати цю історію.

— Я починаю думати, що ти глузуєш із мене, Анно. Адже ти знаєш, що я мушу почути кінець.

— Нема вже про що багато розповідати. Для Еби Дони почалася пора боротьби. Кохання стало проти кохання, земля проти, неба.

Графиня Мерта розповіла дочці, на яку небезпечну їзду. зважився задля неї молодий навчитель, і сказала, що в нагороду пообіцяла віддати її заміж за нього.

Еба тоді вже так подужчала, що лежала одягнена на канапі. Вона була квола, бліда і ще тихіша, ніж звичайно.

Почувши ті слова, вона докірливо глянула на матір карими очима й мовила: "Матусю, ви хочете віддати мене вигнаному священикові, тому, хто позбавлений права слугувати господові, колишньому злодієві і жебракові?" "Хто тобі сказав про це, доню? Я гадала, що ти нічого не знаєш". "Знаю. Я чула, як ваші гості говорили про нього того вечора, коли я захворіла". "Але ж ти подумай, доню, він урятував тобі життя!" "Я думаю про те, що він обдунив мене. Нехай би сказав, хто він". "Він запевняв, що ти його кохаєш". "Так, я його кохала. Але я не можу більше кохати того, хто мене обдунив". "Як же він тебе обдунив?" "Ви цього не зрозумієте, матусю".

Еба не хотіла говорити з матір'ю про вимріяне тисячолітнє царство, що його здійснити мав допомогти їй коханий. "Ебо, — мовила графиня, — якщо ти кохаєш його, то не дошукуйся, ким він був, а виходь за нього заміж. Чоловік графині Дони буде досить багатий і могутній, щоб йому вибачили гріхи молодості". "Мені байдуже до його гріхів молодості, матусю. Я не хочу виходити за нього заміж тому, що він ніколи не зможе стати тим, ким я хотіла б". "Ебо, пам'ятай, що я дала йому слово".

Дівчина побіліла, мов смерть. "Матусю, кажу вам, що коли ви одружите мене з ним,

то розлучите з богом". "Я хочу тобі щастя, — мовила графиня. — Я певна, що ти будеш щаслива з ним. Тобі вже вдалося зробити з нього майже святого. Я вирішила не зважати на перепони походження, забути, що він бідний і зневажений, щоб дати тобі нагоду виправити його. Я почуваю, що роблю так, як слід. Ти ж бо знаєш, що я зневажаю давні забобони".

Та все це вона казала тільки тому, що не любила, коли хтось ішов проти її волі. А може, вона й справді так думала. Графиню Мерту не так легко збагнути.

Дівчина ще довго лежала на канапі, коли мати пішла. В душі її точилася боротьба. Земля стала проти неба, кохання проти кохання, але переміг улюбленець її дитинства. Вона лежала ось на цій канапі, дивилась на пишну призахідну заграву й думала, що то знак від доброго володаря. А що вона не могла лишитися йому вірна за життя, то поклала собі вмерти. Бо як ні, то їй довелося б скоритися материній волі і стати дружиною того, хто не міг слугувати доброму володареві.

Вона підійшла до вікна і відчинила його, щоб холодне вологе надвечірнє повітря протягло її бідне, кволе тіло. Їй легко було прикликати смерть. Вона знала, що помре, як хвороба повернеться. Так воно й сталося.

Ніхто, крім мене, не знав, що Еба шукала смерті, Елісабет. А я знала. Я застала її коло вікна. Я чула, як вона марила в гарячці. Вона хотіла, щоб я була з нею в останні хвилини її життя.

Я бачила, як вона вмирала, бачила, як одного надвечір'я вона простягла руки до заграви на крайнебі і вмерла з усмішкою на вустах, немов побачила, що хтось, іде їй назустріч, осяяний промінням призахідного сонця. Мені також довелося передати її останнє вітання тому, кого вона кохала. Вона просила вибачення, що не може стати його дружиною. Добрий володар не схотів цього.

Одначе я не зважилася сказати йому, що то він її вбив. Не зважилась завдати тягар таких мук йому на плечі. А все ж хіба не він був її вбивця, не той, що брехнею домігся її кохання? Хіба ні, Елісабет?

Графиня Дона давно вже перестала пестити синенькі квітки. Вона підвелася, і пучечок упав додолу.

— Ти таки глузуєш із мене, Анно. Кажеш, що це давня історія і той чоловік хтосьна-коли помер. Але ж я знаю, що минуло заледве п'ять років, відколи померла Еба Дона, та й ти сама кажеш, що була при ній в останні хвилини. А ти ж не стара. Скажи, хто той чоловік?

Анна Шернгек засміялася.

— Ти ж хотіла почути якусь історію про кохання. От я й розповіла тобі таку, що схвилювала тебе й засмутила до сліз.

— Тобто це все вигадка?

— Авжеж, вигадка від початку до кінця.

— Ти недобра, Анно.

— Може, й недобра. Але скажу тобі, що й не вельми щаслива. Та годі, наші дами вже прокинулись і чоловіки повернулись до зали. Ходімо.

На порозі їх спинив Єста Берлінг, що саме йшов дивитися, де вони.

— Прощу трохи вашого терпіння, — сказав він і засміявся. — Я затримаю вас не більше як хвилин на десять: ви повинні послухати мої вірші.

Він розповів їм, що цієї ночі бачив сон, такий виразний, як ніколи. Снилось йому, що він писав вірші. Люди звали його поетом, але досі він не заслужив такого прізвиська, бо не мав на своєму сумлінні жодного написаного вірша. А сьогодні встав серед ночі і майже в сні заходився писати. Вранці в себе на столі він знайшов чималу поему. Він ніколи б не повірив раніше, що здатен таке написати. Ось хай вони послухають.

І Єста починає читати:

Сходить місяць, провіщає нам урочий час,
Ясним сріблом обсипає Ганок в шатах листяних.

Світло ллється, світло грає,
Смужить квіт лілей тремтячих в вазах кам'яних.

Ми припишкли вдвох на східцях, а побіля нас

Всі, у кого серце тепле, всі, хто ще не спить,

Всі ми слухаєм, як любо, радісно бринить

Почуттів шляхетна пісня в цей урочий час.

З грядки шле нам свій солодкий запах резеда,

З таємничих горобин

На перлистий килим трав виповзає темна тінь.

Так і з нашого єства, з темрявих глибин

Дух свавільний рветься вгору, в ясну просторінь,

В неосяжний синій простір, де зоря спада,

Де наш глузд втрачає силу. О чи можем ми

Ув'язнити лет уяви смертними грудьми,

Коли грають тіні й смутком пахне резеда?

Тихо зронює троянда бляклі пелюстки

Без жалю й без мук,

Так хотіли б ми віддати і своє життя.

Хай полине в безмір синій, наче скрипки звук.

Наче жовтий лист осінній, капне в небуття.

Ми розтягуємо нудно на років низки

Лагід світу, споживаєм, ніби хліб, красу,

Чи ж не краще тихо вмерти, зникнуть завчасу,

Як троянда тихо ронить бляклі пелюстки?

На тремтливих крильцях лилик пролетів повз нас,

Мов химерна квітка із небесних піль.

А в стузіле серце стука вже нелюбий гість:

Прикре запитання, давнє, наче біль,

Бо ніхто на нього нам не відповість:

Де полине дух наш, як настане час,
Цю зелену землю кинути навек?
Де шляхи душі людської і який їм лік?
Відповість хіба цей лилик, що летить повз нас.
До мого плеча кохана прихилия шовкові коси
І шепоче тихо-тихо так: "Ти не думай, ніби душі у безмежний простір линуць.
Ти не думай, що, померши, я блукатиму в світах.
Знайде мій бездомний дух свою стежину:
Я прийду і житиму в твоїй душі".
О нещастя! Серце завмирає з болю!
Що це — смерть? Невже востаннє я сиджу з тобою?
І востаннє вже цілую ці шовкові коси?
Так минає рік за роком. І не раз вночі
Я сиджу на давнім місці в темряві німій,
Та коли зненацька місяць блисне в небесах,
Я лякаюся, бо місяць — тихий свідок мій,
Моїх сліз, що мерехтіли на її косах,
Поцілунків, що губились на її плечі.
Муко пам'яті! Довіку я каратись мушу,
Що довів до згуби чисту, непорочну душу
Тими мріями на ганку пізно уночі.

— Єсто, — озивається Анна жартівливим тоном, хоч горло їй стискає страх. — Кажуть, що ти більше пережив поем, ніж інші, ті, що присвятили цьому все своє життя, їх понаписували. І знаєш, краще, як ти й далі будеш так робити. Видно, що цей вірш писаний уночі. Хіба не правда?

— Ти до мене не вельми ласкава.

— Щоб оце прийти й читати нам вірші про смерть і тугу! І не соромно тобі?

Єста більше її не слухає. Він дивиться на графиню. Та сидить ніби скам'яніла, непорушна, мов статуя. Йому здається, що вона ось-ось зомліє.

Врешті вона на превелику силу каже:

— Ідіть звідси!

— Хто? Я?

— Священик! — веде далі графиня.

— Годі тобі, Елісабет!

— Нехай священик, що пропив свій сан, іде з мого дому!

— Анно, — дивується Єста, — що вона каже?

— Краще йди собі, Єсто.

— Чого мені йти? Що це все означає?

— Анно, поясни йому, — просить графиня, — поясни, що...

— Ні, пояснюй сама.

Графиня зціплює зуби й силкується опанувати себе.

— Пане Берлінгу, — каже вона й підступає ближче до нього, — ви маєте дивовижний хист примушувати людей забувати, хто ви. Досі я цього не знала. Щойно я почула розповідь про Ебу Дону, про те, як її довела до смерті свідомість, що вона покохала негідного чоловіка. Завдяки вашій поемі я здогадалася, що то були ви. Я не можу збагнути, як людина з таким минулим, як у вас, може з'являтися в товаристві порядної жінки. Я цього не можу збагнути, пане Берлінгу. Чи тепер ви все зрозуміли?

— Так, графине. Скажу тільки одне собі на захист. Я був певний, весь час був певний, що ви все про мене знаєте. Я ніколи не намагався чогось приховувати про себе, але не дуже приємно кричати на всіх перехрестях про найбільше горе в своєму житті.

Еста повертається і йде. І тієї миті графиня Дона наступила своєю ніжною на пучечок синеньких фіалок.

— Ти зробила те, що я хотіла, — суворо звертається до неї Анна Шернгек. — Але тепер кінець нашій приязні. Може, ти й здивуєшся, але я не прощу тобі, що ти була до нього така жорстока. Ти його вигнала, висміяла, принизила, а я... я пішла б за ним до в'язниці, до ганебного стовпа, якби до такого дійшлося. Тепер я буду берегти його й боронити. Ти зробила те, що я хотіла, але я тобі цього ніколи не пробачу.

— Що ти кажеш, Анно!

— Не думай, що мені легко було все те оповідати. Я шматувала своє власне серце.

— То навіщо ти оповідала?

— Навіщо? Бо я не хотіла... не хотіла, щоб він став коханцем одруженої жінки...

Розділ тринадцятий

МАМЗЕЛЬ МАРІ

Тихо, будь ласка, тихо!

Щось гуде мені над головою. Мабуть, джміль пролетів. Ну, тихо ж бо! Чуєте, як пахне? Присягаюся, що то полин, і лаванда, і черемшина, і бузок, і нарциси. Яка втіха вдихати ті запахи сірого осіннього вечора посеред міста! Досить мені лише згадати про один чудовий куточок на землі, як відразу коло мене починає гудіти й духмяніти, і гульк — я вже опиняюся в маленькому, оточеному живоплотом із вовчих ягід, квадратному городі, повному квіток. По кутках коло вузеньких лавочок розрісся бузок і з нього утворилися ніби альтанки, а навколо грядок із квітками, що їм надано форми серця або зірки, біжать стежечки, посипані білим піском з озера. З трьох боків городчик оточений лісом. Найближче ростуть здичавілі горобина й черемшина; дух з їхнього гарного цвіту домішується до пахощів бузку. За ними виструнчилось кілька рядів беріз, а далі починаються смереки, справдешній ліс — мовчазний, темний, волохатий і колючий.

З четвертого боку стоїть невеличкий сірий будиночок.

Той город, що про нього я оце згадую, шістдесят років тому належав пані Муреус із Свартше, що шила селянам ковдри та куховарила на їхніх родинних святах і з того заробітку жила.

Любі приятелі! Я вам бажаю всякого добра, та найперше кросен і такого городу. Великих, довгих, стародавніх кросен зі стертими карбами й пощербленим валочком,

таких, що можна заразом працювати вп'ятьох або й ушістьох; на них шиють навзаводи, дивляться, в кого краще виходить, їдять печені яблука, балакають без угаву, гуляють у "мандрівку до Гренландії" та "в кого каблучка" і так регочуть, що аж вивірки в лісі з переляку падають на землю сторч головою. Таких кросен, любі приятелі, я бажаю вам на зиму, а на літо городу! Не величезного городу, куди треба вкласти більше грошей, аніж він дає втіхи, — ні, маленького городця, як вони колись звалися. Такого, щоб ви могли обробити його своїми руками. Посеред кожної грядочки хай росте кущик троянд. Навколо них — забудь, а по краях, у траві й на піщаних стежечках сам понасівається мак з великими патлатими квітками; а ще неодмінно щоб там була вигоріла на сонці лавка з дерну, а по її сидінні та по спинці щоб росли орлики й червоний козелець.

Стара пані Муреус свого часу мала не тільки город і кросна. У неї були три веселі працюваті дочки й невеличкий будиночок при дорозі. А крім того — трохи заощаджених грошей на дні скрині, грубі шовкові, шалі, крісла з високими спинками й досвід у багатьох справах, дуже потрібний тому, хто сам собі заробляє на хліб.

Та найкращі з усього були кросна, що цілий рік давали їй заробіток, і город, що впродовж літа тішив її серце.

Треба ще сказати, що пані Муреус мала пожильця — сухорляву, невеличку мамзель років сорока, що наймала мансарду. Мамзель Марі, як її завжди звали, мала свій власний погляд на все, як то часто буває в самотніх людей, що їхні думки снуються навколо баченого.

Мамзель Марі вважала, що кохання — корінь і причина всього зла в цьому сумному світі.

Щовечора перед сном вона складала руки на грудях і молилася. Проказавши "Отче наш" і "Благослови нас, боже", вона завжди наостанці просила бога, щоб господь уберіг її від кохання.

— Бо мені б із того було тільки горе, — казала вона. — Я стара, негарна й убога. Ні, боронь боже мені закохатися!

День у день вона сиділа біля вікна нагорі в будиночку пані Муреус і плела сітчасті фіранки та скатерки. Все те вона потім продавала селянам і панам. Плела, щоб заробити собі на хату.

Вона мріяла купити хатину на пагорбі, проти, церкви у Свартше, так високо, щоб від неї видно було далеко навкруги. А про кохання й слухати не хотіла.

Коли, бувало, літніми вечорами долинали цигикання скрипки з роздоріжжя, де музика сидів на перелазі, а молодь танцювала польку, аж курява здіймалася, то мамзель Марі робила добрий гак лісом, аби тільки не чути й не бачити тієї забави. © <http://kompas.co.ua>

Другого дня різдва з села приходило по п'ять або й по шість наречених, щоб пані Муреус із дочками вбрали їх на весілля. Їх оздоблювали миртовими віночками, високими коронами з єдвабу та скляного намиста, барвистими шовковими шарфами, на груди приколювали пучечки штучних троянд і на облямівку суконь також чіпляли цілі кишці квіток із тафти. Тоді мамзель Марі не виходила з своєї кімнати, щоб не бачити,

як вони чепуряться на славу коханню.

Узимку, коли дочки пані Муреус сиділи вечорами біля кросен і велика кімната ліворуч від сіней дихала затишком, коли над полум'ям у коминку шкварчали яблука, коли красень Єста Берлінг чи ласкавий Фердінанд, навідавшись до дівчат, висмикували їм нитки з голок або дражнили їх, щоб виходили нерівні штихи, коли кімната дзвеніла сміхом, жартами й веселим гомоном, коли під кроснами зустрічалися долоні, тоді зніяковіла мамзель Марі згортала роботу й поспішала нагору до своєї кімнатки, бо вона ненавиділа кохання і всі його прояви.

Зате вона знала, яке лихо несе з собою кохання, і вміла оповідати про нього. Вона не могла надивуватися, що кохання сміє ще й нині з'явитися на землі, що його не прогнали нарікання покинутих і прокльони тих, кого воно зробило злочинцями, не затаврували ганьбою бідолахи, що попали в його зненависні лабета. Не могла надивуватися, що його так вільно й легко несуть крила, що воно й досі не кануло в непам'ять, обтяжене мукою і соромом.

Звичайно, колись вона теж була молода, як і всі інші, але й тоді ворогувала з коханням. Ніколи її не могли звабити танці й пестоші. Гітара її матері припадала пилюкою без струн на горищі. Мамзель Марі ніколи не наспівувала любовних пісень під її акомпанемент.

На вікні в неї стояв материн горщик з кущем троянд. Вона його рідко поливала, бо не любила квітів, тих дітей кохання. На кущі ніколи не витикалися пуп'янки, листя припала порохом, серед гіллячок павуки заснували павутину.

І до города пані Муреус, де мерехтіли метелики, співали пташки, де запашні квіти посиляли бджолам любовне вітання, де все говорило про зненависне кохання, вона також рідко навідувалась.

Та ось одного чудового дня парафіяни Свартше надумали поставити в своїй церкві орган. Було це влітку за рік до того, як кавалери стали господарями Екебю. До Свартше приїхав молодий органний майстер. Він також найняв помешкання в пані Муреус і також оселився нагорі в мансарді.

Він поставив орган, що грав якось дуже химерно: візьме та й загуде посеред спокійного псалма страшним басом, невідомо як і чому. Під час різдвяної утрени діти в церкві аж плакали з ляку.

Певне, молодий майстер не дуже знався на своєму ремеслі, зате був веселої вдачі, і очі його променіли, як сонце. Він для кожного знаходив ласкаве слово — для багатого і для вбогого, для старого і для молодого. Скоро всі в домі стали йому добрими приятелями — ох, навіть більше, ніж приятелями.

Повернувшись увечері з роботи, він тримав моташку пані Муреус, працював з дівчатами в городі, читав напам'ять "Аксея" або співав "Фрітьофа"[15]. Він піднімав мамзель Марі клубок ниток, хоч би скільки вона його впускала, і навіть полагодив її старий годинник.

Він не пропускав жодного балу і танцював з усіма — від найстарших дам до молоденьких дівчат, а як лучалося йому щось неприємне, він сідав до першої-ліпшої

жінки, що траплялася під ту хвилю, й широко розповідав їй про свою біду. Авжеж, саме про такого чоловіка мріють жінки! Він з ними ніколи не заводив мови про кохання. Та минуло всього тижнів зо дів, як він поселився в пані Муреус, а вже всі дочки закохалися в нього, і навіть сердешна мамзель Марі переконалася, що її щирі молитви були даремні.

Настала пора смутку й радощів. На кросна капали сльози й стирали крейдяний візерунок. Вечорами, бувало, котрась бліда мрійниця сиділа в бузковій альтанці, а в мансарді мамзель Марі бриніли нові струни на гітарі — то вона пригравала собі до зворушливих любовних романсів, що їх навчилася від своєї матері.

А молодий майстер був і далі такий самий безтурботний та веселий і щедро обдаровував усмішками й увагою всіх тих жінок, що мліли з кохання і сварилися за нього, як він був на роботі.

Нарешті настав час йому від'їздити.

Перед ганком уже чекав на нього повіз, ззаду прив'язали валізку, і молодик почав прощатися. Він поцілував у руку пані Муреус, а тоді заходився обнімати заплаканих дівчат і вицілювати їх у щоки. Він і сам плакав: йому сумно було розлучатися з сірим будиночком, де він перебув таке судове літо. Врешті він оглянувся й пошукав очима мамзель Марі.

І тоді вона зійшла старенькими сходами в найкращій своїй сукні. Через плече на широкій зеленій шовковій стрічці висіла гітара, а в руках вона тримала пучок троянд, що розквітли цього літа у горщику її матері. Мамзель Марі спинилася перед молодиком, торкнула на гітарі струни й заспівала:

Ти нас покидаєш.

Щасливий будь,

Бажаємо серцем усім!

Та вірного друга ніде не забудь

Із вермландських гір і лісів!

Доспівавши, вона заткнула йому троянди в петельку й поцілувала в уста. А тоді знову, стара проява, втекла до себе нагору.

Кохання помстилося на ній: зробило з неї посміховисько для всіх. А проте вона ніколи більше не нарікала на нього. Не закидала вже гітари й не забувала поливати трояндовий кущ своєї матері.

Мамзель Марі навчилася любити кохання з усіма його муками, сльозами й тугою.

— Краще смуток із коханням, аніж радощі без нього, — казала тепер вона.

Минав час. Майориху вигнано з Екебю, і там господарювали кавалери. А одного вечора, в неділю, Єста Берлінг, як уже говорилося, прочитав свою поему молодій графині з Борга, і вона заборонила йому з'являтися в її домі.

Кажуть, що коли Єста зачинив за собою двері графського будинку, то побачив кілька саней, що під'їжджали до Борга. Він скинув оком на невеличку даму, що сиділа в передніх санях. Йому й так було сумно на серці, а тепер, як він угледів ту даму, стало ще сумніше. Він поспішився геть, щоб його не впізнали, але в душу йому закралося

передчуття якогось лиха. Чи не розмова з графінею випарувала цю жінку? Одна біда завжди ж бо тягне за собою другу.

Тим часом з'явилися служники, заходилися відстібати укривала та прибирати хутра.

Хто ж то приїхав? Хто та невеличка дама, що встала з саней? То була вона, Мерта Дона, славнозвісна графиня, власною особою!

Вона була найвеселіша і найшаленіша з жінок. Радощі світу посадовили її на свій трон і зробили королевою. Забави й розваги були її підданці. Коли ділили людську долю, їй випали ігри, танці та пригоди. Їй було вже під п'ятдесят, одначе вона належала до тих мудрих жінок, що не рахують своїх років. "Справді старий той, — казала вона, — в кого ноги вже нездатні до танцю, а уста до сміху. Він справді відчуває страшний тягар років, а я ні".

За її молодості цей трон радощів не раз коливався, проте мінливість і непевність тільки додавали принадності її веселому життю. Сьогодні вона пурхала, мов той метелик, у королівському палаці в Стокгольмі, влаштовуючи підвечірок у покоях двірських дам, а завтра, одягнена у фрак, із паличкою в, руці, вже танцювала аж у Парижі. Вона гостювала в таборі Наполеона й пливла з Нельсоновим флотом по блакитному Середземному морю, відвідувала Віденський конгрес, а вночі перед славнозвісною битвою зважилась податися до Брюсселя на бал.

Де панувала веселість, там з'являлася й Мерта Дона, її визнана королева. З танцями, грою і жартами графиня Мерта літала по цілому світі. Чого тільки вона не перебачила на своєму віку, чого не зазнала! На її очах гриміли танці, як валилися трони, програвали в екарте цілі князівства, через легковажний жарт вибухала руїнницька війна! Вся її молодість минула у втіхах і шаленствах, і вона хотіла жити так довіку. Ніколи тіло її не було занадто, старе до танців, а серце до кохання. Ніколи не стомлювали її маскаради, вистави, веселі історії і зворушливі пісні.

Коли в світі, оберненому на бойовище, радість на якусь часину втрачала свій трон, графиня на довший чи коротший термін приїздила до старого графського замку над Левеном. Жила вона тут і за часів Священного Союзу, коли монархи та їхні двори стали для неї занадто понурі. Одного такого наїзду вона й вирішила взяти Єсту Берлінга вчителем до свого сина.

У Вермланді графиня почувалася якнайкраще. Мабуть, ніде радість не мала чудовішого царства, як у тому краї.

Там було все: співи й ігри, жадібні до любовних пригод чоловіки й веселі вродливі жінки. Не бракувало балів і бенкетів, прогулянок човном на озері місячної ночі або санками в темному лісі, подій, що поривали серця, любовних мук і страждань.

Та як померла дочка, графиня виїхала з Борга і не була в ньому цілих п'ять років. Тепер вона приїхала глянути, як поживає її невістка серед непроглядних смерекових лісів, ведмедів і снігових заметів. Вона вважала за свій обов'язок подивитися, чи дурний Генрік не замучив її до смерті своєю нудотою, і поклала собі стати янголом-охоронцем домашнього затишку. Сонячне сяйво і щастя лежало запаковане в їд сорока

шкіряних валізах, її покоївкою була веселість, візником — жарт, а товаришкою — розвага.

Коли вона вибігла на ганок, її зустріли з розкритими обіймами. Її давні покої внизу чекали, готові прийняти господиню, тож невдовзі туди одне по одному перемандрували і її служник, і компаньйонка, і сорок шкіряних валіз, і тридцять коробок з капелюшками, і туалетні скриньки, і шалі, і хутра — геть усе. В цілому будинку запанували гомін і метушня. Грюкали двері, на сходах чувся тупіт. Знати було, що приїхала графиня Мерта.

Був чудовий весняний вечір, справді чудовий вечір, хоч стояв іще квітень і на озері не скресла крига. Мамзель Марі сиділа в своїй кімнаті біля відчиненого вікна, награвала на гітарі й співала.

Вона була така заповнена гітарою і спогадами, що й не помітила, як під'їхала карета й спинилася коло будинку. То була графиня Мерта. Вона зацікавлено дивилася на мамзель Марі, що сиділа коло вікна з гітарою через плече й, звівши очі до неба, співала старосвітські любовні романси.

Нарешті графиня вилізла з карети й зайшла до покою, де три працюючих дівчини сиділи біля кросен. Графиня не була пихата, над нею прошумів вітер революції, дмунувши в легені свіжого повітря.

Вона, мовляв, графиня, але що з того? Жити вона хотіла так, як їй подобалося. Їй було однаково весело і на сільському весіллі, і на королівському балу. Вона виконувала сцени з комедій перед служницями, коли не було інших глядачів, і своєю вродою та невичерпною веселістю додавала радості всякому товариству, де тільки з'являлася.

Графиня замовила покривала в пані Муреус і похвалила дівчат. Оглянула городець і розповіла про свої пригоди в дорозі. Їй завжди траплялися пригоди. Нарешті зважилась навіть побратися на горище карколомними, вузькими сходами й навідалась до мансарди мамзель Марі.

Там вона скорила серце самотньої нещасної дівчини блиском своїх чорних очей і зачарувала її своїм мелодійним голосом.

Вона купила в мамзель Марі фіранок та скатерок. Хіба ж можна було в Борзі обійтися без сітчастих фіранок на всіх вікнах і без скатерок мамзель Марі?

Потім графиня взяла гітару й заходилася співати їй про радість та про кохання. І розповіла стільки різних історій, що мамзель Марі зненацька опинилася посеред веселого, гомінкого світу. Графинин сміх лунав, ніби музика, аж змерзлі пташки в садку, почувши його; й собі почали співати, а її обличчя, що вже втратило вроду, бо шкіру поточили мальовидла, а навколо вуст лишилися сліди вульгарної хтивості, — її обличчя здавалося мамзель Марі таким прегарним, що вона дивувалась, як люстерко могло випустити його віддзеркалення, коли вже раз схопило своєю блискучою поверхнею.

На прощання графиня поцілувала мамзель Марі й запросила її до Борга.

Серце мамзель Марі було порожнє, як ластів'яче гніздо взимку. Вона була вільна, але тужила за кайданами, як старий раб, відпущений на волю.

Тепер для неї знову настала доба радості й смутку, але не довга — тільки на вісім днів.

Графиня весь час привозила її до Борга, розігрувала перед нею сцени з комедій, розповідала про своїх залицяльників, а мамзель Марі ще зроду так не сміялась, як тоді. Вони стали найкращими товаришками, і небавом графиня знала все про молодого органного майстра і про сцену прощання. Увечері вона сажала мамзель Марі на підвіконня в блакитному кабінеті, вішала їй через плече гітару й просила співати любовних романсів. А сама дивилася на висхлу, худу постать, на маленьку, бридку голову, що вимальовувалась проти рожевого неба, й казала, буцімто бідолашна мамзель схожа на замкнену у вежі красуню, що гине з кохання. В кожному романсі йшлося про ніжного пастуха й лиху пастушку, а голос у мамзель Марі був найписклявіший у світі, тож не диво, що графиню дуже розважала та комедія.

На честь приїзду графині-матері в замку влаштовано бенкет. Було, як завжди, весело, хоч гостей зійшлося небагато — запрошено тільки найближчих сусідів. Їдальня була внизу, і після обіду гості не піднялися сходами нагору, а розташувались у кімнатах графині Мерти, якраз побіч їдальні. Графиня схопила гітару мамзель Марі й почала співати гостям. Вона була велика глузійка і вміла кого завгодно передражнити. І ось їй спало на думку перекривити мамзель Марі. Вона закотила очі до неба й заспівала тоненьким, писклявим, як у дитини, голосом.

— О, не треба, графине! — просила мамзель Марі.

Однаке графиню той глум розважав. Більшість гостей також сміялися, хоч їм і шкода було мамзель Марі.

Графиня взяла з вази пучку сухих трояндових пелюсток, прибрала трагічної міни, приступила до мамзель Марі і якнайзворушливіше заспівала:

Ти нас покидаєш.

Щасливий будь,

Бажаємо серцем усім!

Та вірного друга ніде не забудь

Із вермландських гір і лісів!

Тоді висипала пелюстки їй на голову. Гості зареготали, а мамзель Марі оскаженіла з люті. Здавалося, що вона от-от видере графині очі.

— Ти погана людина, Мерто Доно, — заявила вона. — Жодна порядна жінка не повинна знатися з тобою.

Графиня й собі розсердилась.

— Геть звідси, мамзель! — крикнула вона. — З мене вже досить твоїх дурощів!

— Так, я піду, — мовила мамзель Марі, — але спершу заплати мені за скатерки й фіранки, що висять по твоїх покоях.

— За оці старі ганчірки? — обурилася графиня. — Щоб я платила за це шмаття? Бери його собі назад! Я його бачити більше не хочу! Негайно забирай!

Тоді почала стягати скатерки та зривати фіранки й шпурляти гамузом додолу. Вона вже не тямилася з люті.

Другого дня молода графиня попросила свою свекруху помиритися з мамзель Марі, але та відмовилась. Вона їй просто набридла.

Тоді графиня Елісабет поїхала сама до мамзель Марі, скупила всі її фіранки й розвішала по цілому верхньому поверсі замку. Після цього мамзель Марі відчула, що честь її відновлено.

Графиня Мерта часто глузувала з невістки за її любов до сітчастих фіранок. Вона вміла надовго затаїти свій гнів, що роками тлів у її серці й не вигасав. То була вельми обдарована жінка.

Розділ чотирнадцятий

КУЗЕН КРІСТОФЕР

У кавалерському крилі жив старий орел. Він завжди сидів у кутку біля груби й пильнував, щоб не погас вогонь. Він був сивий і патлатий. Маленька голова з гачкуватим носом і пригаслими очима сумно хилиталася на довгій худій шиї, що стриміла з пухнастого коміра. Бо той орел носив хутро взимку і влітку.

Колись він належав до зграї, що разом з великим імператором пролетіла по всій Європі, однак яке було його наймення й титул, ніхто тепер не зважувався сказати. У Вермланді знали тільки, що він брав участь у великій війні, відзначився в кількох славетних битвах, а після 1815 року мусив згорнути крила й залишити невдячну батьківщину. Він знайшов собі захисток у шведського кронпринца, а той порадив йому зникнути в далекому Вермланді. Настав такий час, що той, перед ким недавно тремтіла вся Європа, радий був, щоб його наймення забули зовсім.

Він дав кронпринцові слово, що не покине Вермланду й нікому не скаже, хто він, як не буде на те конечної потреби. Йому вручили кронпринцового листа до майора з якнайкращими рекомендаціями і послали в Екебю. І ось перед ним відчинилися двері кавалерського крила.

Спершу всі сушили собі голову, що то за таємнича особа ховається під прибраним найменням. Та поступово він перетворився на кавалера й вермландця. Усі звали його кузеном Крістофером, хоч і не знали до пуття, як йому дісталось це ім'я.

Але хижому птахові не добре жити в клітці. Він, певна річ, не звик стрибати з жердини на жердину і їсти з рук свого господаря. Колись гримотіння бойовища і смертельна небезпека запалювала вогонь у його крові. Він зневажав дрімотний спокій.

Щоправда, інші кавалери також не були свійські птахи, але в жодного з них не кипіла раніше кров так, як у кузена Крістофера. Тепер хіба полювання на ведмедів могло збудити в його серці пригаслу жадобу життя; полювання на ведмедів або жінка, єдина в світі жінка.

Він був ожив, коли десять років тому вперше побачив графиню Мерту, тоді вже вдову — мінливу, як війна, дразливу, як небезпека, буйну, свавільну жінку. Він закохався в неї..

І тепер він сидів, старівся, сивів, а не міг запропонувати їй свою руку й серце; Він не бачив її вже п'ять років. Поволі в'янув і конав, як звичайно конають полонені орли. З кожним роком він дедалі більше зсихався й мерз, дедалі щільніше загортався в хутро й

присувався ближче до груби.

Сидить він там і нині, великоднього ранку, змерзлий, розпатланий, сивий. Увечері пролунає великодня сальва і сплять великодню відьму. Кавалери всі надворі, а він сам лишився в кутку біля груби.

О кузене Крістофере, кузене Крістофере, невже ти не знаєш?

Прийшла ж бо весна, усміхнена й знадлива.

Природа прокидається з зимового сну, і в блакитному небі бавляться, наче метелики, крилаті духи весни. Немов рясні квітки на шипшині, сяють серед хмар їхні личка.

Оживає земля, наша велика мати. Сонна, як дитина, виходить вона з купелі весняної щодені, сполоскана весняним дощем. Каміння й чорноземля світяться з утіхи. "Нумо до танцю життя! — радісно гукає кожна порошок. — Будемо ширяти, мов на крилах, у чистому небі. Будемо блищати на рум'яних личках молодих дівчат".

Веселі духи весни добуваються з повітрям і водою в тіло, виграють, наче в'юни, в крові, сколихують серце. Звідусіль долинає та сама пісня. До сердець і до квіток, до всього, що ширяє і тріпоче, міцно чіпляються крилаті духи й ознаймують, наче тисячі дзвонів б'ють на сполох: "Радійте їй веселіться! Радійте їй веселіться! Прийшла вона, усміхнена весна!"

Однаке кузен Крістофер сидить непорушно й нічого не помічає. Він схилив голову на заляклі долоні й снить про дощ із куль і про славу, що виростає на полі бою. В уяві його оживають троянди і лаври, що квітнуть і без весни з її ніжною красою.

А все ж таки шкода його, цього самотнього старого завойовника, що сидить у кавалерському крилі, далеко від свого народу і своєї вітчизни і ніколи вже не почує рідного слова, — а по смерті його чекає безіменна могила на цвинтарі в Бру. Хіба він винен, що народився орлом, щоб переслідувати й убивати інших?

О кузене Крістофере, доволі ти вже насидівся й намірявся в кавалерському крилі. Встань і випий келих буйного життя у високому замку. Хіба ти не знаєш, кузене Крістофере, що нині до майора надійшов королівський лист, посвідчений шведською державною печаткою?. Він адресований майорові, але пишеться в ньому про тебе. Аж чудно дивитися на тебе, як ти читаєш його, старий орле! Очі твої спалахують, голова підводиться. Ти бачиш, як відчиняються дверцята твоєї клітки і перед твоїми спраглими лету крильми стелеться вільне безмежжя.

Кузен Крістофер сягає аж на дно своєї скрині. Він дістає пильно бережений, гаптований золотом військовий мундир і вбирається в нього, надягає на голову оздоблений перами капелюх і незабаром уже виїздить з Екебю на своєму чудовому білому коні.

Це ж зовсім не те, що сидіти й мерзнути коло груби. Тепер він теж бачить, що настає весна.

Він випростується в сідлі й пускає коня чвалом. Метляє на вітрі підшитий хутром плащ, мають пера на капелюсі. Він відмолодів, як і земля, прокинувся з довгого зимового сну. Старе золото ще не поблякло. Мужнє обличчя під трикутним капелюхом

сповнене гордощів.

Дивна його їзда. Куди він ступить, там течуть струмочки й квітнуть проліски. Перелітні птахи щебечуть і тішаються, що він вільний. Уся природа радіє разом із ним.

Він їде, як переможець. Йому передує сам дух весни на летючій хмарині, легкий, прозорий, чарівний. Він сурмить у ріг і сіє радість. А навколо кузена Крістофера гарцює цілий загін давніх приятелів: ось підвелось в сідлі щастя, он їде на своєму стрункому коні слава, а он на вогнистому арабському жеребці кохання. Дивна то їзда і дивний їздець. Співучий дрозд, що знає мову людську, гукає йому:

— Кузене Крістофере, кузене Крістофере! Куди ти їдеш? Куди ти їдеш?

— До Борга свататись! До Борга свататись! — відповідає йому кузен Крістофер.

— Не їдь туди, не їдь туди! Неодружений не має клопоту! — гукає йому навздогінці дрозд.

Але кузен Крістофер не слухає застереження. Береться вище й вище вгору, аж нарешті опиняється в Борзі. Він зіскакує з сідла, і його ведуть до графині.

Усе складається добре. Графиня Мерта ласкава до нього. Кузен Крістофер певен, що вона не відмовиться носити його гучне прізвище і бути господинею в його замку. Він сидить і відтягує ту чудову мить, коли графиня побачить королівського листа. Його тішить те зволікання.

А графиня розважає його різними історіями. Все, що вона каже, смішить кузена Крістофера, все викликає в нього захват. А що вони сидять у покої, де невістка почепила сітчасті фіранки мамзель Марі, графиня починає розповідати й про них. І так дотепно, як тільки вміє.

— Бачите, яка я лиха! — докінчує вона. — І тепер ці бридкі фіранки висять тут, щоб я щодня й щогодини згадувала про свій гріх. Це страшна покута. Ох, як вони мені остогидли!

Великий воїн кузен Крістофер дивиться на неї блискучими очима.

— Я також старий і вбогий, — каже він, — і десять років сиджу коло груби й тужу за своєю коханою. Може, ви й з мене глузуєте, шановна графине?

— Це зовсім інша річ! — вибухає графиня.

— Господь відібрав у мене щастя, вітчизну і велів їсти чужий хліб, — поважно мовить далі кузен Крістофер. — Я навчився поважати бідність.

— І ви тієї самої! — вигукує графиня й зводить руки. — Ох, які люди стали цнотливі! Які ж усі цнотливі!

— Так, — мовить він. — Але запам'ятайте мої слова, графине. Якщо бог колись поверне мені багатство і владу, то я знайду їм кращий ужиток, аніж ділити зі світською дамою, такою собі намальованою, бездушною мавпою, що знущається з убогості.

— І добре зробите, кузене Крістофере.

Кузен Крістофер урочисто виходить з кімнати і їде назад до Екебю. Одначе за ним уже не летять духи, не озивається дрозд і він не помічає більше усміхненої весни.

До Екебю він добирається аж увечері. Час уже починати великодню сальву й палити великодню відьму — велике солом'яне опудало з ганчір'яною головою. На

голові вуглиною намальовано очі, ніс і рот. Убрана відьма в стару сукню баби, що живе на кухні з ласки господарів. Поряд стоять кочерга й мітла, а на шиї у відьми висить ріг з мастилом. Хоч зараз лети на Лису гору.

Майор Фукс наладовує рушницю і кілька разів стріляє в повітря. Підпалено купу сухого хмизу, туди вкинено відьму, і її охоплює веселе полум'я. Кавалери роблять усе, що можуть, аби тільки давнім, випробуваним звичаєм захистити себе від зловорожої сили.

Кузен Крістофер стоїть і понуро дивиться на багаття. Тоді раптом витягає з-під закавраша великого королівського листа й кидає у вогонь. Сам тільки господь знає, що він собі надумав. Може, уявив, що то не відьму, а графиню Мерту спалюють на вогнищі. А може, розважив, що кола вже й та жінка, як виявилось, теж сама солома ж лахміття, то на світі немає вже нічого дорогого.

Він повертається в кавалерське крило, запалює грубу й ховає мундир. Тоді сідає в кутку і з кожним днем стає патлатіший і сивіший. Він поволі вмирає, як звичайно вмирають у неволі старі орли.

Він уже не полонений, але тепер воля йому не потрібна. Перед ним відкритий і безмежний простір, на нього чекає поле слави, життя. Але він не має сили розгорнути свої крила й полетіти.

Розділ п'ятнадцятий СТЕЖКИ ЖИТТЯ

Важкі ті дороги, що ними людині доводиться мандрувати по світі.

Вони стеляться пустелями, болотами й горами.

Чого так вільно ходить горе по всіх усядах, поки заблукає в пустелі, застрягне в болоті чи впаде з гори? Де ж ті дівчатка-квіткарки, де ті казкові принцеси, що по їхніх слідах ростуть троянди? Де вони, ті, що мають встеляти квітками важкі дороги життя?

Єста Берлінг, поет, надумав одружитися. Шукає тільки наречену: таку бідну, таку просту й зневажену, щоб була якраз до пари божевільному священикові.

Його кохали вродливі жінки шляхетного роду, та не їм судилося змагатися за його руку. Затаврований повинен вибирати собі дружину між затаврованими.

Кого ж він вибере, кого знайде?

До Екебю часом приходять одна вбога дівчина з відлюдного лісового висілка в горах продавати мітли. В тому висілку вічно панують такі злидні, така безвихідь, що багато його мешканців стратили з горя глузд, і серед них та дівчина з мітлами.

Проте вона вродлива: товсті чорні коси ледве вміщаються на голові, щоки ніжні й повні, ніс рівний, невеличкий, очі блакитні. Вона скидається на меланхолійну богоматір. Такий тип жіночої вроди ще можна знайти серед молодих дівчат на довгому узбережжі Левену.

Отже, Єста вибрав собі суджену! Не сповна розуму дівчина — якраз до пари шаленому священикові. Кращої годі й знайти.

Лишається тільки поїхати до — Карлстада по обручки, і мешканці узбережжя матимуть веселий день. Ще раз насміються досхочу з Єсти Берлівога, коли він

заручиться з дівчиною, що продає мітли, і справить з нею весілля! Нехай сміються. Може, це буде його найсмішніший жарт?

Хіба затаврованому належить йти не шляхом затаврованих — шляхом гніву, смутку й нещастя? Що кому до того, як він упаде й загине? Хіба хто подумає спинити його? Хіба хто простягне руку, щоб він оперся, чи дасть спраглому напитися? Де ті дівчатка-квіткарки, де ті казкові принцеси, де вони, ті, що мають встеляти трояндами його тяжкий шлях?

Ні, ні, молода, ласкава графиня з Борга не повинна ставати на дорозі Єсті Берлінгові. Нехай зважить на добру славу, на чоловіків гнів, на свекрушину зненависть, нехай нічого не робить, щоб стримати його.

Нехай схилиє голову під час довгої служби в церкві Свартше, хай складає долоні й молиться за нього. Нехай безсонними ночами плаче й тривожиться за нього, однак вона не має квіток, щоб устелити дорогу затаврованому, не має ні краплі води, щоб напоїти спраглого. Не може простягти руки, щоб відтягти його від краю провалля. Єста Берлінг не дбає про те, щоб його суджена була вбрала в шовки та оздобила. Дозволяє їй ходити від садиби до садиби з мітлами, як вона й завжди ходила. Аж як навколишнє панство збереться на великий бенкет до Екебю, він оголосить йому про свої заручини. Тоді він покличе наречену з кухні і покаже їм — таку, яка вона буде після довгої дороги: в запорошеному, брудному або ще й порваному одязі, може, незачесану, з нестямним поглядом, з нестямними словами на вустах. І питає гостей, чи ж не до пари він вибрав собі суджену? Хіба не повинен шалений священник пишатися такою вродливою нареченою з лагідним, як у богоматері, обличчям і блакитними замріяними очима?

Такий був Єстин задум. Він хотів, щоб про нього ніхто — не довідався, але не зумів заховати таємниці. І одна з тих, хто взяв її, була молода графиня Дона.

Та як вона може спинити його? Нині заручини, і вже смеркає. Графиня стоїть біля вікна в блакитному кабінеті й дивиться на північ. І хоч далечінь застелена імлою, а очі затуманені сльозами, їй здається, ніби вона бачить Екебю. Бачить великий триповерховий будинок, що сяє трьома рядами яскраво освітлених вікон, уявляє собі, як у келихи ллється шампанське, чує, як лунають тости і як Єста оголошує про свої заручини з дівчиною, що продає мітли.

Чи не звернула б вона його з недоброго шляху затаврованих, якби опинилася поряд із ним, тихенько поклала руку йому на плече або хоч ласкаво глянула на нього? Якщо одне її слово штовхнуло його на такий розпачливий вчинок, то чи інше не могло б спинити?

Графиня здригається на думку про той гріх, що його він учинить бідній знедоленій дівчині, тяжкий гріх супроти бідолахи, яку зваблять покохати його, либонь, тільки задля одноденного жарту. А може, — графині стає ще страшніше, — може, він зробить гріх супроти себе самого, понесе її, мов важкий тягар, через усе своє життя, і ніколи вже його дух не підніметься над землею?

А все через неї. Це вона своєю доганою штовхнула його на поганий шлях. Вона,

покликана благословляти і втішати, — навіщо ж вона вплела ще одну колючку у терновий вінець грішника?

Авжеж, вона знає, що їй робити. Накаже запрягти вороні коні в сани, помчить через озеро, влетить в Екебю, стане перед Єстою Берлінгом і скаже йому, що не гордує ним, що сама не тямилася своїх слів тоді, як виганяла його з свого дому... Ні, вона б так не змогла вчинити, посоромилася б, не посміла б і слова сказати. Вона одружена й мусить пильнувати себе. Пішов би поговір по цілому узбережжю. Та коли вона не зважиться, то що буде з Єстою?

Треба неодмінно їхати.

Раптом графиня згадує, що не зможе добутися до Екебю.

О цій порі року жоден кінь не переїде озера. Крига тане, вже навіть відійшла від берега. І вся покололася, аж страшно дивитися. З розколин виступає вода, подекуди поробилися чорні ополонки, а подекуди блищить слизька біла крига. Та здебільшого вона ще вкрита сірим, брудним, підталим снігом, а по ньому чорними гадюками в'ються стежки.

Як вона могла таке подумати? Стара графиня Мерта, її свекруха, нізачо її не пустить. Цілий вечір доведеться сидіти коло неї в залі й слухати давні історії з двірського життя, що їх так любить стара оповідати.

Та настала ніч, і чоловік поїхав з дому. Вона тепер вільна. Їхати озером не можна, служника вона не зважується покликати, але тривога гонить її з дому. Вона не може всидіти на місці.

Важкі ті дороги, що ними людині доводиться мандрувати по світі, вони стеляться пустелями, болотами й горами.

Але з чим порівняти ту нічну мандрівку по розталій кризі? Чи не цією дорогою мали б іти маленькі квіткарки? Чи не цією непевною, хисткою, слизькою дорогою мали б іти всі ті, хто прагне загоювати чужі рани й направляти кривду, хто має легку ступу, метке око й сповнене любові серце?

Минула північ, як графиня досягла нарешті берега коло Екебю. Вона падала на кризі, перестрибувала широкі розколини, швидко перебігала таловини, де її сліди відразу наповнювала вода, ковзалася й плазувала.

То була тяжка дорога, і графиня не раз плакала. Вона вимокла й стомилася, а навкругня темрява, безлюддя й порожнеча будили тривожні думки.

Уже біля самого Екебю їй довелося брести майже по коліна у воді. А як, нарешті, вона вибралася на берег, то не мала вже відваги йти далі. Виснажена й безпорадна, вона сіла на камені й гірко заплакала.

Важкі дороги випадають людям, і маленькі квіткарки часом уключають, знеможені, біля свого кошика якраз тоді, коли досягнуть стежки, що її хотіли встелити квітками.

Але ця молода, родовита жінка виявилася справжньою героїнею. Адже вона ніколи не долала таких доріг у своїй сонячній вітчизні. І, мабуть, тепер, сидючи на березі цього моторошного, непривітного озера, мокра, втомлена й нещасна, вона згадує свою південну батьківщину з рівними стежками серед пишного квіту.

Коли ж ні, їй тепер байдуже до півдня й до півночі. Вона опинилась у вирі життя і плаче не з туги за вітчизною. Ця маленька квіткарка, маленька героїня плаче тому, що стомилася й не має снаги дістатись до шляху, який вона хоче встелити квітками. Плаче, бо їй здається, що вона спізнилася.

Раптом берегом надбігають люди. Вони квапляться і не помічають графині, але вона чує їхню розмову.

— Якщо впаде гребля, то кузню понесе вода, — каже хтось із них.

— І млин, і майстерні, і хати ковалів, — додає інший.

Графиня набирається відваги й біжить за ними.

Млин і кузня Екебю стоять на вузькій відрозі, облитій бурхливою річкою Б'єркшеелль. Вона з шумом і гуркотом надбігає згори й могутнім, пінявим водоспадом кидається на відрог. Тому, щоб захистити від води забудоване місце, перед відрогою віддавна споруджували міцну греблю. Але гребля була стара, а в Екебю господарювали кавалери. Хоч за тих часів на рудняних пагорбах не стихали танці, але ніхто не знайшов вільної хвилини поглянути, що течія, мороз і роки зробили з тією кам'яною греблею.

Та ось надходить весняна повінь, і гребля починає подаватися.

Водоспад біля Екебю — це великі гранітні пороги, що по "них ринуть води річки Б'єркшеелль. Вони вирують, хвилі наскакують одна на одну, ревуть з люті й бризкають піною, тоді летять стрімголов на каміння, на принесені згори колоди, знову встають і знов падають, піняться, сичать, гуркочуть.

Тепер ці дикі, знавіснілі хвилі, сп'янілі від весняного вітру, розпалені здобутою волею, беруться штурмувати стару кам'яну греблю. Вони люто сичать і ревуть, надбігають ближче, кидаються вгору й опадають назад, наче порозбивали собі кучеряві білі голови. Це справжня облога. Хвилі прикриваються великими крижинами, а колоди їм правлять за таран. Вони гнуть, ламають, рвуть бідолашний мур, потім раптово, мов на чийсь застережливий поклик, відступають назад, а за ними котиться великий камінь, що відірвався від греблі, і з гуркотом падає у воду.

Здається, ніби хвилі самі здивовані тим, що сталося; вони задоволено стихають, радяться... І знову кидаються на штурм! Знову прикриваються кригою, беруть дерев'яні тарани, люті, немилосердні, дикі, знавіснілі від жадоби нищення. "Якби розбити греблю, — кажуть хвилі, — якби тільки розбити її, тоді надійшла б черга млинові й кузні.

Настає день волі!.. Геть людей, геть витвори праці людської! Вони закурили нас вугіллям, запорошили борошном, вони запрягли нас у ярмо, як волів, і гонять по колу, замикають, перепиняють греблями, змушують обертати важкі колеса, нести незграбні колоди. Але тепер ми здобудемо волю!

День волі настав! Чуєте, хвилі озера Б'єркше, чуєте, брати й сестри в болотах і трясовинах, у гірських потоках і в лісових струмках! Поспішайте сюди, поспішайте сюди! Вливайтесь у річку Б'єркшеелль, поспішайте з свіжими силами, гуркотливі й шумкі, готові зломити столітнє ярмо, поспішайте! Фортеця тиранії повинна впасти.

Смерть Екебю!"

І допомога надходить. Хвиля за хвилею води мчать порогами, щоб розбити голову об греблю, щоб і собі прислужитися великій справі. Захмелені весняним привіллям, дужі, одностайні в своєму намірі, вони підточують камінь по каменеві, брилу по брилі в розхитаній греблі.

Та чому ж люди дозволяють шаленіти хвилям і не чинять їм опору? Може, Екебю вимерло?

Ні. Люди позбігалися, стривожені, розгублені й безпорадні. Ніч темна, вони же бачать одне одного, не бачать, куди йти. Реве й клекоче водоспад, гуркотить крига, тріщать колоди, що б'ються одна об одну, і люди не чують власного голосу. Шаленство розбурханої стихії передається й людям — вони втрачають глузд, не знають, до чого взятися.

У маєтку озивається дзвін на сполох. "Слухайте всі, хто має вуха! Нас, біля кузні Екебю, чекає загибель! Річка заливає нас. Гребля як не видно впаде, млин і кузня в небезпеці, і наші вбогі, але дорогі нам садиби також".

Хвилі, звичайно, гадають, що дзвін кличе їхніх приятелів, бо ніхто з людей не з'являється. Зате вода з лісів і боліт усе прибуває. "Шліть підмогу, шліть підмогу! — вчувається хвилям у гудінні дзвона. — Після столітнього рабства ми нарешті звільнимися!" "Поспішайте, поспішайте!" — вторують йому хвилі.

Ревучі води й гучний дзвін співають пісню смерті величі й славі Екебю.

Тим часом люди на березі раз по раз посилають когось до панського будинку покликати кавалерів.

Та хіба їм тепер до кузні й до млина? В просторих залах зібралася з сотня гостей. Дівчина, що продає мітли, чекає в кухні. Надходить хвилина, коли вони всіх приголомшують несподіванкою. В келихах іскриться шампанське, Їоліус підводиться виголосити врочисту промову. Старі авантюристи з Екебю радіють наперед з Єстиної витівки. Зараз гості скам'яніють з подиву!

А на озері Левен молода графиня Елісабет долає жахливу, небезпечну дорогу, щоб тільки шепнути Єсті Берлінгові слово перестороги. Внизу, коло водоспаду, хвилі поспішають у наступ на Екебю, погрожують його славі й могутності, але в просторих залах панують веселощі і напружене очікування, сяють свічки, ллється вино. Там ніхто й гадки не має про те, що робиться надворі цієї темної бурхливої ночі.

Аж ось настає очікувана мить. Єста підводиться і йде по свою наречену. Йому треба перейти сіни, а там двері відчинені навстіж. Єста зупиняється і визирає надвір, у темну піч... І чує, чує...

Чує. бовкання дзвонів і рев водоспаду. Чує, як гуркоче крига і тріщать колоди, як збунтовані хвилі співають зухвалу переможну пісню волі.

Забувши про все, Єста кидається надвір. Нехай собі гості стоять з піднятими келихами хоч до судного дня, йому тепер байдуже. Нехай чекає наречена, а промова патрона Юліуса нехай замре в нього на вустах. Цієї ночі не буде заручин, не приголомшить шановних гостей несподівана новина.

Тепер начувайтесь, збунтовані хвилі, тепер вам за волю справді доведеться боротись! До водоспаду йде Єста Берлінг, у людей тепер є керівник, що запалює в наляканих серцях відвагу. Оборонці стають на мур, і починається запеклий бій.

Послухайте, як він орудує людьми! Дає накази, кожному знаходить роботу.

— Нам треба світла, найперше світла, мірошників ліхтар тут не допоможе. Гляньте, он там лежать купи хмизу, перенесіть його на кручу й запаліть! Це завдання жінкам і дітям. Тільки швидше! Зробіть велике багаття, і хай горить! Воно й нам присвічуватиме, і його далеко буде видно, може, хтось побачить і прийде нам на допомогу. Та пильнуйте, щоб вогнище не згасло! Несіть соломі, хмиз, хай ясне полум'я здіймається аж під хмари!

А ось і вам робота, чоловіки! Тут є колоди й дошки, збивайте заслону, ми її поставимо перед старою греблею. Швидше, швидше до діла! Міцно збивайте, щоб витримала! Готуйте каміння і мішки з піском, спустимо їх разом з заслоною! Швидше вимахуйте сокирами, стукайте молотками, хай свердла й пилки вгризаються в сухі дошки!

А де хлопці? Сюди, гульвіси! Шукайте жердини, шукайте очепи і мерщій до роботи! Гайда на греблю, не бійтеся хвиль, що шумують, сичать і бризкають білою піною! Відбивайте, послаблюйте, спиняйте навалу хвиль, що від неї тріщить гребля! Відпихайте колоди й крижини, скидайте їх униз, а як не буде іншої ради, то тримайте зрушене каміння руками! Вгризайтесь в них, хапайте їх у залізні обійми! До бою, хлопці, до бою, гульвіси! Ану швидше на греблю! Будемо змагатися за кожен корх землі.

Сам Єста стоїть спереду, на краєчку греблі, на нього бризкає піна, здригається під ногами кам'яний мур, гуркочуть, скаженіють хвилі, а його шалене серце впирається небезпекою, тривогою, боротьбою. Він сміється, жартами підбадьорює хлопців, що метушаться навколо нього. Такої гарної ночі йому ще зроду не доводилось переживати.

Робота швидко посувається вперед, палає багаття, гупають сокири, гребля тримається.

Решта кавалерів і гості теж з'являються коло водоспаду. Надбігають зблизька й здалека люди. Всі працюють: хто збирає хмиз, хто збиває колоди, хто насипає в мішки піску, а хто змагається з хвилями на розхитаній греблі, що дрижить лід ногами.

Нарешті заслона готова, лишилося спустити її у воду перед старою греблею. Тримайте ж наготові каміння й мішки з піском, очепи й мотуззя, щоб її не вирвала вода, щоб перемогу здобули люди, а приборкані хвилі знову стали покірно працювати на них!

Раптом у рішучу хвилину Єста помічає жінку, що сидить при березі на камені. Сидить, дивиться на хвилі, і полум'я з багаття освітлює її постать. Єста, звичайно, не може добре її роздивитися, заважають бризки й сутінки, але він водно поглядає в той бік. Раз по раз кортить йому зиркнути на неї. Йому здається, наче вона має саме до нього якусь справу.

Серед сотень людей, що метушаться й працюють на березі річки, тільки вона єдина

не ворушиться, і Єста ненастанно звертає до неї погляд, крім тієї жінки, нікого не бачить.

Вона сидить так довго, що, либонь, уже змокла наскрізь, бо хвилі досягають їй до ніг і оббризкують їх піною. Одяг на ній темний, на голові чорна хустка; вона сидить, зіщулена, спершись на руку, і не зводить очей з краю греблі, де стоїть Єста. Ті пильні очі ваблять його, притягають до себе, хоч він навіть не може розгледіти рис її обличчя. Він більше ні про що не годен думати, тільки про жінку, що сидить на березі, коло самої води. "То, мабуть, русалка з Левену запливла в річку й хоче мене звабити та з світу звести, — думає Єста. — Сидить там і все манить мене. Треба її прогнати".

І всі ті білоголові хвилі починають йому здаватися військом жінки в чорному. Це вона їх викликала, вона їх веде на бій із ним. "Треба таки прогнати її", — вирішує Єста.

Він хапає очепу, зіскакує на берег і біжить до жінки.

Єста залишає своє місце на самому краю греблі, щоб прогнати русалку. Тієї тривожної миті йому здалося, ніби проти нього повстали всі лихі сили підводних глибин. Він не усвідомлював своїх думок і вчинків, знав тільки, що мусить прогнати від берега ту жінку в чорному.

Ох, Єсто, навіщо ти залишив своє місце такої відповідальної хвилини? Довга низка чоловіків тягне вже на греблю докінчену заслону. Готові вже линви, каміння, мішки з піском, щоб пригнітити її й затримати на місці. Люди стоять і чекають наказу. А його немає. Не чути голосу того, хто дає тут усьому лад.

Авжеж, не чути ані голосу його, ані наказу, бо Єста Берлінг женеться за русалкою.

Доводиться ставити заслону без нього. Хвилі розступаються, заслона опускається в глибину, а за нею летить каміння і мішки з ліском. Та як можна виконати велику справу без керівника? На греблі немає ладу, людям бракує обережності. Хвилі ще завзятіше йдуть у наступ, шалено кидаються на нову перепону, змітають мішки, рвуть линви, зрушують камені. І перемагають, перемагають! Глузливо, зловтішно підносять на свої дужі плечі цілу споруду, рвуть її, торсають і врешті оволодівають нею. Геть цю нікчемну заслону, геть її в Левен! Тоді знову беруться до розхитаної, беззахисної греблі.

А Єста Берлінг женеться за русалкою. Вона бачить, як він біжить до неї з очепом, і лякається. Спершу вона ніби хоче стрибнути у воду, але отямлюється й тікає на суходіл.

— Гей, русалко! — гукає Єста й замахується очепом.

Вона кидається у вільхові зарослі, заплутується в гущавині й спиняється.

Тоді Єста шпурляє очепу, підходить до неї і бере за плече.

— Пізно ви нині гуляєте, графине, — каже він.

— Пустіть мене, пане Берлінгу. Мені треба вертатись додому.

Він зразу ж слухняно йде від неї.

Однаке графиня сьогодні не родовита дама, а просто добра жінка, пригнічена думкою, що вона довела когось до розпачу, просто маленька квіткарка, що має доволі троянд у своєму кошику, щоб встелити ними найважчу дорогу, — тому вона відразу

починає жалкувати, що так сказала, рушає за Єстою і бере його за руку.

— Я прийшла... — затинається вона, — прийшла, щоб... О пане Берлінгу, ви не зробили того, що задумали? Скажіть, що ні! Я так злякалась, як ви побігли за мною, але я саме вас хотіла побачити. Хотіла попросити, щоб ви забули про те, що я вам сказала, і приходили до нас, як раніше.

— Як ви сюди дісталися, графине?

Графиня нервово сміється.

— Я певна була, що спізнюся, але нікому не хотіла казати, що йду в Екебю. Та й, зрештою, ви самі знаєте, що озером тепер не можна їхати кіньми.

— То ви йшли озером?

— Так. Але прошу вас, пане Берлінгу, скажіть мені: ви вже заручилися? Розумієте, я дуже не хотіла б, щоб до такого дійшлося. Це, бачите, була б велика несправедливість, і я відчуваю, що все через мене. Не треба було брати мої слава так близько до серця. Я тут чужа й не знаю тутешніх звичаїв. У Борзі стало так порожньо, відколи ви не приходите, пане Берлінгу.

Єста Берлінг стоїть серед мокрих зарослів вільшини в болоті, а йому здавалось, ніби його хтось обсилав оберемком троянд. Він бреде по коліна в трояндах, квітки сяють для нього в темряві, він жадібно вдихає їхні пахощі.

— Ви вже заручилися? — знову питає графиня.

Єста знає, що треба відповісти й покласти край її тривозі, хоч так радісно відчувати, що вона хвилюється за нього. О, йому стає тепло й легко на серці, коли він думає, яку важку дорогу вона здолала, як вимокла й змерзла, як їй було страшно, коли чує, що в голосі її бринять сльози!

— Ні, не заручився, — нарешті відповідає він.

Тоді графиня знову бере його руку й ніжно гладить її.

— Я така рада, така рада, — каже вона, а груди її, здавлені досі тривогою, здригаються від плачу.

Стежка поетова встелена квітками, в серці його тане без сліду морок, зло і зненависть.

— Яка ви добра, яка ласкава! — шепоче він.

А поряд із ними хвилі долають велич і славу Екебю. Люди на березі лишилися без керівника, ніхто більше не додає їхнім серцям мужності й надії, гребля валиться, хвилі ховають її під собою, тоді переможно кидаються на відрогу, де стоять млин і кузня. Ніхто вже не чинить їм опору, кожен думає тільки про те, щоб урятувати себе й своє майно.

Певна річ, що Єста проводить графиню додому. А як же інакше? Не може ж він кинути її напризволяще темної ночі, не може ж дозволити, щоб вона ще раз мандрувала сама талою кригою. Їм і на думку не спало, що Єста потрібен біля кузні, вони так раділи, що нарешті помирилися.

Легко повірити, що в серцях їхніх розквітло палке взаємне кохання, та хто про це знає напевне? Найчудовіша пригода їхнього життя дійшла до мене тільки в коротких,

уриваних шматках. Я, власне, майже нічого не знаю про те, що діялося в їхніх душах. Не можу сказати, що керувало їхніми вчинками. Знаю лише, що тієї ночі молода, вродлива жінка важила, своїм життям, своєю честю, доброю славою і здоров'ям, щоб вернути бідолашного грішника на правдивий шлях. Знаю лише, що тієї ночі Єста Берлінг знехтував велич і славу улюбленої садиби, щоб провести жінку, яка задля нього переборола страх смерті, страх неслави, страх покари.

Я часто подумки йшла за ними кригою тієї жахливої ночі, що для них так добре скінчилася. Мабуть, у серцях їхніх не було нічого прихованого й недозволеного, що треба було б стримувати й тлумити, коли вони йшли озером, весело розмовляючи про все, що сталося за час їхньої розлуки.

Він знов її раб, паж, що лежить біля її ніг, а вона його пані.

Вони тільки веселі й щасливі. Ніхто з них і словом не згадує про кохання.

Вони бредуть водою і сміються. Сміються, коли шукають стежки, коли її гублять, коли ковзаються й падають і коли підводяться. Весь час сміються.

Знову це благословенне життя здається їм веселою грою, а самі вони — мов ті діти, що на якийсь час були посварилися. О, як чудово помиритися й знову гратися разом!

По узбережжю пішли пересуди. Почула про графинину мандрівку й Анна Шернгек.

— Бачу, що господь має не одну тятиву до свого лука, — мовила вона. — Я згнічу своє серце й лишуся тут, де мене треба. Бог зробить з Єсти Берлінга людину й без мене.

Розділ шістнадцятий

ПОКУТА

Любі приятелі, якщо вам трапиться зустріти десь на дорозі нещасного мандрівця, нужденного, марного бідолаху, що відкинув на спину капелюха і тримає черевики в руках, щоб голову палило сонце, а ноги ступали по камінню, беззахисну істоту, що сама накликає собі на голову лихо, — з тихим тремтінням уступіться йому з дороги!. То, бачите, покутник, що мандрує до святого гробу.

Покутник мусить ходити в грубому плащі і їсти тільки сухий хліб з водою, хоч би то був і сам король. Він мусить іти, а не їхати, жебрати, а не мати щось своє. Він мусить спати посеред реп'яхів і витирати коліньми тверді надмогильні камені. Мусить шмагати себе по спині нагайкою і не знає іншої втіхи, крім страждання, іншої радості, крім смутку.

Молода графиня Елісабет також колись носила грубий плащ і йшла тернистою стежкою. Серце звинувачувало її в гріху. Воно прагнуло муки, як стомлений теплої купелі.

Її спостигло страшне лихо, але вона радісно пірнула в морок страждань.

Чоловік її, молодий граф із стародавньою головою, повернувся до Борга вранці після тієї ночі, коли повинь забрала млин і кузню в Екебю. Тільки-но він приїхав, як графиня Мерта звеліла покликати його до себе й почала розповідати дивовижні речі:

— Дружина твоя десь віялась уночі, Генріку. Її не було кілька годин. А повернулася вона в товаристві одного чоловіка. Я чула, як він казав їй на добраніч, і знаю, хто то

був. Я чула, як вона виходила і як повернулася, хоч це не має значення. Вона тебе обдурює, Генріку, та святенниця, що порозвішувала на всіх вікнах сітчасті фіранки, аби тільки мене подратувати. Вона ніколи тебе не любила, бідолахо мій. Просто батько хотів її вигідно віддати заміж. Вона пішла за тебе через твої маєтки.

Графиня Мерта так хитро повела мову, що граф Генрік розлютився. Він хотів негайно розлучитися, хотів відіслати свою дружину додому, до її батька.

— Ні, сину, — заперечила графиня Мерта, — так ти її зовсім віддаси на поталу злу. Вона розбещена й погано вихована. Краще дозволь мені самій узятися до неї і навернути її на шлях обов'язку!

Граф звелів покликати дружину й заявив їй, що відтепер вона повинна слухатись його матері.

О, що то була за сцена! Жалісливішої, мабуть, ніколи не бачив той дім, повінчаний зі смутком.

Багато гірких слів почула графиня від свого чоловіка. Він простягав руки до неба й дорікав богам, що той дозволив безсоромній жінці втоптати в болото його ім'я. Він вимахував кулаком перед очима в дружини й питався, якої, на її думку, вона заслужила покари.

Та графиня зовсім не злякалася чоловіка: вона була певна, що вчинила справедливо. Вона відповіла, що дістала тяжку нежить, і це вже їй достатня покара.

— Елісабет, — зауважила графиня Мерта, — жарти тут зовсім недоречні.

— Ми з вами ніколи не дійдемо згоди, — відповіла молода графиня, — де жарти доречні, а де недоречні.

— Але ж ти добре розумієш, Елісабет, що жодна порядна жінка не вийде вночі з дому, щоб волочитися з відомим авантюристом.

Елісабет Дона збагнула, що свекруха хоче її занапастити, збагнула, що мусить боротися до кінця, бо як ні, то не минути їй страшної біди.

Генріку, — мовила вона, — не дозволяй своїй матері ставати поміж нас! Я розповім тобі все, як було. Ти справедливий і не будеш судити мене, не вислухавши. Дозволь мені розказати все, й ти побачиш, що я вчинила достеменно так, як ти мене вчив.

Граф мовчки кивнув головою, і графиня Елісабет почала оповідати, як сталося, що вона штовхнула Есту Берлінга на лиху дорогу. Оповіла про все, що зайшло в блакитному кабінеті, і про те, як сумління звеліло їй іти й рятувати скривджену від неї людину.

— Я ж бо не мала права судити його, — докінчила вона. — Ти сам учив мене, що ніяка жертва не буде завелика, коли нею треба виправити заподіяну кривду. Хіба ні, Генріку?

Граф повернувся до матері й запитав:

— Що ви на це скажете, мамо?

Його миршаве, неповоротке тіло все аж напнулося з почуття самоповаги, а високе вузьке чоло глибокодумно наморщилося.

— Що я скажу? — відповіла графиня Мерта. — Скажу, що Анна Шернгек розумна

дівчина і добре знала, навіщо оповіла Елісабет ту історію.

— Ви, мамо, не зрозуміли мене, — мовив граф. — Я питаю, що ви скажете про саму історію? Чи ви справді вмовляли свою дочку, а мою сестру вийти заміж за вигнаного священика?

Графиня Мерта хвилину помовчала. Ох, який дурний, який невимовно дурний цей Генрік! Тепер він погнався хибним слідом. Її собака погнався за мисливцем і прогавив зайця! Але розгубилася вона тільки на один мент.

— Любий сину, — мовила вона, здвигнувши плечима, — я маю причину не чіпати давньої історії з тим бідолахою, ту саму причину, що через неї я прошу тебе якось запобігти публічному скандалові. Той чоловік, очевидно, загинув цієї ночі. — Говорила вона ласкавим, жалісливим голосом, але в мові її не було жодного слова правди. — Елісабет сьогодні довго спала, тому не чула, що вже послано людей навколо озера шукати пана Берлінга. Він не повернувся до Екебю, і бояться, що він потонув. Крига вранці скресла. Бачиш, як вітер потрощив її на друзки.

Графиня Елісабет виглянула у вікно. Озеро було майже чисте. Їй стало шкода самої себе. Вона хотіла втекти від божого правосуддя, вона брехала й прикидалася. Одягла на себе білий плащ невинності.

З розлуки вона кинулась до ніг своєму чоловікові, і з її вуст полилися слова признання:

— Суди мене, проклени! Я кохала його. Авжеж, кохала, щоб ти знав! Я рву на собі коси, здираю одяг з горя. Тепер, коли він загинув, мені до всього байдуже. Навіщо боронитися? Я скажу тобі всю правду. Я відняла від чоловіка кохання свого серця й віддала його чужому. О, я проклята навіки! Я одна з тих, кого спокусило заборонене кохання!

О бідолашна, лежи тепер, охоплена розпачем, у ногах своїх суддів і оповідай їм про все! Хай серце твоє захлинеється мукою, хай укрие тебе ганьба, нехай! О, якби ти могла накликати блискавку небесну, щоб вона вдарила над твоєю молодою головою!

Розкажи тепер чоловікові своєму, як ти вжахнулася, коли тебе пойняла шалена, нездоланна пристрасть, як здригалася з відрази до свого ницого серця! Ти радше зустріла б примару на цвинтарі, аніж демонів спокуси у своїй Душі.

Розкажи їм, як ти, відштовхнута від божого обличчя, вважала себе за негідну ходити по землі! Як ти боролася зі спокусою, як плакала й молилася: "О господи, порятуй мене! О сину божий, переможцю злих духів, порятуй мене!"

Розкажи, що тобі здалося найкраще все приховати — хай ніхто не довідається про твою неславу! Ти думала, що така, була воля божа. Думала, що йдеш божою стежкою, коли хотіла врятувати того, кого любиш. Він би й гадки не мав про твоє кохання. Він не повинен був загинути через тебе. Хіба ти знала, що добре, а що зле? Тільки господь знав це, і він тебе засудив. Він убив кумира твого серця, а тебе привів на великий, спасенний шлях покаяння.

Скажи їм: ти знаєш тепер, що, приховавши гріхи свої, не знайдеш порятунку! Демони люблять темряву. Нехай судді твої візьмуть палиці в руки! Кара стане

бальзамом на рану твоїх гріхів. Серце твоє прагне муки.

Скажи їм усе це, поки ти лежиш на підлозі й заламуєш руки в страшному горі, поки в голосі твоєму бринить розпач і думку про кару й приниження ти зустрічаєш божевільним реготом, поки чоловік твій не рвонув тебе з підлоги й не мовив:

— Поводься, як личить графині, а то мені доведеться просити матір провчити тебе, як неслухняну дитину!

— Роби зі мною, що хочеш!

Тоді граф виголосив свій вирок:

— Мати моя просила за тебе. Отже, ти залишишся в моєму домі, але віднині мати буде наказувати, а ти слухатись.

Отакій шлях покути! Молода графиня стала найупослідженішою служницею. Чи ж надовго? О, чи надовго?

Доки горде серце зможе коритися? Доки нетерплячі уста здужають мовчати, а метка рука стримуватись?

Солодка мука приниження. Поки спина болить від тяжкої праці, серце мовчить. Того, хто спить усього лиш кілька годин на твердій постелі, не треба заколисувати.

Нехай стара графиня обертається на лиху відьму, щоб мучити невістку! Та вважає її за свою добродійку. Ще ж бо не вигасло в її серці зло. Нічого, що свекруха будить її невиспану о четвертій ранку! Загадує їй, не звиклій до праці, весь день ткати на верстаті! Це добре. Може, покутниця не мала б снаги сама себе як слід батожити.

Під час весняного прання графиня Мерта велить їй стояти коло балії в пральні. Вона сама приходить глянути на її роботу.

— Вода в тебе занадто холодна, — заявляє стара графиня, бере окропу з казана і лле невістці на голі руки.

День холодний, а пралям треба полоскати білизну в озері. Їх шмагає дощ із снігом. Одежа змокла до рубця і стала важкою, як оливо. Нелегко орудувати праником: з-під делікатних нігтів виступає кров.

Одначе графиня Елісабет не скаржиться, тільки хвалить бога за його ласку. Бо де ж знайде покутниця втіху, як не в терпінні? Сучкувата палиця падає на спину покутниці легенько; мов трояндові пелюстки.

Молода графиня скоро дізнається, що Єста Берлінг живий. Стара тільки здурила її, щоб вона призналася. Ну то й що? Така дорога покути! Така воля божа! Він цим хотів повернути грішницю на шлях покори.

Одне тільки тривожить молоду графиню: що буде з її свекрухою? Адже це через неї бог зробив серце старої твердим, мов камінь. О, хай же він не судить її надто суворо! Вона ж бо мусить бути лиха, щоб допомогти грішниці знову здобути божу ласку.

Вона не знала, що часто душа, яка вже скуштувала всяких розкошів, шукає втіхи в жорстокості. Коли похмурій, невситимій душі бракує милування й лестоців, насолоди танців і азарту гри, вона поринає в свою темну глибину і видобуває на заміну їм жорстокість. Вона мучить тварин та людей, і її пригаслі почуття знаходять у цьому для себе поживу.

Стара графиня не свідомо своєї жорстокості. Вона вважає, що то просто кара легковажній жінці. Часом вона годинами не спить уночі й міркує, яку б іще вигадати їй муку.

Якось увечері вона обходить будинок і велить невістці присвічувати. Та несе свічку в руці, без свічника.

— Свічка догоряє, — каже молода графиня.

— Як кінчається свічка, то хай горить свічник, — відповідає свекруха.

І вони йдуть далі, аж поки чадний гніт гасне на попеченій невістчиній долоні.

Та це ще дитячі забавки. Є муки душевні, набагато гірші за тілесні. Графиня Мерта запрошує гостей і наказує невістці слугувати їм коло столу.

Це день великої проби для покутниці. Чужі люди дивитимуться на її приниження. Побачать, що вона вже не гідна сидіти біля столу свого чоловіка. О, який глум світлитиметься в їхніх холодних очах!

Та виходить гірше, втричі гірше. Ніхто з гостей не зважується глянути на неї. Всі, чоловіки й жінки, сидять коло столу мовчазні, пригноблені, якісь наче зніяковілі.

Але вона збирає той сором, як пекучий жар, і бере на свою голову. Невже справді вона вчинила такий тяжкий гріх? Невже вона ганьбить усіх своєю присутністю?

Аж ось приходить спокуса. Анна Шернгек, колишня її приятелька, і суддя з Мункерюда, що сидить поруч неї, зупиняють графиню, коли вона проходить повз них, відбирають від неї полумисок, знаходять їй стілець і не відпускають від столу.

— Сядь, голубко, біля нас, — каже суддя. — Ти не вчинила нічого поганого.

І тоді гості в один голос заявляють, що коли вона не сяде до столу, то вони підуть собі геть. Мовляв, вони ж не кати. І не найнялися потакувати графині Мерті. Їх так легко не обдуриш, як недоумкуватого Генріка.

— Ох, люди добрі! Приятелі милі! Не будьте такі жалісливі. Ви змушуєте мене перед усіма сказати про свій гріх. Я дуже кохала одного чоловіка.

— Дитино, ти сама не знаєш, що таке гріх. Не відаєш, яка ти невинна. Єста Берлінг навіть не здогадується, що ти його любиш. Посядь знову належне тобі місце в своєму домі, бо ти не зробила нічого поганого.

На якийсь час вони підбадьорюють її і самі радіють, мов діти. За столом чути сміх і жарти.

Запальні, співчутливі люди, вони дуже добрі, а все ж прислані від спокусника. Вони хочуть умовити її, що вона мучениця, і відверто називають графиню Мерту відьмою.

Але вони нічого не розуміють. Не знають, як її душа прагне чистоти, як серце змушує її шукати кам'янистої дороги й палючого сонця.

Часом графиня Мерта силує її цілий день сидіти біля кросен, а сама розповідає безконечні історії про Єсту Берлінга, вигнаного священика й авантюрика. Коли їй, бува, зраджує пам'ять, вона додає щось від себе, аби тільки його наймення цілий день бриніло у вухах молодої графині, що найдужче цього боїться. Їй тоді здається, що покуті ніколи не буде кінця. Кохання її не хоче вмирати. І молода графиня думає, що швидше помре вона сама. Вона починає підупадати на силі, часто хворіє.

— А де ж бариться твій герой? — глузливо питає графиня Мерта. — Я щодня сподіваюся, що він з'явиться на чолі своїх кавалерів. Чому він не нападе на Борг, не посадовить тебе на трон, а мене й твого чоловіка не замкне зв'язаних у башті? Може, забув уже тебе?

Молодій графині кортить захистити його, сказати, що вона сама заборонила Єсті приходити на допомогу. Але ні, краще мовчати, мовчати й мучитись.

З кожним днем її дедалі дужче палить вогонь самоприниження. Вона весь час ходить у гарячці і так знесиліла, що насилу тримається на ногах. Їй хочеться тільки одного — смерті. Всі життєві сили зійшли нанівець: кохання й радість не сміють навіть ворухнутися в її серці. Вона вже не боїться ніякої муки.

А чоловік ніби й зовсім забув про неї. Він на цілі дні замикається в своєму кабінеті і вивчає нерозбірливі манускрипти і трактати, друковані старосвітнім, нечітким шрифтом.

Він дістає з точеної дерев'яної скриньки грамоти про дворянство, писані на пергаменті, з величезними вислими печатками Шведського королівства, зробленими з червоного воску, роздивляється на старовинні герби з лілеями на білому тлі і грифами на блакитному. На таких речах він знається і любить про них говорити. Без кінця перечитує давні епітафії і некрологи шляхетних графів Дона, де їхні вчинки порівнювано з подвигами великих людей Ізраїля і богів Еллади.

Ті старожитності завжди давали йому втіху. А про свою молоду дружину він і думати перестав.

Графиня Мерта сказала слово, що вбило в його серці всю любов до Елісабет: "Вона пішла за тебе задля грошей".

Кожному чоловікові важко було б таке слухати. Це слово гасить кохання. Тепер графові байдуже, що станеться з його молодою дружиною. Якщо мати зуміє повернути її на шлях обов'язку, то добре. Граф Генрік завжди був у захваті від своєї матері.

Тортури молодій графині тривали цілий місяць. Однак то не були такі напружені й бурхливі дні, як маже видатися, коли всі події переповісти на кількох сторінках. Графиня Елісабет, кажуть, завжди була на вигляд спокійна, вона тільки раз втратила владу над собою, коли почула, нібито Єста Берлінг загинув. Але, не зумівши вберегти в серці любов до свого чоловіка, вона так широко каялась, що дала б графині Мерті замучити себе на смерть, коли б якось стара ключниця не озвалася до неї:

— Вам би, графине, треба було поговорити з графом, — мовила вона. — Господи, ви ще зовсім дитина. Ви навіть не знаєте, що вас чекає, але я добре бачу, до чого йдеться.

Та саме про це графиня Елісабет не могла говорити зі своїм чоловіком, коли він мав на неї таку тяжку підозру.

Тієї ночі вона тихенько одяглась і вийшла з дому. Одяглась простою дівчиною і несла в руці клуночок. Вона хотіла піти з дому і більше ніколи туди не повертатися.

Графиня тікала не від муки й страждань. Вона просто подумала, що бог дав їй знак і вона повинна піти з дому, щоб зберегти здоров'я й силу.

Вона подалася не на захід через озеро, бо там мешкав той, кого вона кохала. І не на

північ, бо там було багато її приятелів. І не на південь, бо там, далеко-далеко, був її батьківський дім, а вона не хотіла й на ступінь наблизитись до нього. Вона рушила на схід, бо знала, що там нема ані жодної знайомої оселі, ані близького приятеля, ані навіть знайомої людини — нікого, хто б їй допоміг і порадив.

Вона йшла з важким серцем, бо відчувала, що бог їй ще не простив. А все ж раділа, що відтепер нестиме свій хрест серед чужих людей. Їхні байдужі погляди тамуватимуть біль її серця, як тамує біль холодна криця, прикладена до набряклих рук і ніг.

Графиня вирішила мандрувати, аж поки знайде на узліссі вбогу садибу, де її ніхто не знатиме. "Мене спостигло нещастя, — скаже вона. — Батьки вигнали, мене з дому. Прихистіть мене й нагодуйте, поки я сама зможу заробити собі на хліб! Я маю трохи грошей".

Так мандрувала вона ясної червневої ночі, бо цілий травень минув для неї у тяжких муках. О травню, чудовий місяцю, коли берези змішують свою ясну зелень з темрявою смерекових лісів і з далекого півдня прилітає вітер, напоєний теплом!

Преппишний місяцю, може, я здаюся тобі невдячнішою за всіх інших, хто втішається твоїми дарунками? Я ж бо жодним словом не похвалила твоєї краси.

Ох, травню, любий, ясний місяцю, чи бачив ти коли дитину, що на колінах у матері слухає казок? Поки вона чує про жорстоких велетнів і про тяжкі муки прегарних царі-вен, очі в неї розплющені, а голівка тримається рівно, та як мати починає оповідати про щастя й сонячне сяйво, дитина стулює оченята й тихо засинає, прихиливши голову їй до грудей.

Бачиш, любий місяцю, я теж така дитина. Хай інші слухають мову про квітки й сонце, а я волію темні ночі, повні всяких видив і пригод, важкі долі, горе і розпач змучених сердець.

Розділ сімнадцятий

ЗАЛІЗО ЕКЕБЮ

Була весна, і залізо з усіх вермландських рудень почали везти до Гетеборга.

Але в Екебю не знайшлося заліза. Восени часто не було води, а весною вже господарювали кавалери.

За їхніх часів широкими гранітними порогами водоспаду Б'єркше пінився гіркий ель, а довгий Левен був повний не води, а горілки. За їхніх часів не топили чавуну в горнах і ковалі не вимахували молотами, а в самих сорочках та в дерев'яних капцях стояли коло вогню й обертали на рожнах велетенські шматки печені, а челядники тримали обценьками над полум'ям каплунів з начинкою. Тоді на пагорбах не стихали танці, на столярних верстатах замість стругати спали, а на ковадлах грали в карти. За тих часів заліза не кували в Екебю.

Та настала весна, і в гетеборзькій гуртовій конторі чекали на залізо з Екебю. Повитягувано контракти, підписані майором і майорихою, де йшлося про постачання сотень шеппундів[16] заліза.

Та що кавалерам до майоришиних контрактів? Вони розважаються, грають на скрипках, бенкетують. Вони пильнують, щоб на пагорбах не стихали танці.

Прибуло залізо із Стемне, з Сельє. Залізо з Чімсберга прибилося глухими лісами до озера Венерн. Надійшло воно з Удегольма, Мункфорша і з багатьох інших рудень. А де ж залізо з Екебю?

Чи Екебю перестало бути найкращою руднею в цілому Вермланді? Чи вже ніхто не піклується про славу цього давнього маєтку? Недбалі кавалери клопочуться ним, як вітер попелом. Їм аби не стихали танці на пагорбах. На щось інше не стає їхнього ледачого глузду.

Але водоспади й річки, човни й баржі, пристані й опустити дивуються й питають одне одного: "Чого ж не йде залізо з Екебю?"

І всі шепочуться, ліси з озерами, гори з долинами: "Чого не йде залізо з Екебю? Невже в Екебю ніколи вже не буде заліза?"

В лісових хащах починають сміятися вуглярські ями, великі молоти в темних кузнях глузливо кривляться, копальні роззявляють свої широкі пащі й регочуть, столи в гуртовій конторі двигтять зі сміху. "Чи чули ви таку чудасію? В Екебю нема заліза! В найкращій рудні Вермланду зовсім немає заліза!"

Гей ви, гульвіси! Гей ви, бездомні! Невже ви попустите, щоб така ганьба впала на Екебю? О кавалери, коли ви любите цей найчудовіший куточок на зеленій божій землі, коли тужите за ним у далекій дорозі, коли не можете говорити про нього з сторонніми, сльози не зронивши, то вставайте й рятуйте честь Екебю!

Так, в Екебю зупинились молоти, але ж, мабуть, у шести підпорядкованих йому руднях не припинилась праця? Там має бути залізо. Навіть більше, як треба.

Отож Єста Берлінг вирушає в дорогу, щоб домовитися з шістьма управителями рудень.

До Гегфорша, що лежить трохи вище на річці Б'єркшеелль, не варто заїздити, думає собі Єста. Надто він близько від Екебю, і там напевне далось взнаки господарювання кавалерів.

Єста проїхав дві милі на північ і дістався до Летафорша. То чудове місце, що. Й казати. З одного боку широко розливаються Верхній Левен, а з другого бовваніє гостроверха Гурліта в романтичному поясі лісів, як і личить старезній горі. Але в кузні, виявляється, не все гаразд: уже рік тому, як поламалося махове колесо.

— Чому ж ви його не полагодили?

— А тому, голубе, що єдиний у цій околиці столяр, здатний полагодити колесо, мав роботу в іншому місці. Ми не змогли накувати жодного шеппунда.

— То чому ж ви не послали по нього?

— Отакої! Та ми щодня посиляли, але він не міг прийти, бо виточував скраклі й будував альтанки в Екебю.

Єста відразу збагнув, як йому поведеться в цій мандрівці.

Він рушив далі на північ, до Б'єрніда. І там було дуже гарно, в такому куточку хоч і замок не гріх спорудити. Великий будинок панував над долиною, що стелилася півколом, оточена з трьох боків могутніми горами, а з четвертого озером Левен, — воно якраз тут кінчалось. Єста бачив, що кращого місця помріяти й погуляти при місячному

світлі, як тамтешні стежки вздовж берега, повз водоспад, до кузні, обладнаної у великій печері, годі й знайти. Та от залізо... чи є там залізо?

Ні, звісно, нема. В них не було вугілля, а з Екебю не прислано грошей заплатити вуглярам і тим, хто мав його везти. Рудня не працювала цілу зиму.

Тоді Єста повертає назад на південь. Він навідується до Гона на східному березі Левену і до Левстафорша, загубленого серед лісу, але й тут йому ведеться не краще. Ніде немає заліза, і виходить, що все через кавалерів.

Єста приїздить додому, до Екебю, і кавалери з понурими мінами оглядають якихось там п'ятдесят шеппундів заліза, що лишилися в каморі. Голови їхні хиляться з горя, бо вони чують, як уся природа глузує з Екебю. Їм здається, що земля здригається з плачу, що дерева гнівно погрожують їм, що трава й зілля тужать над занепадом слави Екебю.

Та навіщо стільки охкати й дивуватися? Адже в Екебю залізо є!

Он воно, навантажене на баржі коло берега Кларельва, готове плисти річкою до Карлстада, де його важитимуть, готове мандрувати потім суднами з озера Венерн до Гетеборга. Честь Екебю врятовано.

Але ж хіба може таке бути? Адже в Екебю знайшлося не більше п'ятдесяти шеппундів заліза, а в інших шести руднях не було нічого. Хіба може бути, що кілька барж повезуть цілу гору заліза важити до Карлстада? Авжеж, спитайте про це кавалерів.

Кавалери стоять на палубах важких, неповоротких суден. Вони наміряються самі везти залізо з Екебю до Гетеборга, Вони б не звірили його на жодного перевізника, на жодного звичайного смертного. Кавалери набрали з собою пляшок і кошиків з харчами, прихопили валторни і скрипки, рушниці, вудки й карти. Вони готові на все задля свого любого заліза, вони його не покинуть доти, доки не вивантажать на пристані в Гетеборзі. Вони самі його вантажили, самі вивантажать, самі пильнуватимуть вітрил і стерна. Це завдання якраз їм до снаги. Бо хіба в Кларельві є якась мілина або у Венерні підводний риф, щоб кавалери про них не знали? Хіба вони не так само вправно орудують стерном і талями, як смичком і віжками?

Ніщо в світі їм не таке мило, як це залізо на баржах. Вони ходять коло нього, як біля найтоншого скляного посуду, вкривають його брезентом. Хай жоден шматочок не лежить просто неба! Бо ці важкі сірі штаби мають підтримати славу Екебю. Нехай жоден чужинець не погляне на нього байдужим оком!

О Екебю, наша пожадана оселе, хай не поблякне слава твоя!

Ніхто не лишається вдома. Дядько Ебергард покидає свій столик, а кузен Крістофер — місце коло груби. Навіть ласкавий Левенборг тут. Ніхто не лишається осторонь, якщо йдеться про славу Екебю.

Одначе Левенборгові вадить дивитися на Кларельв. Він не бачив цієї річки тридцять сім років і стільки ж не сідав у човен. Він ненавидить блискучу гладінь озер і сірі швидкі річки. Вони йому нагадують про страшну подію, і через те він їх уникає, але хто може всидіти сьогодні вдома! Він теж мусить разом з усіма рятувати славу Екебю.

Тридцять сім років тому на очах у Левенборга втонула в Кларельві його суджена.

Відтоді він, бідолашний, трохи схибнувся.

Тепер він стоїть, дивиться на воду, і в його старечому мозку наростає тривога. Сіра річка, вкрита блискучими брижами, здається йому велетенською гадюкою з срібною лускою, що причаїлася й чигає на когось. Жовті високі піщані береги, між якими звивається річка, здаються йому стінами пастки, на дні якої лежить гадюка, а широка дорога, що перетинає береги й глибоким піском тягнеться до перевозу, де стоять баржі, — війсьтам до страхітливої пастки.

Маленький дідок стоїть і дивиться на все те невинними блакитними очима. Вітер грається його довгим білим чубом, а щоки, що звичайно цвітуть ніжним рум'янцем, аж побіліли з жаху. Він твердо впевнений, наче йому хто сказав таке, що скоро дорогою має надійти жертва й кинутись у пащу причаєній гадюці.

Кавалери вже наміряються відчалювати і беруть довгі жердини, щоб зіпхнути баржі на течію, коли це Левенборг гукає:

— Постривайте! На бога, постривайте, кажу вам!

Кавалери, звичайно, розуміють, що в нього будить ляк похитування палуби під ногами, але мимохіть затримують підняті жердини.

А Левенборгові все здається, що річка чигає на здобич і зараз неодмінно має надійти жертва й кинутись їй у пащу. Він застерезливо піднімає руку й показує на дорогу, наче когось побачив на ній.

Всім відомо, що в житті бувають такі чудні збіги, як оце тепер. Хто ще здатен дивуватися, то хай дивується, що кавалери опинилися з своїми баржами коло перевозу на Кларельві саме вранці після тієї ночі, коли графиня Елісабет подалася в мандрівку. Та було б ще дивовижніше, якби вона в горі своєму не дістала ні від кого допомоги. Вона проблукала цілу ніч і вийшла на дорогу коло переправи якраз тої хвилини, коли вже кавалери намірялись відчалити. Вони спинились і дивилися, як вона домовлялася з перевізником і як той відв'язував порон. Вона була в селянському вбранні, і кавалери не впізнали її. Та все одно вони пильно приглядалися, бо щось у тій жінці було їм знайоме. Поки вона розмовляла з перевізником, на дорозі з'явилась хмара куряви, а з неї вигулькнула велика жовта карета. Молода графиня збагнула, що то карета з Борга, — її шукають і зараз знайдуть. Годі було й сподіватися втекти пороном, а сховатись можна тільки на баржах. Жінка метнулась до них, не роздивившись, що там за люди стояли на палубі. І добре, що не роздивилася, а то вона радше кинулась би коням під ноги, аніж шукала б у них захисту.

Опинившись на палубі, вона лише крикнула:

— Сховайте мене, сховайте!

Тоді спіткнулась і впала на залізо. Кавалери почали її заспокоювати. Вони швиденько відштовхнулись від берега, і баржі, опинившись на течії, рушили в напрямку Карлстада саме тоді, як карета під'їхала до перевозу.

В ній сиділи граф Генрік і графиня Мерта. Граф зіскочив на землю, щоб довідатись у перевізника, чи той не бачив його дружини. А що йому було трохи соромно питати навіпростець, то він мовив:

— У нас щось зникло!

— Он як! — здивувався перевізник.:

— Еге ж, щось зникло. Я хочу вас запитати, чи ви нічого не бачили?

— А чого саме?

— Байдуже! Але в нас щось зникло. Я хотів би знати, чи ви сьогодні не перевозили чогось на той берег?

Звісно, він так нічого й не довідався, і графині Мерті довелося самій побалакати з перевізником. За хвилину вона вже про все дізналася. Та, кого вони шукали, була на одній із барж, що повільно пливли за течією.

— А що то за люди на баржах?

— Та кавалери, як їх тут називають.

— Он як, — мовила графиня. — Чуєш, Генріку, твоя дружина опинилась під доброю опікою. Можна спокійно вертатися додому.

Але на баржах було не так весело, як думала собі графиня Мерта. Поки видно було жовту карету, перелякана жінка непорушно сиділа, зіщулившись, на купі заліза й мовчала. Тільки дивилася на берег.

Мабуть, аж як карета поїхала, молода графиня впізнала кавалерів. Вона схопилася, ніби знову хотіла кудись тікати, проте кавалери, що стояли найближче, стримали її. Вона тихо застогнала й знову сіла.

Кавалери не зважувались ні озиватись до неї, ані про щось питати. Вона здавалася майже причинною.

Безжурні голови кавалерів почали хилитися під ношею відповідальності. Вже саме залізо було досить важким тягарем на їхні незвичні плечі, а тепер ще й додалася турбота про молоду родовиту жінку, що втекла від свого чоловіка.

Зустрівши, бувало, взимку що молоду жінку на балу, дехто з кавалерів згадував свою меншу сестру, що її він колись так любив. Як він грався чи бився з сестрою, то намагався бути обережним, а як розмовляв із нею, то стежив, щоб не сказати поганого слова. Коли якийсь чужий хлопчисько, граючись, надто напосідався на неї або співав їй непристойних пісень, то він кидався на того нахабу і лупцював, скільки мав сили, щоб сестричка не почула чогось негарного, щоб її серця не торкнулось горе, не вразило зло і ненависть.

Графиня Елісабет була для них усіх такою веселою сестричкою. Коли вона клала свої ручки в їхні тверді долоні, то немовби казала: "Дивись, яка я тендітна! Але ти мій старший брат, ти захистиш мене від інших і від себе самого!" І кавалери при ній завжди поводитись як справжні лицарі.

Тепер вони перелякано дивились на молоду графиню і майже не впізнавали її. Вона була виснажена й змарніла, шия потоншала, обличчя стало аж прозоре. Мабуть, вона вночі впала і вдарилась, бо з невеличкої ранки на скроні подеколи скапувала кров, а русяві кучері, що нависали на чоло, злиплися від крові. Вбрання її забруднилося від довгої мандрівки мокрими росяними дорогами, черевики розтопталися. Кавалерам, стискало серце тяжке почуття: перед ними сиділа немов якась чужа, незнайома жінка.

У тієї графині Елісабет, що вони знали, очі не горіли такою нестямною. Їхню бідолашну сестричку доведено мало не до божевілля. Здавалося, що за те змучене тіло запекло змагаються дві душі — справжня і якась інша, не з цього світу.

Але кавалерам не треба було тривожитися, що з нею робити. В ній прокинулись давні думки. Знову з'явилася спокуса! Бог ще раз хоче її випробувати. Адже вона опинилася серед приятелів! Невже вона зверне з дороги покути?

Графиня підвелася й заявила, що їй треба йти.

Кавалери пробували заспокоїти її: мовляв, хай нічого не боїться, вони її захистять хоч від яких переслідувачів.

Та вона водно просила, щоб їй дозволили маленьким човником, прив'язаним до баржі, доплисти до берега і мандрувати далі самій.

Але як же можна відпустити її? Що з нею станеться? Найкраще їй лишитися з ними. Вони, щоправда, тільки вбогі старі люди, проте неодмінно знайдуть спосіб їй допомогти.

Графиня заламувала руки й просилася на берег, та вони не здалися на її благання, бачивши, яка вона квола й нещасна. Їм було страшно, що вона загине десь на дорозі.

Єста Берлінг стояв осторонь і дивився на воду. Він боявся, що графині буде неприємно бачити його, хоч і не знав напевне. Зате в нього серце тріпотіло, з радощів. "Ніхто не знає, де тепер вона, — міркував Єста. — Ми заберемо її до Екебю. Там ми надійно сховаємо її і будемо ласкаві до неї. Вона стане нашою королевою, нашою володаркою, але ніхто не знатиме, що вона в нас. Ми її берегтимем, як свого ока. Може, вона серед нас буде щаслива. Старі кавалери леліяли б її, як рідну дочку.

Сам Єста ніколи не важився з'ясувати собі, чи кохає вія графиню. Знав тільки одне: вона йому не могла належати, не впавши в гріх, а намовляти її до чогось нищого й негарного він не хотів. Але сховати графиню в Екебю, оточити ласкою, коли інші так тяжко її скривдили, дати їй можливість знову втішатися життям, — о які мрії, які блаженні мрії!

Та враз Єста отямився від тих мрій, бо в голосі графині забриніла смертельна туга. В розпуці вона впала перед кавалерами на коліна й благала відпустити її.

— Господь ще не простив мені! — казала вона. — Пустіть мене на берег!

Єста побачив, що ніхто з кавалерів не має сили виконати її прохання, і зрозумів, що доведеться йому самому відвозити її. Йому, що кохав її.

Єста насилу йшов, ноги не слухались його, а все ж він підступив до неї і сказав, що перевезе її на берег.

Графиня відразу підвелася. Єста заніс її в човен і рушив до східного берега. Підпливши до вузької стежечки, вія допоміг графині висісти.

— Що ж тепер буде з вами, графине? — запитав він.

Вона значуще підняла пальця й показала на небо.

— Якщо вас спіткає біда, графине...

Далі Єста не доказав, голос йому надломився, але вона зрозуміла й мовила:

— Я дам вам знати, якщо буде треба.

— Я радий би захистити вас від усякого зла, — сказав Єста.

На прощання графиня подала йому руку. Він більше не здобувся на слово. Рука її лежала в його долоні безживна й холодна.

Графиня не чула нічого, крім внутрішнього голосу, що велів їй іти між чужі люди. І, мабуть, не розуміла, що тієї хвилини розлучається з тим, кого вона кохає.

Графиня пішла собі, а Єста повеслував назад до кавалерів. Коли він піднявся на баржу, то аж тремтів, такий був кволий і виснажений. Йому здавалося, що він виконав найважчу роботу у своєму житті.

Ще кілька днів Єста тримався, — поки треба було рятувати славу Екебю. Він довів залізо до Канікенеса, зважив його, а тоді надовго занепав на силі й тяжко засумував.

Поки вони пливли баржами, кавалери не помічали в ньому ніякої зміни. Він натужував кожен нерв, щоб здаватися веселим і безжурним, бо тільки так можна було врятувати славу Екебю. Хіба вони змогли б упоратися з таким ризикованим задумом, якби взялися до нього з понурими обличчями і з важким серцем?

Якщо правда те, що люди кажуть, буцімто кавалери того разу везли більше піску, ніж заліза, якщо правда, буцімто вони носили на вату в Канікенесі те саме залізо, поки наважили багато сотень шеппундів, якщо правда, буцімто їм пощастило тому, що вагар та його помічники всмак пригостилися наїдками й напоями, привезеними з Екебю, то кожен зрозуміє, що на баржах із залізом годилося бути веселому.

Хто може знати напевне, чи так воно було, чи ні? Але якщо так, то, звичайно, Єста Берлінг не мав часу сумувати. Хоч пригоди й небезпеки теж не тішили його. Тільки-но залізо було зважене, його пойняла розпука.

— О Екебю, моя пожадана оселе! — вигукнув тоді Єста сам до себе. — Хай не поблякне слава твоя!

Одержавши від вагаря посвідчення, кавалери навантажили своє залізо на одно з суден, що плавали по озеру Венерн. Звичайно, до Гетеборта його вже везли самі шкіпери, а господарі вермландських рудень, діставши від вагаря посвідчення, що залізо повантажено, ні про що вже більше не дбали. Одначе кавалери не хотіли кидати справу, не докінчивши її, вони поклали собі везти залізо аж до Гетеборга.

Дорогою їх спіткало нещастя. Вночі знялася буря, судно лишилося без стерна, нагналося на підводну скелю й потонуло разом із коштовним вантажем. Валторни, карти й непочаті пляшки вина теж пішли на дно. Та як добре подумати, то чи варто жалкувати за тим залізом? Адже славу Екебю врятовано, Залізо було на вазі в Канікенесі. І хай навіть майорові довелося сісти й написати листа до купця в Гетеборг, що він відмовляється від грошей, оскільки залізо до міста не допливло, то й що тут такого? Екебю не збідніло, і славу його врятовано.

А як пристані й опустити, копальні й вуглярські ями, судна та баржі почнуть перешіптуватись про ту дивну виправу? Як лісами піде глухий шум, що вся та історія з залізом була чисте ошуканство, як цілий Вермланд почне говорити, що на баржах усього було нещасних п'ятдесят шеппундів заліза і що судно розбито навмисне? В такому разі, то зухвала витівка, гідна кавалерів. Така витівка не могла зашкодити славі

старого маєтку.

Але все це сталося так давно. Може, кавалери купили залізо десь в іншому місці або знайшли його в якійсь забутій коморі. Такі речі важко перевірити. Принаймні вагар і чути не хотів ні про яке ошуканство, а вже хто, як не він, мав би це знати.

Повернувшись додому, кавалери почули новину. Шлюб графа Дони підлягає скасуванню. Граф послав свого управителя до Італії збирати докази, що шлюб не був законний. Той повернувся влітку з утішними вістями. В чому вони полягали, я напевне не знаю. З давніми переказами треба бути обережному, як з прив'ялими трояндами: вони легко гублять пелюстки, коли їх занадто пильно досліджувати. Кажуть, нібито вінчав їх в Італії несправжній священник. Більше мені нічого не відомо, але правда те, що церковний капітул у Бру скасував шлюб графа Дони з Елісабет фон Турн.

Молода жінка про це не знала. Вона, якщо тільки не померла дорогою, жила собі десь на хуторі серед селян.

Розділ вісімнадцятий

ЛІЛЬЄКРУНА ВДОМА

Серед кавалерів, як я не раз уже згадувала, жив один великий музика. То був високий, кремезний, головатий чоловік з буйним чорним чубом. На ту пору він мав не більше як сорок років, однак повне вугласте обличчя та мляві рухи робили його набагато старішим. Він був доброї, проте сумовитої вдачі.

Якось після обіду Лільєкруна взяв під пахву скрипку і пішов з Екебю. Він ні з ким не прощався, хоч не мав наміру вертатися назад. Йому остогидло життя в Екебю, відколи він побачив графиню Елісабет у такій біді. Лільєкруна йшов не спочиваючи цілий вечір та цілу ніч і над ранок добувся до своєї домівки — невеличкої садиби, званої Левдаля.

Було так рано, що всі ще спали. Лільєкруна сів на зелену гойдалку перед будинком і задивився на свою оселю. Господи! Чи є де краще місце? Подвір'я перед домом встеляла рівна, зелена, як вруно, трава. Другого такого моріжка не було більше ніде в світі. На ньому паслися вівці, гралися діти, а трава лишалася така сама густа й зелена. Його ніколи не кошено, але щонайменше раз на тиждень господиня веліла змитати з свіжої трави гіллячки, соломку та сухе листя. Лільєкруна скинув оком на досипану піском стежечку і раптом підібгав під себе ноги. Діти пізно ввечері загребли стежечку залізними грабельками, повиписувавши на ній справжні візерунки, а він своїми чоботиськами наробив їм страшної шкоди. Аж дивно, як тут усе повиростало! Шість горобин, що вартували подвір'я, були високі, мов буки, і розлогі, мов дуби. Таких дерев тут іще, мабуть, ніколи й не бачено. Вони були прегарні: товсті стовбури вкривав жовтавий мох, а з темної зелені листя прозирали великі білі китиці квітів, немов зірки з неба. Справді-таки дивно — як бувають дерева на цьому подвір'ї! Он стоїть стара верба, така товста, що й двоє чоловік її не обнімуть. Вона вже трухлява, дуплиста, та ще й блискавка відчахнула їй верхівку. Але вмирати вона не хоче. Щовесни з розколеного стовбура витикаються зелені паростки — показують, що верба жива. Черемшина на східному причілку вигналася так, що затіняє весь будинок. Дах із дернини геть білий

від її пелюсток, бо черемшина вже відцвіла. А березам, що купками стоять на полі, тут справжній рай. Вони ростуть, як самі хочуть, ніби заповзялись наслідувати інші дерева. Одна скидається на липу: густа, кучерява, з буйною кроною, інша виструнчилась рівно, як тополя, ще інша опустила віття, мов плакуча верба. Всі різні, і всі гарні.

Лільєкруна підвівся й обійшов будинок. Там починався садок — такий препишний, що він аж спинився й затамував дух. Квітли яблуні. Звичайно, це не дивина — яблуні цвітуть і в інших садибах, тільки ніде вони не квітли так, як у цьому садку, де він їх бачив у цвіту, відколи одружився. Він повільно походжав посипаними жорствою стежечками, заклавши руки за спину. І земля була біла й дерева білі, тільки декотрі ледь рожевуваті. Більшої краси він ніколи не бачив. Він знав кожне дерево, як знають своїх братів і сестер або приятелів, що з ними грався в дитинстві. Астраханські й зимові яблуні були зовсім білі. Літні цвіли рожевувато, а райські яблуні геть червоно. Найкраща була стара дичка, що її дрібних кислиць ніхто не міг їсти. Вона вже не пожаліла квіту і скидалася на велику снігову кучугуру, осяяну ранковим світлом.

Бо ж не забувайте, що це було рано-вранці! Роса полакувала кожен листочок, змила кожную порошинку. З-за лісистих гір, під якими стояла садиба, вигулькнули перші промені сонця. Здавалося, ніби вони запалили верхівки смерек. Над молодого конюшиною, житом і ячменем, над вівсом, що недавно заврунився, лежав тоненький серпанок імлі, і тіні падали чітко, як місячної ночі.

Лільєкруна стояв і дивився на грядки поміж стежечками. Він знав, що дружина з служницями добре доклали до них рук. Вони угноювали, копали й скородили землю, витрушували з неї пирій, працювали доти, доки вона стала пухка й легенька. Потім вирівняли грядки й попідбивали краї, а тоді взяли віжки та кілочки і позначили рядки й кубахи. Далі втоптали стежечки дрібним веселим кроком і заходилися садовити й сіяти, аж поки не лишилося порожнього жодного рядка й жодного кубаха. Діти й собі не відступали від матері, раді й щасливі, що теж можуть допомагати, хоч нелегко було стояти нахильці й діставати руками до кубахів.

І, звичайно, праця їхня не пішла намарне.

Тепер усе почало рости.

Хай бог благословить усе те зело — і горох, і два дебели листочки квасолі, що так мужньо витикаються з землі! А як гарно й рівненько посходили морква з ріпою! Найкумедніша була петрушка, що ледь виглянула з землі, ніби гралася з життям у піжмурки.

Була там і ще одна грядочка з не дуже рівними рядками, де, ніби на пробу, посіяно й посаджено геть усього потроху. То була дитяча грядка.

Лільєкруна швидко приклав скрипку до підборіддя й почав грати. У високих кущах, що захищали садок від північного вітру, озвалися пташки. Ранок був такий чудовий, що жодна істота, обдарована голосом, не могла мовчати. Смичок сам бігав по струнах.

Лільєкруна походжав стежками і все грав. "Ні, — думав він, — кращого місця на землі годі знайти". Хіба можна порівняти Екебю з Левдалею? Дім його вкритий дернинням і має тільки один поверх. Він стоїть на узліссі, за ним височать гори, а

попереду простягається долина. Нема тут нічого незвичайного. Нема озера, водоспаду, нема лук і гаїв, та однаково тут гарно. Гарно, бо це добрий, мирний дім. Тут легко жити. Все те, що в інших місцях будить гіркоту і зненависть, тут згладжує ласка. Такий повинен бути кожен дім.

У кімнаті, що виходить вікнами в садок, спить дружина. Вона раптово прокидається, наслухає, але не рухається. Лежить і всміхається. Мелодія лунає дедалі ближче, і нарешті музика зупиняється під її вікном. Це не вперше вона чує скрипку під своїм вікном. Її чоловік завжди так приходить додому, коли в Екебю станеться щось дуже прикре.

Він стоїть, сповідається з гріхів і просить вибачення. Змальовує їй темні сили, що зваблюють його, забирають від тих, хто йому наймиліший за все на світі: від неї і від дітей. Але він їх любить. О, звичайно, любить!

Поки Лільєкруна грає, дружина його встає і вбирається, хоча сама не усвідомлює, що робить, — так захоплює її музика. "Ваблять мене не розкоші й багатство, — виграє Лільєкруна, — не кохання до інших жінок, не слава, а спокуслива мінливість життя. Я мушу відчувати навколо себе його розкіш, його гіркоту, його безмежне багатство. Але тепер уже годі, я втомився і всім натішився. Я більше не кину своєї домівки. Вибач мені й пожалій мене!"

Дружина тоді розсуває фіранки, відчиняє вікно, і він бачить її вродливе, ласкаве обличчя.

Вона добра й розумна, а погляд її, немов сонце, благословляє все, на що гляне. Вона за всім наглядає, всьому дає лад. Все, чого вона торкнеться, росте й буяє. Вона сіє навколо себе щастя.

Лільєкруна перестрибує до неї через підвіконня, щасливий, як молодий коханець.

Потім він бере її на руки, виносить у садок, під яблуні, й починає оповідати, яке тут усе гарне, показує грядки, і дитячий городчик, і смішну молоденьку петрушку.

Прокидаються діти і не тямляться з захвату й радощів, що приїхав тато. Вони обсідають його, вони мають показати йому так багато нового й цікавого: іграшковий молот, що стукотів біля струмка, гніздо на вербі і двоє лошаток, що народилися кілька днів тому.

Потім батьки й діти вирушають на довгу прогулянку в поле. Він повинен глянути, яке густе в них жито, як росте трава і як починають витикатися з землі поморщені листочки картоплі.

Він має поглянути й на корів, що йдуть з пасовиська, привітати нових телят у загороді та ягнят у кошарі, позбирати з гнізд у курей яйця й почастувати кожного коня хлібом.

Діти не відпускають його цілий день. Забувають про науку, про роботу, тільки ходять назирці за батьком.

Увечері він грає їм польки, а вдень бавиться з ними, тож засинаючи вони палко моляться, щоб тато ніколи більше їх не покидав.

І він справді не покидає їх цілий тиждень. І весь час веселий, мов хлопчак. Він

закоханий у свою домівку, в дружину, в дітей і про Екебю навіть не згадує.

Та одного ранку він зникає. Не міг довше витримати, надто велике випало йому щастя. Екебю стократ гірше, але воно в самому вирі подій. О, там є про що мріяти і є про що. грати! Як би він жив без кавалерів та їхніх подвигів, без довгого озера Левену, овіяного славою дивовижних пригод?

А життя в його садибі йшло своєю спокійною колією. Все квітло й росло під наглядом ласкавої господині. Всюди панувало щастя й злагода. Все, що в іншому місці породило б колотнечу й гризоту, тут миналося тихо й безболісно. Все було так, як і малося бути. Бо що вдієш, коли господар садиби прагне жити нахлібником в Екебю? Хіба можна нарікати на сонце, що воно кожного вечора зникає на заході, полишивши землю темряві?

Чи є хто нездоланніший за покірного? Чи не перемагає той, хто вміє терпляче ждати?

Розділ дев'ятнадцятий ДОВРСЬКА ВІДЬМА

На узбережжі Левену з'явилась доврська відьма. Її бачили там, маленьку, згорблену, в шкіряній спідниці, підперезану поясом із срібними бляшками. Чого ж вона кинула своє вовче лігво і прийшла до людських осель? Чого шукає гірська відьма серед зелених долин?

Вона ходить і жебрає. Вона скула, жадібна до милостині, хоч яка багата. В скелях у неї заховано важкі зливки срібла, а на соковитих луках, загублених серед гір, пасуться її великі череди чорних жовторогих корів. Проте вона ходить у личаках і в засмальцьованій шкіряній спідниці, що її барвіста облямівка ледь проглядає крізь столітній бруд. Люльку вона натоπτує мохом і жебрає навіть у найубогіших. Не має сорому клята відьма, ніколи не дякує, і все їй мало!

Вона стара-старезна. Невже був час, коли на тому широкому обличчі з засмаленою, масною шкірою, з плескатим носом і маленькими очицями, що світяться серед лепу, наче жарини серед сірого попелу, грав молодечий рум'янець? Невже був час, коли вона сиділа в курені й відповідала мелодією ріжка на пастухову пісню кохання? Вона прожила вже не одну сотню років. Найстаріші люди скільки себе пам'ятають, то вона вже ходила отак дорогами. Їхні батьки знали її старою, коли самі ще були молоді. А проте вона й досі жива. Я, що пишу ці рядки, бачила її на власні очі.

Вона могутня. Вона, дочка фіннів, що знаються на чарах, ні перед ким не схиляє голови. Широкі ноги її сміливо ступають кам'янистими стежками. Вона вміє накликати град і порядкує блискавкою. Може загнати худобу в лісові нетрі й наслати на овець вовків. Вона мало робить добра, а багато лиха, тож краще жити з нею в злагоді. Навіть якщо вона просить останню вашу козу чи цілий фунт вовни, дайте їй! А то впаде кінь, або згорить хата, або загине корова, або вмере дитина, чи збожеволіє господиня садиби.

Вона гість небажаний, та краще зустріти її з усмішкою. Бо хтозна, чого вона завітала в долину, кому віщує біду. Адже вона приходить не тільки тому, щоб напхати свою торбу милостинею. Її появу потверджують лихі прикмети: розплоджується черва,

скавулять смерком лисиці і зловісно виють вовки-сіроманці, червоне й чорне гадюччя, що бризкає отрутою, приповзає з лісу аж до порога.

Вона горда. В її голові живе мудрість могутніх предків, і вона тим пишається. На її палиці вирізані старовинні руни, і ту палицю вона не віддала б за все золото долини. Вона вміє співати чаклунських пісень, варити зілля, знається на травах, може пустити чарівну стрілу над гладеньким свічадом озера і зняти хвилю, нав'язати скільки завгодно вузлів бурі.

Аби я могла відгадати всі дивовижні думки, сховані в тому старезному мозку! Прийшовши з темного пралісу й величних гір, що ж вона думає про мешканців долини? Для неї, що вірить у Тура, переможця велетнів, і в могутніх фінських богів, християни, мабуть, все одно, що сумирні овечки для сірого вовка. Невгамовна, мов віхола, дужа, мов водоспад, вона не може любити долинян.

А все ж часом навідується з своїх гір поглянути на їхню мізерну метушню. Забачивши її, могутню дочку лісових нетрів, люди тремтять з ляку, а вона йде поміж них упевнено й спокійно, бо той ляк їй — найкращий захисток. Люди не забули подвигів її роду, не забули і її власних вчинків. Як та кішка покладається на свої папури, так і вона покладалася на свою мудрість і на силу чарівних замовин, одержаних у подарунок від богів. Жоден король не буває такий певний своєї влади, як вона своєї зброї — страху.

Доврська відьма перейшла вже багато сіл. Нарешті вона дістається до Борга і впевнено завертає на графське подвір'я... Через кухню відьма заходити не любить, а простує до ганку. Вона ставить свої широкі ноги в личаках на стежечку, обсажену квітками, так спокійно, ніби йде полониною.

Графиня Мерта саме вийшла на ганок натішитись чудовою червневою дниною. Дві служниці, що несуть до комори на палиці шинки з димарні, зупинилися перед нею.

— Може, пані, подивитесь, чи добре вдимилося м'ясо? — питають вони.

Графиня Мерта, що тепер господарює в Борзі, перехиляється через поруччя й оглядає м'ясо. Саме тієї миті стара кладе руку на одну шинку.

А що то за шинка! Золотава, блискуча, салиста, та ще й пахне ялівцем! Їжа богів! І відьма тримає шинку, хоче її забрати.

О, дочка гір не звикла жебрати й просити! Хіба не з її ласки квітнуть квіти й живуть люди? Мороз, руйнівну бурю, повінь — усе вона має в своїй руці. Тому їй не личить просити й жебрати. Вона бере собі, що хоче, та й годі.

Однаке графиня Мерта не знає відьминої сили.

— Ану геть, старчихо! — гукає вона.

— Дай мені шинку! — каже доврська відьма, що їздить верхи на вовках.

— Ти сказала! — обурюється графиня. І велить служницям нести шинку до комори.

Очі столітньої відьми палають гнівом і жадобою.

— Дай мені цю задимлену шинку, — каже вона ще раз, — а то буде тобі лихо!

— Краще хай її сороки з'їдять, ніж така потороча, як ти.

Стара скаженіє з люті. Вона підносить угору палицю, помережану рунами, й гнівно вимахує нею. З вуст її вириваються якісь чудні слова, коси стали сторч, очі горять, обличчя кривиться.

— Хай тебе саму з'їдять сороки! — гукає наостанці вона.

Відьма йде геть і ще довго бурмотить прокльони і грізно вимахує палицею. Вона вертається додому. Далі на південь не йде. Дочка лісових нетрів зробила те, задля чого спустилася була з гір.

Графиня Мерта стоїть на сходах і регоче: ото стара розлютилася! Та скоро сміх на її вустах затихне — он уже надлітають сороки! Графиня не вірить своїм очам. Їй здається, що це сон, але вони справді злітаються, сороки, що мають її з'їсти.

З гаю, з саду летять зграї сорок і націляються на неї пазурами й дзьобами. Вони кричать і скрекочуть. Перед очима в графині мигтять чорні й білі крила. То ніби якась мана — сороки злітаються з цілого краю, все небо вкрите чорно-білими крильми. В ранковому яскравому сонці пір'я їхнє полискує металом. Вони настовбурчують шиї, наче роздрочені хижаки. Ті потвори чимраз дужче насідають на неї, ціляться дзьобами й пазурами графині в обличчя і в руки. Нарешті їй доводиться тікати в передпокій й зачинятися. Вона спирається на двері, важко дихаючи з ляку, а надворі й далі кричать і літають сороки.

Отак графиня зачиняється від чудового літа, від ясного зела, від! радощів життя. Тепер її чекають зачинені покої і спущені завіси; розпука й страх. Розум їй каламутиться, вона стає мало не божевільна.

Божевільною видається і ця оповідка, а все ж вона, мабуть, правдива. Сотні людей можуть посвідчити, що саме так мовиться в давніх переказах.

Птахи обсіли поруччя й дах; здавалося, вони тільки й чекали, поки з'явиться графиня, щоб знову кинутись на неї. Вони позивали собі в парку гнізда й лишилися там жити, їх годі було вигнати. Коли пробували стріляти в них, виходило ще гірше. Замість кожної вбитої сороки прилітало десять нових. Зграя була велика, і часом їй доводилося вилітати по їжу, але завжди лишалися надійні вартові. І тільки-но графиня Мерта виглядала у вікно або виходила на ганок, як вони летіли до неї. Крикливі птахи шурхотіли крильми, кидалися до будинку, і графиня тікала в найдавший pokій.

Вона тепер день у день сиділа в спальні за червоною залою. Мені не раз змальовували, як виглядала спальня тієї страшної пори, коли Борг облягали сороки. На дверях і на вікнах висіли важкі завіси, підлога була встелена грубими килимами, челядь ступала навшпиньки й розмовляла пошепки.

В серці графині поселився смертельний страх. Вона посивіла, обличчя вкрилося зморшками, і за місяць із неї зробилася стара баба. Вона не могла опертися жахливим чарам. Вночі графиня голосно кричала, бо вві сді її дзьобали сороки. Вдень вона гірко оплакувала свою долю. Вона не впускала до себе людей, щоб за ними не залетіли сороки. Звичайно вона сиділа в задушливому покої і погойдувалась у кріслі, затуливши руками обличчя, сиділа тихо, сумна й пригноблена, тільки часом починала плакати й нарікати.

Тяжчого життя не було ні в кого. Хто б не пожалів бідолаху?

Більше я про неї нічого не можу оповісти, а те, що оповіла, не дуже гарне. Мене аж трохи мучить сумління. Адже замолоду графиня була щиросерда й життєрадісна, і не одна весела історія про неї тішить мені серце, хоч я й не маю тут місця їх переказувати.

Та що вдієш, вона, бідолаха, не знала, що людська душа завжди голодна. Вона не може насититися самим фліртом і розвагами. Коли нема іншої їжі, вона, мов той хижак, роздирає спершу інших, а наостанці й саму себе.

Такий сенс цієї оповідки.

Розділ двадцятий

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Були саме зелені свята, як і тепер, коли я про це пишу, найчудовіша пора року.

У ту пору Сінтрам, лихий господар Форша, найдужче журився й мучився. Його дратувала перемога світла, що не гасло цілу добу, й поразка темряви. Він ненавидів розкішне листя на деревах і барвистий килим, що встеляв землю.

Усе причепурилося. Навіть дорога, хоч яка вона сіра та закурена, а й" собі завітчала краї жовтим і синім літнім цвітом — бутнем і горобиним горошком.

А коли настали зелені свята, сповивши гори своєю пишнотою, коли дзвін із церкви в Бру долинув тремтливим повітрям аж до Форша, коли над землею запанувала невимовна святкова врочистість, Сінтрам не витримав. Йому здалося, наче бог і люди насмілились забути про нього, і він вирішив теж поїхати до церкви. Нехай ті, хто радіє літові, побачать його, Сінтрама, що любить смерк без світання, смерть без воскресіння, зиму без весни.

Сінтрам одяг вовче хутро й шкіряні рукавиці, звелів запрягти муругого коня в санки й причепити до ошатної, цяцькованої упряжі дзвоники. Убраний так, ніби надворі було тридцять градусів морозу, Сінтрам поїхав до церкви. Скрип каміння під полозками нагадував йому лютий холод, а піна на спині в коня — паморозь. Сам він не відчував спеки. Від нього струмував холод, як від сонця тепло.

Сінтрам їхав широкою рівниною, що простягалася на північ від Бру. Він поминав багаті хутори й лани, що над ними тріпотіли крильми співучі жайворонки. Я ніколи не чула, щоб жайворонки ще десь так співали, як над тими ланами. І часто дивувалася, що Сінтрам був глухий до їхнього стоголосого співу.

Не одне його розлютило б дорогою, якби він озирався навколо. Біля дверей кожної хати посхилялося по дві берізки, а у відчинені вікна він міг би заглянути досередини, де стелі й стіни були заклепані квітками та зеленим віттям. Найзлиденніша жебрачка й то мала в руці гіллячку бузку, а кожна селянка несла по цілому пучку квіток, загорнених у хустинку.

На подвір'ях стояли святкові стовпи: з опалими квітами та прив'язаними вінками. Навколо них трава була витолочена, вночі там молодь водила веселий танок.

Унизу на озері пливли дараби. І хоч вітру не було, на них напнуто білі вітрила на честь свята, і на кожній щоглі висів зелений вінок.

З усіх вуличок, що вели до Бру, надходили люди. Особливо показні були жінки — в

ясних літніх сукнях домашнього ткання, справлених саме до цього дня. Всі причепурилися на свято.

Люди не могли натішитися святковим спокоєм, спочинком після невтомної праці, літнім теплом, озиминою, що обіцяла добрий урожай, суницями, що вже почали червоніти при дорозі, безвітряною погодою. Вони дивилися на безхмарне небо, слухали невгамовних жайворонків і казали:

— Видно, що сьогодні божий день.

Аж ось над'їхав Сінтрам. Він лаяв стомленого коня й вимахував над ним батогом. Пісок прикро скреготів під полозками саней, дзвоники дзеленчали й глушили бомкання церковних дзвонів, Сінтрамове чоло люто супилося під хутряною шапкою.

Люди в церкві злякалися, ніби вздріли самого чорта. Отже, навіть у велике літнє свято не можна забувати про зло й про холод. Тяжка доля тих, хто живе в цьому світі.

Люди, що стояли в затінку церкви чи сиділи на підмурку, чекаючи служби, вражено проводжали Сінтрама поглядом до церковних дверей. Ще недавно чудовий день сповнював серця їхні радістю, що вони ходять по землі і втішаються життям. А тепер, побачивши Сінтрама, всі відчули, ніби над ними нависло якесь таємниче лихо.

Сінтрам зайшов до церкви, сів на своє місце й так шпурнув рукавиці на лаву, що всі почули, як брязнули вовчі пазури, підшиті до шкіри. Кілька жінок, що сиділи на передніх лавах, зомліли, побачивши кудлату постать, і їх довелося вивести надвір.

Однаке ніхто не зважився вигнати Сінтрама. Він заважав людям слухати службу, але надто всі боялися лиходія, щоб попросити його вийти з церкви.

Надаремне старенький пробст казав про чудове літнє свято. Його ніхто не слухав. Люди думали тільки про зло, про холод і про таємничі нещастя, що їх віщував їм лихий господар Форша.

Після служби люди побачили, як лихий Сінтрам вибрався на церковний пагорб і почав роззиратися навколо. Глянув униз у протоку Брубю, повів оком повз священикову садибу й повз три пригірки на західному узбережжі Левену, Всі бачили, як він стиснув кулака й погрозив протоці та зеленому узбережжю. Потім він ковзнув оком на південь, за Нижній Левен, ген аж до синіх відрогів, що, здавалося, перетинали озеро. Тоді зирнув на північ, повз Гурліту й далі до Б'єрніда, де закінчується озеро. Він дивився на захід і на схід, де гірські хребти облямовували долину, і все погрожував кулаком. Кожен відчував, що якби Сінтрам стискав блискавки в правиці, він радо кинув би їх на мирну землю, всюди посіяв би плач і смерть. Бо серце його було таке опановане злом, що він не знав іншої втіхи, як чинити лихо. Поволі він звик любити все погане й підле. Він був навіженіший за найбуйнішого божевільного, але ніхто цього не розумів.

Про його відвідини церкви пішла дивна поголоска. Люди казали, що як сторож хотів замкнути церкву, то зламав ключа, бо в замку лежав згорнений папірець. Сторож відніс той папірець пробстові. То був, як ви, мабуть, і самі здогадались, лист до когось йе з цього світу.

Люди пошепки оповідали одне одному, що там було написане. Пробст спалив

папірця, однак сторож, поки те чортовиння горіло, добре бачив червоні літери на чорному тлі. І не міг не прочитати написаного. Кажуть, що лихий Сінтрам нахвалявся знищити всю околицю, що її видно з церковного пагорба в Бру. Він хотів, щоб на місці церкви виріс ліс, а в людських житлах оселилася ведмеді й лисиці, щоб поля заросли бур'яном і навкруги не чути було більше ні собаки, ні півня. Лиходій хотів прислужитися своєму панові й на кожного накликати біду. Ось що він обіцяв зробити.

І люди дивились на прийдешнє в німому розпачі, бо знали, що лихий Сінтрам має велику силу, що він ненавидить усе живе, що хоче бачити пустелю замість зеленої долини, що він радо прикличе собі на допомогу пошесть, голод чи війну, аби тільки знищити кожного, хто любить добро й радісну працю.

Розділ двадцять перший

ПАНІ МУЗИКА

Ніщо не могло розвеселити Єсту Берлінга, відколи він допоміг молодій графині втекти, і кавалери вирішили вдатися до ласкавої пані Музики, могутньої феї, що втішила вже не одного нещасного.

Тому одного липневого вечора вони звеліли відчинити двері великої зали в Екебю й зняти з завісів вікна. Туди зазирнуло сонце, велике червоне сонце пізнього надвечір'я, і ввійшло прохолодне, лагідне, запахує повітря.

Знято смугасті покриття з меблів, відчинено клавикорди й відсунено завіску навколо венеціанського свічника. Заблищали позолочені грифи, що підтримували мармурові плити столиків, над чорними рамцями люстр знову затанцювали білі богині, розмаїті квіти з одамашку засяяли у вечірньому багрянці. До зали нанесено троянд. Вони її всю сповнили своїми пахощами. То були предивні троянди з невідомими найменнями, завезені до Екебю з чужих країв. Жовті, з червоними жилками, ніби в них текла людська кров, білі, як сметана, повні рожеві, з великими пелюстками і з безбарвними, немов вода, окрайцями, темно-червоні, затінені чорним. Усе Альтрінгерові троянди, привезені колись із далеких країв, щоб звеселяти прекрасні жіночі очі.

Принесено ноти й пюпітри, духові й смичкові інструменти різної величини, бо в Екебю тепер мала запанувати ласкава пані Музика й спробувати, чи не втішить вона Єсту Берлінга.

Пані Музика вибрала "Оксфордську симфонію" ласкавого батька Гайдна, і кавалери взялися вивчати її. Патрон Юліус диригував, а решта кавалерів узялися до своїх інструментів. Вони всі вміли грати, бо які ж то були б кавалери?

Коли все було готове, послано по Єсту. Він і досі сумний, пригноблений, але втішився виглядом величної зали й нагодою почути чудову музику. Адже відомо, що ласкава пані Музика — найкраща товаришка тому, хто мучиться й страждає. Вона весела і грайлива, мов дитина; вона запальна й зваблива, як молода жінка; вона добра й мудра, як стара людина, що не дарма прожила життя.

Кавалери починають грати, тихо й ніжно.

Маленький Рустер чіпляє на носа окуляри, поважно дивиться в ноти, пурхає

пальцями по клавішах і дірочках і вицілює з флейти ніжні, чарівні звуки. Дядько Ебергард сидить, схилений над віолончеллю, перука йому з'їжджає набік, губи тремтять від хвилювання. Берг гордо випростався коло свого довгого фагота. Часом він захоплюється і дме з усієї сили, тоді патрон Юліус стукає його по голові паличкою.

Усе йде добре, навіть блискуче. Вони вичаровують із мертвих йот саму пані Музику. Розгорни свого чарівного плаща, любя, й понеси Єсту Берлінга до країни радощів, де йбму найкраще живеться!

Ох, невже це справді сидить Єста Берлінг, такий блідий, похнюплений? І невже старі добродії мають забавляти його, як дитину? Так, минулася радість у Вермланді.

Я добре знаю, чому люди тоді любили Єсту. Я знаю, як довго може тягтися зимовий вечір і як нудьга закрадається в душу людям у самотніх оселях. Я розумію, чому вони так раділи, як він приходив.

Уявіть собі надвечір'я в неділю, коли руки спочивають, а думка ледачіє! Уявіть сердитий північний вітер, колючий холод у кімнаті, холод, що його не годен власкавити жоден вогонь! Уявіть єдину лойову свічку, з якої ненастанно треба знімати нагар! Уявіть одноманітний побожний спів, що долинає з кухні!

Раптом дзеленькають дзвоники, хтось квапливо обтупує сніг у сінях, і ось до кімнати заходить Єста Берлінг. Він сміється, жартує. Він — саме життя, саме тепло. Відчиняє клавікорди і грає так, що аж дивуєшся з тих старих струн. Він уміє співати всіх пісень і грати всіх мелодій. Він ошчасливлює всіх мешканців дому. Він ніколи не мерзне, ніколи не стомлюється. Той, кого спостигла найважча біда, побачивши Єсту, забуває про неї. О, яке в нього добре серце! Який він ласкавий! Шкода, що ви не чули, як про нього оповідають старі люди!

А тепер, хоч як кавалери гарно грають, Єста вибухає плачем. Йому здається, що життя таке сумне, таке безрадісне. Він схиляє голову на руки й плаче. Кавалери лякаються. Це ж бо не тихі, цілющі сльози, що їх викликає пані Музика. Єста хлипає в розпуці. Вони безпорадно відкладають інструменти.

Навіть ласкава пані Музика, що так любить Єсту Берлінга, навіть вона розгубилася на хвилю, та потім згадує, що має серед кавалерів мужнього воїна.

Це лагідний Левенборг, що втратив наречену в каламутній річці, він як ніхто відданий Єсті. Тецер він несміливо підступає до клавікордів, обходить навколо, обережно гладить їх, пробує клавіші кволюю рукою.

У крилі нахлібників Левенборг має дерев'яний стіл, а на ньому він намалював клавіатуру й прилаштував підставку на ноти. Він може годинами сидіти біля нього, й пальці його бігають по білих і чорних клавішах. Він учить там гами й етюди і грає свого Бетховена. Він завжди грає тільки Бетховена. Пані Музика виявила до нього велику ласку: йому пощастило переписати більшість із тридцяти двох сонат великого майстра..

Одначе Левенборг ніколи не зважується торкнутись: якогось іншого, інструменту, крім дерев'яного столу. До клавікордів він відчуває побожний страх. Вони ваблять Левенборга, але ще дужче лякають. Цей деренчливий інструмент, що на ньому зіграно

стільки польок, — його святиня. Він ніколи не зважувався торкнутися його. Подумати тільки, яка то дивовижна річ, стільки в ній струн, що годні вдихнути життя у твір великого майстра! Досить тільки прикласти вухо до клавікордів, і Левенборг уже чує, як бринять у них розмаїті анданте і скерцо. Авжеж, клавікорди і є той олтар, де поклоняються пані Музиці. Але сам він на ньому ніколи не грав. Ніколи не зміг так розбагатіти, щоб купити собі клавікорди, а на майоришиних не зважувався грати. Та вона, зрештою, не дуже його й заохочувала.

Звісно, Левенборг не раз чув, як на них вигравали польки, вальси і Бельманові мелодії. Але від тієї нікчемної музики клавікорди тільки деренчали й стогнали. Ні, якби на них заграли Бетховена, отоді б усі почули, який у них прекрасний звук.

І ось тепер Левенборг вирішив, що настав час його й Бетховена. Він набереться відваги й торкнеться святині; він потішить свого молодого пана й господаря чудовими звуками, що дримають у клавікордах.

Левенборг сідає й починає грати. Невпевнено й схвильовано, але видобуває кілька тактів, шукає відповідних звуків, морщить чоло, знову пробує, врешті затуляє обличчя руками й плаче.

Авжеж, люба пані Музико, йому дуже прикро. Бо святиня враз перестає бути святинею. Немає в клавікордах чистих, прекрасних звуків, немає мрії, немає глухого, могутнього гуркоту громовиць, немає шуму й ревіння бурі. Немає небесної гармонії, що нею бринить рай. Це просто старі розладнані клавікорди, та й годі.

Та ось пані Музика дає знак розважному полковникові Беренкройцові. Він бере Рустера, йде до крила кавалерів і приносить Левенборгові стіл, де намальовані клавіші.

— Дивись, Левенборгу, — каже Беренкройц. — Ось твої клавікорди. Заграй тепер Єсті!

— Левенборг перестає плакати й сідає грати Бетховена для свого засмученого молодого приятеля. Зараз той розвеселиться.

У голові в старого небораки лунають найпрекрасніші звуки. Йому й на гадку не спадає, що Єста може не чути, як гарно він грає цього вечора. Він напевне все чує! Тепер Левенборг не має ніяких труднощів, пальці вправно бігають по клавішах; він долає найважчі пасажі й трелі. Він хотів би, щоб його послухав сам маестро.

Що довше Левенборг грає, то дужче захоплюється. Вік чує кожен звук з неземною чіткістю. "Туго, туго, — грає він, — чом би мені тебе не любити? Чи не тому, що уста твої холодні, а щоки зів'ялі, обійми болючі, а від твого погляду серце кам'яніє?"

Туго, туго, горда, неприступна красуне, твоє кохання важко здобути, зате воно палке, як ні в кого. О покинута, я пригорнув тебе до грудей своїх і приголубив. Я вицілував із тебе весь холод, і кохання твоє сповнило мене щастям..

О, як я страждав! Як сумував безмірно, коли втратив перше кохання своє! В душі моїй і навколо мене запала чорна, моторошна ніч. Я поринув у молитву, щиру, невислухану молитву. Небо було глухе до безмірного терпіння мого. З усіяного зорями простору не зійшов до мене янгол-розрадник.

Та сум мій роздер темну заслону. Ти зійшла до мене мостом із тремтливого

місячного проміння, осяйна й усміхнена, о кохана моя! Навколо тебе витали янголята з трояндовими вінцями, грали на цитрах і флейтах. Яка ж то була втіха невимовна бачити тебе!

Але ти швидко зникла! Розвіявся промінний міст, коли я хотів піти за тобою. Я лежав на землі, безкрилий, повалений у порошок. Стогін мій лунав, як ревіння дикого звіра, як оглушливий грім небесний. Якби моя змога, я б послав до тебе блискавку-вістуна! Я проклинав благословенну землю. Нехай пожежа спалить усе зело, а чума забере людей! Я кликав смерть і пекло. Гадав, що мука в вічному огні буде втіхою супроти моїх страждань.

Туго, туго! Тоді я заприязнився з тобою. Чому ж мені не любити тебе, як люблять гордих і неприступних жінок, чиє кохання важко здобути, зате воно палкіше за будь-чиє в світі?"

Так грав сердешний містик, пойнятий запалом і натхненням. У вухах йому бриніли найпрекрасніші звуки, і він був певний, що Єста теж їх чує і втішається ними.

А Єста сидів і дивився на нього. Спершу його сердила та дурна комедія, та поволі гнів його почав улягатися. Його старий приятель був незрівнянний, коли водив отак пальцями по столі і втішався своїм Бетховеном.

І Єста згадав, що цей сердега, тепер такий безжурний і лагідний, також терпів колись страшну муку, бо також втратив кохану. А тепер сидить біля свого столу й сяє з утіхи. Чи ж багато треба людині, щоб бути щасливий? Єсті стало соромно, і він сказав сам до себе: "Що, вже не маєш терпцю довше страждати? Тебе ж ціле життя гартувала біда, ти ж чуєш, як кожне дерево в лісі, кожна купина в лузі проповідує зречення й терплячість, ти ж виріс у краю з лютою зимою й скупим літом, то невже ж ти забув, як треба гартуватися?"

Ох, Єсто, людина мусить терпіти все, що їй випадає на долю, з мужністю в серці й радістю на вустах, на те вона й людина. Журися собі скільки хочеш, що втратив кохану, нехай докори сумління мучать і гризуть тебе, але поведься, як чоловік і як вермлаидець! Хай радістю світиться твій вид, і приятелів зустрічай веселим словом!

Життя суворе, природа теж сувора, але на те й створені мужність і радість, щоб опертися тій суворості, а то ніхто б не годен був її витримати.

Мужність і радість! Вони ніби найперший життєвий обов'язок кожної людини. Ти досі ніколи не зраджував їм, тож не зраджуй і тепер.

Хіба ти гірший за Левенборга, що сидить оце коло своїх дерев'яних клавикордів, чи за решту кавалерів, мужніх, безжурних, вічно молодих? Ти ж бо знаєш, що кожному з них довелося набідуватися".

Єста дивиться на своїх приятелів. Дивна картина! Як вони всі поважно слухають музику, що її ніхто не чує.

Раптом Левенборга вихоплює з світу мрій веселий сміх. Він знімає руки з клавішів і дослухається, ніби до чогось чудесного. Це ж бо давній сміх Єсти Берлінга, лагідний, добрий, заразливий сміх. Це ж найкраща музика, що її старий чув за все своє життя.

— Я знав, що Бетховен тобі допоможе, Єсто! — вигукує він. — Тепер усе гаразд.

Отак ласкава пані Музика вилікувала Єсту Берлінга від меланхолії.

Розділ двадцять другий

СВЯЩЕНИК З БРУБЮ

Еросе, всевладний боже, ти ж бо знаєш, що людям часом здається, ніби вони звільнилися від твоїх кайданів. У серцях їхніх завмирають усі прекрасні ночування, що еднають людей; До такого бідолахи вже простягає свої кігті шал, та ось з'являєшся ти, всемогутній охоронцю життя, і, як палиця святого, розквітає засушене серце.

Немає більшого скнари за священика з Брубю, ніхто так не вирізняється серед людей своєю жорстокістю й немилосердністю. Він цілу зиму не світить у хаті світла, сидить на немальованих стільцях, одягається в лахміття, харчується сухим хлібом і лютує, коли до його господи нагодиться який жебрак. Коні його голодують, а він продає сусідам сіно, корови його жують тверду придорожню траву та об'їдають мох із стін, і аж від гостинця чутно, як мекають його голодні вівці. Селяни кидають йому їжу, яку їхні собаки не хочуть їсти, і одяг, яким гордують жебраки. Рука його завжди благально простягнена, а спина принижено зігнута. Він жебрає в багатих і позичає на лихву бідним. Досить йому побачити де гріш, як він тремтить з тривоги, поки не сховає його до своєї кишені. І горе тому нещасному, хто не зуміє вчасно сплатити свій борг!

Одружився він пізно, та краще було б, якби він взагалі нікому не зав'язував світа. Дружина його вмерла з біди й тяжкої праці, а дочка пішла слугувати до чужих людей. Він постарівся, проте не полагіднішав. Його не покинула божевільна скнарість.

Та одного чудового дня на початку серпня на пагорбах Брубю з'являється важка карета, запряжена чотирма кіньми. В ній сидить вельможна стара панна з візником, служником і покоївкою. Вона їде відвідати священика з Брубю, що його замолоду кохала.

Коли він був навчителем у маєтку її батька, вони покохали одне одного, але пихаті родичі розлучили їх. І ось тепер вона їде побачитися з ним перед смертю. Побачитися з коханим молодості своєї — це все, що лишилося їй у житті.

Маленька, тендітна панна сидить у розкішній кареті і віддається мріям. Вона їде не до вбогого церковного будинку, а до прохолодної, затіненої альтанки в парку, де на неї чекає коханий. Вона бачить його перед собою: він молодий, він уміє цілувати, вміє любити. Вона знає, що зустріч близько, і ясно уявляє собі його образ. Який він гарний і вродливий! Він уміє мріяти, уміє горіти, сповнювати все її єство полум'ям захвату.

Вона тепер пожовкла, зів'яла, постарілася. Він, мабуть, не впізнає її, шістдесятирічну, але вона їде не на те, щоб на неї дивилися, а щоб самій глянути на коханого своєї молодості. Його роки не змінили, він зберіг молодість, вроду, палке серце.

Вона живе так далеко звідси, що й слова не чула про священика з Брубю. Ось нарешті карета гуркотить уже пагорбом, і на кручі видно церковний будинок.

— Бога ради, — скигнуть жебрак при дорозі, — подайте бідному!

Шляхетна дама дає йому срібну монету й питає, чи далеко до будинку священика з Брубю.

Жебрак пильно й хитро позирає на неї.

— Будинок он там, але священика нема вдома, нікого нема вдома.

Маленька тендітна панна геть блідне. Немає більше прохолодної альтанки, не чекає там на неї коханий. Як вона могла сподіватися, що після сорока років знайде його там?

А чого шановній панні треба в церковному будинку?

Шановна панна хоче побачитися з тутешнім священиком. Вона його колись знала. Їх розділяло сорок років і сорок миль. З кожною милею вона скидала один рік смутку й спогадів, тож, опинившись тут, вона знову стала двадцятирічна дівчина, розвіявся смуток, розвіялися спогади.

Жебрак стоїть і дивиться на неї; на очах у нього вона з двадцятирічної обертається на шістдесятирічну, а потім із шістдесятирічної знову на двадцятирічну.

— Священик буде вдома після обіду, — каже він. — Вам найкраще спуститися тепер до заїзду в Брубю, а тоді приїхати знову. Запевняю вас, що після обіду священик буде вдома.

За хвилину важка карета з маленькою, постарілою панною вже котиться з пагорба до заїзду, а жебрак усе ще стоїть, тремтить і дивиться їй услід. Здається, що він зараз упаде на коліна й почне цілувати сліди від коліс.

Вимитий, поголений, виглянсуваний, у черевиках з блискучими пряжками, у шовкових панчохах, у комірці та чохлах, священик з Брубю стоїть опівдні перед дружиною пробста з Бру.

— Вона шляхетна панна, — каже він, — графська дочка. Як я можу запросити її до своєї вбогої оселі? Підлоги в мене чорні, вітальня без меблів, стеля в залі позеленіла від плісняви та вологи. Допоможіть мені, ласкава добродійко. Вона ж бо вельможна графська дочка!

— Звеліть сказати, що вас немає вдома.

— Ласкава добродійко, вона їхала сорок миль, щоб побачити мене, вбогого й нещасного. Вона не знає, як я тут живу. Я навіть не маю ліжка, щоб покласти її спати. Не маю ліжка навіть для її слуг.

— Ну, то хай не ночують!

— Ласкава добродійко! Бачу, що ви не розумієте мене. Я краще віддав би все, що маю, все, що призбирав ощадливо та пильно, аніж вирядив би її, не запросивши до своєї господи. Їй було двадцять років, коли я бачив її востаннє, подумайте, добродійко, відтоді минуло сорок років! Допоможіть мені, щоб я міг її пригостити в себе. Ось гроші, але тут треба чогось більшого за гроші.

О Еросе! Жінки люблять тебе. Вони краще ступлять задля тебе сто кроків, аніж один задля якогось іншого бога.

Покої, кухня й комора в пробстовій садибі спорожніли. Пробстове майно перевозять до священикової оселі. Коли пробст вертається з церкви, то застає порожні покої. Він прочиняє двері до кухні й питає про обід, але й там порожньо. Немає ні обіду, ні дружини, ні служниці. Що вдієш? Так захотів Ерос, всевладний бог.

Пополудні важка карета знову береться на пагорб. Маленька панна сидить у ній і міркує, чи не трапиться знову яка біда, чи вона справді тепер зустріне єдину радість свого життя.

Карета завертає на церковне подвір'я, але застряє в брамі. Вона занадто широка, а брама вузька. Візник ляскає батогом, коні нутужуються, служник лається, проте задні колеса безнадійно застряли. Графська дочка не може заїхати на подвір'я свого коханого.

Ту хвилину хтось підходить, підходить він! Він знімає її з карети, несе на руках, о, який він дужий! Він пригортає її так палко, як сорок літ тому. Вона дивиться йому в вічі, такі самі блискучі, як були в двадцять п'ять років.

Її захоплює буря почуттів, навальна, як ніколи. Вона згадує, як він колись ніс її сходами на ганок. Хоч кохання її жило в серці всі ці довгі-довгі роки, а все ж вона забула, як гарно відчувати себе в дужих обіймах, дивитися в молоді, променисті очі.

Вона не бачить, що він старий. Бачить тільки очі, його очі.

Вона не бачить чорної підлоги, вогкої, пліснявої стелі, бачить тільки його блискучі очі. За цю хвилину священик робиться статечним, вродливим чоловіком. Він змінився, тільки-но побачив її.

Вона чує його голос, дзвінкий голос, що тішить їй вухо. Так він говорить тільки до неї. Не треба йому було везти пробстові меблі до своїх порожніх кімнат, не треба їжі, не треба слуг. Навряд чи стара панна відчула б, що їй усього цього бракує. Вона чує тільки його голос, бачить тільки його очі.

Ніколи, ніколи досі не була вона така щаслива!

Як він галантно вклоняється, галантно й гордо, ніби вона княгиня, а він її коханець. У розмові з нею він удається до давніх висловів. А вона тільки щасливо усміхається.

Увечері він подає їй руку, і вони гуляють у старому, занедбаному садку. Вона не бачить, який він негарний і здичавілий. Розбуялі кущі здаються їй підстриженим живоплотом, бур'ян — густим рівним моріжком, довгі алеї тонуть у затінку, а в нішах серед темної зелені біліють статуї молодості, вірності, надії та кохання.

Вона знає, що він одружений, але не пам'ятає цього. Бо як можна таке пам'ятати? Адже їй двадцять років, а йому двадцять п'ять. Йому, молодому, сповненому сили, напевне тільки двадцять п'ять років. Невже він має стати скупим священиком із Брубю, він, цей усміхнений юнак? Часом у його серці зринає тяжке передчуття, але. скарг убогих, прокльонів ошуканих, зневажливих слів, образ, глуму — всього цього він ще не знає. Серце його палає ще тільки чистим, невинним коханням. Гордий юнак ще не полюбив золота аж так, щоб плазувати по нього в багні, жебрати його в подорожніх, принижуватися, терпіти глум, холод і голод. Невже він через те нікчемне золото моритиме голодом свою дитину й мучитиме дружину? Не може цього бути. Таким він не стане. Він добрий, як усі люди. Він-бо не звір.

Його кохана не захотіла б прогулюватися з мерзенним лиходієм, не гідним посади, що її він зважився посісти!

О ні, такого вона б не вчинила.

— О Еросе, всевладний боже, тільки не цього вечора! Сьогодні цей чоловік не священник з Брубю, і завтра він ним не буде, і післязавтра.

Третього дня вона їде. Браму розширено. Карета котиться згори так швидко, як тільки можуть устигнути відпочилі коні.

Який сон, який розкішний сон! Цілих три доби ані хмаринки!

Вона усміхнена вернулася до свого замку й до своїх спогадів. Вона більше ніколи не чула, ніколи не розпитувалася про нього. Вона хотіла до кінця днів своїх снити той чудовий сон.

Священик із Брубю лишився в своїй спорожнілій оселі й плакав з розпуки. Вона вернула йому молодість. Невже він знову постаріє? Невже злий дух знову посяде його серце, і він стане такий нікчемний, як був досі?

Розділ двадцять третій

ПАТРОН ЮЛІУС

Патрон Юліус виніс із крила нахлібників свою червону мальовану скриню. В зелене барильце, що побувало з ним не в одній мандрівці, він налив пахучої померанцевої горілки, а в різьблену скриньку на їжу наклав масла, хліба, вилежаного сиру, що смачно полискував брунатно-зеленою шкіркою, салистої шинки та млинців, залитих малиновим варенням.

Тоді зі сльозами на очах подався прощатися з усім Екебю. Востаннє погладив точені скраклі і кругловидих дітей, що гралися на пагорбі. Обійшов усі альтанки в садку й всі гроти в парку. Навідався до конюшні й до корівні, погладив коней, поторсав злого бика за роги й дав телятам полизати руки. Нарешті вернувся заплаканий до будинку, де на нього чекав прощальний сніданок.

Яке ж сумне наше життя! І де береться в ньому стільки горя! Їжа — немов отруєна, вино — гірке. І кавалерам, і йому самому горло здавлювало хвилювання. Сльози затуманювали очі. Прощальну промову перебивало хлипання. Яке ж сумне життя! Віднині кожен день його життя буде сповнений безконечною тугою. Ніколи вуста його не засміються, пісні помруть у пам'яті, як квіти помирають на осінній землі. Він зблякне, згорбиться, зів'яне, мов скошена морозом троянда, мов спрагла лілея. Ніколи кавалери не побачать уже сердешного Юліуса. Важкі передчуття напливають йому на душу, мов тіні від буремних хмар на зоране поле. Він їде додому вмирати.

Він стояв перед ними, сповнений квітучого здоров'я і сили. Таким вони більше ніколи його не побачать. Ніколи жартома не питатимуть, коли він востаннє бачив свої великі пальці на ногах, не попросять, щоб він позичив їм свої щокі грати в скраклі. В печінці і в легенях у нього вже загіздилася хвороба. Він давно її відчуває, дні його пораховані.

О, нехай кавалери Екебю надовго заховать пам'ять про небіжчика! Хай не забувають про нього!

Його кликав обов'язок. Удома на нього чекала мати. Сімнадцять років дожидалася, коли він вернеться з Екебю. Тепер написала листа, і він мусив послухатись. Він знав, що це буде його смерть, але як добрий син мусив послухатись.

О чудові бенкети! О прекрасні прибережні луги й гордовиті водоспади! О веселі пригоди, біла гладенька підлога танцювальної зали, улюблене кавалерське крило! О скрипки й валторни, о щасливе, радісне життя! Розлучитися з цим усім означає померти.

Патрон Юліус пішов до кухні попрощатися з челяддю. Схвилюваний і розчулений, він переобнімав і перецілював геть усіх, почавши від ключниці й скінчивши бабусею, що жила там з ласки господарів. Дівчата плакали й побивалися над його гіркою долею. Щоб оце такий ласкавий та веселий пан мав померти! Невже вони ніколи більше не побачать його?

Патрон Юліус звелів витягти з возовні свою чортопхайку і вивести зі стайні свого коня.

Голос йому переривався, коли він давав той наказ. Отже, його повозові не судилося спокійно струхлявіти в Екебю, а старій Кайсі доведеться розлучитися з знайомим жолобом! Він не хотів казати про свою матір нічого поганого, але ж треба було їй подумати про чортопхайку й Кайсу, якщо вже не про свого сина. Як вони витримають таку довгу дорогу?

Найважче все-таки прощатися з кавалерами.

Маленький, круглий патрон Юліус, створений швидше на те, щоб котитися по землі, аніж ходити, сповнений трагізму до самих кінчиків своїх пальців. Він згадав великого грека[17], що спокійно випив чашу отрути в колі зажурених учнів. Згадав також старого короля Єсту, що пророкував, нібито шведський люд захоче колись викопати його з могили.

Наостанці він заспівав кавалерам найкращої своєї пісні, а сам думав про лебедя, що вмираючи співає. Він хотів, щоб про нього лишилася пам'ять, як про велику душу, що не принизиться до жалів і нарікань, а відходить на хвилях чарівних звуків.

Нарешті випито останній келих, проспівано останню пісню, всіх пообнімано. Патрон Юліус убрався в пальто і взяв батога. У всіх були заплакані очі, а його власні так заслав смуток, що він нічого не бачив.

Кавалери підняли патрона Юліуса, гримнуло гучне "Слава", його посадовили кудись, — він не бачив, куди саме. Ляснув батіг, і повіз покотився. Патрон Юліус поїхав, а як сльози йому трохи висохли і він зміг глянути на світ божий, то виявилося, що він уже на гостинці.

Звісно, кавалери плакали, охоплені глибоким смутком, однаке горе не задушило в серцях їхніх хисту до веселощів.

Котрийсь із них — чи поет Єста Берлінг, чи старий воїн і картяр Беренкройц, чи втомлений життям кузен Крістофер, — урядив так, що старій Кайсі не довелося покидати стайні, а трухлявій чортопхайці — возовні. Натомість викочено драбинястого воза, запряжено в нього великого сорокатоного вола, вмощено туди червону скриню, зелене барильце та різьблену скриньку з харчами, а насамкінець і патрона Юліуса — але не на скриньку з харчами й не на мальовану скриню, а на спину сорокатому воліві.

Так уже створені люди! Вони не мають снаги сприйняти горе у всій його повноті.

Кавалери, певна річ, побивалися за своїм товаришем, що їхав додому вмирати, за тією зів'ялою лілеєю, за смертельно пораненим лебедем, що вмираючи співає. Але на серці їм полегшало, коли вони побачили патрона Юліуса на спині у вола: огрядне його тіло здригалося з плачу, простягнені до останніх обіймів руки опали в розпачі, а очі шукали справедливості в непривітного неба.

На гостинці туман перед очима в патрона Юліуса розвіявся, і він помітив, що сидить верхи на хисткій спині якоїсь тварини. Кажуть, що тоді він почав розмірковувати про все, що відбулося за сімнадцять років. Стара Кайса за цей час невпізнанно змінилася. Чи так на неї вплинули овес і конюшина Екебю? І він вигукнув — я не знаю, хто почув його слова: камені на дорозі чи пташки в поближніх кущах, — але він справді вигукнув:

— Хай мене чорт настромить на вила, коли в тебе, Кайсо, не вирости роги!

Він поміркував ще трохи, тоді обережно зсунувся з вола, виліз на воза, вмовився на скриньці з харчами і знову заглибився у свої думки.

Невдовзі, вже поблизу Брубю, патрон Юліус почув веселу пісеньку:

Раз і два,

По луці

Сунуть вермландські стрільці...

Пісня линула йому назустріч, але то були зовсім не стрільці, а веселі дівчата з Берти та дві дочки судді з Муикерюда. Вони поначіплювали клуночки з їжею на довгі палиці, взяли їх на плечі, мов рушниці, і відважно маршували під гарячим сонцем, приспівуючи собі в лад: "Раз і два, по луці..."

— Куди ви, патроне Юліусе? — гукнули дівчата, порівнявшись з ним і не помічаючи хмари смутку, що затінила йому чоло.

— Їду геть з оселі гріха та гультьяства, — відповів патрон Юліус. — Не хочу більше жити з ледарями й шибениками. Їду додому, до матері своєї.

— Не може бути! Невже ви покинете Екебю?

— Покину! — мовив він і стукнув кулаком по скрині. — Як Лот колись тікав з Содома й Гоморри, так я тікаю з Екебю. Там тепер немає жодної праведної людини. Та коли розпадеться земля, а з неба лине сірчаний дощ, я втішуся справедливим божим судом. Бувайте здорові, дівоньки, бережіться Екебю!

Він хотів їхати далі, але веселі дівчата мали інше на думці. Вони правилися на вершину гори Дундер, а дорога була далека, отож їм забаглося, щоб патрон Юліус підвіз їх до самого підгір'я.

Щасливі ті, хто може втішатися божим сонечком і забути про все на світі! Не минуло й двох хвилин, як дівчата домоглися свого. Патрон Юліус повернув воза й рушив до гори Дундер. Він сидів на скриньці з харчами й усміхався, поки дівчата вмошувались на возі. Вздовж дороги росла королиця, рум'янок і льонок. Волові треба було часом відпочити, тоді дівчата злазили і рвали квітки. Невдовзі в Юліуса на голові й у вола на рогах красувалися пишні вінки.

Трохи далі їм почали траплятися ясно-зелені молоді берізки й темні вільхові

зарослі. Дівчата наламали віття, заклечали віз, і він тепер скидався на рухомий лісок. Цілий день дівчата бавилися й веселились.

З кожною годиною патрон Юліус ставав лагідніший і тихомірніший. Він поділився з дівчатами своїми харчами, співав їм пісень. Коли вони нарешті дісталися на вершину гори Дундер, звідти відкрилися такі величні й прегарні краєвиди, що на очі їм набігли сльози. Серце патронові Юліусові дужче забилося в грудях, з уст самі полилися слова, і він виголосив хвалу своєму улюбленому краєві.

— О Вермланде, благословенний і прекрасний! Часто я дивився на карту й міркував: що ти собою єси? А тепер знаю. Ти старий, побожний схимник, що сидить замріяний, підібгавши ноги й склавши на колінах руки. Гостроверха шапка твоя насунена на примружені очі. Ти любомудрий святий мрійник. А який ти гарний! Безмежні ліси — твої шати, а довга стрічка блакитної води і сині ланцюги пагорбів — облямівка до тих шатів. Ти такий простий, що чужинець не бачить краси твоєї. Ти вбогий, як і годиться святому. Ти спокійно сидиш собі, і Венерн обмиває хвилями твої ступні й підібгані ноги. Ліворуч простяглися копальні та рудні. То твоє стукітливе серце. На північ пролягла чудова відлюдна, сповнена таємничої темряви рівнина. То твоя замріяна голова.

Коли я бачу тебе, мудрий велетню, очі мої заходять сльозою. Ти суворий у красі своїй, ти убогий, сповнений задуми й зречення, а все ж у суворих твоїх рисах я добачаю ніжність і лагідність. Я дивлюся на тебе і поклоняюся тобі. Досить мені глянути на твої широкі ліси, досить торкнутися краєчка твоїх шат, і душа моя здоровішає. Годинами, роками вдивлявся в твоє святе обличчя. Які таємниці ховаються під твоїми спущеними віями, сповнений зречення боже? Чи розгадав ти вже таємницю життя й смерті, чи ще й досі розмірковуєш над нею, святий велетню? Для мене ти охоронець великих, глибоких думок. По тобі й навколо тебе товчуться люди — істоти, що, здається, ніколи не помічають слідів глибокої думки й величності на твоєму чолі. Вони бачать тільки красу твого виду й твого тіла і так п'яніють від неї, що забувають про все інше.

Горе мені, горе усім нам, дітям Вермланду! Від життя ми вимагаємо краси, тільки краси. Породжені зреченням, суворістю та вбогістю, ми простягаємо руки в довгій молитві й просимо одного — краси. Нехай життя наше буде трояндовим кущем, хай воно розквітне коханням, вином і розвагами і нехай той цвіт буде всім нам приступний! Ось чого ми бажаємо, хоч край наш має інше обличчя — суворе, поважне, сповнене зречення. Край наш — це вічний символ задуми, а в головах наших не посіяно жодної думки.

О Вермланде, благословенний і прекрасний!

Так промовляв він схвильованим, тремтячим голосом, із сльозами на очах. Дівчата вражено слухали його і самі теж трохи зворушилися. Хоч навряд чи вгадували, яка сила почуттів ховається під тією блискучою заслоною, з жартів і сміху.

Увечері, коли всі вмостилися на возі, дівчата не завважили, куди їх везе патрон Юліус, аж поки опинилися перед ганком в Екебю.

— Заходьмо, дівоньки, та трохи потанцюємо, — запропонував патрон Юліус.

А що сказали кавалери, як побачили його з зів'ялим вінком на капелюсі й повним возом дівчат?

— Ми так і думали, — сказали вони, — що дівчата кудись потягли його з собою, а то він був би вже тут кілька годин тому.

Кавалери ж бо знали, що це вже всімнадцяте патрон Юліус пробує залишити Екебю, один раз кожного року.

Сам він уже забув і цю і всі інші спроби. Сумління його знову заснуло на цілий рік.

Чудова людина був той патрон Юліус. Легкий у танці, невтомний коло столу з картами. Рука його однаково володіла пером, пензлем і смичком. Він мав чутливе серце, йому ніколи не бракувало пісень і прекрасних слів. Та навіщо б йому було все це, якби він не мав сумління, що прокидалося в нього раз на рік, достоту, як ті метелики, що виринають з понурої темряви, дістають крила, щоб пожити кілька годин у денному світлі й сонячному сяйві?

Розділ двадцять четвертий

ЧЕРЕП'ЯНІ СВЯТІ

Церква в Свартше вся біла, всередині й назовні, білі стіни, біла каз'альниця, лавки, хори, стеля, вікна, скатерка на олтарі — геть усе біле. В церкві немає ніяких прикрас, ані образів, ані щитів з гербами. Над олтарем здійсмається тільки дерев'яний хрест, перев'язаний білою стрічкою. Та колись було інакше. Тоді в цьому божому домі стеля була вся розмальована і всюди стояло повно барвистих кам'яних та череп'яних фігур.

Колись давно літнього дня в Свартше стояв митець і стежив за хмарами, що ніби напливали на сонце. Він бачив, як сліпучо-білі баранці, що з'явилися вранці на обрії, бралися все вище й вище, бачив, як усі ті велети, що вичікували слухного часу, виростали й рушали на штурм небесної висоти. Вони понапинали вітрила, наче кораблі, розгорнули прапори, наче вояки. Вони хотіли захопити все небо. Одначе перед сонцем, володарем простору, ті понадимані чудовиська змінилися і прибрали невинної форми. Котрий був кровожерним левом, то став напудрованою дамою, котрий велетом із такими руками, що хоч кого б розчавили, то влігся, мов сонний сфінкс. Декотрі поприкривали свою білу голизу облямованими золотом плащами, а ще інші нафарбували рожевим свої білі як сніг щоки. Вони слалися рівниною, виростали лісом, здійсмалися замками з високими баштами. Врешті білі хмари заволоділи літнім небом. Сповнили собою все блакитне склепіння. Вони досягли сонця й затулили його. "О, як було б чудово, — подумав побожний митець, — коли б сповнені туги людські душі могли вибратися на ті гостроверхі гори й попливти на них, мов на хистких кораблях, усе вище й вище!"

І раптом він збагнув: білі хмари літнього дня — то кораблі, що на них пливуть праведні душі.

І він побачив їх. Вони стояли на громадді хмар з лілеями в руках, з золотими вінками на головах. Простір дзвенів від їхніх пісень. Янголи на широких дужих крилах злітали згори їм назустріч. О, скільки було тих праведників! Хмари наростали, і їх прибувало все більше й більше. Вони відпочивали на тих хмарах, як водяні лілеї на

озері, оздоблювали їх, як лілеї оздоблюють луки. Який величний похід! Хмара котилася за хмарою, і всі з небесними полками в срібному обладунку, всі повні безсмертних співаків у облямованих пурпуром мантиях.

Потім той митець розмальовував стелю в церкві Свартше. Він захотів зобразити літні хмари, що на них праведні душі пливли до небесного царства. Рука, що водила пензлем, була дужа, але не досить гнучка, тож хмари більше скидалися на довгі кучері перуки, ніж на рухому гору легкого туману. А що святі прибирають тієї подоби, яку їм надасть митцева уява, то він не придумав нічого ліпшого, як одягти їх у людське вбрання — довгі червоні киреї, високі єпископські шапки і чорні каптани з накрохмаленими брижами. Він наділив їх великими головами й мізерним тілом і дав їм у руки хустки та молитовники. До їхніх уст він подоточував латинські вислови, а для тих, кого вважав найзначнішими, повмощував на хмарах міцні дерев'яні стільці, щоб вони зручно сиділи собі, поки летітимуть у вічність.

Кожен знав, що сердешному маляреві не об'являлися ні духи, ні янголи, тому ніхто й не дивувався, що він не зумів надати їм неземної вроди. Але ті образи доброго майстра багатьом подобалися і будили в людей побожний настрій. І, мені здається, були варті, щоб і наші очі помилувалися ними.

Але того року, коли в Екебю панували кавалери, граф Дона звелів пофарбувати церкву в білий колір. Тоді й знищено малювання на стелі. Винесено також череп'яні фігури святих.

Ох, ті череп'яні святі!

Краще вже було б, щоб якась людська недоля принесла мені стільки горя, як принесла їхня загибель; краще б жорстокість живих сповнила мене такою гіркотою, яку я відчувала через них.

Бо подумайте тільки! Там був святий Олаф з короною на шоломі й сокирою, в руці, а біля ніг йому лежав повалений велетень. На казальниці стояла Юдит у червоній корсетці й синій спідниці, з мечем в одній руці та пісковим годинником замість голови ассірійського вождя в другій. Була там і таємнича цариця Савська в блакитній корсетці й червоній спідниці, з гусячою лапою замість ноги і з цілим оберемком пророчих книг. На хорах лежав сивий святий Єран — самітний, бо кінь і змій були вже повідбивані. А ще стояли святий Крістофер з палицею, що пустила пагінці, і святий Ерік з берлом та сокирою, у довгому плащі, витканому золотими квітами.

Я не раз сиділа в неділю у церкві Свартше й шкодувала, що святих забрано звідти. Як там було порожньо без них! Мені байдуже було б, якби їм бракувало носа чи ноги, якби на них зблякла позолота й облущилася фарба. В моїх очах їх завжди осявало б проміння легенд.

З тими святими було багато мороки, вони часто губили свої берла, вуха чи руки, і їх доводилось лагодити й чистити. Громаді вже надокучило це, і вона рада була їх спекатись. Одначе селяни не скривдили б так святих, якби не граф Дона. То він звелів їх викинути геть.

Я ненавиділа його за те, як тільки може ненавидіти дитина. Ненавиділа, як

голодний жебрак ненавидить скупу господиню, що не дала йому шматка хліба. Ненавиділа, як убогий рибалка ненавидить бешкетника, що порве йому мережу або зробить дірку в човні. Бо хіба я не була голодна й спрагла під час довгої служби божої? А він забрав хліб, що підживив би мій дух. Хіба не прагнула моя душа в безмежну далечінь, до неба? А він знищив мій човен і порвав мережу, що в неї я ловила святі видива.

У світі дорослих нема справдешньої ненависті. Хіба тепер я могла б ненавидіти таку нікчому, як граф Дона, такого божевільного, як Сінтрам, чи таку вилинялу даму, як графиня Мерта? Але змалку!.. Щастя їхнє, що на той час вони вже давно повмирали.

Мабуть, священник стояв на казальниці й говорив про мир і злагоду, але його слова ніколи не досягали до нашого місця в церкві. О, якби там були череп'яні святі! Вони б так до мене промовили, що я б усе почула і все зрозуміла!

Я не раз сиділа й думала, як же так їх забрано й понищено?

Коли граф Дона звелів скасувати свій шлюб, замість пошукати дружину й узаконити; його, всі обурилися, бо знали, що молода графиня втекла тільки тому, щоб її не замучили до смерті. Граф, мабуть, хотів якимось добрим вчинком вернути собі божу ласку й повагу людей, тому вирішив полагодити церкву в Свартше. Він звелів її помалювати в білий колір і поздирати образи на стелі. Він сам зі своїми слугами попереносив у човен фігури святих і потопив їх у глибокому Левені.

Та як він зважився піднести руку на господніх вибранців?

Як міг статися такий злочин? Чи рука, що відрубала голову Олофернові, не мала більше меча? Чи цариця Савська забула всю таємничу мудрість, що ранить дужче за отруєну стрілу? Святий Олафе, старий вікінгу, святий Єране, старий переможцю змія, невже відгриміла слава ваших подвигів, невже згас німб ваших див? Та, видно, святі самі не хотіли боронитися від плюндрівників. Оскільки селяни Свартше не хотіли купувати фарби на їхнє вбрання і позолоти на їхні корони, то вони дозволили графові Доні винести себе і втопити в бездонному Левені. Може, вони не хотіли більше ганьбити храму божого? О, безпорадні, може, вони згадували ту пору, коли люди стояли навколішки й молилися перед ними?

Я думаю про той човен, що, повний святих, плив озером Леовеном тихого літнього вечора. Весляр повільно гребе й лякливо зиркає на незвичайних пасажирів на прові й на кормі. З ним сидить також граф Дона, але він не боїться. Він бере своїми вельможними руками одну фігуру по одній і кидає у воду. Чоло в нього ясне, серце спокійне. Він відчуває себе борцем за чисте євангельське вчення. І не сталося жодного дива на славу давніх святих. Тихо й сумирно вони пірнали в небуття.

Другої неділі вранці церква в Свартше була вже біла, аж очі сліпила. Жоден образ більше не порушував спокійної задуми. Тепер побожні люди могли тільки внутрішнім зором бачити небесне царство й обличчя святих, а молитви їхні мали летіти на власних дужих крилах до всевишнього. Більше вони не могли чіплятися за поли святих.

О, яка зелена земля, чудова домівка людей! О, яке блакитне небо, мета їхньої ненастанної туги! Весь світ променіє барвами. То чого ж церква має бути біла? Біла,

мов зима, гола, мов злидні, бліда, мов страх! Але вона не яскрить інеем, як зимовий ліс, не блищить перлами й мереживом, як невинна наречена в шлюбній сукні. Вона стоїть біла, холодна, помальована клеєвою фарбою, без статуй, без образів.

Тієї неділі граф Дона сидів на хорах у завітчаному кріслі, щоб усі його бачили й хвалили. Адже йому наложити шана за те, що він звелів полагодити старі лавки, викинути бридкі статуї, засклити побиті вікна й пофарбувати всю церкву. Звісно, він мав право вчинити; так. Якщо він хотів уласкавити бога, то добре, що прикрасив його храм так, як сам уважав за найкраще. Але чого ж він домагався за це подяки?

Він, що мав на своєму сумлінні неспокутувану жорстокість, повинен був би стояти навколішки коло ганебного стовпа й благати своїх братів і сестер по вірі молитися за нього, щоб бог дозволив йому лишитися в своєму храмі. Йому більше личило б стояти там, як найостаннішому злодієві, аніж сидіти на хорах на почесному місці і приймати хвалу за те, що він виявив бажання помиритися з богом.

Авжеж, графе, бог напевне сподівався побачити тебе коло ганебного стовпа. Він-бо не дав ошукати себе тим, що люди не зважились тебе осудити. Він справедливий бог і велить каменям говорити, коли люди мовчать.

Служба божа скінчилася, проспівано останній псалом, але ніхто не вийшов з церкви. Священик вибрався на начальницю виголосити графові подяку. Одначе до слова він не дійшов.

Бо відчинилися двері й на порозі з'явилися давні святі, мокрі, в зеленому баговинні, обліплені рудою глиною. Мабуть, вони перечули, що тут мають вихвалити того, хто кинув їх у безодню, хто вигнав їх з божого дому й утопив у холодних нищівних хвилях. Вони з'явилися сказати й своє слово.

Їм не подобався одноманітний хлюпінт води. Вони звикли до побожного співу й молитов. Досі святі все покірно терпіли, бо гадали, що воно робилося на славу божу. Аж ні. Он сидить на хорах, на почесному місці, граф Дона і чекає, щоб його хвалили й поклонялися йому в святому храмі. Такого вони вже не могли стерпіти. Тому й піднялися з своєї водяної могили й прийшли до церкви показатися людям. З'явився святий Олаф з короною на шоломі, і святий Ерік у плащі з золотими квітами, і сивий святий Еран, і святий Крістофер. Не було тільки з ними цариці Савської і Юдит.

І коли вражені парафіяни трохи отямилися від того дива, в церкві почувся шепіт:

— Кавалери!

І справді — то були кавалери. Вони підійшли до графа, мовчки взяли на плечі його крісло, винесли з церкви й поставили на пагорбі.

Вони не промовили жодного слова й не озиралися навколо. Просто винесли графа Дону з божого храму, а потім найкоротшою стежкою подалися вниз до озера.

Ніхто їм не став на заваді, а самі вони не гаяли часу на пояснення свого вчинку. І так усе було зрозуміло. "Ми, кавалери з Екебю, маємо свою думку про це. Граф Дона не вартий, щоб його вихвалити в божому храмі. Того ми й винесли його. Коли хто хоче, то нехай заносить його назад".

Та ніхто не схотів заносити графа до церкви. Священик так і не виголосив

похвального. слова. Люди почали розходитись. Не було таких, хто не визнавав би, що кавалери мають слухність.

Парафіяни згадали про біляву молоду графиню, яку так жорстоко мучили в Борзі. Згадали, яка вона була добра до бідних і яка мила — людям аж легше ставало, досить було їм глянути на неї.

Звичайно, гріх було робити таку сваволю в церкві. Але священник і парафіяни відчували, що самі вони замалим не вступили всевишньому ще гіршого жарту. Ті відчайдушні старі бешкетники добре їх присоромили.

— Коли люди мовчать, за них говорять камені, — казали вони.

Після того випадку граф Дона не міг витримати в Борзі. Якось темної ночі на початку серпня впритул до ганку під'їхала закрита карета. Навколо неї поставали всі слуги, і графиня Мерта вийшла закутана в шалі, з густим серпанком на обличчі. Хоч її вів граф, вона однаково скидалася й тремтіла. Її насилу вмовили перейти передпокій і ганок.

Врешті вона сіла в карету, за нею побрався граф, дверцята зачинилися, і коні рушили вчвал. Коли другого ранку сороки прокинулись, графині вже не було в Борзі.

Граф оселився далеко на півдні. Борг продали, і відтоді він часто міняв господарів. І хоч усім він подобався, але мало кому приніс щастя.

Розділ двадцять п'ятий

БОЖИЙ МАНДРІВЕЦЬ

Одного серпневого надвечір'я божий мандрівець, капітан Ленарт, добрався до заїзду в Брубю і зайшов до кухні. Він повертався додому, до своєї садиби Гельєсетер, що лежала під самим лісом за чверть милі на північний захід від Брубю.

Тоді капітан Ленарт іще не знав, що стане божим мандрівцем. Він не тямився з радощів, що скоро знову побачить свою домівку. Його було спіткало тяжке лихо, але тепер він дома, і все зміниться на краще. Він не знав, що мав стати одним із тих, кому не судилося спочивати під рідною стріхою та грітися біля власної груби.

Божий мандрівець, капітан Ленарт, мав веселу вдачу. В кухні не було нікого, і він заходився гратись, наче малий бешкетник. Поплутав на верстаті нитки й перекрутив пас на прядці. Тоді шпурнув kota псові на голову й реготав, аж луна йшла, бачивши, як мирні досі тварини зчепилися одне з одним, як горіли в них очі і наїжачувалася шерсть.

На той гармидер з'явилася господиня. Вона стала на порозі й дивилась, як гість реготав з розлючених тварин. Господиня добре його знала: востаннє вона бачила його на арештантському повозі з кайданами на руках. П'ять з половиною років тому на зимовому ярмарку. в Карлстаді якийсь злодій покрав коштовності в губернаторової дружини. Пропало багато каблучок, браслетів і шпильок, що їх шляхетна дама дуже цінувала, бо то все були речі або успадковані, або подаровані на пам'ять. Їх так і не пощастило знайти. Але скоро пішла поголоска, що коштовності вкрав капітан Ленарт із Гельєсетера.

Господиня заїзду ніяк не могла збагнути, звідки взялася та дивна поголоска. Адже

капітан Ленарт був чесний, порядний чоловік. Він щасливо жив з своєю дружиною, яку привів у дім всього лиш кілька років тому, бо пізно доробився статку, щоб одружитися. Тепер він мав добру платню й садибу. Чого ж би він крав старі браслети й каблучки? А найдивовижніше їй здавалося те, що тій поголощі так повірили, знайшлося стільки доказів, аж капітана Ленарта звільнили зі служби, відібрали в нього орден Меча й засудили бідолаху на п'ять років каторжної праці.

Сам він казав, що був на ярмарку, але поїхав звідти, коли ще не було чутки за крадіжку. На гостинці він знайшов стару негарну пряжку, підняв її і дома віддав дітям. Та виявилось, що пряжка та була золота й належала до вкрадених коштовностей. Вона й стала причиною його неволі. Та насправді всьому тому винний був Сінтрам. Лиходій доніс на нього й подав незаперечні докази. Мабуть, йому було треба спекатись капітана Ленарта, бо невдовзі по тому його самого звинуватили, що він продавав норвежцям порох під час війни 1814 року. Люди казали, що він боявся свідчень капітана Ленарта. А так його виправдали за браком доказів.

Господиня не могла відвести очей від гостя. Він посивів і згорбився, певне, чимало горя зазнав за ці роки. Але не втратив лагідного виразу обличчя й веселої вдачі. Це був той самий капітан Ленарт, що вів її колись до вівтаря й танцював на її весіллі. Він, мабуть, і тепер зупинявся й розмовляв з кожним, хто траплявся на вулиці, й кидав кожній дитині мідяка. Мабуть, і тепер здатен був запевняти кожну зморщену бабу, що вона з дня на день молодішає і кращає, або, вибравшись на бочку, пригравати молоді, що танцювала навколо святкового стовпа. О господи, певне, що він лишився такий, як був!

— Ну що, матусю Карій, — почав капітан, — не можете надивитись на мене?

Властиво, він завернув до заїзду довідатись, що поробляє його родина й чи чекає на нього. Дружина ж бо знала, що тепер десь мав скінчитися його термін.

Господиня мала для нього самі добрі новини. Дружина його давала собі раду не гірше за якого чоловіка. Вона орендувала їхню давню садибу й добре в ній господарювала. Діти були здорові, аж любо на них дивитися. І напевне дружина його чекала. Вона була сувора жінка й нікому не звиряла своїх думок, але господиня заїзду знала, що, поки його не було, ніхто не смів їсти його ложкою і сідати на його стілець. Цієї весни дня не минало, щоб вона не приходила до каменя на вершині пагорба Брубю виглядати, чи не повертається її чоловік. Приготувала йому також новий одяг домашнього ткання і майже весь його сама шила. Отож виходило, що капітана вдома чекали, хоч його дружина нікому нічого не казала.

— То вони не вірять? — спитав капітан.

— Ніхто не вірить, капітане, — відповіла господиня.

Після таких звісток капітан Ленарт довше не міг усидіти в заїзді, хотів якнайшвидше бігти додому.

Але надворі зустрів добрих своїх знайомих, кавалерів з Екебю, що саме простували до заїзду. Їх запросив Сінтрам відсвяткувати свій день народження. Кавалери, анітрохи не вагаючись, потиснули колишньому в'язневі руку й привітали його з поверненням

додому, і Сінтрам також.

— Любий Ленарте, — сказав він, — будь певен, що на все була воля божа!

— Тьху на тебе, мерзотнику! — обурився капітан Ленарт. — Гадаєш, я не знаю, що тебе не господь бог урятував від катової сокири?

Кавалери засміялися. Але Сінтрам нітрохи не образивсь, бо любив, як йому натякали на знайомство з нечистою силою.

Кавалери намовили капітана Ленарта випити з ними чарку за його повернення. А тоді, мовляв, він піде собі просто додому. Але капітанові зле повелося. Він п'ять років не пригублював зрадливої чарки. До того ж, мабуть, цілий день нічого не їв і був стомлений довгою дорогою. Одне слово, він геть сп'янів від двох чарок.

А як уже не тямив, що робить, кавалери почали вливати в нього чарку за чаркою. Не з лихим наміром — просто хотіли потішити того, хто п'ять років не куштував нічого доброго.

Капітан Ленарт звичайно не вживав горілки, та й тепер не хотів упиватися, адже він повертався до своєї дружини й дітей. Але натомість вмовився в шинку на ослоні й заснув.

А як він лежав без пам'яті, Есту спокусило взяти вуглину та трохи брусничного соку й розмалювати йому лице. Він зробив з нього справжнього розбійника, бо вважав, що такий вид якраз пасує тому, хто щойно вернувся з в'язниці. Еста посадив йому синець під оком, провів червону смугу впоперек носа, насунув на лоба чуба й скуйовдив його, а тоді вимастив сажею все обличчя.

Кавалери посміялися з його витівки, Еста хотів змити своє малювання.

— Нехай буде, — мовив Сінтрам. — Капітан прокинеться, побачить себе й теж посміється.

Отож усе лишилося, як було, і кавалери більше не думали про капітана. Вони бенкетували цілу ніч, скінчили удосвіта і, звісно, мали в голові більше хмелю, ніж глузду.

Треба було вирішити, що зробити з капітаном Ленартом.

— Відвезімо його додому, — запропонував Сінтрам. — Подумайте, як зрадіє його дружина! І нам приємно буде подивитися на її радість. Мені аж сльози набігають на очі, як собі уявлю їхню зустріч. Відвезімо його додому!

Усіх зворушила ця думка. Господи, як же втішиться сувора господиня Гельєсетера!

Вони збудили капітана Ленарта і всадовили на один з повозів, що їх заспані служники давно вже повикочували надвір. Тоді всією зграєю рушили до Гельєсетера. Дехто куняв і мало не падав з повоза, дехто співав, щоб не заснути. Очі їм почервоніли, обличчя понабрякали — достоту волоцюги з великого шляху.

Та все ж вони якось доправилися до садиби, залишили коней на задньому подвір'ї і врочистою процесією рушили до ганку. Беренкройц і Юліус вели попід руки капітана Ленарта.

— Веселіше, капітане Ленарте! — казали йому кавалери. — Ось ти і вдома. Не бачиш хіба?

Ленарт розплющив очі й майже зовсім витверезився. Він був глибоко зворушений тим, що кавалери привели його аж додому.

— Приятелі! — звернувся він до них. — Я питав господа, за що мені судилося терпіти стільки горя...

— Цить, Ленарте! — гримнув Беренкройц. — Не треба нам твого казання!

— Нехай! — вступився Сінтрам. — Він так гарно говорить.

— Я питав господа й не розумів, а тепер розумію. Він хотів показати мені, яких я маю добрих приятелів. Приятелів, що провели мене додому, щоб поглянути, як ми з дружиною радітимемо. Бо дружина чекає на мене. Що варті п'ять років недолі супроти цього щастя?

Дужі кулаки затарабанили в двері. Кавалери не мали часу слухати його балаканини.

У будинку заворушилися. Повставали служниці й виглянули надвір. Вони сяк-так убралися, але побоялися відчинити двері такій зграї чоловіків. Нарешті засув відсунено, й на порозі з'явилася капітанова дружина.

— Чого вам треба? — спитала вона.

— Ми прийшли з твоїм чоловіком, — відповів Беренкройц.

Кавалери підштовхнули капітана, і він поточився до неї, п'яний, з обличчям розбійника. А за ним вона побачила повно таких самих п'яних чоловіків, що ледве трималися на ногах. Вона відсахнулася назад, а капітан підступив ближче й простягнув до неї руки.

— Ти пішов, як злодій, а повернувся, як волоцюга! — крикнула вона й рушила назад до хати.

Капітан нічого не второпав і хотів іти за нею, але вона штовхнула його в груди.

— Ти гадаєш, що мені потрібен такий чоловік, а моїм дітям такий батько?

Грюкнули двері, брязнув засув.

Капітан Ленарт кинувся до дверей і почав гримати в них.

Тоді кавалери не витримали й зареготали. Він був такий упевнений у своїй дружині, а вона, бач, знати його не хоче! Все це здавалося їм страшенно смішним.

Почувши той регіт, капітан кинувся на них із кулаками. Кавалери втекли й швидко посідали на свої повози. Капітан погнався був за ними, але з поспіху спіткнувся на камінь і впав. А коли підвівся, йому вже було не до кавалерів. У його запамороченій голові блиснула одна думка: що ніщо в цьому світі не діється без волі божої, нічогісінько.

— Куди ж ти поведеш мене? — спитав він бога. — Я ж бо пір'їна, гнана подихом твоїм. Я іграшка в твоїх руках. Куди ти закинеш мене? Навіщо ти зачинив переді мною двері мого дому?

І він пішов собі геть, вважаючи, що така воля божа.

Коли зійшло сонце, капітан Ленарт стояв на вершині Брубю й дивився в долину. О, бідні долиняни ще не знали, що наближається їхній спаситель! Жоден злидар чи прибитий горем тоді ще не плів вінків із зів'ялого віття брусниці й не вішав їх на дверях

своєї хижі, не посипав поріг, що його він скоро мав переступити, духмяною лавандою та польовими квітками. Матері ще не піднімали на руки дітей своїх, щоб ті побачили, як він іде. Не прибирали задля нього ще хат і не накривали закурених вогнищ пахучим ялівцем. Чоловіки ще не насаджувалися в полі, щоб око його могло спочити на добре оброблених ланах і гарно підрівняних окопах.

О, він ще стояв і тривожним оком дивився на шкоду, що її заподіяла посуха. Урожай вигорів, і люди начебто вже й не думали орати землю під новий. Він звів погляд до синіх гір і в ясному райковому сонці побачив руді місцини, по яких пройшла лісова пожежа. Берези при дорозі майже геть посохли. З безлічі дрібних прикмет — з запаху браги, що його чути було, коли він минав садиби, з поламаних огорож, з того, як мало дров було коло хат, — він бачив, що люди перестали дбати про свої статки, що прийшли злидні, що всі збайдужіли і шукають потіхи в горілці.

І, може, й добре було, що він усе те бачив. Адже йому не судилось милуватися зеленими врунами на власному полі, сидіти біля власного вогнища й дивитись, як попеліють жарини, не судилося відчувати в своїх долонях м'яких рученят власних дітей і знаходити опору у вірній дружині. Може, для нього й добре було, що він, сам пригнічений горем, бачив біду інших людей і міг потішити їх. Може, для нього й добре було, що настав такий тяжкий час, коли скупа природа наслала злидні на убогіших, а багато заможніших ніби заповзялися прогайнувати все, що мають.

Капітан Ленарт стояв на пагорбі Брубю й думав, що, може, він богові потрібен.

Треба сказати, що кавалерам і на думку не спало, що то вони винні в капітановому лихові, а Сінтрам знав, та мовчав. В околиці люди судили горду жінку, що відштовхнула від себе такого доброго чоловіка. Кажуть, ніби кожного, хто заводив з нею мову про капітана, вона уривала на першому ж слові. Вона не хотіла навіть чути його наймення. А капітан Ленарт нічого не робив, щоб змінити якість її думку.

Минув день.

Один старий господар із Гейбергбю лежить на смертельній постелі. Він уже причастився, дедалі слабшає і знає, що має померти. Неспокійний, як кожен, хто вирушає в далеку мандрівку, він наказує переносити ліжко то з кухні до світлиці, то з світлиці до кухні. Той неспокій ще дужче, ніж важке хрипіння і примерклий погляд, свідчить, що йому приходить кінець.

Навколо стоять дружина, діти й челядь. Він був щасливий, багатий, його шанували. Він не самотній у свою останню годину. Навколо стоять не чужі люди, що нетерпляче очікували б на його смерть. Старий говорить про себе вже так, ніби стоїть перед лицем господнім, а свідки навколо співчутливо зітхають і потверджують, що все те правда.

— Я був працьовитий і добрий господар, — каже він. — Любив дружину, як свою правницю, не давав своїм дітям рости без догляду й без науки. Я не пив, не орав чужої межі, не гнав коня під гору. Худоба моя не голодувала взимку, а вівці не пріли влітку нестрижені.

А навколо заплакана челядь луною проказує за ним:

— Він був добрий господар, о господи! Він не гнав коня під гору і не лишав овець

пріти у вовні влітку.

Тим часом до хати непомітно заходить якийсь убогий попросити їсти. І, тихо зупинившись коло дверей, чує звідти слова хворого.

А той веде далі:

— Я корчував ліс, осушував болото, клав рівні борозни. Я збудував клуню, що може вмістити втричі більше хліба, ніж. за мого батька. З блискучих далерів я звелів зробити три срібні келихи. А мій батько зробив тільки один.

Убогий коло дверей чує все. Чує, як хворий вихваляє себе, ніби стоїть перед господнім тронном. Чує, як діти й челядь проказують за ним:

— Він справді клав рівні борозни.

— Господь дасть мені добре місце в своєму царстві, — каже далі старий.

— Пан біг буде ласкавий до нашого господаря, — й собі каже, челядь.

Чоловік коло дверей слухає, і його охоплює жах, бо ж вія довгих п'ять років був іграшкою в руках господніх, пір'їною, що її жене господній подих.

Він підходить до хворого і бере його за руку.

— Приятелю! — каже він, і голос йому тремтить з хвилювання. — А чи ти подумав, який наш господь, що перед його обличчям ти скоро станеш? Він могутній і грізний. Земля — його поле, а бурі — коні його. Широке небо гойдається від його важкої ходи. А ти стаєш перед ним і кажеш: "Я клав рівні борозни, сів жито, корчував ліс". Хочеш похвалитися перед ним, помірятися з ним силою? Хіба ти не знаєш, який могутній господь, що до його царства ти маєш вирушити?

Старий витріщає очі й хрипить ще дужче, вуста йому кривляться з переляку.

— Не приступай до господа з гучними словами! — провадить далі мандрівець. — Наймогутніші світу сього — це вимолочена солома в його клуні. За день він будує цілі світи. Він викопав океани й підняв гори. Він оздобив землю рослинами. Такого трудівника, як він, другого немає, і тобі годі з ним рівнятися. Схились перед ним, душе людська, що відходиш у вічність! Упади в порошок перед паном своїм і богом! Над тобою шаленіє господня буря. Бушує господній гнів, як нищівна блискавка. Схили ж голову! Вчепись, як дитина, в полу його киреї і проси милосердя! Ляж у порошок та моли його ласки! Скорися, душе людська, творцеві своєму!

Очі хворого й далі витріщені, руки складені, проте обличчя проясніло і хрипіння втихло.

— О душе людська, що відходиш у вічність! — виголошує мандрівець. — Ти скорилась в останню хвилину перед богом, і він, мов дитину, візьме тебе на руки й занесе до царства небесного!

Старий зітхає востаннє, і все кінчається. Капітан Ленарт схиляє голову й починає молитися. Решта всі, схлипуючи, також моляться.

Коли за хвилю вони підводять голови, старий селянин лежить тихо, очі його ніби світяться відблиском якогось неземного видива, уста всміхаються, обличчя злагідніло. Він побачив бога. "О ти, велика, прекрасна душе людська, — думає кожен собі. — Ти вже. бачиш його, ти вже скинула земні кайдани! В останню хвилину ти схилилась

перед своїм творцем. Скорилася, і він узяв тебе на руки, мов дитину".

— Він побачив бога, — каже син і затуляє померлому очі.

— Побачив, як відслонилося небо, — схлипують діти й челядь.

Стара господиня тремтячою рукою торкає капітана Ленарта за плече:

— Ви допомогли йому в найтяжчу годину, капітане.

А він мовчить. Відчуває, що здобув хист до сильних слів і великих вчинків. Він і сам не знає чому. Тремтить, як метелик, що тільки-но вилупився з лялечки, а крила його вже розгортаються в сонячному промінні, осяйні, як саме сонце.

Той випадок повів капітана Ленарта між люди. А то б він вернувся додому, щоб дружина побачила його справжнє обличчя. Одначе тієї миті він переконався, що потрібен богові. Він став божим мандрівцем, що приходить з допомогою до бідних. То була така тяжка пора, такі скрізь запанували злидні, що мудрістю й добрістю краще можна було зарадити їм, ніж золотом і владою.

Якось капітан Ленарт прибукався до бідних селян, що мешкали під горою Гурлітою. Вони дуже бідували, картоплю всю вже доїли, а жита на своїх випалених від чагарів нивах навіть не посіяли, бо не мали чого сіяти.

Капітан Ленарт узяв невеличкого човна, переплив озером до Форша й попросив Сінтрама допомогти людям житом і картоплею. Сінтрам зустрів його дуже ласкаво, повів до великої, повної комори та до льоху, де лежала ще торішня картопля, й дозволив понабирати всі мішки й лантухи, що той привіз з собою.

Та коли Сінтрам побачив Ленартового човника, то сказав, що в ньому не вміститься такий великий вантаж. Лиходій звелів навантажити мішки у великий човен і послав свого наймита, дужого Монса, перевезти їх через озеро. Капітанові Ленартові лишилося тільки поспішати за ним своїм порожнім човником.

Та все ж він відстав від дужого Монса, бо з того був неабиякий весляр. Капітан плів собі мальовничим озером і мріяв. Він думав про дивну долю дрібного зерна. Ось посієш його в чорну, змішану з попелом землю, де повно каміння й недопалків, а воно, гляди, і вкорениться на тому пустищі. Думав про ніжні ясно-зелені вруна, що вкриють землю, подумки схилився й гладив їх. Думав про осінь і про зиму, що впадуть на ті кволі стебельця. А все ж як настане весна, вони підведуться, дужі й відважні, і почнуть рости по-справжньому. Його старе солдатське серце тішилося на думку про міцні, рівні стебла на кілька ліктів заввишки, з колючими колосками. Вусаті колоски хвилюватимуться на вітрі, пилوک із них здійматиметься аж до верхівок дерев, і вони з видимим зусиллям, несміливо почнуть наливатися м'яким солодким зерном. А тоді полем пройде коса, стебла впадуть, над ними загупають ціпи, млини перемелять зерно на борошно, а з борошна напечуть хліба. О, скільки голодних він нагодує тим зерном, що пливе перед ним на човні!

Сінтрамів наймит причалив до пристані під Гурлітою, і багато голодних селян підійшло до човна. Тоді наймит сказав їм так, як звелів йому Сінтрам:

— Мій господар прислав вам, люди, солоду й зерна, бо перечув, що ви не маєте горілки.

І люди наче побожеволіли. Вони кинулись до човна, пострибали у воду і почали розтягати мішки й лантухи, хоч капітан Ленарт мав інші заміри. Він тим часом також добувся до берега й розсердився, бачивши, що роблять люди. Він хотів розділити картоплю на харч, а жито на засівок. Солоду він би зроду не попросив.

Капітан Ленарт крикнув, щоб люди не чіпали мішків, але ті його не слухали.

— То нехай це жито обернеться вам на пісок, а картопля на каміння! — гукнув він, бо йому було гірко дивитися, як люди розтягують зерно.

Тієї миті всім здалося, ніби капітан Ленарт учинив диво. Дві жінки, що торсали кожна до себе мішка, роздерли його й побачили в ньому пісок. А чоловіки, що несли лантухи з картоплею, відчули, що вони такі важкі, ніби наповнені камінням.

І справді, в мішках і лантухах був самий пісок і каміння; Люди стояли, вражені дивом, що його вчинив божий мандрівець. Навіть сам капітан Ленарт на хвилю спантеличився. Тільки дужий Монс реготав.

— Їдь додому, хлопче, — сказав йому капітан Ленарт, — поки люди не збагнули, що ти привіз їм піску й каміння. А то я боюся, що вони втоплять тобі човна.

— А я не боюся, — відповів наймит.

— Їдь, кажу! — звелів капітан Ленарт так грізно, що той послухався.

Потім він пояснив людям, що Сінтрам здурив їх, та люди не вірили йому: вони певні були, що сталося диво. Скоро чутка про те розлетілася по околиці, а що люди завжди люблять усе дивовижне, то вони повірили, що капітан Ленарт може робити дива. Він здобув велику пошану серед селян, і вони прозвали його божим мандрівцем.

Розділ двадцять шостий

ЦВИНТАР

Був чудовий серпневий вечір. Озеро блищало, мов свічадо, гори були повиті серпанком, западала прохолода.

Беренкройц, біловусий полковник, присадкуватий і дужий, мов велетень, з картами в задній кишені, спустився до озера й сів у плаский човник. З ним були майор Фукс, його давній бойовий товариш, і маленький флейтист Рустер, колишній барабанщик вермландських стрільців, що слугував Беренкройцові і приятелював з ним.

На протилежному березі був цвинтар, занедбаний цвинтар Свартше з ріденькими, кривими й розхитаними залізними хрестами, горбкуватий, як кожна неорана місцина, зарослий шорсткою, смугастою шовковою травою, посіяною тут на згадку про те, що життя людські не схожі одне на одне, як стебельця цієї трави. Там не було посипаних жорствою стежечок, розлогих дерев, крім великої липи на забутій могилі старого священика. Ту вбогу місцину оточував високий грубий мур. Бо той цвинтар справді вбогий і невітшний, брудний, як обличчя скнари, зів'яле від скарг тих, кого він позбавив щастя. А все ж таки блаженні ті, що спочивають тут, поховані в освяченій землі, з побожним співом і молитвами. Проте картяра Аквілона, що торік помер в Екебю, довелось поховати за муром. Той чоловік, колись гордий лицар, відважний воїн, сміливий ловець і картяр, улюбленець долі, скінчив тим, що прогайнував спадок своїх дітей, усе, що сам мав і що мала його дружина. Потім покинув дружину й дітей і

віддавна жив нахлібником в Екебю. А одного вечора торік улітку він програв і садибу, що була останнім притулком його родини, і застрелився, воліючи краще вмерти, аніж платити прогаш. Але самогубців ховають потойбіч замшілого муру убогого цвинтаря.

Після його смерті кавалерів лишилося тільки дванадцятро. Ніхто не з'явився зайняти місце тринадцятого, коли не рахувати чорного гостя, що на свят-вечір вигулькнув із печі в кузні. Кавалери вважали, що Аквілона спіткала гірша доля, ніж його попередників. Звісно, вони знали, що кожного року один з них має померти. В цьому не було нічого поганого. Кавалерам не годиться старітись. Якщо їхні пригаслі очі не розпізнають карт, а тремтячі руки не годні підняти чарки, то навіщо їм життя, і вони навіщо? Одначе лежати, мов собака, під цвинтарним муром, де трава на могилі не виросте до пуття, бо її витопчуть вівці, де землю крає плуг і лопата, де подорожній простує, не стишуючи ходи, де граються й галасують діти, спочивати там, куди через цвинтарний мур не долине голос архангельської сурми, що скликатиме мертвих на божий суд! О, лежати в такому місці!

Беренкройц перепливає Левен. Перепливає в цю вечірню годину озеро моєї мрії — я бачила, як на його берегах прогулювалися боги, а з його хвиль повставали чарівні палаци. Він поминає лагуни острівця Лаге, де сосни на низьких округлих намулах піску виростають, наче з води, де на стрімкій скелі ще височать руїни піратського замку. Поминає смерековий парк на Борзькому пригірку, де над проваллям звисає на грубому корінні стара сосна й де зловлено колись великого ведмедя, де старі могили й кам'яні насипи свідчать про давнину.

Він обминає пригірок, виходить з човна під цвинтарем і стернею графа Дони простує до могили Аквілона. А прийшовши, гладить траву, як гладять ковдру, що нею вкритий хворий приятель. Потім дістає карти й сідає коло могили.

Сердешний Юган-Фредерік, він тут лежить такий самотній, що радий буде погуляти в карти.

— Сором і ганьба, щоб такий чоловік та лежав за муром, — каже великий мисливець на ведмедів Андерс Фукс, і собі сідаючи біля полковника.

А маленький Рустер, флейтист, озивається тремтячим голосом, і з його почервонілих очей капають рясні сльози:

— Після вас, пане полковнику, після вас я не знаю кращої людини за нього.

Троє шановних добродіїв умошуються навколо могили й поважно роздають карти. (Я дивлюсь на світ і бачу багато могил. Ось спочиває можновладець, придавлений мармуровою плитою. Над ним лунає жалібний марш, схиляються прапори. Я бачу могили тих, кого дуже любили. На них лежать квітки, зрошені слізьми і вкриті поцілунками. Бачу забуті могили, пихаті, брехливі й мовчазні, проте ніколи ще не бачила, щоб чорний у білу кратку нижник і блазень з дзвіночками на шапці запрошували до гри приятеля з могили.

— Юган-Фредерік виграв, — гордо заявляє полковник. — Ще б пак, я сам учив його грати. Авжеж, тепер ми всі три мертві, а він єдиний живий.

Потім він збирає карти, підводиться і разом з приятелями повертається до Екебю.

Тепер мертвий знає й відчуває, що не всі забули його самотню могилу. Дивну шану склали ці здичавілі серця тому, кого вони любили, але той, що лежав за муром, чиї мертві кістки не могли спочити в освяченій землі, той напевне зрадив, що не всі відцуралися від нього.

Приятелі мої! По смерті я напевне спочину на цвинтарі, в родинному склепі. Я напевне не загарбаю чужого майна й не відберу собі життя, але й напевне не здобуду такої любові, напевне ніхто стільки для мене не зробить, як кавалери зробили для того самогубці. Ніхто не прийде ввечері, коли зайде сонце і коли стає лячно й сумно в саду мертвих, і не вкладе в мої кістляві пальці барвистих карт.

Не прийде навіть ніхто зі скрипкою й смичком — що було б мені куди приємніше, бо карти мало мене ваблять, — і не заграє, аби душа моя, що блукатиме навколо зітлілого на порох тіла, погойдалася на хвилях музики, як лебідь гойдається на блискучій воді.

Розділ двадцять сьомий

ДАВНІ ПІСНІ

Одного тихого надвечір'я наприкінці серпня Мар'яна Сінклер сиділа в своїй кімнаті й перебирала листи й інші папери.

Навколо неї був розгاردіш. Долі стояли великі шкіряні валізи та ковані залізом скрині, а на стільцях і канапах лежало всяке вбрання, принесене з горища, вийняте з шаф і шухляд. Блищав шовк і льон, оздоби відкладено чистити, а шалі й хутра ще треба було оглянути й вибрати необхідне.

Мар'яна готувалася в далеку дорогу. Навіть не знала, чи ще коли повернеться додому. Вона якраз стояла на роздоріжжі життя, тому палила багато старих листів і щоденників. Не хотіла, щоб її обтяжували спогади про минуле.

Ось їй попала до рук пака давніх віршів. То були записи народних пісень, що колись їй співала мати, як вона була мала. Мар'яна розмотала шнурочок, що ним була зв'язана пака, і почала читати.

За хвилю вона сумно всміхнулася. Дивної мудрості вчили ті давні пісні!

Не вір щастю, не вір прикметам щастя, не вір трояндам, їхнім прекрасним пелюсткам!

Не вір сміхові, казали вони. Ось їде красуня Вальборг у позолоченій кареті; уста її сміються, але вона така смутна, ніби копита й колеса ламають її щастя.

Не вір танцям, казали вони. Ноги легенько підстрибують на вощеній підлозі, а серце важке, мов оливо. Весело й хвацько танцювала Керстін, поки протанцювала своє молоде життя.

Не вір жартам, казали вони. Не одна сідає до столу жартуючи, а сама вмирає з розпуки. Ось сидить молода Аделіна й задля жарту погоджується прийняти руку й серце герцога Фрейденборга, а сама знає, що той жарт додасть їй снаги вмерти.

О ви, давні пісні, чому ж тоді вірити — сльозам і смуткові?

Легко примусити засмучені уста всміхатися, але веселий не може плакати. Давні пісні вірять тільки сльозам і зітханням, тільки смуткові і прикметам смутку. Тільки

смуток дійсний, незмінний, тверда підвалина під сипким піском. Треба вірити тільки смуткові та його прикметам.

А радощі — це той самий смуток, що вміє прикидатися. На землі, властиво, панує самий смуток.

— О ви невітшні, — мовила Мар'яна. — Яка ж коротка ваша мудрість супроти повноти життя!

Вона підійшла до вікна й виглянула в садок, де гуляли її батьки. Вони походжали туди й сюди широкими стежками й розмовляли про все, що траплялося їм, на очі, — про траву на землі й пташок у небі.

Он і там серце зітхає з горя, хоч ніколи не було таке щасливе, як тепер! — сказала Мар'яна.

І раптом вона подумала, що, мабуть, смуток і радість залежать від самої людини, від того, як дивитися на речі. Вона питала себе, чи те, що сталося з нею цього року, щастя чи нещастя. І не знала добре, як відповісти.

Вона пережила тяжкий час. Душа її була змучена. Схилилася під тягарем приниження. Коли вона повернулася додому, то сказала сама собі: "Я не пам'ятатиму того лиха, що мені завдав батько". Але серце її повелось інакше. "Він завдав мені страшного болю, — заявило воно, — розлучив мене з коханим і довів до розпуки, коли бив мою матір. Я йому зла не бажаю, але боюся його".

Мар'яна, завважила, що їй доводиться силувати себе бути спокійною, коли батько сидів біля неї. Їй просто кортіло втекти від нього. Вона спробувала перемогти себе, розмовляла з ним, як раніше, й часто була в його товаристві. Мар'яна вміла панувати над собою, але невимовно страждала. Дійшло до того, що вона все зненавиділа в батькові: його грубий, владний голос, важку ходу, великі руки, всю його дужу постать. Вона не бажала йому нічого поганого, не хотіла шкодити, але щоразу, як наближалася до батька, відчувала страх і відразу. Зневажене серце мстилося: "Ти не дозволила мені кохати, — казало воно, — але все одно я твій володар, і скінчиться тим, що ти будеш ненавидіти".

Мар'яна звикла стежити за всіма своїми почуттями й помічала, як та відразу глибшала й росла з кожним днем. Водночас їй здавалося, що вона навіки зв'язана з батьківським домом. Вона розуміла, що краще б їй поїхати між чужі люди, але після хвороби не могла зважитись на подорож. Вона вже гадала, що ніколи не матиме спокою. Отак буде мучитись далі, аж поки одного чудового дня втратить над собою владу й відверто викаже батькові все, що їй накупіло на серці. Тоді почнеться не життя, а мука.

Так минула весна й початок літа. В липні Мар'яна заручилася з бароном Адріаном, щоб мати нарешті свій власний дім.

Якось перед обідом барон Адріан примчав до них на чудовому коні. Його гусарське убрання виблискувало на сонці, остроги й шабля на перев'язі аж сяяли, а ще дужче світилося молоде обличчя й усміхнені очі. Мельхіор Сінклер сам вийшов на ганок зустріти його. Мар'яна сиділа коло вікна з шитвом. Вона бачила, як приїхав барон, і

чула кожне слово їхньої розмови.

— Добрий день, лицарю Ясне Сонечко! — привітався господар з гостем. — Як ти в біса видженджурився! Чи, бува, не свататись приїхав?

— Авжеж, ви вгадали, дядечку, — засміявся той.

— І тобі не соромно, баламуте? Чим же ти годуватимеш свою дружину?

— Нічим, дядечку. Якби я щось мав, то хіба брав би на себе таке ярмо?

— Та невже, лицарю Ясне Сонечко? Але ж ти якось справив собі цю прегарну накидку?

— На борг, дядечку.

— Ну, а кінь? Він вартий купи грошей, паничу. Де ти його взяв?

— Позичив, дядечку.

Це було вже занадто, і Мельхіор Сінклер здався.

— Бог з тобою, хлопче, — мовив він. — Тобі справді треба дружини з маєтком. Що ж, бери Мар'яну, коли зумієш.

Таким чином, ще не встиг Адріан злізти з коня, як вони про все домовились. Одначе господар Б'єрне знав, що робить, бо барон Адріан був чудовий хлопець.

Потім майбутній наречений прийшов до Мар'яни і відразу заявив, чого хоче.

— О Мар'яно, люба Мар'яно! Я вже балакав із твоїм батьком, Я був би дуже радий, коли б ти пішла за мене заміж. Скажи, що ти згодна, Мар'яно!

Мар'яна швидко випитала в нього правду. Його батько, старий барон, знову дав себе ошукати й купив кілька порожніх копалень. Він ціле життя купував копальні й ніколи не мав з них зиску. Адріанова мати дуже стурбована.

Сам він заліз у борги й тепер сватається до неї, щоб урятувати батьківський маєток і честь свого мундира.

Його маєток Гедебю лежав по той бік озера, майже навпроти Б'єрне. Мар'яна добре знала Адріана, бо він був її одноліток, і вони змалку разом гралися.

— Чому б тобі справді не вийти за мене заміж, Мар'яно? Я так марную своє життя: їжджу на позиченому коні, і не маю чим заплатити кравцеві. Так довго не може тривати... Доведеться піти у відставку й пустити собі кулю в лоба.

— Але подумай, Адріане, яке з нас буде подружжя? Ми ж нітрохи не закохані одне в одного.

— Ну, такі дурниці мене зовсім це обходять, — заявив він. — Я люблю їздити на доброму коні й полювати, але я не солодкий кавалер, а трудівник. Мені аби тільки роздобути грошей, щоб не пропав маєток і щоб мати мала спокій, то я був би вдоволений. Я б собі орав і сіяв, бо люблю працювати.

Він дивився на Мар'яну чесними очима, і вона знала, що то правда, що на нього можна покластися. Вона заручилася з ним не тільки тому, що хотіла піти з дому, але й тому, що він завше їй подобався.

Проте Мар'яна ніколи не забуде того тяжкого безглуздового місяця, що почався після їхніх заручин одного серпневого вечора.

Барон Адріан ставав з кожним днем сумніший і мовчазніший. Він, щоправда,

приїздив до Б'єрне часто, навіть по кілька разів на день, але Мар'яна помічала, який він пригноблений. Коли ще були гості, він здобувався на який жарт, а як вони залишалися самі, притихав і робився нестерпно нудний. Вона добре розуміла, що з ним діялося. Виходить, не легко одружитися з бридкою жінкою. В ньому прокинулась відраза. Мар'яна краще, ніж хто, знала, яка вона бридка. Звичайно, вона з самого початку дала йому наздогад, що не чекає від нього пестошів і любощів, та однаково йому важко звикнути до думки, що вона стане його дружиною. І він що далі, то дужче мучився. То чого ж він зволікає, чого не зриває заручин? Адже Мар'яна досить ясно натякала йому на це. Сама вона не могла нічого вдіяти. Батько заявив навіпростець, що як вона й далі перебиратиме нареченими, то накличе на себе неславу. Врешті Мар'яна почала зневажати і батька, й Адріана, і ладна була зробити що завгодно, аби тільки спекатися їх обох.

І раптом через кілька днів після великого бенкету на честь заручин усе навдивовижу змінилось.

Посеред (піщаної доріжки перед самим ганком у Б'єрне лежав великий камінь, що не одному дався взнаки. Вози наїздили на нього, коні й люди спотикалися, служниці, що поверталися від корів з важкими дійницями, зачіплялися й розливали молоко, а каменя все одно не прибирали, бо він там лежав ще за тих часів, як були живі батьки Мельхіора Сінклера, коли ніхто навіть і не думав будуватися на тому місці. Тож господар і не хотів викопувати його звідти.

Але якось наприкінці серпня служниці несли важкий шаплик, спіткнулись на камінь, попадали й дуже побилися. Всі ще дужче зненавиділи той камінь.

Це було вранці. Мельхіор Сінклер, як завжди в цю пору, подався оглядати своє господарство. Але челядь ще не розійшлася до роботи, тож пані Густава звеліла наймитам викопати камінь.

Вони ломами та лопатами виважили й витягли з землі старого заваду, а тоді вшістьох віднесли його в куток подвір'я.

Та не встигли наймити впоратися з каменем, як повернувся господар і відразу помітив зміну. Можна собі уявити, як він розсердився. Мовляв, подвір'я стало ніби чуже. Хто насмілився забрати камінь? Ага, пані Густава звеліла. Та чи мають ті жінки бога в серці? Адже вона добре знає, який той камінь йому дорогий!

Він пішов просто до каменя, підняв його, переніс на давнє місце й кинув додолу. А щойно з тим каменем насилу впоралося шестеро чоловік! Його подвиг потім подивляв цілий Вермланд.

Коли він ніс камінь подвір'ям, Мар'яна стояла в їдальні біля вікна й бачила його. Ніколи він не здавався їй таким страшним. Він був її паном, цей жахливий, непомірно дужий чоловік, всевладним, вередливим паном, що визнавав тільки свою власну волю.

Вони саме збиралися снідати, і дівчина тримала в руках ножа. Вона несамохіть піднесла його догори.

Пані Густава схопила дочку за руку.

— Мар'яно!

— Що, мамо?

— Ох, ти так змінилася на виду. Я аж злякалась.

Мар'яна довго дивилася на матір. Їй ще тільки п'ятдесят років, а вона така висхла, сива й зморщена. Вона віддана чоловікові, як собака, і ніколи не рахує штурханів та ударів. Навіть як вона в доброму гуморі, на неї шкода дивитися. Вона нагадує дерево на березі моря, що його ненастанно шмагає буря й ніколи не дає йому спокійно розпростати віття. Вона навчилася ходити манівцями, бреше, коли треба, часто вдає дурнішу, ніж є насправді, щоб уникнути докорів.

І такою зробив її чоловік.

— Ви б дуже побивались, якби тато помер? — запитала Мар'яна.

— Мар'яно, ти гніваєшся на батька. Ти весь час лиха на нього. Чому б не забути всього тепер, коли ти маєш іншого нареченого?

— Ох, мамо! Це від мене не залежить. Хіба я винна, що боюся його? Хіба ви самі не бачите, який він? За що я маю любити його? Він нестриманий, брутальний. Він так вас вимучив, що ви дочасно постарілися. Чому він має бути нашим паном? Він же поводить, як шалений. За що я маю поважати його й шанувати? Де його добрість, його милосердя? Я знаю, що він дужий. Він будь-коли може повбивати нас. Як захоче, то може нас вигнати з дому. Чи не за це я маю його любити?

Пані Густаву раптом наче хто підмінив. Де й набралася сила та відвага, і вона владно мовила дочці:

— Мар'яно, отямся! Мабуть, батько добре зробив, що замкнув перед тобою взимку двері. Побачиш, що тобі за це не минути кари. Навчися терпіти без зненависті, Мар'яно, страждати без думки про помсту.

— О, я така нещасна, мамо!

І саме тоді все сталося. Вони почули, як у снігах загуркотіло й щось важко впало додолу.

Вони ніколи не дізналися, чи Мельхіор Сінклер стояв на сходах і чув крізь відчинені двері, що казала дочка, чи йому завадила надмірна натуга. Та як мати й дочка вибігли з хати, він лежав долі зомлілий. Вони потім не зважувались питати, що йому було, а сам він нічим не дав узнаки, що чув розмову. Мар'яна боялась навіть подумати, що несамохіть помстилася за себе, але, побачивши батька, що лежав на тих самих східцях, де вона колись зненавиділа його, вона відчула, що в серці її розтанула гіркота.

Невдовзі батько опритомнів, а полежавши днів зо два, й зовсім видужав, але став якийсь інакший.

Мар'яна дивилася на батьків, що походжали в садку. Тепер вони завжди були вкупі. Батько нікуди не виходив сам, нікуди не їздив і бурчав на гостей та на кожного, хто відривав його від дружини. До нього прийшла старість. Він не міг узятися до листа, дружині доводилось писати за нього. Він нічого не вирішував сам, завжди радився з дружиною і робив так, як вона казала. І завжди був лагідний та ласкавий. Він сам помітив, яка в ньому зайшла зміна і яка щаслива стала його дружина.

— Матері тепер добре, — сказав він якось Мар'яні, кивнувши на пані Густаву.

— О любий Мельхіоре! — вигукнула мати. — Ти ж бо знаєш, що я краще хотіла б, аби ти знову був дужий і бадьорий.

І вона справді цього хотіла. Вона любила розповідати, який він колись був сильний, як він гуляв не згірше за кавалерів з Екебю, як умів залагоджувати свої справи й заробляв багато грошей саме тоді, коли їй здавалося, що він своїм шаленством пустить їх з торбами. Але Мар'яна знала, що, попри всі свої нарікання, мати щаслива. Вона стала для чоловіка всім, і цього було їй досить. Вони обоє постарілися, передчасно зламалися. Мар'яна уявила собі їхнє майбутнє життя. Батько буде дедалі кволішати, повертатимуться напади паралічу і він ставатиме все безпорадніший, а мати піклуватиметься про нього, аж поки їх розлучить смерть. Але це ще, може, буде нешвидко, і пані Густава встигне натішитись своїм тихим щастям. Так повинно бути, думала Мар'яна, бо життя ще у великому боргу перед матір'ю.

І її майбутнє теж не здавалося тепер таким понурим. Їй уже не треба було одружуватися із страху й розпачу і міняти одного пана на іншого. Зранене серце заспокоїлось. Ненависть відшумувала в ньому, як і кохання, але вона вже не думала про те, якого страждання їй це коштувало. Вона усвідомила, що стала правдивіша, багатша душею і шляхетніша, ніж була досі. Хіба вона могла тепер шкодувати, що стільки вистраждала? Хіба немає в кожному стражданні добра? Може, все ще обернеться в щастя? Тепер вона почала вважати за добре все, що могло піднести її на вищий щабель людяності. Давні пісні не мали рації. Не сам тільки смуток є в цьому світі. Вона вирушить у подорож і пошукає собі такого місця, де буде потрібна. Якби батько був такий, як колись, то нізащо не дозволив би їй зірвати заручини. А тепер пані Густава все владнала. Мар'яні навіть дозволено позичити баронові Адріанові грошей, яких йому так було треба.

Навіть про нареченого Мар'яна тепер думала з радістю. Адже вона звільниться від нього. Він їй нагадував Єсту — був такий самий зухвалий і життєрадісний. Тепер вона знову побачить його веселим. Він знову стане лицарем Ясне Сонечко, таким пишним, як він недавно був приїхав на батькове подвір'я. Вона придбає йому землю, де він зможе орати й сіяти, скільки душа забажає, і ще побачить, як він поведе до олтаря якусь вродливу дівчину.

Так міркуючи, Мар'яна сідає й пише листа, щоб вернути нареченому волю. Вона вибирає лагідні, переконливі слова, розумні, начебто й жартівливі, а все ж такі, щоб він збагнув, які поважні в неї наміри.

Не встигає Мар'яна дописати, як знадвору долинає тупіт копит. "Це вже ти востаннє приїздиш у цей дім, мій лицарю Ясне Сонечко", — думає вона.

Відразу по тому Адріан заходить до її кімнати.

— Ой Адріане, ти аж сюди зайшов? — Мар'яна злякано озирається на розкидані валізи й скрині.

Він зразу засоромився, збентеживсь і, затинаючись, вибачився.

— А я саме пишу тобі листа, — каже Мар'яна. — На, можеш тут його й прочитати.

Адріан бере листа, а дівчина не зводить з нього погляду, чекає, що зараз його обличчя засяє з радощів.

Та він, прочитавши кілька рядків, червоніє мов рак, кидає листа додолу, топче його ногами і з серцем лається.

Мар'яна холоне. Кохання для неї не новина, але вона не може збагнути цього недосвідченого хлопчиська, цю велику дитину.

— Любий Адріане! — каже вона. — Що це за комедію ти граєш? Іди сюди й признавайся!

Він підійшов і мало не задушив Мар'яну в обіймах. Бідний хлопчисько, як він намучився й натужився!

За хвилю Мар'яна виглянула у вікно. В садку й далі походжали пані Густава з своїм чоловіком і розмовляли про квітки та про пташок, а в кімнаті вони теревенили про кохання. "Життя обом нам показало свою тверду руку, — думала Мар'яна й сумно всміхалася. — А тепер хоче втішити нас, давши кожній на забавку по великій дитині".

А все ж добре бути коханою. Як приємно слухати його шепіт! Адріан казав, що вона зачарувала його, що він соромиться своєї першої з нею розмови. Тоді він не знав, яку вона має силу. О, нема такого чоловіка, що, побувши біля неї, не закохався б, але вона відстрашила його, на нього напала якась дивна несміливість.

То не було щастя, не було й нещастя, але вона спробує жити з цим чоловіком.

Мар'яна почала розуміти себе саму й згадувала слова давньої пісні про горлицю, птаха туги, що ніколи не п'є чистої води, а спершу неодмінно скаламутить її лапкою, бо брудна вода більше личить її смуткові. Так само й Мар'яна не повинна була нити з чистої, опроміненої щастям криниці життя. Її натурі більше пасувала втіха, скаламучена смутком і тугою.

Розділ двадцять восьмий

СМЕРТЬ-ВИЗВОЛИТЕЛЬКА

Моя бліда посестра, смерть-визволителька, прийшла до оселі капітана Угли білої серпневої ночі. Але не зважилась відразу зайти в той гостинний дім, бо мало є таких, що її люблять.

Моя бліда посестра, смерть-визволителька, має мужнє серце. Вона любить літати на розпечених гарматних кулях. Або покладе собі на потилицю шипучу гранату й регоче, як та розривається на дрібні скалки. Вона танцює з примарами на цвинтарях, не боїться заходити до лікарень, де лежать хворі на чуму, але тремтить перед порогом чесного і ворітьми доброго. Бо дуже не любить сліз. Хоче, щоб її вітали тихою радістю, адже вона визволяє дух з кайданів болю, помагає йому струсити з себе ваготу земного пороку й спізнати вільного, чудового життя у всесвіті.

Смерть прошмигнула до старого гаю за будинком, де ще й нині густі білокорі берези тиснуться, щоб виграти якнайбільше світла для свого рідколистого гілля. В гаю, що тоді був молодий і повний прохолодної зелені, моя бліда посестра ховалася за дня, а як наставав вечір, стояла на узліссі, біла, бліда, і її гостра коса блищала в місячному світлі.

О Еросе, це ж ти той бог, що найчастіше володієш гаями. Старі люди оповідали, як закохані пари шукали собі колись у ньому затишку. Навіть тепер, коли я їду повз Бергу, нарікаючи на стомливі пагорби й дразливу пилюку, то радію тому гаєві з поріділими білими стовбурами, що променіють спогадами про молоде, прекрасне кохання.

Але тоді там стояла смерть, і нічні тварини її бачили. Щовечора мешканці Берги чули, як дзявкала лисиця, віщуючи її прихід. Гадюка приповзла стежкою аж до самої хати. Вона не вміла говорити, проте люди збагнули, що то вістунка могутньої володарки. А на яблуні під вікном господині кричав сич — адже все живе, чує смерть і тремтить перед нею.

Якась суддя з Мункерюда та його дружина поверталися з гостини від пробста з Бру о другій годині ночі й помітили світло в капітановій вітальні. Вони добре бачили жовте полум'я над білою свічкою й оповідали, як їх здивувало, що комусь заманулося світити літньої ночі, коли й так було видно.

Веселі дівчата з Борги сміялися й казали, що їм, певне, щось привиділося, бо лійові свічки в них скінчилися ще в березні. Капітан також присягався, що у вітальні давно ніхто не ночував, але його дружина блідла, бо біла свічка та ясне полум'я звичайно привиджується тоді, як до когось із родини має завітати смерть-визволителька.

Невдовзі по тому, сонячного серпневого дня, повернувся додому з землемірних робіт у північних лісах Фердінанд — змарнілий, хворий на невиліковні сухоти. Тільки-но капітаніха глянула на нього, то відразу збагнула, що він має вмерти.

Отака доля чекала їхнього доброго сина, що ніколи не завдав їм прикрощів. Він мав покинути життя, повне радощів і щастя, покинути вродливу, кохану наречену, що чекала на нього, і багаті маєтки, гучні гамарні, що мали стати його власністю.

Врешті, переcheкавши до відміни місяця, моя бліда посестра набралася сміливості і вночі підійшла до будинку. Вона знала, як весело тут зустрічали голод і злигодні, то чому б їм не зустріти весело і її?

Смерть повільно ступала піщаною стежкою, кидаючи темну тінь на моріжок, де в місячному світлі блищали крапельки роси. Ішла не як веселий косар із закосиченим капелюхом, що веде за стан дівчину, а похилена, мов виснажений хворий, сховавши косу в згортках плаща, і навколо неї літали сичі та кажани.

Капітаніха не слала тієї ночі. Почувши стукіт у вікно, вона підвелася на ліжку й спитала:

— Хто там?

І старі люди оповідають, ніби смерть відповіла:

— Це я, смерть.

Тоді капітаніха встала, відчинила вікно, але не побачила в місячному світлі-смерті, тільки сичів і кажанів.

— Заходь, посестро й визволителько, — півголосом запросила вона. — Чого ти так довго барилася? Я чекала на тебе й кликала тебе. Заходь і визволи мого сина.

Смерть прошмигнула до хати, радісна, як нещасний, позбавлений трону король, що йому на старість повернено корону, весела, мов дитина, що її кличуть гратися.

А другого дня капітаниха сіла біля ліжка хворого сина й почала йому оповідати про радість визволених душ і про їхнє блаженне життя на тому світі.

— Вони працюють, — казала вона, — творять. Вони митці та ще й які, сину мій! Ким ти станеш, як опинишся між ними? Скульптором без різця, що створює троянди й лілеї, чи майстром вечірніх барв? І коли в осяйній заграві сідатиме сонце, я думатиму: "Її зробив мій Фердінанд".

Подумай, любий сину, скільки там ти усього набачишся, скільки всього створиш! Згадай усі зернятка, що їх весною треба збудити до життя, вітри, що ними треба керувати, сні, що їх треба посилати на землю! Подумай про довгі мандрівки безмежними просторами з одного світа до іншого!

Згадай про мене, сину мій, коли побачиш стільки всього прекрасного! Бо твоя бідна мати, крім Вермланду, нічого більше не бачила.

Та одного чудового дня ти піднімешся до господа нашого й попросиш, щоб він подарував тобі якийсь маленький світ із тих, що кружляють у просторі, і він подарує тобі його. Вік буде холодний і темний, усіяний проваллями й скелями, там не ростимуть квітки й не ходитимуть тварини. І ти докладеш праці рук своїх до тієї зірки, що бог тобі подарує. Наповниш її світлом, теплом, повітрям, оздобиш зелом, заселиш соловейками та ясноокими сернами,пустиш у провалля водоспади й поробиш гори, а долини засадиш найчервонішими трояндами. Ї коли я помру, Фердінанде, коли душа моя тремтітиме перед довгою мандрівкою і боятиметься розлучитись із знайомими місцями, ти чекатимеш на мене, сину мій, за вікном в осяйній золотій кареті, запряженій райськими птахами.

І моя бідна, стривожена душа сяде поруч тебе в карету, шанована, мов королева. І ми поїдемо простором повз блискучі світи, і як наближатимемось до тих небесних осель, одної кращої за іншу, я, недосвідчена, питатиму: "Чи не спинитися нам тут?"

Але ти всміхнешся тихо сам до себе і підженеш крилатих коней. Нарешті ми прибудемо до найменшого, але найкращого за всі попередні світу і спинимось перед золотим замком, і ти заведеш мене до оселі вічної втіхи.

Там будуть повні комори і шафи з книжками. Там не ростиме смерековий ліс, як у Берзі, і не затулятиме чудесного краєвиду. Я бачитиму широкі моря й сонячні рівнини, і тисяча років минатиме як один день.

Так помер Фердінанд, зачарований ясними видивами, усміхаючись назустріч прийдешній красі.

Бліда моя посестра, смерть-визволителька, ще ніколи не бачила такого гарного кінця. Бо хоч біля Фердінанда плакали, сам хворий усміхався гості з косою, коли вона сіла до нього на ліжко, а матері його останнє хрипіння видавалося музикою. Вона тремтіла з ляку, що смерть не здужає доконати свого діла, а коли вже було по всьому, сльози її впали на застигле синове обличчя, але плакала вона з радощів.

Ніколи мою бліду посестру так не вшановували, як на похороні Фердінанда Угли. Якби вона зважилась показатися, то мала б убратися в прикрашений перами капелюшок і гаптовану золотом накидку, мала б танцювати перед похоронною

процесією аж на цвинтар. Натомість вона, стара й самотня, сиділа, зіщулившись, на цвинтарному мурі в чорному плащі й дивилася на похорон.

О, що то був за похорон! На небі сяло ясне сонце й пливли веселі ясні хмарки, поля прикрашали довгі ряди полукипків, у пробстовому садку світилися прозорі астраханські яблука, а на паламаревому городі цвіли жоржини та гвоздики.

Що за дивний похід посувався дорогою поміж липами! Перед завітчаною труною ступали діти й посипали дорогу квітками. Ніде не видно було жалобних суконь, чорних серпанків, білих комірців із широкою облямівкою, бо капітаніха захотіла, щоб не понура похоронна процесія, а шлюбний похід провадив до місця вічного спочинку того, хто помер з радісною усмішкою на устах.

Відразу за труною йшла Анна Шернгек, квітуча, препишної вроди небіжчикова наречена зі шлюбним вінком на голові, в шлюбному серпанку і в довгій сукні з білого мінливого шовку. Вона йшла у весільному вбранні повінчатися біля могили з померлим нареченим.

За нею, пара за парою, йшли поважні дами й шановні літні чоловіки. На величних красунях блищало намисто й шпильки, молочно-білі перли й золоті браслети. На їхніх завоях із шовку й мережив над буйними кучерями маяли пера, з плечей на яскраві сукні спадали тоненькі едвобні шалі, подаровані їм ще колись на весілля. Чоловіки теж були вбрані якнайкраще, в пишних брижах і фраках з високими комірами й позолоченими гудзиками, в камізельках із цупкої парчі або перетканого золотом оксамиту. То був шлюбний похід, бо так забажала капітаніха.

Сама вона з чоловіком ішла за Анною Шернгек. І якби мала сукню з блискучої парчі, то й собі одяглася б, якби мала оздобу й яскравий завій на голову, то й його вбрала б, щоб ушанувати свого сина в день його весілля. Але в неї лишилася тільки чорна сукня з тафти й пожовклі мережива, що бачили вже не одне свято. Одягла вона їх і сьогодні.

Хоч гості й повбиралися так пишно, але всі плакали, поки під тихий передзвін ішли на цвинтар. Плакали не так над померлим, як над самими собою. Ось іде наречена в шлюбному вбранні і несуть нареченого, ось вони самі повдягалися, мов на бенкет, а все ж... яке гірке життя. Ідеш по зеленій божій землі й не знаєш, чи не спіткає й тебе горе, клопіт, нещастя й смерть. Ніхто в цьому світі не годен їх захистити.

Капітаніха не плакала, очі в неї були сухі.

Та ось відлунала панахида, засипано могилу, і всі подалися до своїх карет. Тільки капітаніха й Анна Шернгек лишилися біля могили востаннє попрощатися з небіжчиком. Стара сіла біля свіжого горбика, і дівчина примостилася коло неї.

— Знай, Анно, — почала капітаніха, — я просила бога: "Пошли смерть-визволительку й забери мого сина, забери того, кого я найдужче люблю, до тихої оселі вічного спочинку, очі мої зростуть тільки сльози радості. Весільним походом відпровожу я його на цвинтар і посадовлю на його могилі чудовий кущ червоних троянд, що росте під моїм вікном". І так воно й сталося. Мій син номер. Я привітала смерть як посестру, узивала її найласкавішими словами, сльози радості впали на

захолює обличчя мого сина, а восени, коли осиплеться листя, я пересаджу сюди трояндовий кущ. І знаєш, чому я зверталась до господи з такою молитвою?

Вона запитливо глянула на Анну Шернгек, що бліда й принишкла сиділа поруч неї. Може, дівчина боролась сама з собою і тлумила глухий внутрішній голос, що вже навіть тут, біля свіжої могили, починав нашіптувати їй, що тепер вона вільна.

— Через тебе, — мовила капітаніха.

Дівчина зіщулилась, мов від важкого удару, але не сказала ні слова.

— Анно Шернгек, ти була колись горда й свавільна дівчина. Ти гралася моїм сином, то заручилася з ним, то знов відштовхнула його. Що йому було робити? Він змирився, як багато інших. Може, він, як і всі ми, любив твої гроші не менше за тебе саму. Та потім ти вернулась, принесла радість, у наш дім, ласкава, терпляча, сильна й добра. Ти оточила нас своєю любов'ю, Анно, зробила щасливими, і ми, бідні люди, схилились тобі до ніг.

А все ж таки, все ж краще б ти не поверталася. Тоді мені не треба було б просити бога вкорочувати віку моєму синові.

Тоді, на різдво, він би ще витримав розлуку з тобою, але пізнавши тебе таку, як ти стала, не мав би вже сили жити без тебе.

Хоч нині ти, Анно, йшла за труною мого сина в шлюбному вбранні, та якби він жив, ти б ніколи не стала з ним під вінець у церкві Бру, бо ти не кохала його.

Я бачила, що ти повернулася просто з жалощів, щоб полегшити нашу гірку долю. Ти його не кохала. Я знаю, що таке кохання, й розумію, коли воно є, а коли його нема.

І тоді я подумала: "Хай краще господь забере мого сина, поки йому з очей не спала полуда!"

О, якби ти кохала його! Або якби була не верталася й не полегшувала нам життя, коли не любила його! Я знаю свій обов'язок. Якби він не помер, мені довелося б сказати йому, що ти його не кохаєш і що одружуєшся тільки з милосердя. Мені довелося б присилувати його вернути тобі волю, і тоді б він довіку не мав щастя. Тому я й просила бога, щоб він помер і мені не довелося порушувати спокій його душі. Тому я раділа, як у нього западалися щоки, тішилась, як йому хрипіло в грудях, тремтіла з ляку, що смерть не зможе доконати свого діла.

Вона замовкла і чекала на відповідь. Та Анна Шернгек не могла говорити, вона ще дослухалася до голосів, що бриніли в глибині її душі.

— О, які щасливі ті, що можуть оплакувати своїх померлих, проливати сльози за ними! — розпачливо вигукнула капітаніха. — А мені доводиться стояти над могилою свого сина з сухими очима й радіти його смерті. Ох, яка я нещасна!

Анна Шернгек міцно притисла руки до грудей. Їй згадалася зимова ніч, коли вона заприсягнулася своїм молодим коханням, що буде цим бідним людям опорою та втіхою, і затремтіла. Невже надаремне, неville бог не прийняв її жертви? Невже все обернулося на прокляття?

А може, бог поблагословив би її жертву, якби вона віддала геть усе, може, тоді дозволив би їй приносити людям. втіху і щастя, допомагати їм?

— Що треба, щоб ви могли оплакувати свого сина? — запитала вона.

— Треба, щоб я перестала вірити своїм старечим очам. Коли б я переконалася, що ти кохаєш мого сина, то журилася б, що він помер.

Тоді Анна підвелася, очі її горіли екстазом. Вона зірвала з себе шлюбний серпанок і розстелила його на могилі, скинула вінець і поклала біля серпанка.

— Бачите, як я його кохаю! Я дарую йому свій вінець і серпанок. Я вінчаюся з ним і ніколи вже не належатиму іншому.

Капітаниха також підвелася. Хвилину вона стояла мовчки, тіло її тремтіло, обличчя болісно скривилося, і ось нарешті з очей потекли сльози, гіркі сльози.

Моя бліда посестра, смерть-визволителька, скинулась, побачивши ті сльози. Отже, й тут не зустріли її радісно, й тут не тішилися від щирого серця з її появи.

Вона насунула каптур низько на очі, нечутно злізла з цвинтарного муру й зникла між полукіпками в полі.

Розділ двадцять дев'ятий

ПОСУХА

Якщо мертві речі вміють любити, якщо земля й вода відрізняють приятелів від ворогів, то я хотіла б здобути їхню любов. Хотіла б, щоб зелена земля не відчувала тягара моєї ходи, щоб простила мені, що через мене її крають плугом і бороною, щоб радо прийняла в своє лоно моє мертве тіло. Хотіла б, щоб вода, чиє блискуче свічадо порють мої весла, була така терпляча до мене, як мати до непосидючої дитини, що вилазить їй на коліна й мене святкову сукню. Я хотіла б приятелювати з чистим повітрям, що тремтить над блакитними горами, з ясним сонечком і прекрасними зірками. Бо мені часто здається, що мертві речі почувають і страждають разом з живими. Між ними і нами немає такої великої різниці, як собі думають люди. Чи знайдеться в світі хоч одна порошок, що не була б уже в круговороті життя? Чи порошок, що здіймається на дорозі, не був колись м'якенькою косою або лагідними, ніжними руками? Чи вода в колії від коліс не була колись кров'ю, що текла в неспокійному серці?

У мертвих речах живе ще душа. Що вона чує в своєму сні без видив? Божий голос напевне чує. Але чи доходить до неї людський голос?

О люди наших днів, хіба ви не помічаєте цього? Коли неспокій та ненависть сповнюють землю, мертві речі також страждають. Хвилі тоді стають дикі й жадібні, мов розбійники, а земля скупа, мов скнара. Та лихо тому, через кого зітхають ліси й плачуть гори.

Усім дався взнаки той рік, коли в Екебю господарювали кавалери. Здавалося, що людська тривога передалася й незворушним мертвим речам. Як мені змалювати ту пошесть, що ширилась по цілому Вермланді? Чи кавалери стали якимись місцевими богами, що все надихали своїм духом? Авантурницьким, безтурботним, шаленим духом.

Світ би зачудувався, коли б оповісти про все, що зайшло того року на берегах Левену. Прокидалося давнє кохання і спалахувало нове. Розгорялася давня зненависть, і довго виношувана жадова помсти ловила свою жертву. Всі жадібно ганялися за

насолодами: танцями, забавами, картами й пиятиками. Виявилося все те, що досі ховалося глибоко в душі.

Та пошесть ширилася з Екебю. Найперше вона перекинулася на рудні й маєтки, доводячи людей до горя й до гріха. Ще якось можна дослідити, що робилося по великих маєтках, бо старі люди зберегли спогади про ті події, але що ми знаємо про те, як пошесть ширилася в народі? Одначе нема сумніву, що неспокій ішов від села до села, від хати до хати. Прихована розпуста безсоромно виходила на люди, маленька розколина між чоловіком і жінкою переростала в провалля, і навіть велика цнота й сильна воля, що звичайно тримаються в затінку, показували свою потугу. Бо не все, що діялось, було погане, але часи настали такі, що інколи добро робило не менше спустошення, ніж зло. Так, як у велику бурю в лісі, коли одне дерево ламає інше, одна смерека тягне за собою другу, і навіть підлісок трощиться, навколо повалених велетнів.

Певна річ, що шаленство охопило й селян та двірську челядь. У всіх розгулялося серце й зашуміло в голові. Ніколи не танцювали так весело на роздоріжжях, ніколи так швидко не спорожняли барильця з елем, ніколи не марнували стільки зерна на горілку, як тоді. Ніколи не влаштовували стільки гостин, і ніколи від гострого слова не було так близько до ножа.

Але тривога панувала не лише між людьми. Вона поширилася на все живе. Ніколи ще так не розбишакували вовки й ведмеді, ніколи сичі й лисиці не подавали голос так моторошно й не робили такої шкоди, ніколи так часто не пропадали вівці в лісі й не гинуло стільки худоби на всяку хворобу.

Хто хоче збагнути взаємозв'язок між речами, хай покине місто й оселиться десь у хатині на узліссі. Хай ночами пильнує вугільної ями або проживе влітку місяць на воді, на плоту, що повільно плине до озера Венерн. Тоді він навчиться помічати всі явища в природі й пізнає, як мертві речі залежать від живих. Він побачить, що коли запановує тривога, то вона порушує лад мертвих речей. Прості люди знають про це. В такі часи мавки гасять вугільні ями, русалки розбивають човни, водяники насилають слабість, а гноми виголоджують корів. Так було й того року. Ніколи ще весняна повінь не була така навальна. Кузня й млин в Екебю були не єдина її здобич. Маленькі потічки, що досі весною здобувалися хіба що забрати порожній оборіг, тепер накидалися на цілі садиби й несли їх з собою. Ніколи грім не завдав стільки лиха до зелених свят. Бо після свят його більше не було чути. Настала посуха.

За ціле довге літо не випало жодного дощу. З середини червня аж до початку вересня береги Левену ненастанно купалися в сонці.

Дощ не хотів падати, земля родити, вітер віяти. Саме тільки сонце щедро заливало землю своїм промінням. О миле сонечко, життєдайне сонечко, як мені оповісти про твої лихі вчинки? Сонце, схоже на кохання — хто не (знає його примх і хто їх не вибачить? Сонце схоже на Єсту Берлінга. Воно дає кожному втіху, тому люди й мовчать про зло, яке воно приносить.

Посуха після зелених свят деінде не завдала б такої шкоди, як у Вермланді. Але там весна прийшла пізно. Трава ще не встигла підхопитися з землі й так і не виросла. Жито

лишилося без поживи саме тоді, як почало наливатися. Ярина, основний хліб вермландців, мала вутлі колоски й виросла заледве на чверть метра. Пізно посіна ріпа зовсім не зійшла, і навіть картопля не змогла добути вологи з сухої, мов камінь, землі. Такого року тривога найперше охоплює мешканців лісових хатин, а вже від них спускається до спокійніших долинян.

— Рука господня когось шукає, — кажуть люди.

І кожен б'є себе в груди й вигукує:

— Може, мене, о матінко природо, може, мене? Може, через мене не йде дощ? Може, це з гніву на мене сувора земля висохла й затвердла? А вічне осяйне сонце, що день у день ллє своє проміння з безхмарного неба, — чи не на мою голову збирає воно свій жар? А якщо не мене шукає рука господня, то кого?

Дрібне жито сохне, картопля не знаходить поживи в закам'янілому ґруші, худоба з почервонілими очима важко дихає зі спеки й товпиться навколо висохлих криниць, страх за майбутнє стискає людям серце, а по краю ходять погані чутки.

— Таке лихо не може статися без причини, — кажуть люди. — Кого ж шукає рука господня?

Одної серпневої неділі після служби божої люди верталися купками з церкви розпеченою на сонці дорогою. Куди око сягало, скрізь були вигорілі ліси й висохлі поля. Жито вже вижали, але полукипки стояли рідко й снопи були маленькі. Ті, кому треба було випалювати хмиз, мали цього року легку роботу, але вогонь перекидався й на сухий ліс. А що вціліло від пожежі, понищила гусінь. Смереки й сосни стояли голі, мов листяні дерева восени, а на березах теліпалося поїдене, вистріпане листя, самі хвостики й жилки.

Пригніченим людям було про що поговорити. Багато хто пам'ятав важкі тисяча вісімсот восьмий і дев'ятий роки, а також холодну зиму тисяча вісімсот дванадцятого, коли навіть горобці замерзали. Їм був знайомий голод, вони бачили не раз його понуре обличчя. Знали вони, як пекти хліб з кори й привчати корів їсти мох.

Якась жінка спробувала пекти хліб з брусниць та ячного борошна. Вона давала людям куштувати його й пишалася своєю винахідливістю.

Але всіх непокоїла одна думка, вона світилася в кожного з очей, рвалася кожному на уста: "Кого ж, господи, шукає твоя рука? О суворий боже, хто пожалів тобі молитов і добрих вчинків, що ти відбираєш нам убогий хліб?"

Хтось із понурого гуртка, що саме перейшов міст через протоку й плентався на пагорби Брубю, на хвилю спинився біля доріжки, що вела до оселі скупого священика з Брубю. Тоді взяв з землі тріску, шпурнув на стежку й сказав:

— Сухі, мов ця тріска, були його молитви нашому господові.

Чоловік, що йшов з ним поряд, і собі спинився, теж підняв суху гіллячку й докинув до тріски.

— Такий священик ліпшої пожертви не вартий, — сказав він.

Третій додав:

— Він сам як посуха. Тріски й солома — оце й усе, що ми від нього маємо.

Четвертий сказав:

— Віддаймо йому те, що дістали від нього.

А п'ятий:

— На вічний сором я кидаю йому цю гілляку. Нехай і він так зів'яне й висохне, як вона!

— Хай їсть сушник, коли покликав на нас посуху, — проказав шостий.

Задні бачили й чули, що роблять і кажуть передні. Вони тепер знайшли відповідь на своє запитання.

— Хай має те, що заробив, бо то він стягнув на нас посуху! — чулося в гурті.

Кожен спинявся, виголошував свій присуд, докидав гіллячку і йшов далі.

Невдовзі біля доріжки, що вела до церковного будинку, виросла купа трісок, гілля й соломи на ганьбу священикові з Брубю.

Така була людська помста.

Ніхто не підняв на нього руки, не сказав лихого слова. Але охоплені розпачем серця відчували якусь полегкість, кинувши на купу суху гілку. Люди не мстилися самі. Тільки показували справедливому богові винного.

— Коли ми вчинили щось не гаразд, то це його вина. Зглянься на нас, боже, нехай він сам страждає! Ми кладемо на нього тавро ганьби і безчестя. Ми не такі, як він.

Відтоді повелося, що кожен перехожий кидав суху гіллячку на ту купу й думав собі: "Хай бачать люди, що я відвертаюсь від того, хто стягнув на нас гнів господній".

Старий скнара скоро завважив. купу край доріжки. Він звелів її забрати. Дехто казав, що він тим гіллям палив у кухні. Але другого дня на тому самому місці виросла нова купа, і тільки-но її прибрали, люди накидали нову.

Сухе гілля звинувачувало священика: "Ганьба йому, ганьба священикові з Брубю!"

Стояли сухі, гарячі дні. Над околицею висіло важке, насичене димом і згарою повітря, мов гнітючий розпач. Думки плуталися в запамороченому мозку. Священик здавався демоном посухи. Люди вірили, що той скнара сидить на сторожі небесних джерел.

Сам священик Швидко збагнув, що про нього думають. Зрозумів, що люди його вважають за причину свого лиха: мовляв, то з гніву на нього бог висушив землю. Залога корабля, що опинився в скруті серед пустельного моря, кинули жереб, і йому випало стрибати за облавок. Він спершу сміявся з них і з їхньої купи хмизу, але за тиждень перестав сміятися. Що за дивацтво! Чим могла йому зашкодити купа хмизу? Він зрозумів, що люди дали волю своїй багаторічній ненависті до нього. Ну то й що? Він звик, що його не любили.

І не став лагідніший. Після гостини старої панни він, може, й хотів би стати кращий, але тепер не міг. Не бажав, щоб хтось силував його до цього.

Та потім купа хмизу почала гнітити його. Він весь час думав про неї; віра загалу вкоренилася і в. нього. Те нагромадження сушника видавалося йому найстрашнішим свідченням його вини. Він стежив за купою, рахував гіллячки, що назбирувалися за день. Він не міг думати ці про що інше. Купа перемогла його.

З кожним днем священник вірив дедалі більше, що люди мають слухність. За кілька тижнів він геть змарнів і постарівся. Його мучило сумління, опали всілякі недуги. І все те він пов'язував з купою хмизу. Йому здавалося, що муки сумління стихли б і недуги минулися, якби лише купа перестала рости.

Дійшло до того, що він цілими днями сидів при дорозі й пильнував купи. Але люди були немилосердні, щоночі до неї докидали кілька нових гіллячок.

Якось тією дорогою їде Єста Берлінг і бачить священника з Брубю. Змарнілий, постарілий, він сидить при дорозі, перебирає гіллячки й складає їх рядком у купки, грається ними, як дитина, Єсті стає шкода його.

— Що ви робите, панотче? — питає він і моторно зіскакує з повоза.

— Та сиджу й перебираю гілля. Власне, нічого не роблю.

— Ідіть додому, не сидіть у пилюці.

— Мені тут краще.

Єста, Берлінг сідає коло нього.

— Нелегко бути священником, — за хвилю озивається він.

— Тут, у долині, де є люди, ще нічого, — відповідає священник. — Гірше в горах.

Єста добре розуміє, що означають його слова. Він знає парафії північного Вермланду, де священникові часом навіть немає де мешкати, великі лісові простори, де живуть фінни в курних халупах, убогі землі, де на милю припадає кілька садиб і де священник — єдина освічена людина на цілу парафію. Священник з Брубю пробув у такій парафії понад двадцять років.

— Якраз туди нас і посилають замолоду, — каже Єста. — Але там ніхто не годен витримати. І нема на що сподіватися. Не один там пропав.

— Авжеж, — погоджується священник з Брубю. — Самота нищить людину.

— Приїздиш туди бадьорий, запальний, — провадить далі Єста. — Вчиш, нагадуєш, надієшся, що все буде гаразд, що скоро люди ступлять на кращу стежку.

— Саме так.

— Але швидко помічаєш, що слово не помагає. На заваді стоять злидні. Злидні не дають людям стати кращими.

— Так, злидні, — впадає йому в слово священник. — Злидні зруйнували моє життя.

— Молодий священник, — мовить Єста, — прибуває туди вбогий, як і всі, і каже пиякові: "Не пий!"

— А той відповідає йому, — докінчує священник: — "Дайте мені щось краще за горілку! Горілка гріє взимку і студить влітку. Горілка — це тепла хата і м'яка постіль. Дайте мені все це, і я кину пити!"

— Злодієві він каже, — веде своєї Єста: — "Не крадь", а лихому: "Не бий дружини", а забобонному: "Вір тільки в бога, а не в сатану і в тролів". Але злодій відповідає: "Дайте мені хліба!", лихий просить: "Зробіть нас багатими, і ми не будемо сваритись!", а забобонний каже: "Навчіть мене чогось кращого!" Та хто годен допомогти їм без грошей?

— Це правда, щира правда! — вигукує старий. — Вони вірили в бога, але ще більше

в диявола, а найперше в гірських тролів і домовиків. Усе зерно вони переганяли на горілку, і злидням не видно було кінця. В їхніх сірих халупах панувала недоля. Ненастанні турботи робили жінок сварливими, а колотнеча штовхала чоловіків до горілки. Вони не дбали про поле й про худобу, боялися пана і дурили священика. І що можна було з ними зробити? Проповідей вони не розуміли. А в те, чого я хотів їх навчити, не вірили. І не було з ким порадитись, не було кому підтримати мене.

— Є такі, що вистояли, — каже Єста. — Господь зласкавився над ними, і вони вернулися звідти незламані. Їм стало снаги витримати самоту, вбогість і безнадію. Вони зробили ту крихту добра, яку змогли, і не впали в розпуку. Такі люди завше були, та й нині ще є. Для мене вони герої, і я шануватиму їх, поки й віку мого. Бо сам. я не зміг витримати.

— І я не зміг, — додає священик.

— І ось тамтешній священик міркує собі, — задумливо каже Єста, — що треба стати багатим, дуже багатим. Адже вбогий не годен побороти зла. І він починає складати гроші.

— Якщо він не складатиме грошей, то стане пияком, бачивши навколо стільки горя, — зауважує старий.

— Або отупіє, зледачіє і змарнує всю свою силу. Небезпечно туди їхати тому, хто не народився там.

— Він мусить запектися, щоб складати гроші. Спершу він тільки вдає жорстокого, а потім зникає.

— Авжеж, мусить бути нещадний до себе й до інших, — мовить далі Єста, — Ощадити важко. Доводиться терпіти зненависть і зневагу, мерзнути, голодувати й озвіряти своє серце. І він майже забуває, нащо почав складати гроші.

Священик несміливо позирає на Єсту. Може, той з нього глузує? Але Єста говорить щиро, схвильовано, ніби про себе самого.

— Отак вийшло й зі мною, — тихо признається старий.

— Але бог береже його, — каже Єста. — Коли священик наскладає вже доволі грошей, бог збудить у ньому давні мрії. Дасть священикові знак, що він потрібен людям.

— А як священик не послухає того знаку, Єсто?

— Він не може опертись божій волі, — каже Єста й радісно всміхається. — Його звабить думка про теплі хати, що їх він допоможе збудувати вбогим.

Священик зиркає на хмиз, який він порозкладав на маленькі купки. Що довше він розмовляє з Єстою, то дужче переконується, що той має слухність. Він завжди гадав, що колись, як наскладає багато грошей, робитиме людям добро. Він учепився в цю думку. Звичайно, він мав такий намір!

— То чому ж священик не будує хат? — врешті питає він несміливо.

— Соромиться. Не одне тоді подумає, що він не з власної волі так чинить, а тому, що боїться людей.

— Авжеж, він не любить, щоб хтось його силував до чогось.

— То можна допомагати потай. Цього року дуже багатьом потрібна допомога. Нехай знайде когось, хто розподілятиме його дарунки. Тепер я все бачу ясно, як на долоні, — додає Єста, й очі йому сяють. — Цього року тисячі людей одержать хліб від того, кого вони проклинають.

— Так і буде, Єсто.

І цих двоє людей, що так мало досягли на тій ниві, яку собі вибрали, тепер ніби сп'яніли. Їх заповонила давня мрія — слугувати богові й людям. Вони впиваються своїми майбутніми добродійствами. Єста має стати священникові помічником.

— Найперше треба добути хліба, — каже священник.

— А тоді вчителів. Навчимо людей обробляти поля й доглядати худобу.

— Прокладемо гостинець і збудуємо нове село.

— Спорудимо греблю за водоспадом коло Берги і з'єднаємо Левен з Венерном.

— Багатство, сховане в наших лісах, даватиме вдвічі більшу користь, коли ми матимемо вільний доступ до моря.

— І весь люд буде благословляти вас! — вигукує Єста.

Священик зводить погляд. Вони читають в очах один одного таке саме захоплення.

Та потім вони завважують купу хмизу.

— Єсто, — мовить старий, — на все це треба здоров'я й сиди, а я однією ногою стою в могилі. Сам бачиш, що мене вбиває.

— То зробіть так, щоб її не було.

— Як, Єсто Берлінгу?

Єста підступає до самого нього й пильно дивиться йому у вічі.

— Просіть у бога дощу! — мовить він. — Наступної неділі виголосіть казання. А потім просіть у бога дощу!

Старий священник злякано зіщулюється.

— Коли правда, що не ви накликали на наш край посуху, коли правда, що ви своєю жорстокістю хотіли слугувати всевишньому, то просіть у нього дощу! Він подасть знак. І ми довідаємося, чи бог благословив наші заміри.

Коли потому Єста з'їздив з пагорбів Брубю, то дивувався з себе й свого запалу. Яке то було б чудове життя! Авжеж, тільки не для нього. Господь не хоче його послуг.

У церкві Брубю скінчилося казання, стихли молитви. Священикові вже можна було сходити з казальниці, але він вагався. Нарешті впав на коліна й почав просити дощу.

Він просив, як просить людина в розпачі, — уривчасто, не добираючи слів.

— Господи, якщо це мій гріх накликав твій гнів, то покарай тільки мене! Якщо в тебе є милосердя, то зглянься й пошли дощ! Зніми з мене ганьбу! Хай на моє прохання піде дощ! Хай напоїть поля вбогих! Дай хліба людові своєму!

День був гарячий, нестерпно парило. Люди сиділи й дрімали, але ті уривані, хрипкі, розпачливі слова побудили всіх.

— Якщо я ще маю якусь надію спокутувати гріх свій перед тобою, дай дощу...

Священик замовк. Двері були відчинені. Раптом зірвався вітер. Він зняв цілу хмару куряви, трісок та соломи й війнув нею до церкви. Священик не міг говорити далі й,

ледь тримаючись на ногах, зійшов з казальниці.

Люди здригнулися. Невже це відповідь?

Вітер віщував бурю. І вона надходила незвичайно швидко. Коли почали співати псалом і священник став біля олтаря, надворі вже блискало, гриміло, заглушуючи його слова. А як органіст догравав останні акорди, по зелених шибках затарабанили краплі, і люди з церкви кинулись дивитися на дощ.

І не тільки дивилися: декотрі плакали, декотрі сміялися, виставляючись на дощ. Ох, яка ж велика була їхня недоля! Які вони були нещасні! Але бог добрий. Бог послав їм дощ. Ото радість, ото втіха!

Тільки священник це вийшов на дощ. Він уклякнув перед олтарем і не підводився. Надто велика була радість. Він не витримав її і помер.

Розділ тридцятий

МАТИ

Дитина народилася в селянській хаті на схід від річки Кларельв. Мати її прибукалася туди на початку червня й попросилася в служниці. З нею сталося лихо, заявила вона господарям, батьки не давали їй жити, довелося тікати з дому. Назвалася вона Елісабет Карлсдотер, але не хотіла сказати, звідки походить, боялася, що як батьки перечують від когось, де вона, то знайдуть її і замучать на смерть. Вона не просила ніякої платні — аби тільки їй харч і дах над головою. Вона згодна все робити: ткати, прясти, доглядати корів, будь-що. А як господарі хочуть, то вона буде ще й доплачувати за себе.

Вона була така обережна, що зайшла на подвір'я боса, з черевиками дід пахвою, руки мала спрацьовані, розмовляла тутешньою говіркою і вбрана була як селянка. І їй повірили.

Господар вважав, що вона занадто квола і з неї не буде великої роботи. Але ж треба десь небозі притулитися. І її прийняли.

В ній було щось таке, що всі ставились до неї ласкаво.

І попала вона в добре місце. Господарі були люди поважні, тихомірні. Господиня її полюбила, а надто, як довідалась, що та вміє ткати каніфас. Вона позичила в пробста верстата, і нова служниця ціле літо ткала.

Нікому не спадало на думку, що їй треба берегтися. Вона весь час працювала, як проста селянка. Сама вона любила роботу й не почувалася нещасною. Життя серед селян подобалося їй, хоч у них і не було тих вигод, до яких вона звикла. Зате все тут миналося тихо й просто. Всі думки кружляли навколо роботи, і дні опливали такі однакові, що губився їм лік, і як надходила неділя, не раз здавалося, що то ще тільки середина тижня.

Якось наприкінці серпня треба було швидко зібрати з поля овес, і їй довелося разом з іншими йти в'язати. Вона насадилась, і дитина народилася дочасно. Вона чекала її з жовтні.

Господиня стояла в світлиці й гріла немовля біля груби, бо воно, бідолашне, мерзло і в серпневу спеку. Мати лежала в комірчині поряд і дослухалася, що говорили про її

дитину. Вона навіть уявляла собі, як наймити й служниці підходять глянути на неї.

— Бідне дитинча, — казали всі, тоді неодмінно додавали — Не має, сердешне, батька.

Вони вболівали не тому, що дитина плаче. Всі діти плачуть. І, врешті, воно досить міцненьке, як на немовля. Якби тільки мало батька, то все було б гаразд.

Мати лежала, слухала ті балачки й міркувала. Раптом ця обставина здалася їй нечувано важливою. Як воно, бідолашне, дасть собі раду в житті?

Вона вже раніше розважила, як житиме далі. На рік залишиться в господарів, а потім найме собі десь кімнату й зароблятиме тканням. Вона сподівалася, що їй стане прогодувати й одягти дитину. Нехай її чоловік і далі вважає, що на не гідна його. Може, для дитини й краще буде, як вона сама її виховає, ніж такий дурний, зарозумілий батько.

Однаке тепер, як дитина народилася, їй усе видалося інакшим. Тепер вона вважала, що вчинила егоїстично.

— Дитина мусить мати батька, — заявила вона сама собі.

Якби немовля не було таке кволе, якби воно їло й спало, як інші діти, якби голова йому не хилилася весь час на одне плече, якби воно не було завжди на волосок від смерті, коли його нападають корчі, то це питання не набрало б такої величезної ваги.

Не легко зважитись, а треба, і то негайно. Дитині вже три дні, а селяни у Вермланді довше не зволікають з хрестинами.

Яким прізвиськом записати дитину й що сказати священикові про себе? Було б несправедливо записати його безбатченком. А що, як син виросте кволим і хворобливим, то яке вона має право позбавляти його значного походження й багатства?

Мати знала, що звичайно народження дитини викликав радість і метушню. Тепер їй здавалося, що її дитину чекав важке життя, коли всі вболівають над нею. Вона хотіла бачити її в шовках і мереживах, як личить графському синові. Хотіла, щоб їй раділи й пишалися нею.

Мати почала тепер думати, що повелася несправедливо і з його батьком. Чи має вона право лишати сина собі? Мабуть, що ні. Чи може вона сама тільки втішатися цією маленькою істотою, що їй не годна скласти ціну ніяка людська сила? Ні, це було б таки несправедливо.

Але їй так не хотілося вертатись до чоловіка. Вона боялася, що то буде її смерть. Однаке дитина була ще в більшій небезпеці: вона кожної хвилини могла вмерти нехрещена.

Той тяжкий гріх, що погнав графиню з дому, вже не висів над душею. Тепер у серці її жила тільки одна любов — до своєї дитини. І вона не боялася ніякої муки, ніякого приниження, аби тільки запевнити синові належне місце в житті.

Вона закликала господарів і розповіла їм усе про себе. Тоді господар поїхав у Борг повідомити графа Дону, що його дружина жива й народила дитину.

Господар повернувся пізно ввечері. Графа він не застав, бо той уже виїхав, але він

навідався до священика в Свартше і поговорив з ним!

Так графиня довідалась, що її шлюб оголошено недійсним і що вона більше не має чоловіка.

Священик написав їй ласкавого листа й запропонував притулок у своєму домі.

Передали їй також батькового листа до графа Дони, що, мабуть, прийшов до Борга через кілька днів після її втечі. Саме цей лист, де старий просив якнайшвидше узаконити шлюб, навів графа на думку, як найлегше позбутися дружини.

Легко собі уявити, що графиня більше обурювалась, аніж журилася, слухаючи розповідь господаря.

Вона цілу ніч не спала і все верталася до однієї думки: дитині треба мати батька.

Другого ранку господар на її прохання поїхав до Екебю по Єсту Берлінга. Єста довго випитував неговірного селянина, але так нічого й не довідався. Так, графиня жила в них ціле літо, була здорова, працювала. Тепер народилася дитина. Дитина квола, але мати скоро подужчає.

Єста запитав, чи графиня знає, що її шлюб оголошено недійсним.

Авжеж, тепер знає. Вчора дізналася.

Цілу дорогу Єсту обсипало то жаром, то морозом.

Навіщо він їй? Чого вона послала по нього?

Він згадав, як прожив це літо над озером Левен. Дні його минали в жартах і розвагах, у веселому товаристві, а вона тим часом працювала й страждала.

Єста ніколи не сподівався знову її побачити. О, якби ж він смів був сподіватися! То, може, з'явився б тепер перед нею зовсім іншою людиною, набагато кращою. А так що він має за собою, крім звичайних шалених витівок?

Близько восьмої вечора він був уже на місці, і його відразу повела до неї. В комірчині стояв присмерк, і Єста насилу розгледів, де вона лежала. Господарі також зайшли з ним.

Треба знати, що ця жінка, чиє обличчя біліло перед ним у сутінку, й далі була для нього найшляхетнішою, найчистішою, найпрекраснішою душею з усіх, що будь-коли топтали грішну землю. Тепер серце йому залляла гаряча хвиля, він хотів упасти навколішки й подякувати, що знову її бачить, але був надто схвилюваний і тільки й зміг вигукнути;

— Люба графине Елісабет!

— Добрий вечір, Єсто!

Вона подала йому руку, що знову зробилася ніжна й прозора. Вона мовчки чекала, поки Єста переборе своє хвилювання.

У самої неї зустріч не викликала глибоких почуттів. Вона тільки дивувалась, що Єста, здається, більше думає про неї. Невже не розуміє, що йдеться лише про дитину?

— Єсто, — лагідно мовила вона, — ти мусиш мені допомогти, як колись обіцяв. Ти знаєш, що мій чоловік покинув мене і дитина моя лишилася без батька.

— Знаю, графине, але тепер усе міняється. Тепер, коли народилась дитина, напевне можна змусити графа узаконити ваш шлюб. Я неодмінно допоможу, вам!

Графиня всміхнулася.

— Ти гадаєш, що я буду нав'язуватися графові?

Єсті кров ударила в голову. Чого ж вона хоче? Чого вимагає від цього?

— Ходи сюди, Єсто, — мовила графиня й знову простягла йому руку. — Не ображайся на мої слова, але я подумала, що оскільки ти...

— Вигнаний священник, пияк, нахлібник, убивця Еби Дони, аякже, свої чесноти я знаю...

Ти сердишся, Єсто?

— Ні, волю, щоб ви не кінчали своєї думки.

Однак графиня повела далі:

— Багато є таких, що хотіли б стати твоєю дружиною з кохання, але я до них не належу. Якби я тебе любила, то нізачо б не зважилась отак розмовляти з тобою. Задля себе я б ніколи не просила тебе, Єсто, а задля дитини мушу. Ти вже, певне, здогадався, чого саме. Для тебе це велика ганьба, бо я покритка з дитиною. Я думала, що ти допоможеш мені, не тому, що вважаю тебе гіршим за інших, — хоч ні, була в мене й така гадка. Але найбільше я покладалася на твою добрість, Єсто, знала, що ти герой і здатний на самопожертву. Та, може, я хочу надто багато від тебе? Може, на таке чоловік не здатний? Якщо ти надто гордуєш мною, якщо ти просто не можеш стати батьком чужої дитини, то скажи щиро! Я не буду на тебе сердитися. Я сама знаю, що хочу надто багато, але дитина така квола, Єсто. І так прикро, що їй при хресті не можна дати батькового прізвища.

Слухаючи її, Єста відчував те саме, що тоді, весною, коли йому довелося висадити її на берег і лишити напризволяще. Тепер він мав допомогти їй занепасти все її майбутнє. Саме він, що кохав її.

— Я зроблю все, що ви хочете, — мовив Єста.

Другого ранку він удався до пробста в Бру, бо йому підлягала церква в Свартше, де мали оголошувати заручини.

Доброго старого пробста зворушила Єстина розповідь, і він пообіцяв узяти на себе весь клопіт про шлюб.

— Авжеж, — мовив він, — тобі треба їй допомогти, вето, конче треба. А то. вона збожеволіє. Їй здається, що вона вчинила велику кривду дитині, позбавивши становища в житті. У цій жінки надзвичайно вразливе сумління.

— Але я знаю, що зроблю її нещасною, — не витримав Єста.

— Не маєш права, Єсто. Тепер тобі доведеться дбати про жінку й дитину, і ти повинен стати розважливий.

Найперше пробст поїхав до Свартше поговорити з священником і суддею. А наступної неділі, першого вересня, в церкві Свартше оголошено заручини Єсти Берлінга з Елісабет фон Турн.

Потім дуже обережно матір перевезено до Екебу і там охрещено дитину.

При цій нагоді пробст поговорив з графинею. Сказав, щоб вона ще розважила, перше ніж виходити заміж за такого чоловіка, як Єста Берлінг. Спершу їй треба було б

написати про все батькові.

— Я не можу розважати, — відповіла вона. — Подумайте, що буде, як моя дитина вмере, не маючи ще батька.

Коли втретє оголошували заручини, Елісабет уже почувалася здорова й кілька днів, як стала на ноги. Тому одного дня по обіді до Екелю приїхав пробст і повинчав її з Естою Берлінгом. Але ніхто не вважав ту подію за весілля. Не запрошено ніяких гостей. Просто дитині знайдено батька, та й годі.

Мати світилася тихою радістю, ніби досягла в житті великої мети. А наречений був пригнічений. Він думав про те, що вона, звінчавшись з ним, занапастила своє майбутнє.

І з жахом помічав, як мало він для неї важить. Усі її думки були коло дитини.

Через кілька днів батько й мати вже були в жалобі: під час нападу корчів дитина померла.

Багато кому здалося, ніби мати не, так гірко побивається за дитиною, як слід було сподіватися. Вона ніби аж сяяла тріумфом, наче тішилась, що задля дитини занапастила своє прийдешнє. Коли дитя вже буде з янголами, воно? напевне пам'ятатиме, що мало на землі матір, яка його любила.

Всі. ці події відбулися тихо й непомітно. Коли, в царині Свартше оголошували заручини Ести Берлінга з Елісабет фон Турн, більшість людей навіть не знали, хто вона така. А священики і її приятелі, що знали, в чім річ, мовчали. Наче боялися, що ті, хто втратив віру в силу людського сумління, зле зрозуміють молоду жінку. Скажуть: "Диви; таки не могла перебороти свого кохання до Ести Берлінга! Знайшла собі шляхетний привід і вийшла за нього заміж.

О, вони так боялися за молоду жінку! Вони ніколи не стерпіли б, щоб хто сказав про неї лихе слово. Навряд чи вони визнали б за нею якийсь гріх. Вони навіть на думку собі не покладали, щоб якась вина могла заплямувати цю душу, що так боялася всякого зла.

І ще. одна важлива подія спричинилась до того, що про Естин шлюб мало було мови.

Саме тоді майора Самселиуеа спіткала біда. Він ставав дедалі химерніший і дедалі більше уникав людей. Цілі дні просиджував серед своїх ведмедів.

Він був небезпечний, бо завжди ходив із зарядженою руїницею і подеколи стріляв, не зважаючи, куди полетить куля.

Якось його вкусив одомашнений ведмідь, що його він несамохіть підстрелив, Поранений звір кинувся на господаря, що стояв коло самої загороди, і добряче вкусив за руку. Тоді виламав дірку і чкурнув до лісу.

Майора зліг і більше же вставав. Помер він від тієї рани аж перед самим різдвом. Якби майориха довідалась, що він хворий, то могла б вернутися й знову посісти Екебю. Одначе кавалери добре знали, що вона не з'явиться, поки не мине цей рік.

Розділ тридцять перший

AMOR VINCIT OMNIA[18]

У церкві Свартше дід сходами, що ведуть на хори, є комірчина, повна старих грабарських лопат, поламаних лавок, бляшаних табличок і всякого іншого непотребу.

Там, під товстим шаром пилюки, схована від людського ока, стоїть скриня, щедро оздоблена перламутровою мозаїкою. Якщо змести з неї пилюку, то вона блищить і міниться, мов стіна казкової печери. Скриня та замкнена, а ключ добре схований, ним ніхто не користується. Жоден смертний не має права зазирнути до скрині. Ніхто не знає, що в ній сховане. Аж як дійде кінця дев'ятнадцяте сторіччя, встромлять ключа в шпарку, піднімуть віко, і люди побачать скарб, схований у скрині.

Така була воля господаря скрині.

На мідяній табличці віка написано: "Labor vincit omnia"[19]. Але там більше пасував би інший напис. Там мало б стояти: "Amor vincit omnia". Навіть та стара скриня в комірчині під сходами свідчить про могутність кохання.

О Еросе, всевладний боже!

Ти, о кохання, справді-таки вічне! Давно живе на землі рід людський, і ти товаришиш йому від самого початку.

Де ділися боги Сходу, могутні володарі, громовержці, що їм на берегах священних річок складали офіру з меду й молока? Вони мертві. Мертвий Бел[20], великий воїн, мертвий Тот[21], велет з головою ібіса. Мертві прекрасні боги, що спочивали на хмаряних ложах Олімпу, і ті, прославлені відвагою, що мешкали в оточеній муром Валгаллі. Мертві всі давні боги, крім Ероса, всевладного Ероса.

Все, що ти бачиш, створив Ерос. Він підтримує життя. Його скрізь видно. Хоч куди піди, а помітиш слід його босої ноги. В кожному акорді провідний звук — шум його крил. Він живе в людському серці й приспаній насініні. З тремтливим захватом простеж його присутність у мертвих речах!

Чи є в світі щось таке, що не прагнуло б до когось і не манило до себе? Чи щось може уникнути влади Ероса? Впадуть усі боги помсти, сили і зла, а ти, кохання, справді вічне!

Старий дядько Ебергард садить біля свого бюрка, чудового столика з сотнею шухляд, з мармуровою стільницею, з потемнілою мідяною оковою. Він лишився сам у кавалерському крилі і пильно, зосереджено працює.

О Ебергарде, чому ти не втішаєшся в лісі і в полі останніми прив'язими днями літа, як решта кавалерів? Ти ж бо знаєш, що ніхто безкарно не поклоняється богині мудрості! Тобі минуло тільки шістдесят років, а спина твоя згорбилась, голомозу твою голову прикриває чужий чуб, високе чоло, що здіймається над запалими очима, поорали зморшки, а сотні зморщечок навколо беззубого рота свідчать про старість.

О Ебергарде, чом ти не гуляєш у лісі та в полі? Смерть тим швидше розлучить тебе з бюрком, що ти не давав життю відтягти себе від нього.

Дядько Ебергард проводить грубу риску під останнім рядком. Тоді починає витягати з численних шухляд паки пожовклого списаного паперу, частини своєї великої праці, що має зробити безсмертним ім'я Ебергарда Берггрена. Поки він складає папери на одну купу і з німим захопленням дивиться на неї, відчиняються

двері й заходить молода графиня.

Вона тепер господня старих кавалерів, що поклоняються і слугують їй, як дід та баба поклоняються і слугують своєму першому онукові. Вони знайшли її, вбогу, хвору, й обсипали всіма щедротами світу, як король із казки обсипає знайдену в лісі бідну красуню. Для неї в Екебю звучать валторни й скрипки, для неї все живе, дихає і працює в цьому великому маєтку.

Графиня вже видужала, хоч іще дуже квола. Її стомлює самота великого будинку, і, знаючи, що кавалерів нема вдома, вона вирішує оглянути їхнє славетне житло.

Вона тихенько заходить, роззирається по білених стінах, завісах у жовту кратку, що затуляють ліжка, і ніяковіє, завваживши, що кімната не порожня.

Дядько Ебергард урочисто підступає до неї й веде до великої купи списаного паперу.

— Гляньте, графине, — каже він. — Ось я скінчив свою працю. Те, що я написав, тепер побачить світ. Станеться велика подія.

— А що саме станеться, дядьку Ебергарде?

— О графине, це буде мов та блискавка — осяйна, але смертельна. Відтоді, як Мойсей виманив її з буряної хмари на Сінайській горі, назвав богом і посадив на трон у храміні, відтоді він, той Єгова, сидить собі там спокійно. Але тепер люди переконуються, що він просто вигадка, порожнеча, туман, мертвонароджений витвір нашого розуму. Від нього нічого не лишиться, — каже старий і кладе свою зморщену руку на папери. — Тут про все це написано, і як люди прочитають мою працю, то неодмінно повірять їй. Вони отямляться й побачать свою дурість. Тоді хрестами будуть палити, з церков пороблять комори, а священники оратимуть землю.

— О дядьку Ебергарде! — вигукує графиня і ледь здригається. — То ви така страшна людина? Тут справді такі жахи написано?

— Жахи? — перепитує старий. — Та це ж правда! Ми схожі на тих дітей, що ховають обличчя в материну пелену, коли зустрічають чужого. Ми звикли ховатися від правди, вічно нам чужої. Але тепер вона оселиться серед нас, і всі її пізнають.

— Усі?

— Не тільки філософи, а всі люди, розумієте, графине?

— І тоді Єгова помре?

— І він, і янголи, і святі, і дияволи, — геть уся брехня.

— А хто ж буде правити світом?

— А ви вірите, що досі ним хтось правив? Ви вірите в провидіння, що дбає про кожного горобця і про кожен волосок на нашій голові? Ніхто не правив світом, і ніхто ним не буде правити.

— А що ж тоді станеться з нами, людьми?

— Те, що й досі ставалося, — тлін. Той, хто догорів, більше не може горіти, він мертвий. Ми паливо, що палахкотить на вогнищі життя. Життєва іскра перескакує від одного до іншого. Людина займається, горить, згасає. Оце й є життя.

— О дядьку Ебергарде, хіба нема духовного життя?

- Нема.
- Нічого нема за гробом?
- Нічого.
- Ні добра, ні зла, ні мети, ні надії?
- Немає нічого.

Молода жінка підходить до вікна й обводить поглядом осіннє жовте листя, жоржини й айстри, що похилили важкі голівки на поламаних вітром стеблах. Дивиться на чорні хвилі Левену, на темне нависле небо, і на мить сама ладна все це відкинути.

— Дядьку Ебергарде, — каже вона, — який цей світ сірий, бридкий і безглуздий. Я б оце лягла і вмерла.

Але відразу вчуває в своїй душі ніби нарікання. Дужі життєві сили й гарячі почуття починають голосно кричати про щастя жити.

— Що ж тоді скрасить життя, коли ви заберете в мене бога й безсмертя? — вигукує вона.

— Праця, — відповідач старий.

Графиня змову дивиться у вікно, і її поймає зневага до цієї мізерної мудрості. Перед нею постає щось незбагненне, вона вгадує в усьому дух, відчуває силу, що таїться в мертвій на вигляд матерії, але здатній розвинути в найрізноманітніші форми життя. Вона гарячково шукає назви присутності божого духа в природі.

— О дядьку Ебергарде, — каже вона, — що таке праця? Хіба це бог? Хіба вона має в собі мету? Назвіть щось інше!

— Я не знаю нічого іншого, — відповідає старий.

І враз вона знаходить назву, яку шукала, нещасну, часто зневажану назву.

— Дядьку Ебергарде, а чому ви не назвете кохання?

Беззубі вуста у віночку з безлічі зморщок ледь усміхаються.

— Тут, — каже філософ і гупає кулаком по купі паперу, — тут я вбив усіх богів, не забувши й про Ероса. Хіба кохання не тілесна хіть? Чого воно має стояти вище за всі інші потреби тіла? Тоді зробіть бота з голоду! Зробіть бога з втоми! Всі вони однаково варті того. Треба покласти край усім цим немудрим вигадкам! Хай живе правда!

Графиня схиляє голову. Щось тут не так, все це не правда, але вона не може сперечатися.

— Ваші слова поранили мені душу, — каже вона, — а все ж я їм не вірю. Ви можете вбити тільки бога помсти, бога насильства, але не більше.

Однак старий бере її руку, кладе на рукопис і запевняє з фанатизмом безбожника:

— Коли ви прочитаєте його, то повірите.

— Тоді хай він; краще ніколи не трапляється мені на очі! — вигукує вона. — Бо як я цьому повірю, то не зможу більше жити.

І, засмучена, вона йде собі геть. А старий філософ довго ще сидить і про щось розмірковує.

Ті паки старих паперів, густо списані блюзнірськими словами, не стали перед судом читачів, і прізвище дядька Ебергарда ще не заблисло славою. Його велика праця

лежить у скрині, схованій у комірчині під сходами, що ведуть на хори в церкві Свартше. Вона побачить світ, аж як скінчиться дев'ятнадцяте сторіччя.

Але навіщо ж він так заповів? Може, боявся, що докази його не переконливі? Чи злякався переслідування? Ні, мало ви знаєте дядька Ебергарда.

Отож слухайте: він любив правду, а не свою славу. Тому знехтував славою, а не правдою, тільки тому, щоб Елісабет, яку він кохав по-батьківському, могла спокійно прожити до останньої своєї хвилини, вірячи в те, що їй було дороге.

О кохання, ти справді вічне!

Розділ тридцять другий

ДІВЧИНА З НЮГОРДА

Ніхто не знає того місця під горою, де смереки ростуть найгустіше, а землю вкриває товстий шар м'якого моху. Та як його й знати? Туди досі не ступала людська нога, ніхто не дав тому місцю наймення, до нього не було ніякої стежки. Навколо нього здіймаються скелі, його стереже поплутаний ялівець, дорогу до нього заступають повалені дерева, туди не навідується пастух, і навіть лисиця його обминає. То найглухіша місцина в лісі, і тепер її шукають тисячі людей.

Яка безконечна валка шукачів! Вона могла б заповнити всю церкву в Бру, і не тільки в Бру, а й у Леввіку та в Свартше. Ох і люду!

Панські діти, яким не дозволяють прилучитися до шукачів, стоять край дороги або повидряпувались на огорожі, а повз них котиться валка. Малечі аж не віриться, що на світі є така сила-силенна людей. Коли вони виростуть, то пам'ятатимуть той нескінченний натовп, що напливав, мов хвиляста річка. На очі їм набігатимуть сльози від самої згадки про величне видовище незчисленної юрби на дорозі, де, бувало, за цілий день побачиш хіба якого самітного мандрівця, гурт жебраків чи селянського воза.

Всі, хто мешкав при дорозі, вибігають і питаються:

— Що сталося? Якесь лихо спостигло наш край? Може, напав ворог? Куди ви йдете, люди добрі? Куди простуєте?

— На пошуки, — відповідають люди з валки. — Ми шукаємо дві доби, шукатимемо ще нині, але довше не витримаємо. Ми обшукаємо б'єрнський ліс і пагорби, зарослі сосняком, на захід від Екебю..

Похід цей почався з убогого висілка Ньюгорда між східну ми горами. Вісім днів тому зникла вродлива дівчина з буйними чорними косами й рожевими щоками, та, що продавала мітли і що з нею Єста Берлінг хотів заручатися. Вона десь заблукала у великому лісі, і вісім днів уже ніхто її не бачив.

І ось мешканці Ньюгорда вирушили на пошуки. І кожен, кого вони зустрічають на своєму шляху, і собі йде з ними. З кожної садиби хтось прилучається до натовпу шукачів.

І ті, що прилучаються, часто питають:

— Як же це сталося, ньюгордці? Як ви пустили ту дівчину в незнаний ліс? Там такі нетрі, а бог відібрав їй розум.

— Ніхто її не скривдить, — відповідають люди, — і вона нікого не скривдить. Вона ходить собі спокійно, як дитина. Хіба є хто безпечніший за того, ким опікується сам бог? Досі вона завше поверталася.

Люди вже перешукали східний ліс, що відділяє Нюгорд від рівнини. А тепер, на третій день, валка, поминувши церкву в Бру, завертає до лісу на захід від Екебю.

І скрізь люди, забачивши валку, дивуються й питають:

— Чого вам треба? Чого ви шукаєте?

— Шукаємо синьоокої дівчини з чорними косами, що пішла до лісу вмерти. Її нема вже вісім днів.

— Чого ж вона пішла до лісу вмерти? Може, вона голодувала? Чи була нещасна?

— Не голодувала, та навесні спіткала її біда. Уже давно, кілька років тому, вона побачила шаленого священника Єсту Берлінга й закохалася в нього. Знайшла в кого закохатися! Але бог відібрав їй розум.

— Справді, бог відібрав їй розум, нюгордці.

— А навесні сталося лихо. Доти він ніколи й не дивився на дівчину. А тоді сказав, що заручиться з нею. Пожартував та й забув про те, але вона вже не могла заспокоїтися. Все навідувалась до Екебю і ходила за ним назирці. Вона йому набридла. І останнього разу на неї нацькували собак. Після того її вже ніхто не бачив.

Виходьте ж, люди добрі, виходьте всі! Треба рятувати людину. Вона подалася до лісу, щоб там померти. Може, її нема вже живої. А може, вона заблукала й не втрапить додому. Ліс-бо великий, а бог відібрав їй розум.

Ходіть з нами, ходіть з нами! Нехай овес стоїть у полукіпках, поки вутле зерно повисипається з волоття, нехай картопля гниє в землі, поспускайте коней, щоб не погинули в стайнях від спраги, повідчиняйте двері корівень, щоб худоба мала вночі притулок, беріть із собою дітей, бо дітей любить бог. Він ними опікується й навертає їх на правдиву стежку. Вони допоможуть там, де безсилий чоловічий розум.

Ходіть усі — чоловіки, жінки й діти! Хто зважився б лишитися вдома? Хто знає, чи не його саме бог вибрав своїм знаряддям? Ходіть усі, кому треба милосердя, хто не хоче, щоб його неприкаяна душа блукала пустищем у марних пошуках опокою! Ходіть! Бог відібрав їй розум, а ліс такий великий.

Хто втрапить на місце, де смереки найгустіші, а мох найм'якший? Чи там під скелею не лежить щось чорне? Ні, то тільки руде комашнище. Слава тому, хто веде засліплених!

О, яка то чудна валка! Не святково вбраний натовп, що вітає переможця, сипле йому під ноги квіти й радісно вигукує хвалу, не юрба прочан, що, співаючи молитов та шмагаючи собі тіло, простують до святих місць, не подорожні з рипучими возами, що з горя шукають нових земель, і не військовий загін з барабанами та зброєю, а просто селяни в буденному вбранні домашнього ткання і в старих фартухах, їхні жінки з недоплетеними шкарпетками в руках і діти, що сидять за спиною в матерів або теж дибають, учепившись за їхні спідниці.

Серце тріпоче, коли бачиш, як люди об'єднуються задля великої мети. Байдуже, чи

вони йдуть вітати своїх добродійців, чи хвалити господа, чи шукати нових земель, а чи захищати батьківщину, — нехай ідуть! Але цю валку гонить не голод, не страх перед богом і не війна. Зусилля їхні надаремні, втома не принесе винагороди. Вони йдуть шукати причинну. Стільки поту, стільки ходи, стільки тривоги й молитов, і все щоб знайти нещасну заблукану дівчину, якій бог відібрав розум.

О, як не любити цих людей? Як утриматися від сліз на згадку про це видовище тому, хто стояв при дорозі й дивився на валку: на суворох чоловіків із спрацьованими руками, на жінок з дочасно зморщеними чолами і на втомлених дітей, що їх бог мав направити на правдиву стежку?

Дорога повна-повнісінька їх, тих пригнічених шукачів. Вони суворо позирають на ліс і понуро йдуть уперед, — бо майже певні, що знайдуть дівчину мертву, а не живу.

Що то чорніє під скелею комашнище чи повалене дерево? Хвалити бога, то тільки вивернуте дерево! Хоч у гущавині його добре не видно.

Валка така довга, що найдужчі чоловіки вже досягли лісу на захід від Б'єрне, а останні, каліки, старі, спрацьовані діди й жінки з дітьми, заледве поминають церкву в Брубю.

Врешті довга валка зникає в темному лісі. Ранкове сонце присвічує їм під смереками, а призахідне зустріне їх уже з другого боку, як вони виходитимуть з лісу.

Вони вже ходять третій день і знають, як шукати. Заглядають під стрімкі скелі, з яких можна посковзнутися, під повалені дерева, де легко зламати руку або ногу, під густе віття смerek, що спадає на м'який мох і вабить відпочити.

Все їм траплялося — ведмежий барліг, лисяча нора, борсуче лігво, чорна вугільна яма, пагорб, червоний від брусниці, срібляста ялина, гора, де місяць тому була лісова пожежа, камінь, що його кинув велетень, — але не побачили вони місця під скелею, де щось чорніє. Ніхто не підійшов туди подивитися, чи то комашнище, чи повалене дерево, чи людина. А то була таки людина, однак ніхто туди не заглянув.

Вечірнє сонце побачило їх з другого боку лісу, але дівчина, якій бог відібрав розум, не знайшлася. Що їм робити далі? Чи ще раз перешукувати ліс? Його нетрі небезпечні в темряві, в них повно бездонних трясовин і стрімких скель. Та й що знайдуть вони потемки, коли нічого не знайшли, як світило сонце?

— Ходімо до Екебю! — гукає хтось із натовпу.

— Ходімо! — підхоплює решта людей. — Ходімо до Екебю!

— Спитаємо кавалерів, навіщо вони цькували собаками дівчину, якій бог відібрав розум, навіщо довели причинну до розпачу! Наші діти зголодніли й плачуть, вбрання порвалося, хліб стоїть у полукіпках, зерно висипається, картопля гниє в землі, наші коні гасають десь не припнуті, худоба не доглянута, а ми самі вмираємо з утоми — і все через них. Ходімо до Екебю й поквитаємося з ними! Ходімо до Екебю!

Цього проклятого року нас, селян, опали всі нещастя. Тяжко пригнітила нас кара божя, а взимку буде голод. Кого ж шукає господня рука? Не священика з Брубю, бо господь вислухав його молитву. Кого ж, як не кавалерів? Ходімо до Екебю!

Вони знищили садибу, вони вигнали майориху жебрати дорогами. Це через них ми

не маємо роботи, через них голодуємо. Вся біда від них!. Ходімо до Екебю!

І понурий, гнівний натовп рушив до Екебю. Попереду чоловіки, за ними голодні жінки з заплаканими дітьми на руках, а позаду каліки й немічні діди. І лють, мов річка, що вийшла з берегів, заливає натовп, від дідів перекидається на жінок, від жінок на дужих чоловіків, що йдуть попереду.

Це осіння повінь. Кавалери, ви пам'ятаєте весняну повінь? Тепер надходять нові хвили з гір, нове спустошення загроз жує честі й славі Екебю.

Якийсь орендар, що оре вигін коло лісу, чує шалений крик натовпу. Він випрягає коня, сідає на нього і мчить до Екебю.

— Біда! — гукає він. — Ведмеді, вовки й тролі йдуть на Екебю!

Він не тямиться з жаху, гасає по двору й кричить:

— Всі лісові тролі зібралися й сунуть на Екебю! Рятуйтеся, хто може! Йдуть тролі спалити садибу й повбивати кавалерів!

А за ним чути гук і вереск розлюченого натовпу. На Екебю котиться осіння повінь.

Чи цей розбурханий потік знає, чого він хоче? Чи справді хоче палити, вбивати, нищити?

Це йдуть не люди — це тролі, дикі звірі. Ми, темні сили, що завше мусили ховатися під землею, на часину звільнилися. Нас визволила помста.

Це гірські духи, що добувають руду, лісові духи, що рубують дерево й пильнують вугільних ям, польові духи, що вирощують хліб. Вони звільнилися, обернулися на нищівну силу. Смерть Екебю, смерть кавалерам!

Там річкою тече горілка, там у льохах сховане золото, там комори повні зерна й м'яса. Чого чесні люди мають голодувати, а підлі купатися в розкошах?

Але тепер, кавалери, настав час порахунку, чаша терпіння переповнилась. Ви, лілеї, що ніколи не прями, ю, пташки, що ні про що не дбали, чаша терпіння переповнилась. У лісі лежить та, що оскаржує вас, а ми її посланці. Не суддя, не ленсмад виголошує вирок, а та, що лежить у лісі.

Кавалери стоять нагорі у великому будинку й бачать, як надходять люди. Вони вже знають, у чому їх звинувачують. Але цього разу вони не винні. Коли та нещасна дівчина справді пішла до лісу шукати смерті, то не через те, що її цькували собаками, — такого вони не робили, — а що вісім днів тому Єста Берлінг одружився з графинєю Елісабет.

Та чи варто виправдуватись перед розлюченими людьми? Вони стомлені, голодні. Їх розпалює жадоба помсти, заохочує жадоба грабунку. Вони біжать з диким галасом, а попереду скаче на коні орендар, що геть збожеволів, з жаху.

— Ідуть ведмеді, йдуть вовки, йдуть тролі, щоб знищити Екебю!

Кавалери ховають графиню в найдальшу кімнату, Левенборг і дядько Ебергард залишаються її охороняти, а решта всі виходять надвір до людей. Вони стоять на східцях перед головним будинком, без зброї, усміхнені, й так зустрічають першу галасливу юрбу людей.

Ті спиняються перед купкою спокійних чоловіків. Вони йшли сюди розлючені, ладні повалити кавалерів на землю й потоптати їх своїми кованими каблуками, як мешканці

Сюнда п'ятдесят років тому потоптали управителя й інспектора копальні. Але вони сподівалися застати замкнені двері й націлену зброю, сподівалися опору й боротьби.

— Любі приятелі, — озиваються кавалери, — ви стомлені й голодні, тож підживіться в нас! І скуштуйте горілки, звареної в Екебю!

Натовп не слухає їхньої мови, він кричить, погрожує. Але кавалери не втрачають гумору.

— Постривайте, — кажуть вони, — постривайте одну секунду! Бачите, Екебю відчинене перед вами. Відчинені льохи й комори, відчинена молочарня. Ваші жінки падають з утоми, діти плачуть. Давайте спершу нагодуємо їх! А тоді можете нас убивати. Ми не втечемо. На горищі в нас повно яблук. Ходімо принесемо їх дітям!

Через годину в Екебю бенкет аж гуде. Найбільший бенкет з усіх, що їх бачила садиба.

Осіння ніч, ясно світить повний місяць. По всьому подвір'ї понатягувано з куп дров і порозпалювано вогнища. Біля них гуртами сидять селяни, втішаються теплом і спочинком, а тим часом на них сиплються всі земні дари.

Рішучіші заходять до стаєнь і беруть усе, що треба. Ріжуть телят і овець, навіть худобу. М'ясо тут же крають на кусні й печуть, щоб було напихваті. А сотні голодних накидаються на їжу. Одну за одною виводять корів і ріжуть. Здається, що цієї ночі стайня зовсім спорожніє.

Якраз днями в Екебю напікали запаси на зиму. Відколи сюди прибула графиня Елісабет, хатнє господарство там знову пішло колишнім ладом. Молода жінка начебто ні на хвилю не уявляла себе дружиною Єсти Берлінга. Ні він, ні вона про те не згадували, натомість графиня взялася порядкувати в садибі. І як добра, моторна господиня намагалась якнайшвидше покласти край безладдю й марнотратству, що там запанувало. Її слухалися. Челяді приємно було відчутти над собою руку господині.

Та що з того, що вона звеліла наповнити комори хлібом, що за її наказом цілий вересень робили сир, колотили масло д варили пиво? Що з того?

Виносьте людям усе, що тут є, щоб вони не спалили Екебю й не повбивали кавалерів! Виносьте хліб, масло, сир! Виносьте барильця з вином, бочки з елем, діставайте шинки з комори, подавайте горілку та яблука!

Чи стане багатства Екебю втишити гнів людський? Аби тільки вони пішли собі, не заподіявши ніякого злочину.

Усе, що тут сталося, зроблено задля неї, господині Екебю. Кавалери не боягузи й уміють володіти зброєю, вони захищалися б, якби їхня воля. Вони швидко відігнали б цей жадібний натовп кількома влучними пострілами, якби добра й лагідна графиня не просила пожаліти людей.

Що ближче до півночі, то спокійніший стає натовп. Тепло, спочинок, їжа й горілка втишили їхній небезпечний запал. Люди починають жартувати й сміятися. Мовляв, вони справляють поминки по дівчині з Ньюгорда. Сором ухилитися від чарки, а на поминках і поготів! Тут якраз треба пити.

Діти накидаються на купи принесеної садовини. Їм, бідним селянським дітям,

навіть журавина та брусниці — ласощі, а тепер вони наминають астраханські яблука, що тануть у роті, довгасті, солодкі райські яблучка, світло-жовті лимонки, рум'яні груші й сливи різних сортів — жовті, червоні й сині. О, коли людям заманеться показати свою міць, то для них тоді нічого не шкода!

Близько півночі з усього вже видно, що люди мають намір відступити. Кавалери перестають носити їжу й вино, не відкорковують більше пляшок. Вони віддыхають з полегкістю, відчуваючи, що небезпека минула.

Але саме тоді у вікні будинку блискає запалена свічка.

І люди скрикують з дива, бо свічку несе молода жінка.

Світло з'явилося тільки на мить, але людям здається, що вони впізнали жінку.

— У неї довгі чорні коси й рум'яні щоки! — гукають вони. — Вона тут! Кавалери її сховали!

— То ви її тут тримаєте, кавалери? Ви ховаєте в Екебю нашу дитину, якій бог відібрав розум? Що ви робите з нею, безбожники? Через вас ми цілий тиждень тривожились і три дні шукали! Геть з своїм вином і своїми наїдками! Горе нам, що ми поласились на ваше пригосщення. Ведіть спершу сюди дівчину, а тоді ми побачимо, що з вами зробити!

Приборканий звір знову починає ревити й скаженіти. За кілька скоків він уже на ганку.

Люди меткі, але кавалери ще меткіші. Вони кидаються в будинок і засувають двері. Та що вони годні вдіяти проти розлюченої юрби? Двері подаються одні за одними, кавалерів відштовхнуто вбік: вони ж бо не мають зброї, їх притискають так, що вони не можуть ворухнутися. А люди біжать до будинку, шукають дівчину з Ньюгорда.

І знаходять її в найдальшому покої. Люди не мають часу роздивитися, чи вона чорнява, чи білява, — беруть її на руки й несуть надвір. І заспокоюють, щоб вона не боялася. Мовляв, у них порахунки тільки з кавалерами. І прийшли вони сюди її рятувати.

Але ті, що виходять з будинку, зустрічають іншу валку.

У найбільшій глушині в лісі одна дитина натрапила на тіло дівчини, що (впала зі скелі і вбилася. А ті люди, що загаялися в лісі, взяли мертву на плечі й оце несуть до Екебю.

Мертва дівчина ще краща, ніж була за життя. Чудові її довгі коси, чудове тіло, що знайшло нарешті вічний спокій.

Її несуть високо на плечах через натовп людей, що припишкли й схиляли голови перед величчю смерті.

— Вона недавно померла, — пошепки пояснюють прибульці. — Ще нині вона блукала в лісі. Мабуть, хотіла втекти від нас і впала зі скелі.

Та коли це. дівчина з Ньюгорда, то хто ж та, що її винесли з будинку?

Ті, що вийшли з лісу, зустрічаються на подвір'ї з тими, що вийшли з будинку. Навколо палають вогнища. Люди дивляться на жінок і впізнають їх. Та, інша, — молода графиня з Борга.

— Що ж це таке? Може, ми напали на слід нового злочину? Чого молода графиня опинилася в Екебю? Чого намказано, ніби вона втекла десь далеко або й загинула? Чи в ім'я справедливості нам це слід кинутись тепер на кавалерів і затоптати їх у землю кованими каблуками?

Раптом чути гучний голос: Єста Берлінг виліз на поруччя східців і звертається до натовпу.

— Слухайте, ви, нелюди, дияволи! Невже ви, навіжеї, гадаєте, що в Екебю нема рушниць і пороху? Гадаєте, що я, це постріляв би вас, мов скажених псів? Але воца просила за вас. О, якби я знав, що ви наважиться торкнутися її, жоден з вас не лишився б живий!

Чого ви скаженієте, чого нападаєте, мов розбійники, й погрожуєте нам убивством і пожежею? Що мені до ваших причинних дівчат? Звідки я знаю, де вони волочаться? Я був до неї ласкавий, та й годі. Треба було справді цькувати її собаками, так було б краще і для неї, і для мене, але я цього не робив. І ніколи я не обіцяв одружитися з нею. Затямте собі!

А тепер кажу вам: негайно пустіть ту жінку, що витягли з нашого дому! Пустіть, кажу! І хай ті руки, що посміли торкнутися її, горять у вічному полум'ї! Хіба ви не розумієте, що вона стоїть так високо над вами, як небо над землею! Вона така тендітна, як ви брутальні, така добра, як ви лихі!

Скажу вам ще, хто вона. По-перше, янгол небесний, по-друге, колишня дружина графа Генріка. Але свекруха мучила її день і ніч. Їй доводилося стояти на березі озера й прати білизну, як простій служниці, її били й катували так, як ніхто ніколи не катував ваших жінок. Вона вже не могла більше витримати й мало не кинулась у Кларельв. А тепер я питаю, чи хто з вас, негідників, поспіншвся їй на допомогу? Де там! Ніхто й пальцем не кивнув, крім нас, кавалерів. Ми її врятували.

Потім вона народила дитину в селянській оселі, а граф звелів їй переказати: "Ми вінчалися в чужій країні, не дотримавши закону й звичаю. Ти мені не дружина, а я тобі не чоловік. І про твою дитину я не буду піклуватися". Коли ж вона про це дізналась і не захотіла, щоб дитину записали в церковній книзі безбатченком, о, як би ви тоді запишались, коли б вона сказала котромусь із вас: "Одружися зі мною! Моїй дитині треба батька". Та вона не вибрала жодного з вас, а покликала Єсту Берлінга, бідного священика, що більше ніколи не буде проголошувати, слово боже. І скажу вам, люди: нічого в житті не було мені так важко робити; як брати цей шлюб, бо я такий негідний її, що не смію навіть глянути їй у вічі, — але я не зважився відмовитись, надто великий був її розпач.

Думайте собі про нас, кавалерів, що завгодно, але для неї ми зробили все, що могли. І що ми цієї ночі не постріляли вас, також її заслуга. А тепер пустіть її і йдіть собі з миром, а то земля розступиться перед вами й поглине вас! Дорогою просіть бога, хай простить вам, що ви злякали й засмутили таку добру й невинну людину! Гайда звідси! Ви вже набридли нам!

Не встиг ще Єста докінчити, як чоловіки опустили графиню на східці. З юрби

вийшов високий селянин, задумливо підступив до неї і подав руку:

— Дякую і на добраніч! Не гнівайтесь на нас. Єста зіскочив з поруччя й став поряд графині. Селяни почали і йому подавати руку.

Один по одному люди повагом підходили до них побажати на добраніч. Вони знову були сумирні, як уранці, коли вирушали з дому, поки голод і жадоба помсти не обернула їх на звірів.

Вони дивилися на графиню, і на обличчі її світилась така невинність і добрість, що не одному на очі набігали сльози. То було тихе поклоніння жінці, що своєю шляхетністю перевищувала всіх. Вони ніби раділи, що серед них є одна людина, яка понад усе любить добро.

Всі не могли потиснути руку графині. Людей було дуже багато, а молода жінка стомилась і ледве трималася на ногах. Та вони підходили хоч глянути на неї, а крім того, подати руку Єсті, що міг витримати скільки завгодно потисків.

Єста стояв, немов уві сні. Того вечора в серці його запалало нове почуття. "О народі мій, — думав він. — О народі мій, як я тебе люблю!"

Він почував, що любить усю ту юрбу, яка з мертвою дівчиною на руках подалась у темну ніч, всіх тих людей у грубому одязі й смердючих черевиках, усіх тих мешканців сірих халуп на узліссі, що не вміють узяти в руку пера, а часом навіть читати, всіх тих, що не скуштували повноти й багатства життя, а знали тільки працю за шматок хліба.

Він відчував до них болісну, палку ніжність, що навернула йому на очі сльози. Він не знав, що хотів би для них зробити, але любив їх усіх і кожного зокрема, з їхніми хибами й вадами. О господи, чи настане такий день, що й вони його полюблять?

Єста отямився від своїх марень. Дружина поклала йому руку на плече. Люди вже пішли, вони стояли на східцях самі.

— О Єсто, Єсто, як ти міг таке сказати?

Графиня затулила руками обличчя й заплакала.

— Це ж правда! — вигукнув він. — Я ніколи не обіцяв дівчині з Ньюгорда, що одружуся з нею. Сказав їй тільки: "Приходь другої п'ятниці й побачиш щось веселе". Я й гадки, не мав, що вона мене любить.

— Ох, я не про те! Як ти міг сказати людям, що я добра й невинна? Єсто, Єсто, адже ж ти знаєш, що я покохала тебе тоді, як ще не мала права! Мені було соромно, Єсто, я мало не вмерла з сорому.

Молода жінка аж тіпалася з плачу.

Єста стояв і дивився на неї.

— О дружино моя кохана, — тихо мовив він. — Яка ти щаслива, що маєш таке добре серце! Яка ти щаслива, що маєш таку чисту душу!

Розділ тридцять третій

КЕВЕНГЮЛЕР

Кевенгюлер, що потім став ученим і винахідником, народився в сімдесятих роках вісімнадцятого сторіччя в Німеччині. Він був син бургграфа і міг мешкати у високих замках та їздити в королівському почті, якби тільки захотів. Але він не захотів.

Він волів би прилаштувати крила вітряка до найвищої башти замку, з лицарської зали зробити слюсарню, а з жіночих покоїв — годинникарню. Волів би заповнити весь замок рухомими коліщатами й важелями. А що це було неможливо, то він кинув домівку й пішов учитися до годинникаря. Там він навчився всього, що треба знати про коліщата з трибами, пружини й маятники. Навчився робити сонячні й зоряні годинники, дзигарі з співучими канарками й пастухами, що трали на ріжках, дзигарі з музикою на цілу церковну башту й такі, що вміщалися в медальйоні.

Одержавши від майстра свідоцтво, він узяв ранець на плечі і палицю в руки та й помандрував по білому світі, вивчаючи все, що рухалося на валочках і коліщатах. Кевенгюдер не був звичайний годинникар, він хотів стати великим винахідником і поліпшити світ.

Виходивши багато країн, він завітав нарешті до Вермланду, щоб вивчити там млинарські колеса й будову рудень. Одного чудового літнього ранку він переходив Карлстадський майдан. І того самого чудового ранку лісовій феї заманулося примандрувати аж до міста. Вона також переходила той майдан, але з протилежного боку, й зустрілася з Кевенгюлером.

Для нашого майстра то була фатальна зустріч. Фея мала зеленаві блискучі очі, буйні русяві коси, що сягали майже до землі, і вбрана була в зелений лискучий шовк. І хоч вона була поганка та ще й відьомського кодла, але здалася Кевенгюлерові вродливішою за всіх хрещених жінок, бачених досі. Вона йшла йому назустріч, а він стояв, мов зачарований, і не зводив з неї очей.

Вона з'явилася до міста просто з лісових нетрів, де папороть висока, мов дерево, де сонячне проміння насилу пробивається крізь гілля велетенських смерек і тільки ледь золотить жовтий мох, де по зарослому лишайником камінні стеляться ліннеї.

Я хотіла б бути на місці Кевенгюлера й побачити, як вона переходила Карлстадський майдан з папороттю й чатинням у розпущених косах, з чорною гадюкою круг шиї. Уявіть собі, що то була за з'ява: тіло гнучке, ступа пружна, як у дикого звіра, і вся духмяніє свіжою живицею, суницями, ліннеями й мохом!

Уявіть собі, як дивились на неї люди, коли вона йшла Карлстадським майданом! Коні полохалися її довгих кіс, що маяли на вітрі, хлопчак бигли за нею назирці. Крамарі залишали свої ваги, різники сокири й витріщали на неї очі, а жінки з лементом побігли до єпископа й капітулу, щоб ті вигнали нечисту силу з міста.

А вона йшла собі спокійно, статечно, тільки ледь посміювалася з того переполоху. І Кевенгюлер бачив, як між червоними губами поблискують гострі зубки.

Вона накинула на плечі плаща, щоб ніхто її не впізнав, але, на лихо, забула сховати хвоста, що тягся за нею по брукові.

Кевенгюлер також побачив хвоста, і йому стало шкода її: така велична дама, і зробилася посміховиськом для міщан! Отож він по-лицарському вклонився і ввічливо мовив:

— Чи виї не будете такі ласкаві підняти шлейф своєї сукні?

Лісову фею зворушила і його ввічливість, і його галантність. Вона спинилася перед

Кевенгюлером і глянула на нього так, що йому здалося, ніби іскри з її очей сипнули просто йому в серце.

— Запам'ятай собі, Кевенгюлере, — okazала вона. — Віднині ти зможеш зробити своїми руками все, що задумаєш, але тільки по одній речі.

Сказала й дотримала слова. Бо хто не знає, що вбрана в зелене лісова фея має силу обдаровувати геніальністю й дивовижним хистом кожного, хто доскочить її ласки?

Кевенгюлер спинився в Карлстаді й найняв собі майстерню. Він працював днями й ночами, цілу добу вистукував молоток. І за вісім днів змайстрував диво. То був самохідний віз. Він їхав угору й згори, швидко й поволі, ним можна було керувати, на потребу повертати куди завгодно, спиняти й знову пускати в рух. То був дивовижний віз.

Тепер Кевенгюлер здобув собі славу й багато приятелів у місті. Він так пишався своїм возом, що поїхав у Стокгольм показати його королеві. Йому не треба було чекати, поки змінять коней, та лаятися з візниками. Не треба було трястися в деренчливій кареті й спати на твердих лавах заїздів. Він гордо вирушив своїм власним повозом і за кілька годин був уже в столиці.

Кевенгюлер під'їхав просто до палацу. Король у супроводі двірських дам і почту вийшов до нього, і всі не могли нахвалитися його винаходом.

І тоді король сказав:

— Ти міг би віддати мені свого воза, Кевенгюлере.

І хоч той відмовився, король і далі наполягав на своєму.

Раптом Кевенгюлер помітив у королевому почті одну даму в зеленій сукні і з ясними косами. Він, звичайно, впізнав її і збагнув, що то вона порадила королеві просити в нього воза.

Кевенгюлер був у розпачі. Він би не стерпів, щоб хтось інший їздив його возом, але й не зважувавсь довго опиратися королеві. Тому раптом скерував на замковий мур, і віз розлетівся на друзки.

Коли він повернувся до Карлстада, то спробував змайструвати новий віз. Одначе не зумів. І він тоді вжахнувся дарунка, одержаного від лісової феї. Він кинув легковажне життя в батьковому замку, щоб стати благодійником людей, а не вигадувати хитромудрі штуки, якими сам тільки й міг скористатися. Що з того, що він великий майстер, найбільший з усіх, коли він не може помножувати свої незвичайні винаходи, щоб вони служили тисячам інших людей?

І той учений і винахідник так затужив за спокійною, корисною працею, що став каменярем і мулярем. Отоді він і спорудив — велику башту біля Західного мосту, таку, як башта з вітряком у графському замку його батька. Він хотів добудувати до неї зали й портали, внутрішні дворики, вали й звідні мости, щоб на березі Кларельва постав цілий лицарський замок.

Він хотів здійснити в ньому юнацьку свою мрію. В замкових залах мали розміститися всі промисли й ремесла. Білі млинські челядники й чорні ковальські, годинникарі з зеленими дашками над стомленими очима, фарб'ярі з поплямленими

руками, ткачі, токарі, гранярі, — геть усі повинні були мати в тому замку свої майстерні.

І все йшло добре. З каміння, що його він сам витесав, Кевенгюлер вимурував собі башту. До неї він прилаштував крила, як у вітряка, бо там мав бути млин. По тому він узявся обладнувати кузню.

Одного разу він стояв і дивився, як вітер легенько обертає міцні крила. І його знову посіли давні химери.

Йому здалося, ніби зелена фея знову глянула на нього своїми вогнистими очима, і мозок його спалахнув полум'ям. Він замкнувся в своїй майстерні, не їв, не відпочивав, весь час працював. І за вісім днів створив нове диво.

Одного чудового ранку він виліз на дах своєї башти й заходився прилаштовувати до рамен крила.

Його побачили два вуличні хлопчаки й гімназист, що сиділи на поруччі й вудили себеліків. Вони зчинили галас на ціле місто. Кинувши все, хлопці бігали з вулиці на вулицю, тарабанили в кожні двері й гукали:

— Кевенгюлер хоче літати! Кевенгюлер хоче літати!

Він спокійно стояв собі на даху башти й припинав крила, а тим часом із вузьких вуличок старовинного міста стікалися юрби людей.

Кухарки полишали казани на плиті й тісто в ночвах. Бабусі покидали недоплетені шкарпетки, начіплювали на носи окуляри й поспішалися на вулицю. Бургомістр і радники підвелися з-за судових столів, ректор шпурнув у куток граматику, а школярі гайнули з класів, не дочекавшись дозволу. Геть усе місто мчало до Західного мосту.

Скоро там було аж чорно від людей. На Соляному — ринку, по берегах річки, ген до єпископового саду — скрізь кишіло людьми. Тиснява була більша, як на петрівчаному ярмарку або того дня, коли містом проїздив король Густав III, — восьмикінна карета його мчала тоді так швидко, що на закрутах перехилилась і трималася землі тільки двома колесами.

Нарешті Кевенгюлер припнув крила, кілька разів махнув ними і знявся в повітря. Він ширяв у небі, високо над землею.

Кевенгюлер на повні груди вдихав чисте, п'янке повітря. Груди йому високо здіймалися, в серці заграла давня лицарська кров. Він тримався на місці, мов голуб, ширяв, як орел, крила його були міцні, як у ластівки, й орудував він ними впевнено, як шуліка. Кевенгюлер позирнув на прикуту до землі юрбу, що не зводила з нього погляду. Якби він міг змайструвати кожній людині з натовпу по парі таких крил! Якби міг дати силу кожному піднятися в чисте небо! Як би тоді вони всі змінилися! Навіть у хвилину переможного лету він не забував своєї гіркої долі. Він не міг сам-один утішатися своїм винаходом. О, хай би він тільки знову десь побачив ту лісову фею!

Раптом очам його, майже засліпленим яскравим сонячним промінням і тремтливим повітрям, видалося, ніби хтось летить просто на нього. Він бачив, як рухалися великі крила, схожі на його власні, і ті крила несли якусь людину. Маяли золотаві коси, мінився зелений шовк, блищали шалені очі. То була вона, лісова фея!

Кевенгюлер ні хвилі не роздумував. Він чимдуж погнався за проявою, щоб поцілувати її чи вдарити, і сам добре не знав, але в кожному разі змусити її до одного: зняти З; цього закляття. В тому нестямному гоні він стратив глузд і розважність. Не дивився, куди летить, бачив тільки розмаяні коси й вогнисті очі. Ось вона вже зовсім близько, Кевенгюлер простяг руки, щоб схопити її. Враз він зачепився за її крила, і вони були міцніші, ніж у нього. Його крила затріщали, зламались, сам він крутнувся й полетів кудись униз.

Коли Кевенгюлер опритомнів, то побачив, що опинився на даху своєї башти, а поряд із ним лежить поламана літальна машина. Він нагнався просто на вітряк, що крутнув ним кілька разів, а тоді шпурнув на дах.

Так скінчилася його розвага.

Кевенгюлера знов опанував розпач. Буденна праця його не вабила, а вичаровувати знов якесь диво він не важився. Серце його не витримає, коли він ще раз змайструє якусь чудесну машину і втратить її. А як не втратить, то збожеволіє від думки, що ніхто, крім нього, не зможе нею скористатися.

Кевенгюлер знайшов свій ранець та сучкувату палицю, кинув вітряк і подався шукати лісову фею.

Він придбав собі коня й воза, бо вже був немолодий і не міг швидко ходити. Кажуть, що, доїхавши до якогось лісу, він злазив з воза, заходив у гущавину й гукав зелену чарівницю:

— Лісова фее! Лісова фее, це я, Кевенгюлер! Ходи-но сюди!

Але вона не приходила.

Під час цієї подорожі він добувся й до Екебю, за кілька років до того, як звідти вигнано майориху. Його прийняли гостинно, і він лишився там. Товариство кавалерів поповнилося високим, дужим лицарем, що не пас задніх ані за чаркою, ані в лісі на полюванні. В ньому ожили спогади молодості. Він дозволив, щоб його звали графом, і своїм орлиним носом, кущуватими бровами, гострою борідкою та закрученими вусами дедалі більше скидався на старого німецького барона-розбійника.

Отже, Кевенгюлер став нахлібником, нічим не кращим за решту кавалерів, що їх майориха, як здавалося людям, тримала на пожиток дияволові. Чуб йому посивів, а розум заснув. Він почувався таким старим, що навіть не вірив у свої власні молодечі подвиги. Він не мав дивовижного хисту. То не він зробив самохідний віз і літальну машину. Ні, то просто вигадки!

Та ось майориху вигнано з Екебю, і в ньому почали господарювати кавалери. Настало таке життя, що гіршого, й не могло бути. Над краєм промчала буря: всі давні шаленства забуяли з новою силою, підвело голову зло, затремтіло добро. Люди боролися на землі, душі на небі. З Довра спускалися відьми верхи на вовках, розгулялися сили природи, а в Екебю з'явилася лісова фея.

Кавалери не впізнали її. Думали, що то бідна, знедолена жінка, яку люта свекруха довела до розпуки. Вони прихистили її, шанували, мов королеву, і любили, мов дитину.

Тільки Кевенгюлер знав, хто вона. Спершу, правда, він теж був засліплений, як і

решта кавалерів. Але якось вона вбрала сукню з зеленого мінливого шовку, і Кевенгюлер відразу її впізнав.

Вона, вся в шовках, сідала на найкращу канапу в Екебю, а старі кавалери догоджали їй, мов блазні. Один був кухарем, інший служником, ще інший читцем, той музикою, а той шевцем. Кожному знайшлося якесь діло.

Лиха чарівниця вдавала з себе хвору, але Кевенгюлер знав, що то за хвороба. Вона просто ману пускала на кавалерів.

Він застерігав своїх приятелів.

— Гляньте на її гострі зуби й нестямні вогнисті очі! — казав він. — Це лісова фея. Тепер такі страшні часи, що все зло заворушилося. Запевняю вас, вона прийшла сюди погубити нас. Я її віддавна знаю.

Але як тільки Кевенгюлер побачив лісову фею, то відразу відчув хіть до праці. Голова йому немов зайнялася полум'ям, пальці аж боліли, так їм хотілося схопити молоток і терпут. Кевенгюлер не міг нічого вдіяти з собою. З важким серцем він одяг робоче вбрання і замкнувся в старій слюсарні, де влаштував собі майстерню.

Тоді в Екебю і по всьому Вермланді пішла поголоска:

— Кевенгюлер почав працювати!

І всі, затамувавши дух, дослухалися до ненастанного стукоту молотка в замкненій майстерні, до шурхоту терпуга й стогону ковальського міха.

З'явиться нове диво. Цікаво, що то буде? Може, він тепер навчить людей ходити по воді або ж збудує драбину до Великої Ведмедиці?

Для такої людини, як він, немає нічого неможливого. Люди ж на власні очі бачили, як він літав. Бачили його віз, що гримотів вулицями. Йому дала хист лісова фея. Звісно, для нього немає нічого неможливого.

І ось одної ночі, проти першого чи другого жовтня, Кевенгюлерове диво було готове. Він вийшов з майстерні, тримаючи його в руках. То було колесо, що ненастанно крутилося, і шпиці його жаріли, як вогонь, випромінюючи тепло й світло. Кевенгюлер зробив сонце. Коли він виніс його з майстерні, стало так видно, що горобці почали цвірінькати, а хмари запалали ранковою загравою.

То був найкращий винахід. Тепер на землі не буде вже темряви й холоду. Кевенгюлерові запаморочилось у голові, коли він про це подумав. Небесне сонце й далі сходитиме й заходитиме, та коли воно щезне, над краєм запалають тисячі його вогняних коліс, і повітря тремтітиме від тепла, як найгарячішого літнього дня. Можна буде збирати врожай зимовими ночами, суниці та брусниці цілий рік спітимуть на пагорбах, і крига ніколи вже не скує води.

Новий винахід переінакшить землю. Його вогняне колесо стане хутром для вбогих, сонцем для рудокопів. Воно дасть фабрикам енергію, природі — життя, а людям — багатство й щастя. Але водночас він добре знав, що все це тільки мрія, що лісова фея ніколи не дозволить йому розмножити своє вогняне колесо.

Кевенгюлера охопив гнів і жадоба помсти. Він вирішив, що її неодмінно треба вбити. Від тієї миті він навряд чи усвідомлював, що. робить.

Він кинувся до головного будинку і в сінях, під самими східцями, поставив своє вогняне колесо. Він надумав спалити будинок, щоб у ньому згоріла й лісова фея.

Потім він вернувся до майстерні, сів і почав прислухатися.

У садибі зчинився галас і крик. Знати було, що сталося щось незвичайне. "Еге ж, тепер бігайте собі, галасуйте, бийте в дзвони! Нарешті в будинку згорить відьма, яку ви одягали в шовки!

Чи вона вже корчиться з болю, чи тікає від вогню з покою до покою? О, як горітиме зелений шовк, як виграватиме полум'я на її буйних косах! Сміливіше, полум'я, сміливіше! Хапай її, спали, спали відьму! Не бійся її чарів! Нехай вона згорить! Через неї я горів на повільному вогні ціле своє життя".

Голосили дзвони, торохтіли вози, рипіли помпи, бряжчали відра, якими черпали воду з озера, з усіх садиб збігалися люди. Крик і зойки лунали впереміж з наказами, тріщав дах, страхітливо гуло полум'я. Але ніщо не порушувало спокою Кевенгюлера. Він сидів на ковадлі й потирив руки.

Нараз Кевенгюлер почув такий гуркіт, ніби завалилося небо. Він схопився на ноги й радісно вигукнув:

— Кінець! Тепер вона не втече, тепер вона привалена сволоками або вже згоріла. Тепер їй, кінець!

Він згадав, що йому довелося пожертвувати славою і могутністю Екебю, аби звести відьму зі світу. І він пожалів чудових зал, що бачили стільки радощів, кімнат, що відлунювали недавніми розвагами, столів, що вгиналися від вишуканих наїдків, коштовних старовинних меблів, і срібла й порцеляни. Все це вже пропало навіки...

Раптом він здригнувся й зойкнув. Його вогняне колесо, його штучне сонце, модель, від якої залежало все, — адже він поставив її під східці, щоб спалахнула пожежа!

Кевенгюлер поглянув на себе, весь похоловши з жаху.

— Чи я збожеволів? — мовив він. — Як я міг таке зробити?

Тієї миті відчинилися замкнені двері, й до слюсарні зайшла лісова фея.

Вона спинилася на порозі, усміхнена, зваблива. На її зеленій сукні не було жодної плямки, а буйні коси не пахли димом. Вона була така, якою Кевенгюлер бачив її замолоду на Карлстадському майдані, від неї пахло всім зелом лісу, а ззаду волочився хвіст.

— Екебю горить, — сказала вона й засміялася.

Кевенгюлер підняв молота, щоб шпурнути їй у голову, та враз завважив своє вогняне колесо в неї в руці.

— Дивись, що я врятувала тобі! — мовила лісова фея.

Кевенгюлер упав перед нею навколішки.

— Ти зламала мого воза, ти розстрошила мої крила, ти зруйнувала мені життя. Зглянься на мене, змилосярдсья!

Лісова фея вмостилася на столярному верстаті, така сама молода й зухвала, як першого разу, коли він побачив її на Карлстадському майдані.

— Бачу, що ти знаєш, хто я, — сказала вона.

— Я тебе знаю, я завше тебе знав, — відповів нещасний винахідник. — Ти геній. Але верни мені волю! Забери від мене свій дарунок! Забери чудесну силу! Нехай я буду звичайною людиною! Чого ти мене переслідуєш? Чого не даєш мені спокою?

— Нерозважний! — мовила лісова фея. — Я ніколи не бажала тобі зла. Я дала тобі великий дар, та можу забрати його, якщо він тобі непотрібний. Але ти будеш жалкувати.

— Ні, ні! — вигукнув Кевенгюлер. — Забери в мене чудесну силу!

— Спершу тобі треба знищити оце, — мовила вона й кинула йому під ноги вогняне колесо.

Кевенгюлер не завагався. Він ударив молотом по блискучому вогняному сонцю, зненависній відьомській штуці, що не могла дати користі тисячам інших людей. По майстерні посилались іскри, навколо Кевенгюлера затанцювало полум'я, і ось останній його винахід обернувся на уламки.

— Тепер я відбираю від тебе свій дарунок, — сказала лісова фея.

Коли вона, йдучи вже, спинилась на порозі і її осяяло полум'я пожежі, Кевенгюлер востаннє глянув на неї.

Лісова фея здалася йому ще прекраснішою, ніж досі, і обличчя її не було зле, тільки суворе й горде.

— Нерозважний! — ще раз мовила вона. — Хіба я коли забороняла тобі дозволяти іншим, щоб вони наслідували твої винаходи? Я тільки хотіла вберегти генія від ремісницької праці.

І вона пішла. Кевенгюлер кілька днів ходив, мов причинний. Тоді знову став такий, як був завжди.

Але в своєму шаленстві він спалив Екебю. Хоч ніхто з людей не потерпів від пожежі, кавалери дуже сумували, що гостинний дім, де вони зазнали стільки добра, згорів під час їхнього господарювання.

Розділ тридцять четвертий

ЯРМАРОК У БРУБЮ

Першої п'ятниці жовтня в Брубю починається восьмиденний ярмарок. Це велике осіннє свято. В кожній оселі ріжуть худобу й печуть хліб, нове зимове вбрання чекає, коли його вперше одягнуть, на столі цілий день не переводяться святкові страви — домашні тістечка і пиріжки з сиром, пайку горілки подвоєно, роботу відкладено. Це свято для всіх. Челядь і наймити забирають у господарів зароблені гроші й довго міркують, що їм купити на ярмарку. Люди з далеких сіл ідуть невеликими гуртами з клунками за плечима й палицями в руках. Багато хто веде на ярмарок худобу. Вперті бички й кози зненацька стають посеред дороги, розкарячують ноги, справляючи багато клопоту своїм господарям і не менше втіхи тим, що їх минають на підводах. Вільні покої в панських садибах повні дорогих гостей. Люди обмінюються новинами, розважають про ціни на худобу й господарське знаряддя. А діти міркують про те, що їм подарують і скільки грошей дадуть на ласощі.

Уже першого дня просторий ярмарковий майдан і пагорби Брубю кишать людьми.

Міські купці спорудили ятки й виставили в них свій крам, а даларнянці й вестергетландці розіклали своє добро на довжелезних "прилавках" — рядах дощок, над якими лопотять білі полотнища. Тут є вдосталь канатних танцюристів, лірників, сліпих скрипалів, не бракує також ворожок, цукерників та шинкарів. За ятками розташувалися продавці всякого череп'яного й дерев'яного посуду. Городники й садівники попривозили цибулю, хрін, яблука й груші. Чималий шмат майдану заставлено червонястим мідяним посудом, лудженим, блискучим усередині.

З того, як іде торгівля на ярмарку, знати, що в Свартше, Бру, Леввіку та в інших округах над озером панує скрута. Біля яток і прилавків небагато покупців. Найбільше руху на торговиці, куди не одному селянинові довелося відвести корову чи теля, щоб сьак-так перезимувати самому. Там же йде жвава торгівля кіньми.

Весело на ярмарку в Брубю. Хто має гроші бодай на кілька чарок, той може підтримувати добрий гумор. Але радості додає не лише горілка. Мешканці відлюдних лісових садиб, опинившись на ярмарковому майдані, серед ненастанного крику, гамору, сміху, п'яніють з радощів, їх приголомшує людська метушня.

Звісно, хтось щось купує і продає, коли зібралося стільки людей, але все-таки не це найважливіше. Кожен найперше дбає про те, щоб запросити до свого воза родичів і приятелів, пригостити їх овечою ковбасою, печивом і горілкою, або вмовити дівчину прийняти в подарунок молитовник чи шовкову хустину, або ще накупити додому дітям гостинців.

Дома лишаються тільки ті, кому треба глядіти худобу, а всі інші йдуть на ярмарок.

Є тут і кавалери з Екебю, і мешканці Ньюгорда, і гендлярі кіньми з Норвегії, і фінни з північних лісів, і бездомні цигани.

Часом те шумливе людське море починає скажено вирувати навколо якогось одного місця. Ніхто не знає, що там робиться всередині, аж поки кілька поліцаїв не проштовхаються крізь натовп і не припинять бійку або не поставлять на місце переверненого воза. А за хвилю такий самий вир постає коло якогось купця, що лається з язикатою дівчиною.

Аж ось перед полуднем спалахує велика бійка. Селянам набродить у голову, що вестергетландці міряють надто коротким ліктем, тому біля їхніх прилавків спершу зчиняється крик і лайка, а далі й бійка. Всі знають, що тому, хто день у день не бачить нічого, крім лиха й злиднів, кортить розважити серце й помститися, байдуже на кому. Отож, зачувши десь бійку, силаки й заводяки збігаються на неї з усіх боків. Кавалери теж протовплюються до прилавків, щоб своїм способом навести розбишак до згоди, а даларнянці поспішають на допомогу вестергетландцям.

Та більш усіх розпалений тією сваркою дужий Монс із Форша. Він п'яний і розлючений. Ось він звалює якогось вестергетландця й починає лупцювати його. Той кричить, земляки поспішають йому на поміч і силкуються відтягти дужого Монса від свого товариша. Тоді Монс скидає з прилавка додолу сувої краму, висмикує дошку на лікоть завширшки й на вісім ліктів завдовжки разом з прибитими до неї грубими поперечками й починає вимахувати нею, мов палицею.

Дужий Монс — страшний чоловік. То він колись висадив стіну у Філіпстадській в'язниці, він брав човна на плечі й виносив з озера. Можна собі уявити, який зчиняється переполох, коли він бере в руки важку дошку. Всі вестергетландці й решта людей тікають хто куди. Але дужий Монс біжить за ними й вимахує на всі боки дошкою. Йому вже однаково, де приятелі, а де вороги, аби тільки когось наздогнати і вдарити.

Нажахані люди кидаються врозтіч. Чоловіки й жінки зойкають і біжать куди очі бачать. Та як жінкам тікати, коли в багатьох із них на руках діти? Та ще заважають ятки, вози, воли й корови, що теж перелякалися людського крику.

В одному кутку між ятками застряв гурт жінок, і саме туди біжить велетень. Може, йому серед них привиджується якийсь вестергетландець? Він замахується дошкою. Бліді, тремтячі жінки збиваються до купи, чекаючи смертельного удару.

Та коли дошка, свиснувши, опускається на них, її силу послаблюють простягнені руки якогось чоловіка. Тільки він один не зіщулився, він один здобувся на подвиг, добровільно взяв на себе удар, щоб урятувати тих, що стояли навколо. Жінкам та дітям не заподіяно шкоди. Той чоловік послаблює силу удару, але сам лежить тепер зомлілий на землі.

Дужий Монс більше не скаженіє з своєю дошкою. Його паралізує чоловіків погляд ту мить, коли він опускає йому на голову дошку. Не опираючись, Монс дає себе зв'язати, і його ведуть геть.

Вмент по ярмарку шириться чутка, що дужим Монс убив капітана Ленарта. Всі довідуються, що заступник людський загинув, рятуючи жінок і беззахисних дітей.

Над широким майданом, де тільки-но шалено вирувало життя, западає тиша. Припиняється торгівля, біжи, взаємне частування, канатний танцюрист дарма закликає глядачів.

Помер заступник людей, і вони в жалобі. Вони мовчки тиснуться до того місця, де його вбито. Він лежить непритомний, випроставшись на землі, ран не видно, тільки голова ніби трохи вдавнена.

Кілька чоловік обережно переносять його на дошку, що її кинув велетень. Їм здається, що капітан Ленарт ще живий.

— Куди його нести? — питають люди одне одного.

— Додому! — відповідає хтось із юрби грубим голосом.

Авжеж, люди добрі, несіть його додому! Беріть на плечі й несіть додому! Він був іграшка в божих руках, пір'інка, гнана його подихом. Несіть тепер його додому!

Поранена його голова довго спочивала на твердій в'язничній лежанці, на в'язці соломи в клуні. Нехай же тепер спочине на підбитій м'якій подушці! Він невинно терпів ганьбу й муки, його прогнано від рідного порога. Він був безпритульний мандрівець, що блукав божими шляхами, де тільки їх знаходив, але завжди тужив за рідною домівкою, яку зачинив перед ним господь. Може, хоч тепер рідний дім прийме того, хто помер, рятуючи жінок і дітей?

Нині він вертається не як розбійник у колі пияків, що не годні втриматися на ногах,

ні: його ведуть люди, охоплені щирим смутком. Ті люди, в чиїх хатах він ночував, кого він підтримував у неволі. Несіть його додому!

Так вони й роблять. Шестеро чоловіків беруть на плечі дошку з капітаном Ленартом і несуть з майдану. Скрізь, де вони йдуть, люди розступаються з дороги й замовкають. Чоловіки скидають шапки, а жінки схиляють голови, як у церкві, коли згадують ім'я господнє. Багато хто витирає заплакані очі, дехто починає оповідати, який то був чоловік — добрий, веселий, побожний, завжди готовий розрадити ближнього. Коли хтось із носіїв стомлюється, зразу підступає інший і мовчки підставляє під дошку своє плече.

Ось капітана Ленарта проносять повз те місце, де стоять кавалери.

Ходімо з ними й доглянемо, щоб його як слід занесли додому, — каже полковник Беренкройц і прилучається до походу, що простує в Гельєсетер. За ним рушає решта кавалерів.

Ярмарковий майдан порожніє: люди йдуть до Гельєсетера. Треба ж подивитися, як капітан прибуде додому. Всього, що треба було купити, не куплено, забуто про гостинці дітям, так і не вмовлено дівчину взяти в подарунок молитовника, шовкові хустини, що від них так горять очі в молодих дівчат, хай собі й далі лежать на прилавку. Всім треба піти й доглянути, щоб капітана Ленарта занесли додому.

Нарешті вони наближаються до Гельєсетера. Там усюди тихо й порожньо. Знову полковник тарабанить кулаками в двері. Вся челядь подалася на ярмарок, на господарстві лишилась сама капітаниха. Вона відчиняє двері і питає, як питала минулого разу:

— Чого вам треба?

І полковник теж відповідає, як минулого разу:

— Ми прийшли з вашим чоловіком.

Капітаниха дивиться на полковника, що стоїть рівно й спокійно, як завжди. Тоді переводить погляд на людей із тяжкою ношею, на юрбу позад них. Вона стоїть на східцях і бачить сотні заплаканих очей, що несміливо дивляться на неї. Нарешті вона позирає на того, хто лежить на ношах, притискає руки до серця й стиха проказує:

— Це його справжнє обличчя.

І більше нічого не розпитує. Мовчки обертається, відсуває засув, розчиняє навстіж двері і веде людей до спальні.

Полковник допомагає їй розсунути подвійне ліжко, вона підбиває подушки, і ось капітана Ленарта кладуть на м'яку білу постіль.

— Він ще живий? — питає капітаниха.

— Так, — відповідає полковник.

— Є якась надія?

— Ні. Йому вже ніщо не допоможе.

Хвилину вона сидить мовчки, тоді раптом щось згадує:

— А всі ці люди плачуть за ним?

— Так.

— Що ж він такого зробив?

— Останнє, що він зробив, це прийняв на себе удар дужого Монса і врятував від смерті жінок і дітей.

Капітаниха знову на хвилю замовкає і щось міркує.

— Чого ж він мав таке страшне обличчя, полковнику, як два місяці тому приходив додому?

Полковник здригається. Аж тепер він усе розуміє.

— То Єста його розфарбував.

— Отже, я через кавалерів замкнула перед ним двері. Ви не думаєте, полковнику, що вам доведеться відповісти за це перед господом?

Полковник стискає широкими плечима:

— Мені доведеться багато за що відповісти.

— Але мені здається, що це найбільший ваш гріх.

— Того мені ще нікуди не було так важко йти, як нині до Гельесетера. А втім, є ще двоє людей, чий гріх не менший за мій.

— Хто?

— Перший Сінтрам, а другі ви. Надто ви були суворі. Я знаю, що багато хто пробував поговорити з вами про вашого чоловіка.

— Це правда, — відповідає капітаниха.

Потім просить полковника розповісти їй про п'ятику в Брубю.

Він оповідає все, що пам'ятає, а вона мовчки слухає. Капітан Ленарт і досі лежить на ліжку непритомний. Спальня повна заплаканих людей. Ніхто не випроваджує їх з хати. Повідчинювано всі двері, у всіх покоях, у сінях, на ганку стоять принішклі мовчазні люди. Ще й на подвір'ї їх повно-повнісінько.

Коли полковник кінчає розповідь, капітаниха голосно каже:

— Якщо тут є хтось із кавалерів, то прошу вийти. Мені тяжко бачити їх коло смертельної постелі мого чоловіка.

Полковник мовчки підводиться й виходить. Те саме робить Єста Берлінг і решта кавалерів, що супроводжували капітана Ленарта. Люди боязко розступаються перед купкою присоромлених чоловіків.

Коли вони виходять, капітаниха звертається до людей:

— Чи не могли б ті, хто бачив мого чоловіка останнім часом, розповісти мені, де він був і що робив?

І люди починають складати свідчення про капітана Ленарта його дружині, що не зрозуміла свого чоловіка й озлобила проти нього своє серце. І в спальні звучать, набирають нової сили слова давніх псалмів. Говорять-бо ті, хто ніколи не читав іншої книжки, крім біблії. Образною мовою з книги Йова, словами з старосвітських часів вони розказують про мандрівця божого, що ходив між людей і допомагав їм.

Минає багато часу, поки господиня вислухує всіх. Уже смеркає, а люди й далі оповідають, підходять одне по одному й свідчать про капітана Ленарта дружині, що не бажала чути навіть його наймення.

Тут є ті, що можуть розповісти, як він знайшов їх хворих і вилікував. Є розбишаки, що їх він зробив сумирними. 6 скорботні, яких він підтримав у біді, п'яниці, яких він відвернув від горілки. Кожен, хто опинявся в тяжкому горі, давав знати божому мандрівцеві, і той допомагав йому, принаймні будив у ньому віру й надію.

Цілий вечір у кімнаті хворого лунають слова давніх псалмів.

Надворі стоїть повно людей і чекає кінця. Люди знають, що відбувається в хаті. Те, що біля ліжка хворого вимовляється голосно, пошепки передається з вуст до вуст надвір. Той, хто має щось додати, помалу проштовхується до спальні.

— Ось ще один свідок, — кажуть люди й дають йому дорогу.

І свідок виступає з темряви, розповідає те, що знає, і знову зникає в мороці.

— Що воша тепер каже? — питають люди надворі, коли хтось виходить. — Що тепер каже сувора господиня Гельесетера?

— Сяє, мов королева. Всміхається, мов наречена. Присунула до ліжка крісло і розіклала на ньому вбрання, що сама виткала для капітана.

Та враз западає тиша. Ніхто нічого не каже, але всі знають, що настає кінець.

Капітан Ленарт розплющує очі й озирається.

Він бачить свій дім, бачить людей, дружину, дітей, нове вбрання і всміхається. Але він опритомнює тільки на те, щоб умерти. Чути останній хрипкий віддих, і капітан Ленарт віддає богові душу.

Мовкнуть оповідачі, але хтось починає співати відхідну молитву. Решта людей підхоплює, і стоголосий спів лине до неба.

Так земля прощається з душею, що відлітає в простір.

Розділ тридцять п'ятий

ХАТИНА В ЛІСІ

Діялося це за багато років до того, як кавалери почали господарювати в Екебю.

Пастух і пастушка гралися разом у лісі, будували хатки з пласких: каменів, збирали морошку й робили собі вільхові сопілки. Вони обоє народилися в лісі. Ліс був їхньою домівкою та їхнім маєтком. З усім, що там водилося, вони жили мирно, як господарі живуть мирно з челяддю й домашніми тваринами.

Діти мали рись і лисицю за дворових собак, ласицю за кішку, зайці та білки була їхня худоба, сови й тетеруки сиділи в їхніх клітках, смереки були їхні слуги, а молоді берізки — гості на їхніх бенкетах. Вони добре знали нори, де скручені в клубок гадюки вкладалися на зиму спати, а як купалися, то бачили вужів, що плавали в чистій воді. Але не боялися ні гадюк, ні вужів, що жили в тому лісі, бо то ж був їхній дім. Тут їх ніщо не могло злякати.

Далеко серед лісу стояла хатина, де мешкав пастух. Туди вела горбиста доріжка, навколо здіймалися гори й затуляли сонце, поблизу було бездонне болото, над яким цілий рік слався холодний туман. Долинянам така садиба видавалася не дуже привабливою.

Пастух і пастушка мали колись побратися, оселитися в хатині й жити з праці своїх рук. Та поки дійшлося до весілля, на країну впало нещастя, прийшла війна, і хлопця

забрано в рекрути. Щоправда, він повернувся додому без єдиної рани, не поламало йому ні рук, ні ніг, але війна наклала на нього своє тавро на ціле життя. Він набачився надто багато зла й жорстокості і втратив здатність помічати добро.

Спершу ніхто не завважив у ньому ніякої зміни. Він пішов з товаришкою свого дитинства до священика, і той повинчав їх. Лісова хатина в горах над Екебю стала їхньою оселею, так, як вони давно собі врадили, але там не було спокою й ладу.

Жінка дивилася на свого чоловіка, як на чужинця. Відколи він повернувся з війни, вона його не впізнавала. Він говорив мало, і сміх його був гіркий. Вона боялася його.

Він не завдавав нікому прикрощів або нікуди і був добрий робітник. Та все ж його не любили, бо він про всіх думав погане. Сам він почувався тут чужинцем. Тепер лісові звірі стали йому ворогами. Гори, що заступали сонце, й болото, що насилало туман, теж були його недруги. Життя в лісі страшне для людини, що таїть у собі лихі думки.

Той, хто хоче жити в безлюдних нетрях, повинен мати багато радісних спогадів. Бо як ні, то скрізь бачитиме серед рослин і Тварин тільки вбивство й насильство, як бачив серед людей. Від усього навколо він чекатиме тільки лиха.

Колишній солдат Ян Гек сам не міг пояснити, чого йому бракувало, але помітив, що життя його складається не так, як треба. Дома йому не було спокою. Сини вирости дужі, але дикі. Вони були загартовані, відважні, але з усіма ворогували.

З горя дружина. почала досліджувати лісові таємниці. Вона вишукувала в болоті і в зарослях цілюще зілля, вивчала натуру лісових духів і знала, чим їх можна задобрити. Вона вміла лікувати хвороби й давати добру пораду тому, кому не повелось в коханні. Цим вона здобула собі славу чарівниці. Люди її уникали, хоч вона й робила їм багато добра.

Якось дружина зважилась поговорити з чоловіком про те, що гнітило його серце.

— Відколи ти побував на війні, — мовила вона, — тебе ніби підмінили. Що вони там зробили з тобою?

Він схопився й мало не вдарив її. І так було щоразу, коли вона згадувала про війну. Він тоді просто сатанів з люті. Він не міг чути навіть самого слова "війна". Скоро всі дізналися про це й уникали таких розмов.

Та ніхто з тих, хто був із ним на війні, не міг йому закинути, що він більше за інших зробив зла. Він бився, як кожен добрий солдат. Але страхіття, яких він надивився там, так його вжахнули, що відтоді він бачив довкола саме лише погане. З війни почалися всі його тривоги. Йому здавалося, ніби природа ненавидить його за те, що він брав участь у таких речах. Ті, що більше знали, могли втішити себе, думкою, що вони воювали за батьківщину і за її славу. А що знав він? Тільки відчував, що все ненавидить його, бо він проливав кров і чинив насильство.

На той час, як майориху вигнали з Екебю, Ян Гек мешкав у лісовій хатині сам. Дружина його померла, сини подалися в світ. Одначе під час ярмарків хатина його завжди була повна гостей. Наїздили чорночубі, смагляві цигани. Вони добре почувалися в того, кого більшість людей цуралась. Маленькі кудлаті коники спиналися гірськими доріжками й тягли вози, навантажені лудильним начинням, дітьми й хатнім

мотлохом. За возами йшли дочасно постарілі жінки з набряклыми від тютюну й горілки обличчями та бліді, з гострими рисами, жилаві чоловіки. Коли ті волоцюги прибували до лісової хатини, там зразу ставало весело. Вони приносили з собою горілку, карти й веселий гамір. Ніхто не вмів ліпше за них оповісти про всякі крадіжки, про торгівлю кіньми та про криваві бійки.

Ярмарок у Брубю почався в п'ятницю, і того ж дня вбито каштана Ленарта. Дужий Монс, що завдав смертельного удару, був сином старого Яна Гека. Тому, коли, в неділю після обіду волоцюги зібралися в його хатині, вони частіше, ніж звичайно, подавали господареві пляшку з горілкою й оповідали про в'язничне життя й харч, про судове слідство; бо все те не раз зазнали на собі.

Ян сидів на дерев'яному оцупку біля груби й говорив мало, тільки дивився великими пригаслими очима на дику юрбу в своїй хаті. Вже смеркало, але сухі дрова, що горіли в грубі, осявали жалюгідне лахміття й безпросвітні злидні.

Нараз двері тихо відчинилися, і до хатини зайшли дві жінки. То були молода графиня Елісабет і дочка священика з Брубю. Старому графиня видалась дивом, коли полум'я з груби освітило її миле, лагідне, чарівне личко. Вона розповіла, що Еста Берлінг не з'являвся в Екебю, відколи помер капітан Ленарт. Отож вони з служницею подалися до лісу й шукали його там від самого полудня. А тут, у хатині, зібралися люди, що багато їздять по світу і знають кожну стежку. Може, вони десь бачили Есту Берлінга? Вона зайшла сюди відпочити й спитати, чи вони, бува, не зустрічали його десь.

Дарма було й питати: ніхто не бачив Ести Берлінга. Їй присунули стільця, вона опустилася на нього й хвилину сиділа мовчки. Гамір у хатині затих. Усі зацікавлено дивилися на неї. Тиша її злякала, вона здригнулася і спробувала пошукати якоїсь сторонньої теми до розмови.

Врешті звернулася до старого в кутку:

— Якщо. не помиляюся, ви були солдатом, дідусю. Розкажіть мені щось про війну.

В хатині залягла ще гнітючіша тиша. Старий сидів так, ніби зовсім її не чув.

— Мені було б дуже цікаво почути про війну від того, хто сам на ній побував, — вела далі графиня, та враз замовкла, бо служниця подавала їй якийсь знак.

Може, вона сказала щось недоречне? Всі в хатині дивились на неї так, ніби вона порушила найпростіший закон ввічливості. Раптом одна жінка підвелася й гостро спитала:

— Чи це не ви були графинею в Борзі?

— Я.

— То ви не знайшли собі ліпшого діла, як ганятися лісом за шаленим священиком, тьху!

Графиня підвелася й почала прощатись. Вона, мовляв, уже відпочила. Жінка, що озивалась до неї, теж вийшла надвір.

— Бачите, графине, — мовила вона, — я мусила щось сказати, щоб ви перестали розпитувати старого. Він просто шаленіє, коли йому хто нагадує про війну. Але я не

хотіла вас образити.

Графиня квапливо рушила стежкою, але за хвилю слинилася. Вона глянула на грізний ліс, на затінені гори й на болото, над яким здіймався туман. Страшно, мабуть, тут жити тому, чию душу пригнічують тяжкі спогади. Їй стало шкода старого, що сидів у хатині в товаристві смаглявих циганів.

— Анно-Лісо, — мовила графиня, — вернімося назад! Нас ласкаво прийняли в хатині, а я повелася з ними погано. Я хочу поговорити з старим про щось веселіше.

І, рада, що може втішити когось, графиня вернулася до хатини.

— Мені здається, — заявила вона, — що Єста Берлінг блукає по лісі й хоче відібрати собі життя. Тому треба швидше знайти його й запобігти лихові. Нам з Анною-Лісою кілька разів здавалося, що ми його бачимо, але він зразу зникав. Він блукає поблизу того місця, де розбилася дівчина з Ньюгорда. І мені спало на думку, що не конче йти до Екебю по допомогу. Тут так багато дужих чоловіків, що їм не важко було б знайти його.

— Ідіть, хлопці, — мовила та сама циганка. — Коли графиня не погордувала попросити нашої допомоги, то треба послухатись.

Не гаючись, чоловіки рушили на пошуки.

Старий Ян Гек мовчки сидів і похмуро дивився поперед себе тьманими очима. Вигляд у нього був страшний. Молода графиня не знаходила, що йому сказати. Та ось вона помітила, що на в'язці соломи лежить хвора дитина, а одна жінка має на руці виразку. Графиня відразу почала оглядати хворих. Скоро вона вже заприятимилася з балакучими циганками, що показували їй своїх дітей.

Через годину повернулися чоловіки і внесли до хатини зв'язаного Єсту Берлінга. Вони поклали його долі перед грубою. Одяг на ньому був порваний і брудний, лице змарніле, очі дико блищали. Тяжкі були для нього ці два дні: він лежав на мокрій землі, закопувався руками й обличчям у мох, бився в каміння, продирався крізь найгустіші зарослі. Добровільно він не хотів іти з циганами, довелося його зв'язати.

Побачивши Єсту такого, Елісабет розгнівалася. Вона лишила його зв'язаного на долівці й зневажливо відвернулася.

— Гарний у тебе вигляд, — тільки й сказала вона.

— Я не думав, що ти мене ще побачиш, — відповів Єста.

— Хіба я не твоя дружина? Хіба я не маю права сподіватися, що ти з своїм горем прийдеш до мене? Скільки мені довелося нахвилюватися за ці два дні!

— Це я накликав на капітана Ленарта біду. То як же я міг показатись тобі на очі? Як, га?

— Ти начебто не був лякливий, Єсто.

— Коли я звільню тебе від себе, то зроблю тобі, Елісабет, найбільшу послугу, яку тільки можу.

Очі її з-під насуплених брів зиркнули на нього з невимовною зневагою:

— Авжеж, зробиш удовою самогубця!

Обличчя йому скривилося.

— Елісабет, вийдімо й поговорім про це в тихому лісі.

— Чому б цим людям не послухати нас? — гостро спитала вона. — Хіба ми кращі за будь-кого з них? Хіба котрийсь із них приніс більше лиха та шкоди, як ми? Вони ~ діти лісу й дороги, від усіх зневажені. Тож нехай почують, який гріх і горе переслідує пана з Екебю, Есту Берлінга, що його всі так люблять! Ти гадаєш, що твоя дружина вважає тебе за кращого, ніж будь-хто з них, га?

Еста насилу підвівся на лікоть, глянув на неї, і в очах йому спалахнула впертість.

— Не такий я негідник, як ти думаєш.

І вона почула, що він робив ці два дні.

Першу добу Еста тинявся лісом, гнаний муками сумління. Він не міг нікому глянути у вічі. Але не збирався вмирати. Вирішив податися в далекі краї. Проте в неділю спустився з гір і прийшов до церкви в Бру. Він хотів востаннє поглянути на своїх людей, убогих, голодних мешканців прибережжя, яким він мріяв слугувати, коли сидів біля ганебної купи хмизу з священиком, яких він почав любити відтоді, як дивився на них, коли вони йшли з Екебю і несли мертву дівчину з Ньюгорда.

Служба божа вже почалася, як Еста зайшов до церкви. Він нишком вибрався на хори і звідти дивився на людей. Серце його стислося від тяжкої муки. Як би він хотів озватися до них, потішити їх у злиднях і безнадії. Коли б він мав право промовляти в божому домі, то хоч який сам був пригнічений, а знайшов би для кожного слово розради й порятунку.

Потім Еста зайшов до ризниці і написав ту обітницю, що про неї Елісабет уже знала. Він обіцяв, що в Екебю знову почнеться робота і ті, кому найдужче треба, дістануть зерно на посів. Він сподівався, що його дружина й кавалери виконають цю обітницю, коли його не буде.

А вийшовши звідти, побачив перед церковною канцелярією труну, незграбну, нашвидкуруч зроблену, але прикрашену чорним жалобним крепом і вінками з гіллячок брусниці. Еста здогадався, що в ній лежить капітан Ленарт. Бо люди попросили капітану поспішитися з похороном, щоб небіжчика провели на цвинтар усі ті, хто прийшов на ярмарок.

Коли Еста стояв біля труни, чиясь важка рука лягла йому на плече. То був Сінтрам.

— Есто, — сказав він, — якщо ти хочеш утнути комусь добру штуку, то ляж і помри! Немає хитрішого жарту, як померти. Уяви собі, як ти обдуриш чесних, порядних людей. Ляж і помри, кажу тобі!

Еста нажахано слухав лиходія. А той нарікав, що йому зіпсовано чудовий намір. Він хотів бачити над Левеном пустку. Тому й зробив там господарями кавалерів, тому й звелів священикові з Брубю обдирати людей, тому й наслав посуху та голод. На ярмарку в Брубю він мав завдати рішучого удару. Знетямлені своєю бідой люди були б кинулися вбивати й грабувати. Потім пішли б суди, і люди втратили б останнє, що мали. Настав би голод, заворушення і всяка інша біда. Цей край став би такий страшний і ненависний, що ніхто не міг би тут жити. І все те було б справа Сінтрамових рук. Було б його радістю й гордістю, тому що вія лихий. Він любить спустошені села й необроблені поля. Але он той, що примудрився вмерти в слушний час, усе йому

зіпсував.

Тоді Єста запитав, навіщо він хотів усе знищити.

— Мені так подобається, Єсто, бо я лихий. Я ведмідь у горах, я сніговиця на рівнині, я люблю вбивати й переслідувати. Геть людей, кажу я, геть! Вони мені огидні. Я можу примусити їх побігати й пострибати між моїми пазурами — на хвилю й цим можна розважитись, — але тепер мені набридла така забава, Єсто, тепер я хочу кусатися, хочу вбивати й нищити.

Він збожеволів, остаточно збожеволів. Він давно почав бавитися всіляким чортovinням, і за цей час лихе в ньому переважило, тепер він сам мав себе за нечисту силу. Він так довго плекав у собі зло, що воно цілком опанувало його душу. Адже від злості можна так само збожеволіти, як від кохання чи напружених роздумів.

Лиходій був такий розлючений, що почав здирати з труни вінки й жалобний креп.

— Не чіпай труни! — крикнув Єста.

— Хе-хе-хе, чому не чіпати? Та я викину зараз свого приятеля Ленарта на землю й потопчу його вінки! Хіба ти не бачиш, що він мені влаштував? Не бачиш, у якому гарному сірому повозі я приїхав?

Єста Берлінг глянув і побачив за церковним муром дві в'язничні карети з ленсманом і в'язничним наглядачем.

— Хе-хе-хе, чи не подякувати мені капітанісі з Гельесетера за те, що вона вчора сіла перечитувати старі чоловікові папери й знайшла свідчення проти мене за продаж пороху, га? Чи не переказати мені, що краще б вона пильнувала пива й печі, аніж посилати по мене ленсмана й в'язничного наглядача? Скільки мені довелося пролити сліз, поки я ублагав Шарлінга відпустити мене помолитися біля труни свого приятеля!

І він знову почав здирати жалобний креп.

Єста підступив до нього й схопив за руку.

— Я б віддав усе на світі за те, щоб ти не чіпав труни!

— Роби, що хочеш! — відповів божевільний. — Кричи, як хочеш! Але все-таки я щось устигну, поки прийде ленсман. Бийся зі мною, як хочеш! Ото буде веселе видовисько коло церкви. Ану, побиймося серед вінків і покрівців!

— Я заплачу за спокій небіжчика яку завгодно ціпу, Сінтраме. Бери моє життя, бери все!

— Надто ти щедрий, хлопче.

— Можеш мене випробувати.

— Ну, то помри!

— Я помру, але аж тоді, як труна буде в могилі.

Отож Сінтрам узяв з Єсти слово, що поки мине дванадцять годин після похорону капітана Ленарта, його вже не буде живого.

— Так я буду певний, що з тебе ніколи не вийде порядної людини, — сказав Сінтрам.

Єсті легко було пристати на Сінтрамову умову. Він радів, що зможе дати волю своїй дружині. Його тяжко мучило сумління. Лякало його тільки те, що він пообіцяв майорисі

не відбирати собі життя, поки дочка священника з Брубю служитиме в Екебю. Але Сінтрам сказав, що тепер її можна не вважати за служницю, бо вона успадкувала батькові гроші. Еста відповів, що священник з Брубю сховав свої скарби так добре, що їх ніхто не зможе знайти. Сінтрам засміявся й заявив, що гроші сховано між голуб'ячими гніздами на церковній вежі. На цьому вони розлучилися, і Еста знову повернувся до лісу. Йому здавалося, що найкраще відібрати собі життя в тому місці, де розбилася дівчина з Ньюгорда. Там він і блукав від самого полудня. Він бачив свою дружину в лісі, тому не мав сили відразу заподіяти собі смерть.

Отаке розповів Еста дружині, лежачи зв'язаний на долівці в хатині.

— О, яке все це мені знайоме, — гірко мовила вона, коли Еста скінчив. — Завше геройська поза! Завше ти ладен засунути руку в полум'я, Есто, завше готовий офірувати себе! Колись це мені здавалося величчю, а тепер я ціную спокій і розважність. Яка мертвому користь із твоєї обіцянки! І що, якби Сінтрам перекинув труну й зірвав з неї креп? Її б підняли, знайшовся б новий креп і нові вінки. А чи не краще було б, якби ти поклав руку на трупу того праведника й на очах у Сінтрама присягнувся допомагати бідним людям, що їх той хотів знищити? Не краще було б, якби ти подивився на людей у церкві і сказав собі: "Я хочу допомагати їм, хочу віддати всю свою силу на їхній добробут", а не перекладати цей тягар на плечі кволої жінки та старих, немічних приятелів!

Еста Берлінг довго мовчав.

— Ми, кавалери, не вільні люди, — нарешті сказав він. — Ми обіцяли один одному жити задля радощів і тільки задля радощів. Горе нам усім, якщо котрийсь не дотримає обіцянки!

— Горе тобі, — обурено сказала графиня, — що ти виявився найбоягузливішим серед кавалерів і пізніше від них берешся за розум! Учора після обіду вони всі одинадцятьоро сиділи зажурені в кавалерському крилі. Тебе не було" капітан Ленарт помер, слава й честь Екебю розвіялась. Барильце з грогом лишилося не торкнуте, мені вони не хотіли показатися на очі. Тоді Анна-Ліса, що ось стоїть коло мене, пішла до них. Ти сам знаєш, що ця працьовита дівчина цілий рік відчайдушно боролася з вашим недбальством і гайнуванням. "Я сьогодні знову була вдома й шукала батечкових грошей, — сказала вона кавалерам, — але не могла знайти. Всі рахунки поперекреслювані, всі шухляди й шафа порожні". "Співчуваю тобі, Анно-Лісо", — мовив Беренкройц. "Коли майориха їхала з Екебю, — вела далі священникова дочка, — то просила мене глядіти її дім. І якби я тепер знайшла батечкові гроші, то відбудувала б Екебю. Та що я не знайшла вдома нічого, то взяла батькову ганьбу, оту купу хмизу, бо й мене чекає велика ганьба, коли моя господиня повернеться й запитає, що зробила з Екебю". "Не переймайся тим, у чому ти не звинила, Анно-Лісо", — знову сказав Беренкройц. "Але хмиз я взяла не тільки для себе, — . мовила священникова дочка, — Я думала й про вас, шановні добродії. Будь ласка! В цьому світі не тільки мій батечко заслужив собі сором і ганьбу".

Вона обійшла кавалерів і поклала перед кожним по кілька сухих гіллячок. Декотрі

лаялися, але більшість мовчали. Наостанці Беренкройц сказав спокійно, з гідністю: "Гаразд, дякуємо. Можеш собі йти, панно".

Коли вона пішла, він гупнув кулаком по столі, аж чарки попідстрибували, й заявив: "Від цієї миті ані краплі! Не хочу, щоб мені ще колись через горілку довелося спізнати такої ганьби!"

Він підвівся й вийшов.

Помалу решта кавалерів також повиходили. І знаєш, Єсто, куди вони подалися? До річки, на пригірок, де стояли млин і кузня Екебю. І взялися до праці, почали зносити колоди й камені та розчищати місце. Старі кавалери переживали тяжкий час. Їх змагало горе. Вони довше не могли нести ганьбу за руїну Екебю. Я добре знаю, що ви, кавалери, соромитесь праці, але тепер усі вони взяли на себе цей сором. Навіть більше, Єсто: вони наміряються послати Анну-Лісу по майориху. А ти, що ти зробив?

Він ще знайшов, що заперечити:

— Чого ти вимагаєш від мене, вигнаного священика? Від мене відцуралися і люди, й бог.

— Сьогодні я також була в церкві Брубю, Єсто. Тебе вітали дві жінки. "Перекажи Єсті, — мовила Мар'яна Сінклер, — що жінка не хоче соромитися за того, кого вона кохала!" — "Перекажи Єсті, — мовила Анна Шернгек, — що зі мною вже все гаразд! Я сама господарюю в своєму маєтку. Люди кажуть про мене, що я стану другою майорихою. Про кохання я вже не думаю, тільки про свою працю. І в Берзі теж починають потроху переборювати своє горе. Але ми турбуємось за Єсту. Ми віримо в нього й молимося за нього. Коли ж він стане людиною?"

Чи відцуралися від тебе люди? — повела далі графиня. — Горе твоє, що вони до тебе надто прихильні. Тебе люблять і жінки, й чоловіки. Все тобі прощають, аби ти тільки жартував і сміявся, аби тільки співав і грав їм. Що лиш тобі заманеться зробити, все їм подобається. А ти насмілюєшся казати, що вони тебе відцуралися! Чи бог тебе зненавидів! Чому ти не лишився поглянути на похорон капітана Ленарта?

Тепер у нас ярмарок, і звістка про його смерть розійшлася далеко навкруги. Після служби божої до церкви прийшли тисячі людей. На церковному подвір'ї, на мурі, за муром було повно-повнісінько народу. Похоронна процесія починалася від церковної канцелярії. Чекали тільки на старого пробста. Він хворий і не виголошував у церкві казання, але на похорон капітана Ленарта обіцяв прийти. Нарешті він з'явився, прийшов з похиленою головою, заглиблений у свої думки, як він звичайно ходив останнім часом, і став на чолі процесії. Він не завважив нічого особливого. Старий пробст уже стільки находився на похоронах! Він ступав знайомою дорогою й не роззирався навкруги. Потім відчитав молитви, кинув у могилу грудочку землі, й далі нічого не помічаючи. Та ось паламар заспівав жалобний псалом. Я не повірю, що його грубий голос, який звичайно сам-один лине над могилою, вивів би пробста з задуми.

Але паламар співав не сам. Псалом підхопили тисячі голосів, його співали чоловіки, жінки й діти. І пробст прокинувся з задуми. Він провів рукою по очах і став на горбик викопаної з могили землі, щоб краще було видно. Він ще ніколи не бачив стільки людей

на похороні. На чоловіках були старі капелюхи з чорними стрічками, а на жінках — фартухи з широкою облямівкою. Всі співали, всі плакали, всі були прибиті горем.

Старий пробст аж затремтів з ляку. Що він скаже цим засмученим людям? Треба ж їх чимось потішити.

Коли спів затих, пробст простяг над людьми руки. "Я бачу, що ви охоплені смутком, — мовив він, — а смуток важчий для тих, хто ще довго ходитиме земними стежками, ніж для мене, що скоро розлучиться з ними".

Він стривожено замовк. Голос його був надто слабкий, і він насилу добирав слова.

Але за хвилю він озвався знову, і тепер голос його набув молодечої сили, а очі заблищали.

Пробст виголосив нам чудову промову, Ёсто. Спершу розповів усе, що знав про божого мандрівця, нагадав, що не зовнішній блиск і не великий хист принесли стільки честі тому чоловікові, а те, що він завше йшов божою стежкою. Тоді в ім'я боже й Христове попросив нас іти слідами капітана Ленарта. Кожен повинен любити ближнього свого й допомагати йому. Кожен повинен вірити в добрі наміри ближнього. Кожен повинен чинити так, як праведний капітан Ленарт, бо на це не треба великого хисту, а тільки побожного серця. Він усім нам витлумачив, що сталося цього року. Сказав, що в теперішньому лихові зродилися любов і щастя, які мають скоро запанувати повсюдно. Цього року він не раз бачив спалахи людської доброти. Тепер вона має показати себе в повноті, мов блискуче сонце.

І всім нам здавалося, що то промовляє пророк. Усі прагнули любити ближнього й стати добрими.

Пробст звів руки й поблагословив землю. "В ім'я боже, — сказав він, — хай мене тривога! Нехай запанує мир у серцях людських і в усій природі! Нехай мертві речі, тварини й рослини відчують злагоду і перестануть робити шкоду!"

І здавалося, блаженний спокій спустився на землю. Здавалося, що засяяло небо, всміхнулись долини і зарожевіла осіння імла.

Насамкінець він почав просити, щоб бог послав людям рятівника. "Хтось повинен прийти, — сказав він. — Бог не захоче вас погубити. Бог знайде когось, хто нагодує голодних і направить їх на божий шлях".

І всі ми подумали про тебе, Ёсто. Знали, що пробст має тебе на думці. Люди, що чули твою обітницю, йдучи додому, говорили про тебе. А ти волочився в лісі й хотів умерти! Люди чекають на тебе, Ёсто. Скрізь по хатах тільки й мови про те, що шалений священник з Екебю прийде їм на допомогу, що все знову буде добре. Ти їхній герой, Ёсто. Герой усіх їх.

Авжеж, Ёсто, старий пробст справді мав тебе на думці, і це повинно тепер відродити тебе до життя. Але я, Ёсто, твоя дружина, кажу тобі, що ти просто маєш іти й виконувати свій обов'язок. Не уявляй себе посланцем божим. Кожен може стати ним, розумієш? Ти мусиш працювати без героїства, не сліпити й не дивувати людей, мусиш подбати про те, щоб наймення твоє не було у всіх на вустах. Отож подумай добре, перш ніж ламатимеш дане Сінтрамові слово! Ти тепер заробив собі якесь право на смерть, а

життя віднині не даватиме тобі великої втіхи. Був час, коли я бажала повернутися додому на південь, Ёсто. Мені, обтяженій гріхами, здавалося надто великим щастям бути твоєю дружиною і йти разом з тобою в житті. Але тепер я залишусь. Якщо ти зважишся жити, я залишусь. Проте не сподівайся від мене втішного й підбадьорливого слова. Я поставлю на сторожі нашого домашнього вогнища все те лихо й горе, що ми його вчинили. Чи може ще кохати серце, що вистраждало стільки, як моє? Я йтиму поряд з тобою без сліз, але й без радості. Добре зваж, Ёсто, перше ніж вибереш життя! Ми простуватимем шляхом покути.

Графиня не чекала на відповідь, кивнула своїй супутниці й вийшла. Коли вона опинилася в лісі, то залилася гіркими сльозами й плакала аж до самого Екебю. І аж як прийшла туди, то похопилася, що забула поговорити про щось веселіше, ніж війна, з старим Яном Геком.

Коли графиня пішла, в хатині запала тиша.

— Слава тобі, господи! — вигукнув раптом колишній солдат.

Усі глянули на нього. Він підвівся й прояснілими очима глянув навколо себе.

— Все досі було злом, — сказав він. — Усе, що я бачив, відколи дивлюся на світ, було злом. Злі чоловіки, злі жінки! Зненависть і лють у лісі й на землі! Але вона добра. В моїй хатині побувала добра людина. Коли я сидітиму тут самотою, то завше буду згадувати її. Вона супроводитиме мене на лісових стежках.

Він нахилився над Ёстою, розв'язав пута й поміг йому підвестися. Тоді врочисто потиснув йому руку.

— Зненавиджений від бога, — сказав він і кивнув головою. — Саме так. Але тепер уже не зненавиджений, і я так само, відколи вона побувала в моїй хатині. Вона добра.

Другого дня старий Ян Гек пішов до ленсманна Шарлінга й заявив:

— Я хочу нести свій хрест. Я був погана людина, тому виховав поганих синів.

І він попросив замкнути його до в'язниці замість сина, але йому сказали, що це неможливо.

Найкраща з давніх історій та, де оповідається, як старий Ян Гек супроводив свого сина, йшов за в'язничною каретою, спав під в'язницею і не покинув сина, аж поки той відбув свою кару. Та її вже перекаже хтось інший.

Розділ тридцять шостий

МАРГАРЕТА СЕЛЬСІНГ

Незадовго перед різдвом майориха досягла берегів Левену, однак аж на самий свят-вечір добулася до Екебю. Цілу дорогу вона хворіла. Вона дістала запалення легенів і мала велику гарячку, а все ж ніколи ще не була така весела й привітна, як тепер.

Священикова дочка, що з жовтня місяця жила з майорихою в Садибі Ельвдальског, сиділа поруч з нею на санях і рада була б їхати швидше, але нічого не могла вдіяти, бо стара все спиняла коней, прикликала до себе кожного подорожнього й розпитувала про новини.

— Як вам тепер живеться над озером? — питала майориха.

— Добре, — відповідав їй один. — Настали кращі часи. Нам усім допомагає шалений священик з Екебю та його дружина.

— Все змінилося на краще, — казав інший. — Сінтрама немає. Кавалери з Екебю взялися до праці. Знайдено на церковній вежі гроші священика з Брубю. Їх так багато, що можна буде відновити славу й честь Екебю. Їх стане також, щоб забезпечити хлібом усіх голодних.

— Наш старенький пробст ожив і помолодшав, — оповідав третій. — Щонеділі каже нам, що скоро настане царство боже. Хто ж би тепер захотів грішити? Незабаром скрізь запанує добро.

І майориха неквапом їхала далі, питаючи кожного, хто траплявся на дорозі:

— Як вам живеться? Чого людям бракує?

І гарячка зменшувалась, і колючий біль у грудях стихав, коли подорожні відповідали їй:

— У нас тут є дві багаті жінки, Мар'яна Сінклер і Анна Шернгек. Вони помагають Есті Берлінгові, ходять від хати до хати й дивляться, чи хтось не голодує. І тепер ніхто вже не марнує збіжжя на горілку.

Майорисі здавалося, ніби вона сидить на санях і слухає відправу. Вона прибула до святої землі. Бачила, як розквітали обличчя в старих людей, коли вони розповідали, який тепер настав час. Хворі забували про свій біль, вихваляючи радісні дні.

— Ми всі хочемо бути такі, як праведний капітан Ленарт, — казали вони. — Хочемо бути добрі. Хочемо вірити в добро. Не бажаємо нікому зла. Прискоримо прихід царства божого на землю.

Майориха бачила, що всіх сповнював такий дух. По великих маєтках відкрито громадські кухні для найубогіших. Кожен, хто мав якусь роботу, негайно брався докінчувати її, а всі майоришині рудні знову працювали на повну силу.

Майориха сиділа на санях, холодне повітря вливалось в її зболені груди, а проте вона ніколи не почувала себе бадьорішою, як тепер. Вона не поминула жодної садиби, щоб не спинитися й не розпитати господарів про їхнє життя.

— Уже все гаразд, — відповідали ті. — Нас була спіткала велика недоля, та ланове з Екебю допомагають нам. Ви здивуєтесь, майорихо, коли побачите, які там зайшли зміни. Млин майже готовий, кузня працює, а спалений будинок уже підведено під дах.

Горе й страшні злигодні немов відмінили людей. Ох, навряд чи надовго! Та все-таки приємно було повертатися до краю, де люди помагали одне одному й хотіли робити тільки добро. Майориха відчувала, що зможе простити все кавалерам, і дякувала за це богові.

— Анно-Лісо, — сказала вона, — мені, старій, здається, ніби я вже під'їжджаю до брами царства небесного.

Коли майориха нарешті прибула до Екебю й кавалери поспішилися допомогти їй вибратися з саней, то насилу впізнали її: вона була така лагідна й добра, як їхня молода графиня. Старші з них, що знали її замолоду, казали пошепки один одному:

— Це не майориха з Екебю, це приїхала Маргарета Сельсінг.

Кавалери дуже раділи, що вона повернулася така добра і навіть гадки не має мститися їм, та скоро їхня радість погасла, коли вони довідались, яка вона хвора. Її негайно провели до вільної кімнати в тому крилі, де була канцелярія. На порозі майориха обернулася і сказала їм:

— Господня буря прошуміла над краєм. Тепер я знаю, що все це було на краще.

По тому дівері за нею зачинилися, і більше кавалери її не побачили.

А скільки всього треба сказати тому, хто має вмерти. Слова самі просяться на уста, коли ти знаєш, що в прилеглій кімнаті лежить той, чиї вуха скоро будуть глухі до всього. "О друже мій, — хочеться йому сказати, — чи можеш ти вибачити? Чи можеш повірити, що попри все я тебе любив? Сам не знаю, як воно сталося так, що я завдав тобі стільки горя, коли ми долали разом життя. О друже мій, дякую тобі за всю ту радість, що ти подарував мені!"

Хочеться сказати це і ще багато, багато іншого.

Та майориха кидалася в гарячці, мова кавалерів не досягала до її слуху. Чи вона так і не довідається, як вони працюють, як перебрали на себе її справу, як урятували славу й честь Екебю? Невже так ніколи й не довідається?

Кавалери вернулися до кузні. Там уже нікого не було, але вони підкинули вугілля та руди й почали чекати, поки вона розтопиться. Вони не покликали ковалів, що пішли додому справляти свят-вечір, а самі стали до горна. Аби тільки майориха не вмерла, поки загупає молот, хай він їй розкаже про їхню роботу.

Звечоріло, настала ніч, а воши, все працювали. Багато хто з них думав: як давно, що свят-вечір знову застав їх у кузні.

Кевенгдюлер, майстер на всі штуки, що цієї гарячої пори відбудував кузню й млин, і дужий капітан Берг стояли біля горна й пильнували заліза. Єста з Юліусом підкидали вугілля. Декотрі вмостилися на ковадлі під молотом, а декотрі посідали на вугільні тачки й купи заліза. Старий містик Левенборг завів розмову з філософом Ебергардом, що сидів поруч із ним на ковадлі.

— Цієї ночі помре Сінтрам, — мовив він.

— Чому саме цієї? — запитав Ебергард.

— Хіба ти вже забув, що ми торік уклали з ним умову? А ми за цей час не вчинили нічого, що суперечило б кавалерській честі, отже, він програв.

— Якщо ти віриш у такі дурниці, то мав би знати, що ми зробили багато такого, що суперечить кавалерській честі. По-перше, не допомогли майорисі, по-друге, почали працювати, а по-третє, Єста вчинив не дуже добре: дав слово, а не відібрав собі життя.

— Я вже про це думав, — відповів Левенборг, — і вважаю, що ти не все зрозумів як слід. Нам заборонено дбати про свою власну дріб'язкову вигоду, але робити щось в ім'я любові, честі або спасіння наших душ нам можна. Я гадаю, що Сінтрам програв.

— Може, й так.

— Скажу тобі, що я навіть певен. Я цілий вечір чув дзеленькання його дзвоників, але не справжніх. Скоро він буде тут.

І невеличкий Левенборг втупився в синій чотирикутник неба, поцяткованого

ріденькими зірками, що виднів крізь відчинені двері.

Раптом він стрепенувся.

— Ти бачиш його? — прошепотів він. — Он він підкрадається. Бачиш, стоїть уже в дверях?

— Нічого я не бачу, — відповів дядько Ебергард. — Ти просто куняєш, і тобі ввижається казна-що.

— Я його чітко бачив на тлі ясного неба. Вбраний у своє довге вовче хутро й хутрянну шапку. Тепер він зайшов сюди, і його не видно в темряві. Дивись, он він стоїть коло печі! Коло самого Крістіана Берга, але той, звичайно, не помічає його. Ось він нахилиється и кидає щось у жар. Ох, який він бридкий! Бережіться, товариство, бережіться!

Тільки-но він крикнув це, як з печі бухнув сніп полум'я й засипав ковалів і їхніх помічників сажею та іскрами. Але ніхто не обпікся.

— Він хотів помститися, — прошепотів Левенборг.

— Ти збожеволів! — обурився Ебергард. — Краще б помовчав, аніж плести нісенітницю.

— Можна думати й казати що завгодно, та дарма. Хіба ти не бачиш, що він стоїть біля стовпа й щирить зуби? їй-богу, мені здається, що він відчепив молота!

Левенборг скочив на землю й потяг за собою Ебергарда. А наступної миті молот грюкнув униз на ковадло. Ослабла клямра, що тримала його, не інакше, і Ебергард з Левенборгом дивом уникли смерті.

— А бачиш, що він не має над нами влади! — зрадів Левенборг. — Але видно, що хоче помститися.

Він гукнув Єсті Берлінгові:.

— Піди до жінок, Єсто! Може, він і їм покажеться. Вони не звичні до такого, не те, що я. Ще, бува, злякаються. І бережись, Єсто, він дуже на тебе лихий, та ще й, мабуть, має над тобою владу, бо ти не дотримав свого слова. Все може бути.

Потім вони довідались, що Левенборг не помилився: Сінтрам справді помер тієї ночі. Дехто казав, ніби він повісився у в'язниці, а дехто — ніби судовий урядник дав таємний наказ убити його, бо вагомих доказів проти нього не виявилось, а випускати його на волю, щоб він знову чинив людям зло, не хотіли. А ще інші оповідали, ніби до в'язниці приїхав чорний гість у чорній кареті, запряженій чорними кіньми, і забрав Сінтрама з собою. І не тільки Левенборг бачив його того свят-вечора. З'явився він також у Форші, а ще приснився Ульріці Дільнер. Багато людей казало, що він приходив лякати їх, аж поки Ульріка Дільнер перевезла його тіло й поховала на цвинтарі Бру. Вона також порозганяла з Форша лиху челядь і завела там новий лад. Відтоді у Форші перестали з'являтися привиди.

Казали, що поки Єста дійшов до крила, де лежала майориха, там уже встиг побувати якийсь чужинець і передав їй листа. Ніхто не знав того посланця, проте лист взяли й поклали на столику біля хворої. Відразу після того майорисі несподівано полегшало, гарячка спала, біль стих, і вона змогла прочитати листа.

Старі люди запевняли, ніби майорисі принесли полегкість пекельні сили. Сінтрамові та його приятелям, мабуть, треба, було, щоб вона прочитала того листа.

То був контракт, писаний кров'ю на чорному папері. Кавалери відразу впізнали б той документ, бо самі склали його минулого свят-вечора в кузні Екебю.

І ось майориха лежала в ліжку й читала, що оскільки вона відьма й посилає душі кавалерів до пекла, то дістане за це кару: втратить Екебю. Вичитала вона там і ще не, одну таку нісенітницю. Тоді звірила дату й підписи, і проти Єстиного наймення знайшла примітку: "Підписую цю умову тому, що майориха скористалася моїми вадами, відвернула мене від чесної праці й лишила нахлібником в Екебю, тому, що вона зробила мене вбивцею Еби Дони, відкривши їй, що я вигнаний священник".

Майориха неквапом згорнула папір і сховала в конверт. Вона тихо лежала й міркувала про те, що взнала з листа. Гірко їй було довідатись, що про неї думають люди. Відьмою і чарівницею була вона для всіх тих, про кого дбала, кому давала роботу й хліб. Ось яка їй подяка, ось яку пам'ять лишить вона після себе. Проте вони й не могли бути кращої думки про зрадливу жінку.

Та що їй до всіх тих невігласів? Вони їй чужі й далекі. А от нещасні кавалери, що жили з її ласки й добре її знали, теж повірили! Чи, може, тільки вдавали, що вірять, щоб мати привід загарбати Екебю? В голові її завирували думки. В розпаленому гарячкою мозку спалахнув гнів і жадоба помсти. Вона звеліла священниковій дочці, що разом з графинею сиділа коло неї, послати до Гегфорша по управителя й наглядача. Майориха хотіла скласти духівницю.

Потім знову лежала й розмірковувала. Брови в неї були насуплені, обличчя кривилося з страшного болю.

— Вам дуже погано, — тихо мовила графиня.

— Авжеж, так погано ще й не було ніколи.

Знову запала тиша. Аж ось майориха озвалася суворим, твердим голосом:

— Дивно, що й ви, графине, хоч вас так усі люблять, теж були зрадливою дружиною.

Графиня здригнулася.

— Атож, якщо не вчинками, то принаймні помислами своїми й бажаннями, а це те саме. Я знаю, що це те саме.

— І я знаю, майорихо.

— А все ж ви тепер щасливі. Можете володіти своїм коханим без гріха. Між вами не стоїть темний привид, коли ви стрічаєтесь. Ви можете належати одне одному на очах у світу, любити при денному світлі, йти поряд через життя.

— Ох, майорихо!

— Як ви могли, графине, лишитися з ним? — крикнула майориха з дедалі дужчим гнівом. — Спокутуйте свій гріх, спокутуйте, поки не пізно! їдьте додому, до своїх батьків, поки вони не з'явилися й не прокляли вас! Ви насмілюєтесь називати Єсту Берлінга своїм чоловіком? їдьте геть від нього! Я дам йому Екебю. Я дам йому владу й багатство. Невже ви зважиться ділити їх із ним? Зважиться приймати щастя й пошану?

Я була зважилась. І пам'ятаєте, що сталося? Пам'ятаєте торішнє різдво в Екебю? І як я сиділа замкнена в ленсмана?

— О майорихо, ми, обтяжені провиною, йдемо поряд, не знаючи щастя. Я пильную, щоб ніяка радість не оселилася біля нашого домашнього вогнища. Гадаєте, я не тужу за батьківською оселею? Ох, як мені треба захисту й підтримки родичів, але я ніколи їх не матиму. Я житиму тут, тремтітиму й каратимусь, знаючи, що всі мої вчинки ведуть до гріха й до нещастя, знаючи, що коли я допомагаю одному, то роблю шкоду іншому. Я надто слабка й немудра, щоб жити в цій країні, а все ж, зв'язана покутою, мушу тут зостатися.

— Такими думками ми тільки ошукуємо своє серце! — крикнула майориха. — Але це малодушність. Ви просто не хочете його покидати, та й годі.

Не встигла графиня відповісти їй, як до кімнати зайшов Єта Берлінг.

— Ходи сюди, Єсто! — відразу наказала майориха ще суворішим і твердішим голосом. — Ходи сюди, вихвалюваний усім людом над Левеном! Ти, бачу, хочеш заслужити собі по смерті славу народного заступника! Та послухай, як велося твоїй старій майорисі, що її ти, зневажену й самотню, пустив блукати дорогами.

Найперше я розповім тобі, що було весною, як я прийшла додому, до своєї матері, щоб ти знав кінець тієї історії.

У березні я прибула до маєтку Ельвдальског, Єсто, Вигляд у мене був не кращий, як у жебрачки. Мені сказали, коли я зайшла, що мати моя в молочарні. Я подалася туди й довго мовчки стояла біля дверей. Попід стінами тяглися довгі полиці, а на них стояли блискучі мідяні глеки з молоком. Мати, хоч їй було вже понад дев'яносто років, знімала їх один по одному з полиці й збирала сметану. Вона поралася досить жваво, але я помітила, як важко їй було випростувати спину, щоб дістати глек.

Я не знала, чи вона мене бачила, та ось вона озвалася до мене чудним, верескливим голосом: "Ага, з тобою сталося те, що я побажала!"

Я хотіла поговорити з нею, попросити вибачення, але дарма. Мати не чула ні слова. Вона була глуха, мов пень. Проте за хвилю знову озвалася до мене: "Заходь, допоможеш мені".

І я зайшла й заходилася збирати сметану. Я обережно знімала глеки й знову ставила на місце, а ложку занурювала саме стільки, як треба. Мати була вдоволена. Вона жодній служниці не довірила б тієї роботи, але я віддавна вміла збирати сметану. "Можеш перебрати на себе цю роботу", — сказала вона.

І я переконалася, що мати мені простила.

Від того дня вона якось раптово ослабла і не могла вже працювати. Непорушно сиділа у кріслі і майже цілими днями дрімала. Вона померла за два тижні до свят. Я б залюбки приїхала сюди раніше, але не могла залишити стару.

Майориха замовкла. Їй знову стало важко дихати, але вона перемогла себе й повела далі:

— То правда, Єсто, я бажала, щоб ти жив у Екебю. Такий ти вже є, що всі прагнуть твого товариства. Якби ти захотів був стати поважною людиною, я дала б тобі велику

владу. Я завше сподівалася, що ти знайдеш собі добру дружину. Спершу думала, що нею буде Мар'яна Сінклер, бо я бачила, що вона кохала тебе вже тоді, як ти був ще дроворубом у лісі. Потім мала надію на Ебу Дону, тому якось поїхала до Борга й сказала їй, що коли вона одружиться з тобою, я дам тобі у спадок Екебю. Якщо я зле зробила, то вибач мені.

Еста впав на коліна, прихилився чолом до краю ліжка й тяжко застогнав.

— Скажи мені тепер, Есто, як ти збираєшся жити? Як ти забезпечиш свою дружину? Скажи-но! Ти ж бо знаєш, що я завше бажала тобі добра.

І Еста відповів їй, усміхаючись, хоч серце йому розривалося з горя:

— Колись, як я пробував жити з власної праці, ви дали мені садибу, що й досі належить мені. Восени я там зробив усьому лад. Мені допоміг Левенборг. Ми побілили стелю, обліпили шпалерами стіни й пофарбували їх. Задню кімнатку Левенборг назвав графийним кабінетом і вишукав по сусідніх селянських садибах меблі, що попали туди з розпродажів у великих маєтках. Він скупив їх, і тепер у тій кімнатці є стільці з високими спинками й ковані міддю шафи. А у великій кімнаті стоїть ткацький верстат для графині, токарський для мене і різне хатнє начиння. Ми з Левенборгом не раз уже сиділи в тій хатині вечорами й розмовляли про те, як молода графиня і я будемо там жити. Але дружина моя досі нічого не знала. Ми хотіли сказати їй про це аж тоді, як доведеться покинути Екебю.

— Кажі далі, Есто.

— Левенборг часто згадував, що нам конче потрібна служниця. "Влітку в тому березовому гайку дуже гарно, — казав він не раз, — але взимку молодій жінці буде там тоскно. Їй треба служниці, Есто".

Я погоджувався з ним, але не знав, де візьму грошей на служницю. Та якось він приніс свої ноти й стіл з намальованими клавішами й примостив їх у кімнаті. "Чи ти, бува, не хочеш сам стати нашою служницею, Левенборгу?" — запитав я. А він відповів, що, мабуть, нам знадобиться. Чи я, може, думаю, що молода графиня буде сама готувати їжу, носити воду й дрова? Ні, я не думав, що вона все те робитиме, поки в мене є руки. А проте він вважав, що краще, як нас буде двоє, щоб вона могла сидіти собі коло своїх кросен. "Ти навіть не уявляєш, якого догляду треба такій делікатній жінці", — сказав він.

— Кажі далі! — мовила майориха. — Твоя розповідь полегшує мою муку. Але невже ти гадаєш, що молода графиня захоче жити в селянській хаті?

Есту вразив її глузливий тон, однак він повів далі:

— О майорихо, я не смію сподіватися на таке, але був би щасливий, якби вона захотіла там жити. Звідси п'ять миль до лікаря. А вона має легку руку й добре серце, то могла б лікувати рани й стишувати гарячку. І я гадаю, що всі знедолені знайшли б стежку до ласкавої пані в селянській хаті. Адже в бідноті є багато горя, що його можна полегшити добрим словом і щирим співчуттям.

— А ти що робитимеш?

— Буду працювати на столярському й токарському верстатах, майорихо. Відтепер я

житиму власним життям. Якщо дружина не захоче піти зі мною, то так і буде. Тепер мене ніхто не звабить усім багатством світу. Я хочу жити власним життям. Я хочу назавжди лишитися вбогим, житиму серед селян і допомагатиму їм чим зможу, їм треба когось, хто грав би польки на їхніх весіллях та різдвяних святах, хто писав би листи до їхніх синів, що подалися в світ, от я й буду це робити. Але я мушу бути вбогий, майорихо.

— Сумне вас чекає життя, Єсто.

— О ні, майорихо, не сумне, якщо нас буде двоє і ми триматимемось разом. Багаті й веселі теж приходитимуть до нас, так само, як і вбогі. В нашій хатині буде радісно. Наші гості не образяться, що їжу готуватимуть при них і їстимуть вони по двоє з однієї тарілки.

— І яку ти всім цим принесеш користь, Єсто? Якої добудеш цим слави?

— Мені досить буде, майорихо, якщо вбогі люди пам'ятатимуть мене кілька років цю моїй смерті. Я вважатиму, що не дарма прожив життя, якщо посаджу коло кожної хати по кілька яблунь, якщо навчу сільського музику кількох давніх мелодій, а пастухів кількох гарних пісень, щоб вони співали їх, мандруючи лісовими стежками. Повірте мені: я той самий шалений Єста Берлінг, що й був. Я можу стати тільки сільським музикою, і цього досить. Мені треба спокутувати багато гріхів. Плакати й каятись я не вмію. Я веселитиму вбогих, і це буде моя покута.

— Єсто, — сказала майориха, — цього надто мало для такої здібної людини, як ти. Я хочу віддати тобі Екебю.

— О, не робіть мене багатим! — злякано крикнув він. — Не обтяжуйте мене таким обов'язком! Не розлучайте з бідними!

— Я хочу віддати Екебю тобі й усім кавалерам, — стояла на своєму майориха. — Ти ж неабияка людина, всі благословляють тебе. Я скажу, як моя мати казала: "Ти можеш перебрати на себе цю роботу".

— Ні, майорихо, ми не можемо прийняти цей дарунок.

Ми вас не розуміли і завдали вам великої кривди.

— Я хочу віддати вам Екебю, чуєш!

Голос у неї був суворий, твердий, без жодної ласкавої нотки. Єсту поймав страх.

— Не ставте такої спокуси перед старими людьми, майорихо! Це їх знову зробить ледарями й п'яницями.

О господи, дати кавалерам багатство! Що з нас тоді буде?

— Я віддам тобі Екебю, Єсто, але спершу ти пообіцяєш, що вернеш своїй дружині волю. Ти ж розумієш, що така ніжна, делікатна жінка не для тебе. Надто вона багато настраждалася тут, у ведмежому краю. Вона тужить за своєю сонячною батьківщиною. Відпусти її. За це я віддам тобі Екебю.

Тоді графиня Елісабет і собі стала навколішки біля майоришиного ліжка.

— Я більше не тужу, майорихо. Мій чоловік знайшов правдивий шлях і вгадав, яким життям я можу жити. Мені не доведеться вже, йдучи поруч із ним, суворим, холодним виглядом нагадувати йому про каяття й покуту. За мене зроблять це нестатки, злигодні

й важка праця. Дорогами, що ведуть до вбогих і хворих, я можу ходити без гріха. Я більше не боюся жити тут, на півночі. Але не робіть Єсту багатим, майорихо! Тоді я не зважусь лишитися з ним.

Майориха підвелася на ліжку.

— Ви хочете для себе повного щастя! — крикнула вона й погрозилася стисненим кулаком. — Повного щастя й благословення! Ні, нехай Екебю лишиться кавалерам на їхню згубу! Нехай подружжя загине в розлуці! Я відьма, я чарівниця, я хотіла вам лиха. Я буду така, за яку ви мене маєте!

Вона схопила листа й шпурнула Єсті під ноги. Чорний папір майнув у повітрі й упав додола, Єста його впізнав.

— Ти вчинив гріх проти мене, Єсто. Зневажив ту, що була тобі другою матір'ю. І посмієш не прийняти від мене, кари? Ти візьмеш Екебю, і воно тебе згубить, бо ти слабкодушій. Ти відішлеш додому свою дружину, щоб не було кому тебе рятувати. Ти мусиш померти такий зненавиджений, як і я. Про Маргарету Сельсінг скажуть, що вона відьма, а про тебе — що ти марнотратник і селянський кат.

Майориха знову впала на подушки. В кімнаті настала тиша. І раптом її порушив глухий удар, тоді ще один. То пущено в рух ковальський молот.

— Чуєте! — мовив тоді Єста Берлінг. — Ось вона, пам'ять про Маргарету Сельсінг! Це не витівки п'яних кавалерів. Це переможний гімн, що лунає на честь доброї старої трудівниці. Ви чуєте, що каже молот? "Дякую, дякую за добру працю, дякую за хліб, що ти дала вбогим, дякую за дорогу, що ти проклала, за будинки, що їх спорудила! Дякую за радощі, що панували в твоїх залах. Дякую, — каже вія, — і спи спокійно! Справа твоїх рук вистойть і буде жити. У твоїй господі навіки оселиться праця, що дає щастя. Дякую, — каже він, — і не суди нас, що помилялися. Ти вирушаєш у дорогу до царства вічного спокою, тож згадай ласкавим словом нас, що лишаяться жити!" Єста замовк, але молот промовляв далі. Всі добрі, зичливі голоси, що їх майориха чула в житті, злилися з гуком молота. Поступово з її обличчя зійшло напруження. Воно розгладилося, зм'якло, і на нього ніби впала тінь смерті.

Зайшла священикова дочка й повідомила, що з Гегфорша прибули управитель і наглядач. Майориха їх відпустила. Вона вже не хотіла складати духівниці.

— О Єсто Берлінгу, ти вчинив багато подвигів, — сказала майориха, — і цього разу ти знову переміг! Схились, нехай я поблагословлю тебе!

Гарячка вернулася з подвійною силою. Почалися передсмертні корчі. Тіло ще боролось з важким боєм, але душа скоро перестала відчувати його. Вона задивилася в небо, відчинене тим, хто вмирає.

Минула година, й коротка боротьба життя з смертю скінчилася. Майориха лежала така спокійна й гарна, що всі присутні були глибоко зворушені.

— Люба моя старенька майорихо, — сказав Єста, — такою я тебе вже бачив! Ти знову стала Маргарета Сельсінг.

І ніколи більше не обернешся на майориху з Екебю!

Коли кавалери повернулися з кузні, їх зустріла звістка про майоришину смерть.

— А молот вона чула? — спитали вони.

Авжеж, чула. Отже, праця їхня не була марна.

Потім вони довідалися, що майориха намірялась подарувати їм Екебю, але так і не склала духівниці. Вони вважали, що це для них велика честь, і опісля хвалилися цим довіку. Однак ніхто не чув, що котрийсь із них шкодував за втраченим багатством.

Кажуть також, що тієї різдвяної ночі Єста Берлінг, стоячи поруч своєї молодої дружини, востаннє промовляв до кавалерів. Його журила їхня доля, бо тепер вони всі мали покинути Екебю. Їх чекали старечі хвороби. Немічну, сумну людину скрізь зустрічають холодно. Вбогий кавалер, змушений доживати віку в якогось селянина, вже ніколи не зазнає радощів. Розлучений з друзями, позбавлений веселих пригод, він зів'яне в самотині.

Так промовляв Єста до безжурних кавалерів, загартованих зрадливою долею. Ще раз він назвав їх старими богами й лицарями, що з'явилися, щоб посіяти радість у краю заліза і в добу заліза. І він жалкував, що сад веселощів, де метеликами літала втіха, сповнився тепер шкідливою гусінню, яка точить його овочі.

Але він знає, що радість — неодмінна пожива дітей нашої землі, і вона ніколи не згасне. Одначе над світом і досі тяжіє нерозгадана загадка: як бути водночас веселим і добрим? Ніби й найлегша загадка, але й найважча, сказав Єста. Досі вони її не розгадали. Та він сподівається, що тепер вони навчилися її розгадувати, всього навчилися після цього року радощів і смутку, щастя й горя.

Ох, любі мої кавалери, навіть для мене настає гірка хвилина прощання з вами. Останню ніч ми сидимо разом. Я вже ніколи не почую вашого радісного сміху й бадьорої пісні. Тепер я розлучаюся з вами й з усіма веселими людьми з берегів озера Левен.

Любі мої, старенькі друзі! Я колись діставала від вас чудові подарунки. Ви принесли мені, великій самотниці, перші звістки про дивовижні людські долі. Я бачила ваші звитяжні битви навколо озера мого дитинства. А чим я вам віддячила?

Може, вас потішить, що наймення ваші знову залунають разом з найменнями улюблених місць? Нехай весь той блиск, що опромінював життя ваше, знову засяє над краєм, де ви перебували! Ще й досі стоять над Левеном Борг і Б'єрне, ще пишається Екебю у прегарному вінку з водоспадів, озер, парків та усміхнених лісових галявин. І досить тільки вийти на широкий балкон, як навколо забринять легенди, мов бджоли літнього дня.

До речі, про бджоли! Дозвольте мені оповісти ще одну історію.

Малий Рустер, що з своїм барабаном ішов на чолі шведської армії, коли вона 1813 року вступила до Німеччини, потім без кінця оповідав про ту дивовижну країну на півдні. Казав, що люди там високі, мов дзвіниці, ластівки, великі, як орли, а бджоли — як гуси.

— Ну, а які ж тоді вулики?

— Вулики звичайні, такі, як і в нас.

— То як же в них залітають бджоли?

— А це вже їхній клопіт, — відповідав малий Рустер.

Любі читачі, чи не доведеться мені сказати те саме?

Цілий рік навколо нас літали велетенські бджоли фантазії, але як їм потрасти у вулик дійсності — це справді вже їхній клопіт.

Примітки

1

Скальд — давньоскандінавський поет-співець.

2

Пробст — священик, що керує кількома парафіями.

3

Мається на увазі битва коаліційних військ з армією Наполеона під Лейпцігом 1813 року.

4

Шведська миля дорівнює 10,6 км.

5

Біблійний апостол Павло до навернення в християнство звався Савлом і був запеклим переслідувачем християн.

6

Ленсман — урядовець окружної поліції.

7

Фенрик — молодший офіцерський чин.

8

Ігдрасіль — вічнозелене дерево всесвіту, під яким боги збиралися на раду (сканд. міф.).

9

Тур — бог грому (сканд. міф.).

10

Валгалла — простора зала, де головний бог Одін бенкетує з душами героїв, що полягли в бою (сканд. міф.).

11

Локі — бог вогню (сканд. міф.).

12

Качуча — іспанський народний танок.

13

Маються на увазі два вовки (Гері та Фрекі) — посланці бога Одіна.

14

Карсус, Модерус, Лункентус, Мелусіна — герої шведських народних книг XVI-XVII сторіччя, написаних здебільшого на мандрівні сюжети.

15

"Аксель" (1822), "Сага про Фрітьофа" (1825) — твори видатного шведського поета Есайаса Тегнера (1782-1864).

16

Шеппунд — старовинна шведська міра ваги, дорівнює 136,1 кг.

17

Мається на увазі Сократ.

18

Кохання перемагає все (лат.).

19

Праця перемагає все (лат.).

20

Бел — вавілонський бог неба й землі.

21

Тот — єгипетський бог науки й чарів.